

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

**Київ
«Центр учбової літератури»
2013**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

*Видання 4-е,
перероблене та доповнене*

*За редакцією:
доктора економічних наук, професора, академіка АЕН України Ю.Г. Козака,
кандидата економічних наук, доцента В.В. Ковалевського*

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2013

ББК65.5я73
Е457
УДК339.9(075.8)

Гриф присвоєний

Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Рецензенти:

Ю. В. Макогон – доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, завідувач кафедри міжнародної економіки Донецького національного університету;

С.О. Якубовський - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова;

О.Г. Топчієв - доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Автори:

Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Лебедева С.Н., Бикова М.Є., Логвінова Н.С., Воронова О.В.

Е457

Економіка зарубіжних країн: Навч. посібник. Видання 4-е, перероб. та доп. – Київ: «Центр учбової літератури», 2013, 292 с.

ISBN 966-8253-14-0

Навчальний посібник доповнено новими фактичними й статистичними даними, а також розширено за змістом. Розглядаються найважливіші аспекти економіки зарубіжних країн в їх цілісній взаємодії, що формує світову економіку. Основна увага приділяється характеристиці типологічної та регіонально-інтеграційної структури країн світу. Розглядаються також стратегії економічного розвитку країн світу та макрорегіональних інтеграційних об'єднань.

Для студентів економічних вузів та факультетів, а також для фахівців з міжнародної економіки.

ISBN 966-8253-14-0

ББК65.5я73
УДК339.9(075.8)

© Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський та ін., 2013 р.
© «Центр учбової літератури»., 2013 р.

ЗМІСТ

Передмова	6
ЧАСТИНА I. НАЦІОНАЛЬНІ ЕКОНОМІКИ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОСТОРИ	7
<i>Розділ 1. Класифікація країн у світовій економіці</i>	7
1.1. Національна економіка як складова системи світової економіки..	7
1.2. Варіанти типологічної класифікації країн світу.....	15
1.3. Регіональна класифікація країн світу.....	21
1.4. Регіонально-інтеграційна класифікація країн світу.....	22
<i>Розділ 2. Інтеграційні та глобалізаційні виміри світової економічної системи</i>	25
2.1. Інтеграційні процеси в системі світового господарства.....	25
2.2. Глобалізація сучасної світової економіки.....	29
ЧАСТИНА II. ТИПОЛОГІЧНА ТА РЕГІОНАЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНА СТРУКТУРА КРАЇН СВІТУ	42
<i>Розділ 3. Типологічна структура країн світу</i>	42
3.1. Економічно розвинуті країни.....	42
3.1.1. Специфічні риси економіки розвинутих країн.....	42
3.1.2. Економіка Сполучених Штатів Америки.....	48
3.1.3. Економіка Японії.....	53
3.1.4. Економіка Федеративної Республіки Німеччини.....	58
3.1.5. Економіка Великої Британії.....	65
3.1.6. Економіка Франції.....	69
3.2. Країни з перехідною економікою.....	76
3.2.1. Економічні проблеми країн з перехідною економікою.....	76
3.2.2. Економіка Російської Федерації.....	90
3.2.3. Економіка Республіки Білорусь.....	96
3.2.4. Економіка Китайської Народної Республіки.....	104
3.2.5. Економіка Польщі.....	111
3.3. Країни, що розвиваються.....	118
3.3.1. Загальна характеристика країн, що розвиваються.....	118
3.3.2. Економіка нових індустріальних країн.....	125
3.3.3. Економіка наймеш розвинутих країн.....	141

Розділ 4. Регіонально-інтеграційна структура країн світу.....	145
4.1. Основні риси та рівні міжнародної регіональної інтеграції.....	145
4.2. Регіонально-інтеграційні угруповання в Європі.....	150
4.2.1. Європейський Союз(ЄС).....	150
4.2.2. Співдружність Незалежних Держав(СНД).....	155
4.2.3. Організація Чорноморського економічного співробітництва(ОЧЕС).....	157
4.2.4. Організація за демократію й економічний розвиток(ГУАМ).....	159
4.3. Регіональні інтеграційні угруповання в Азії, Північній та Південній Америці, Африці.....	160
4.3.1. Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС).....	160
4.3.2. Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).....	161
4.3.3. Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА).....	163
4.3.4. Південний спільний ринок(МЕРКОСУР).....	165
4.3.5. Економічне співробітництво держав Західної Африки(ЕКОВАС).....	166
ЧАСТИНА III. СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ ТА МАКРОРЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	167
Розділ 5. Особливості економічних стратегій розвинутих країн.....	167
5.1. Економічні стратегії Сполучених Штатів Америки.....	167
5.2. Стратегії економічного розвитку Японії.....	172
5.3. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Німеччини.....	178
5.4. Стратегії економічного розвитку Франції.....	185
5.5. Стратегії економічного розвитку Великої Британії.....	191
Розділ 6. Особливості формування стратегій розвитку країн транзитивної економіки.....	199
6.1. Стратегічні передумови реформування економіки.....	199
6.2. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах.....	202
6.3. Особливості стратегій економічного розвитку Російської Федерації.....	206
6.4. Стратегії економічного розвитку Китайської Народної Республіки.....	213
Розділ 7. Специфіка економічних стратегій країн, що розвиваються.....	220
7.1. Особливості сучасних стратегій економічного розвитку країн, що розвиваються.....	220
7.2. Стратегії економічного розвитку Республіки Індія.....	224
7.3. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Бразилії.....	228
7.4. Формування стратегій розвитку найменш розвинутих країн.....	231

Розділ 8. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань.....	233
8.1. Загальна характеристика стратегій макрорегіональних інтеграційних об'єднань.....	233
8.2. Стратегії економічного розвитку Європейського Союзу.....	235
8.3. Стратегії економічного розвитку Співдружності Незалежних Держав.....	243
8.4. Стратегічні напрями економічного розвитку Шанхайської організації співробітництва.....	246
ЧАСТИНА IV. УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОСТОРІ.....	249
Розділ 9. Міжнародні економічні зв'язки України.....	249
9.1. Фактори економічного розвитку України.....	249
9.2. Позиції України на міжнародних ринках.....	251
Розділ 10. Формування міжнародних стратегій економічного розвитку України в умовах сучасних вимірів.....	257
10.1. Проблеми та перспективи міжнародних стратегій економічного розвитку України.....	257
10.2. Сутнісні особливості міжнародних стратегій економічного розвитку України.....	260
Тести.....	273
Список використаних і рекомендованих джерел.....	281

Передмова

Після здобутку незалежності Україна все глибше занурюється у міжнародний поділ праці, стає активним суб'єктом міжнародних економічних відносин. З кожним роком зростає кількість держав, з якими наша країна має прямі або опосередковані економічні зв'язки. Під впливом процесу глобалізації міжнародна економічна діяльність України набуває все більш різноманітного характеру, поширюючись на все нові економічні сфери й регіони. Водночас перед нашою державою постають певні проблеми, що пов'язані з ще недостатнім досвідом функціонування в ринкових умовах, труднощами завоювання місць на світових ринках, а також часто недостатнім знанням наших зовнішньоторговельних партнерів, недооцінкою наших можливостей у ділових стосунках з ними.

Вирішення цих проблем значною мірою залежить від ретельного вивчення закономірностей розвитку світової економіки не тільки в глобальному вимірі, але й на рівні регіонів і окремих країн. Вітчизняні політики, урядовці й бізнесмени, чия діяльність пов'язана з міжнародними стосунками, повинні добре бути обізнаними з потенціалом країни-партнера, особливостями динаміки її розвитку, умовами ведення бізнесу, стратегічною політикою її уряду. Кожна солідна вітчизняна фірма, кожен урядовий заклад, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, повинні мати в своєму складі фахівців-економістів, які глибоко розуміються в цих питаннях. Цілям підготовки таких економістів слугує курс «Економіка зарубіжних країн». Цей курс певною мірою є попереднім для інших дисциплін циклу «Міжнародна економіка».

Структурно навчальний посібник «Економіка зарубіжних країн» складається з чотирьох блоків. В частині першій розглядаються переважно питання теоретичного характеру, що дають узагальнюючі відомості про національну економіку, її суть, структуру, тип. Значна увага приділена взаємодії національних економік у глобальному економічному просторі.

В частині другій наводиться характеристика економік конкретних країн і типологічних груп країн. Визначається їх економічний потенціал, структура економіки, зовнішньоекономічні зв'язки. Виокремлюються три типологічні групи: економічно розвинуті країни; країни з перехідною економікою; країни, що розвиваються. У цьому ж блоці розглядаються основні регіонально-інтеграційні угруповання країн світу. Необхідність цього розділу пояснюється, зокрема, тим, що Україна вже є учасницею декількох таких угруповань і прагне розширити свою участь в інших.

Третя частина посібника присвячена розгляду стратегій економічного розвитку країн, регіонів та інтеграційних об'єднань. Знання про особливості стратегій країни-партнера дуже важливе, особливо для фахівців урядового рівня, бо надає уяву не тільки про сьогодишню зовнішньоекономічну політику партнера, а й про подальшу перспективу її здійснення.

В четвертій частині розглядаються основні напрями міжнародної діяльності України, її зв'язок з основними партнерами на світових ринках. Особлива увага приділяється визначенню міжнародних стратегій економічного розвитку нашої держави.

Навчальний посібник містить також тести й список рекомендованої літератури.

ЧАСТИНА I. НАЦІОНАЛЬНІ ЕКОНОМІКИ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Розділ 1. Класифікація країн у світовій економіці

Ключові поняття

Національна економіка; світова економіка; народногосподарський комплекс; економічний потенціал; фактори виробництва; галузева структура економіки; типи економічного розвитку; територіальна структура національної економіки; показники розвитку національної економіки; типологічна класифікація країн світу; критерії класифікації; високорозвинуті країни; середньорозвинуті країни; нові індустріальні країни; країни транзитивної економіки; найменш розвинуті країни; регіональна класифікація країн світу; регіонально-інтеграційна класифікація.

1.1. Національна економіка як складова системи світової економіки

Характеристика національної економіки

Кожній країні притаманна своя **національна економіка**, або національне господарство. В процесі міжнародного поділу праці утворилася система **світової економіки** як сукупність взаємопов'язаних міжнародним обміном національних господарств, що є його підсистемами. Світова економіка є глобальною господарською системою, що ґрунтується на міжнародному та наднаціональному поділі праці, інтернаціоналізації та інтеграції виробництва й обігу, яка функціонує на принципах ринкової економіки.

Національна економіка являє собою **народногосподарський комплекс** країни, що характеризується галузевою і територіальною структурою, системою управління та певними соціально-економічними відносинами. В узагальнюючому вигляді національна економіка може бути вираженою через **економічний потенціал**, який означає сукупну спроможність галузей народного господарства виробляти продукцію та здійснювати послуги. Економічний потенціал залежить від кількості трудових ресурсів і рівня їх кваліфікації, наявності сприятливих природних ресурсів (особливо корисних копалин і ґрунтово-кліматичних умов), обсягу виробничих потужностей, рівня розвитку виробничої інфраструктури (транспорт, зв'язок, електромережі тощо), ступеню розвитку науки й техніки.

Потужність економіки країни в значній мірі залежить від обсягу та якості **факторів (або чинників) виробництва** – ресурсів, які необхідні для виробництва товару. Основними факторами є:

- праця (фізична та розумова діяльність людини, спрямована на виробництво товарів чи послуг);
- технологія – наукові методи організації виробництва із застосуванням новітніх процесів виробництва;
- природні ресурси, придатні і необхідні для виробничої діяльності;
- капітал – накопичені кошти у виробничій, грошовій і товарній формах.

Країн, що у повній мірі забезпечені всіма факторами виробництва, небагато. Але виокремлюються країни, в яких один з факторів є провідним, і тоді їх економіка орієнтується на ефективне використання цього фактора. Так, природний фактор відіграє чималу роль в економіці Росії, Канади, Австралії, Казахстану, нафтодобуваючих країн Перської затоки. Трудовий фактор є провідним для багатьох країн, що розвиваються, особливо регіону Південної та Південно-Східної Азії; в цих країнах дешева і чисельна робоча сила багато де в чому сприяла досягненню конкурентоспроможності своїх товарів на світових ринках. Фактор технології і фактор капіталу обумовлюють спрямованість економічного розвитку розвинутих країн, в першу чергу, країн Західної Європи і Японії. Китай спирається на фактори природних ресурсів і трудовий; США практично забезпечені всіма факторами в повній мірі, хоча все ж таки визначальними є капітал і технології.

На сучасному етапі розвитку світової економіки саме капітал і технологія є вирішальним стимулом розвитку країни.

Галузева структура економіки

Важливою ознакою економічного потенціалу країни є **галузева структура** економіки. Основними галузями народного господарства є:

- промисловість;
- сільське господарство;
- будівництво;
- транспорт і зв'язок;
- торгівля і громадське харчування;
- житлово-комунальне господарство;
- охорона здоров'я;
- освіта, наука, культура;
- фінансування, кредит, страхування;

- апарат управління.

Роль кожної галузі неоднакова з точки зору прогресивного розвитку економіки на певному етапі. Сьогодні основою економічної могутності країни є новітні галузі промисловості, такі як електроніка, авіакосмічна техніка, енергетика, нафтохімія. Останнім часом на гребені науково-технічного прогресу передові позиції завойовують біоінженерія, фармацевтика, лазерна техніка і особливо інформатика.

Гранично узагальнюючи галузеву структуру народного господарства, часто розподіляють її на три блоки: сільське, лісове господарство й рибальство; промисловість; послуги. До останньої групи належать, зокрема, кредит, інформатика, торгівля, туризм, освіта тощо. В залежності від рівня розвитку країни провідним є один з цих блоків. Ще на початку ХХ сторіччя в багатьох країнах світу переважна частина працездатного населення була зайнята в сільському господарстві. Сьогодні тільки в незначній кількості країн, найменш розвинутих, частка зайнятих у сільському господарстві перевищує 50%. Проте вона є досить значною в країнах, що розвиваються. Так, якщо частка сільського господарства у ВВП США становить 1,2%, Німеччини 0,9%, Японії 1,6%, то в Ефіопії цей показник 43,8%, Афганістані 31,0%, М'янмі 42,9%, Центральній Африканській Республіці 55,0%, а в Ліберії навіть 76,9%.

Частка промисловості посідала провідне місце в економіці розвинутих країн наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століть, коли вона сягала понад 50%. Згодом вона зменшилася, але й тепер в цій групі країн вона складає 25-35%. В Китаї, а також в деяких постсоціалістичних країнах вона ще вища. В країнах, що розвиваються (за винятком нових індустріальних країн), зайнятість в цьому блоці галузей звичайно не перевищує 10-15%.

З другої половини ХХ століття швидкими темпами розвиваються галузі, що групуються в блоці послуг. В розвинутих країнах зайнятість в сфері послуг перевищує 60%, а в деяких з них – навіть 70% (США, Канада, Австралія, Швеція, Нідерланди та ін.).

В Україні частка сільського господарства у ВВП становить 10,0%, промисловості – 31,2%, і сфері послуг (будівництво, транспорт, торгівля, фінанси, освіта тощо) 58,8%.

Останнім часом поширюється така схема галузевої структури: первинні, вторинні й третинні блоки (сектори). До первинного блоку (або сектору) належить сільське й лісове господарство, рибальство, видобувна промисловість. До вторинного – обробна промисловість й будівництво. Третинний блок охоплює сферу послуг. Іноді визначають ще й четвертинний – інформаційний – сектор, виокремлюючи інформаційні послуги з третього блоку.

Галузі первинного сектору домінували в економіці країн світу тривалий час. Після завершення промислової революції (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.) в більшості країн Європи, в США та в деяких інших країнах основу економіки вже складали галузі вторинного сектору. В ХХ сторіччі вторинний сектор опанував економіку всіх розвинутих країн, соціалістичних і значної кількості країн, що розвиваються. З другої половини минулого сторіччя, як вже

зазначалося, в економічно розвинутих країнах на перше місце в галузевій структурі виходить сфера послуг. Цей шлях повторюють країни, що розвиваються, але із певним запізненням порівняно з розвинутими країнами.

Відповідно до переважання кожного з секторів виокремлюються такі стадії економічного розвитку країни (групи країн): аграрний, індустріальний і постіндустріальний.

На стадії аграрного розвитку перебувають найменш розвинуті країни, переважно африканські. В сільському господарстві тут зайнято до 70-80% працездатного населення. Серед цих країн – Ангола, Ботсвана, Ефіопія, Афганістан, Бенін, Буркіна-Фасо (90% зайнятих), Бурунді (понад 90%), Гаїті, Демократична республіка Конго, Ємен, Камбоджа (85%), Кенія, Лаос, Мадагаскар, Малі, М'янма, Непал (90%), Папуа-Нова Гвінея, Руанда (93%), Свазіленд, Сенегал, Сомалі, Судан (80%), Танзанія (80%), Того, Уганда, Центральнаафриканська республіка, Чад, Еритрея.

Первинний сектор посідає чільне місце й в економіці деяких країн, що розвиваються, за рахунок гірничої промисловості. Так, в Болівії це видобуток сурми, олова, цинку; в Перу – цинку, міді; в Гвінеї – бокситів; в Замбії – міді, кобальту; в Намібії – алмазів; в Науру – фосфатів; в Мавританії – залізної руди. Особливу групу складають нафтодобувні країни. Так, економіка країн Перської затоки майже цілком базується на доходах за рахунок експорту нафти. В Саудівській Аравії нафта дає 85% експортної виручки. Аналогічна ситуація в Кувейті, Об'єднаних Арабських Еміратах. В Бахреїні нафтовий сектор забезпечує 70% доходу в бюджет, тоді як сільське господарство – лише 1%. В Катарі доходи від нафти складають 80% загальних надходжень в державну скарбницю. Від продажу нафти Оман одержує 90% надходжень твердої валюти; за їх рахунок формується 70% національного доходу. На відміну від аграрних країн нафтодобувні країни досить багаті, мають високі душеві показники національного доходу. Але це досягнуто за рахунок тривалої дуже сприятливої кон'юнктури на світових ринках нафти в другій половині ХХ сторіччя, а особливо з 70-х років, коли ціни на нафту різко піднялися. Проте ще наприкінці 40-х років країни цього регіону належали до групи найбідніших у світі.

Вторинний сектор посів чільне місце в економіці найрозвиненіших країн (Велика Британія, США, Франція, Німеччина, деякі інші) вже з середини ХІХ ст.; в наступному столітті він територіально поширився й охопив практично всю Європу, Японію, значну кількість країн, що розвиваються. Основу економіки країни стала визначати кількість виплавленої сталі, вироблених верстатів, електроенергії, автомобілів, літаків, продукції хімії органічної хімії. Процес деколонізації залежних країн, що набув бурхливих темпів після Другої світової війни, супроводжувався початком їх індустріалізації. Національні лідери нових незалежних країн головною метою економічної політики проголошували індустріалізацію.

Згадаємо, що й соціалістичне будівництво здійснювалося під домінуючим гаслом індустріалізації. В Радянському Союзі нагальною ціллю ставилося наздогнати США за виробництвом сталі, електроенергії, видобутком вугілля,

нафти, газу, верстатів тощо. Аналогічні цілі ставив уряд Китаю в 60-х роках відносно Великої Британії. Багато де в чому ця мета була досягнута; СРСР перегнав США по виробництву сталі й видобутку палива, Китай перевищив усі показники промисловості Великої Британії. Проте цього виявилось недостатнім, щоб зрівнятися з розвинутими країнами по якісним показникам.

У 70 – 80-х роках низка країн, що розвиваються, розгорнула процес індустріалізації надзвичайно високими темпами. За короткий строк з аграрних чи аграрно-індустріальних вони перетворилися на «нові індустріальні країни» із розвинутою структурою промисловості. До цієї групи належать, зокрема, Бразилія, Мексика, Республіка Корея, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни та деякі інші.

Здавалося б, що в світовій економіці йде вирівнювання країн на індустріальній основі. Проте найрозвиненіші країни наприкінці ХХ ст. перейшли до такої стадії розвитку, коли могутність країни визначається вже не площами верстатних парків, не кількістю виплавленої сталі, а обсягом і ефективністю надання послуг, в першу чергу, інформаційних. Слід зазначити, що й аграрний потенціал, і виробничі потужності в розвинутих країнах залишаються величезними. Так, США, Франція, Канада, Австралія належать до найбільших в світі виробників сільськогосподарської продукції. Проте агропромисловий комплекс не посідає провідного місця у валовому внутрішньому продукті (ВВП) цих країн. В європейських країнах і США скорочується виробництво чорних металів; чорна металургія, як раніше легка промисловість, виробництво нескладної техніки начебто переміщується із розвинутих країн, в країни що розвиваються.

В той же час на сферу послуг припадає в структурі ВВП США – 77%, Німеччині – 72%, Японії – 75%, Франції – 79%.

Типи економічного розвитку

З огляду на динаміку означених секторів в економічній науці поширилися уявлення про три типи економічного розвитку, що послідовно змінюють один одного: *доіндустріальний* (аграрний), *індустріальний* і *постіндустріальний* (інформаційний).

Постіндустріальний тип економіки базується на економічному використанні ресурсів, на задоволенні нематеріальних потреб людей (сфера послуг). В середині 90-х років більше половини ВВП розвинутих країн приходилося на продукцію інформаційних галузей – телекомунікації, комп'ютерні центри, програмне забезпечення, на фармацевтику. В економіці США $\frac{3}{4}$ доданої вартості, створеної в промисловості, складав інформаційний фактор. Швидкими темпами розвиваються світові інформаційно-фінансові ринки, страхові, інвестиційні, валютні ринки, які в багатьох випадках по обороту перевищують традиційні товарні ринки. Отже, сьогодні економічна потужність країни визначається не кількістю споживаної речовини й енергії для матеріального виробництва, а ступенем споживання інформатики.

Територіальна структура національної економіки

Суттєвою рисою національної економіки є її *територіальна структура*. Вона полягає в господарській організації простору країни. Просторова організація тоді ефективна, коли раціонально використовуються природні й трудові ресурси країни на всій території, її географічне положення. Ефективна територіальна структура не означає рівномірного розміщення об'єктів народного господарства на просторі країни; проте дуже виражена нерівномірність супроводжується недовикористанням національних ресурсів.

Нерівномірність розміщення продуктивних сил притаманна переважно слаборозвиненим країнам. В колишніх колоніях найбільші міста розташовувалися на узбережжях морів та океанів – так було зручніше тримати зв'язок з метрополіями. Після здобуття незалежності великі приморські міста ще більше розрослися, в них зосереджувалися майже вся промисловість країни, ділова активність, банки, біржі, фінансові органи. В Нігерії таким містом став Лагос, в Сенегалі – Дакар, в Гані-Аккра, в Гвінеї – Конакрі. Навіть у Бразилії всі найбільші міста були розташовані вздовж атлантичного узбережжя – Ріо-де-Жанейро, Сан Паулу, Сальвадор, Форталеза та інші. Водночас великі простори в глибині країни залишаються малоосвоєними. Це веде не тільки до недовикористання ресурсів, але й до посилення соціальної напруги. Уряди таких країн намагаються виправити становище, ліквідувати нерівномірність. Одним із заходів вбачається перенос столиці в глибину країни з метою активізації економічного життя на інших територіях. Так, в Бразилії з'явилася нова столиця – Бразилія, розташована за тисячу кілометрів від океану; уряд Нігерії переніс столицю з Лагосу до Абуджи, Танзанії – з Дар-ес-Саламу до Додоми. Проте тільки цієї акції для активізації глибинних регіонів недостатньо.

В розвинутих країнах контрастів між найрозвиненішими регіонами і відносно відсталими значно менше. Найчастіше вони обумовлюються природними умовами. Так, майже половина території Канади розташована північніше 60-ї паралелі й має надто несприятливий для мешкання й господарювання клімат; аналогічна ситуація на півночі Австралії. В країнах Західної Європи продуктивні сили розміщення в цілому досить рівномірно. Проте й тут є проблеми. Наприклад, Північна Італія (Ломбардія) має значно потужнішу економіку, ніж центральна й південна (Калабрія, Сіцилія); така ситуація навіть спонукає деякі політичні сили до прагнення відокремити Північ країни й утворити тут самостійну державу. Керівництво Європейського Союзу, з метою вирівнювання соціально-економічного стану регіонів, розробило й провадить у життя спеціальну регіональну програму.

Аналізуючи ступінь рівномірності розвитку регіонів країни, треба мати на увазі, що економічний рівень регіону не обов'язково визначається розвитком промисловості, концентрацією промислових підприємств. Головним критерієм є співвідношення частки національного доходу, що виробляється регіоном, і населенням регіону. Отже, регіони з розвиненим сільським господарством,

наприклад, у США або в Австралії чи Канаді за відносними показниками розвитку можуть не поступатися промисловим регіонам.

Науково-технічний прогрес спричинив появу нових форм територіальної організації народного господарства – так званих технополісів. Технополіси - це територіальні осередки, на яких сконцентровано виробництво за найновітнішими технологіями. Вони утворюють комплекс організацій та підприємств, що здійснюють наукові дослідження й технічні розробки, випускають наукомістку продукцію. Продуктивність праці в технополісах значно вища, ніж в цілому в обробній промисловості. Найвідоміші технополіси – Силіконова долина в США, де зосереджено науково-дослідні заклади й підприємства в галузі електроніки, авіакосмічної техніки. Подібні науково-промислові утворення є в Європі, Японії. Технополіси є одним із типових явищ стадії постіндустріального розвитку економіки країни.

Показники економічного розвитку країни Рівень розвитку національної економіки вимірюється спеціальними показниками; вони дають загальну уяву про економічний потенціал країни, а також дають змогу порівняти розвиток окремих країн між собою. Найбільш важливими показниками є: валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), національний доход (НД), експорт, імпорт, товарообіг зовнішньої торгівлі, обсяги виробництва товарів та послуг та деякі інші. Ці показники розраховуються за формулами, що прийняті в міжнародній системі національних розрахунків (СНР). Звичайно показники в формулах даються в англійській аббревіатурі, як це прийнято в СНР.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це продукція, що вироблена резидентами на просторі країни протягом року. Він обчислюється за такою формулою:

$$GDP = C + I_g + G,$$

де **GDP** (gross domestic product) – ВВП;

C – споживчі витрати;

I_g – внутрішні приватні інвестиційні (капіталовкладення);

G – державні витрати.

Валовий національний продукт (ВНП) включає як суму доданої вартості, що створена в країні і складає ВВП, так і кошти, зароблені за кордоном. Він обчислюється як сума ВВП і чистого експорту (**NE**); чистий експорт – це різниця між експортом (**X**) та імпортом (**IM**) країни. Тоді:

$$GNP = GDP + NE,$$

де **GNP** (gross national product) – ВНП.

Коректніше при обчисленні ВНП враховувати не тільки різницю між експортом та імпортом, але й різницю доходів від заробленими коштами за кордоном (наприклад, доходи від прибутків на інвестиції, вкладені за рубежом)

та виплатами прибутків нерезидентам, що переводяться за кордон. В такому разі формула ВВП буде мати такий вигляд:

$$GNP = GDP + NE + NY,$$

де NY – чистий факторний дохід (різниця доходів і виплат).

Чистий національний продукт (ЧНП) утворюється вилученням з ВВП вартості засобів виробництва, зношених в процесі виготовлення продукції (амортизаційні відрахування – A):

$$NNP = GNP - A,$$

де NNP (Net national product) – ЧНП.

Якщо з ЧНП вилучити непрямі податки, то одержимо **національний дохід (НД)**:

$$NI = NNP - TH,$$

де NI (national income) – національний дохід;

TH – непрямі податки.

Для порівняння економічного потенціалу різних країн пропонуємо дані табл. 1.1 про ВВП за 2011 рік:

Таблиця 1.1

ВВП деяких країн в 2011 р., млрд. дол.					
(за поточним курсом валют)					
США.....	15065	Мексика.....	1659	Україна.....	328
Китай.....	11316	Республіка Корея	1556	Греція.....	309
Індія.....	4470	Іспанія.....	1413	Португалія.....	247
Японія.....	4396	Канада.....	1391	Казахстан.....	215
Німеччина.....	3089	Індонезія.....	1123	Білорусь.....	141
Росія.....	2376	Туреччина.....	1055	Болгарія.....	102
Бразилія.....	2309	Іран.....	930	Естонія.....	27
В.Британія.....	2254	Австралія.....	919	Монголія.....	13
Франція.....	2217	Польща.....	767	Гаїті.....	12
Італія.....	1829	Аргентина.....	711	Ліберія.....	2

Джерело: [133].

Узагальнюючим показником рівня розвитку економіки на глобальному рівні є валовий світовий продукт (ВСП). В 2011 р. він дорівнював 78 853 млрд.дол. (за ПКС).

Абсолютні розміри ВВП чи ВВП в цілому характеризують економічну потужність країни, але недостатні для визначення рівня життя населення. Китай або Індія мають досить великі обсяги ВВП не в останню чергу через те, що величезна кількість зайнятого населення виробляє товари та послуги, навіть

незважаючи на недостатню або й низьку продуктивність праці. Але якщо поділити абсолютний розмір ВВП на кількість населення, рангові місця в таблиці економічних потенціалів країн змінюються, для деяких з них досить суттєво.

Наступна таблиця дає уяву про розбіжності душових показників ВВП по країнах:

Таблиця 1.2

**ВВП деяких країн на душу населення в 2011 р.,
в тис. дол. (за ПКС)**

Катар.....	102,9	Польща.....	20,3
Люксембург.....	80,1	Росія.....	16,7
Сінгапур.....	59,7	Білорусь.....	15,0
Норвегія.....	53,5	Казахстан.....	13,0
Бруней.....	49,4	Китай.....	8,4
США.....	48,4	Україна.....	7,2
ОАЕ.....	48,2	Індія.....	3,7
Швейцарія.....	43,4	Гаїті.....	1,2
Нідерланди.....	42,2	Афганістан.....	1,0
Австрія.....	41,8	Ліберія.....	0,5

Джерело: [133].

Світовий показник ВВП в 2011 р. дорівнював 11,5 тис.дол.

1.2.Варіанти типологічної класифікації країн світу

Світова економіка характеризується структурою, яка має різні аспекти, з огляду на аналіз різних її складових частин. Найчастіше виокремлюють галузеву, типологічну й регіональну структури.

Типологічна структура світової економіки виявляється як єдина система різних за рівнем соціально-економічного розвитку країн. В цій системі виділяються блоки споріднених, схожих за основними соціально-економічними параметрами країн, що формують специфічні *типи*. Типологічна структура не є раз і назавжди сформованою, вона знаходиться у постійній динаміці, оскільки темпи економічного, соціального, технологічного розвитку країн світу неоднакові; час від часу відбувається перехід країн з одного типового блоку до іншого. Проте протягом певного періоду, який може вимірюватися десятиліттями, типологічна структура світової економіки характеризується достатньою усталеністю, що дає можливість вивчити особливості розвитку окремих груп країн, виявити спільне, що сполучає країни всередині типу, й таке, що відрізняє кожний тип від інших. З цією метою здійснюється **типологічна класифікація** країн світу.

Досконала класифікаційна схема країн світу має наукове, навчально-методичне й практичне значення. Аналізуючи економіку країни, економічну політику її уряду, соціально-економічні відносини всередині країни, необхідно, перш за все, виявити її економічний тип, місце у світовій економіці. Практичне значення визначення типу країни полягає, зокрема, у ставленні до тієї або іншої країни з боку міжнародних економічних інституцій. Так, найменш розвинуті країни користуються чималими пільгами у міжнародній торгівлі, отриманні кредиту, розв'язанні проблем державного боргу. З іншого боку, високорозвинуті країни є своєрідними «донорами» для менш розвинутих країн у деяких міжнародних організаціях (наприклад, у Міжнародній асоціації розвитку).

Незважаючи на актуальність сформування впорядкованої типологічної схеми держав, слід визнати, що однозначного підходу до цієї проблеми немає. Існують різні схеми, які складаються за різними критеріями. Так, ООН головним критерієм вважає характер соціально-економічних відносин у країні; Світовий банк за критерій ставить рівень валового внутрішнього продукту на душу населення. Є й інші підходи, про які мова буде йти нижче. Справа не тільки в обраних критеріях. Світове господарство весь час, як вже говорилося, знаходиться в динамічному стані. Змінюються не тільки показники ВВП країн, але й інші економічні й соціальні параметри, які в різні періоди розвитку мають неоднакове значення в якості показників. Так, наприклад, якщо з середини ХІХ ст. до середини ХХ ст. головним показником розвитку країни вважалася важка промисловість, то сьогодні – сфера послуг, особливо інформатика й фінанси. Отже, нині відсутня єдина оптимальна класифікаційна схема країн світу. Проте, кожна схема виявляє певні типологічні особливості країни, тому слід знати найбільш популярні з них.

Розглянемо існуючі схеми типологічної класифікації країн світу на предмет виявлення відповідності їх сучасним реаліям.

Поділ країн світу за класифікацією ООН

У структурних органах ООН за основу класифікації, як вже відзначалося, взято **критерій соціально-економічних відносин**; крім того, допоміжним показником є загальний рівень економічного розвитку.

За цією схемою визначаються такі типи країн:

- економічно розвинуті країни (іноді – індустріально розвинуті);
- країни, що розвиваються (з виокремленням нових індустріальних і найменш розвинутих країн);
- країни з транзитивною економікою;
- соціалістичні країни (або країни з командно-адміністративною економікою).

Ця схема існує досить довго. В минулі роки, коли існувала система соціалістичних держав, популярною (переважно в журналістських колах) була спрощена триблокова система: капіталістичні країни, соціалістичні країни й

«третій світ», тобто країни, що розвиваються. Проте з часом вже втрачаються деякі риси, що характеризували означені типи.

По-перше, тут немає точних, виражених критеріїв, що відділяють розвинуті країни від країн, що розвиваються. Розподіл між ними ґрунтується переважно на врахуванні історичного (історично-економічного) чинника. До середини ХХ століття країни, що розвиваються, в своїй основній масі були колоніями, а розвинуті країни – метрополіями (звичайно, не всі). Традиційно до розвинутих країн відносять приблизно 25 держав (більшість західноєвропейських країн, США, Канаду, Японію, Австралію, Нову Зеландію, Ізраїль). Це так званий «золотий мільярд». Але, якщо абстрагуватися від історичного чинника, а враховувати тільки обсяги ВВП, то провести межу між цими групами буде нелегко. Так, наприклад, за цим показником (обчисленим за методикою ПКС) Індія входить у першу п'ятірку найрозвиненіших країн, а Бразилія – до першої десятки (в 2011 р. відповідно ВВП Індії - 4,5 трлн. дол., Бразилії – 2,3 трлн. дол., тоді як Канади – 1,4 трлн. дол., Австралії – 0,9 тис. дол.) Дещо уточнює класифікацію виокремлення з масиву країн, що розвиваються, двох груп: нових індустріальних країн і найменш розвинутих країн; але залишається ще велика кількість країн, яка відрізняється значною різноманітністю економічних потенціалів і економічних політик.

По-друге, поняття країн з транзитивною економікою стає вже анахронізмом. Перехід колишніх соціалістичних країн на ринкові методи господарювання завершився, в основному, наприкінці 90-х років минулого століття. Той факт, що більшість центральноєвропейських країн (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Словенія), також Естонія, Латвія й Литва прийняті до Європейського Союзу, означає, що офіційна спільнота визнала їх країнами з ринковою економікою. Але й у країнах Східної Європи економіка розвивається вже на ринкових засадах. За абсолютними показником ВВП Росія переважає кожного з нових членів ЄС, а Україна поступається тільки Польщі. Що ж до душевого показника, то Росія переважає Румунію й Болгарію, а Україна, Білорусь і Казахстан відстають від них не набагато (відповідні показники в 2011 році: Болгарія – 13,6 тис. дол., Румунія – 12,5 тис., Росія – 16,7 тис., Україна – 7,2 тис., Казахстан – 13,0 тис., Білорусь – 15,0 тис. дол.). Головне ж, що в країнах Східної Європи, Закавказзя й Центральної Азії практично завершена структурна перебудова економіки; державний сектор займає підпорядковане місце й не перевищує, як правило, 10% усього виробництва товарів та послуг. Таким чином, існування в науковій літературі та офіційних джерелах терміну «країни з перехідною економікою» є сьогодні вже необґрунтованим.

По-третє, з колишньої соціалістичної системи залишилося тільки дві країни (Куба й КНДР), в яких функціонує командно-адміністративна економіка з жорстким централізованим плануванням. Чи можна формувати типологічну групу з двох країн, до того ж, з невеликим економічним потенціалом? Що ж до Китаю, то, незважаючи на офіційно проголошену мету – побудову комунізму, -

в цій країні активно відбуваються процеси переходу до ринку. Тому сьогодні Китай є єдиною країною з транзитивною економікою.

Класифікація країн світу за кількісним критерієм

Щоб уникнути розмитості, невизначеності меж між різними типами, *Світовий банк* запропонував *кількісний критерій*, а саме, - душевий показник ВВП. За його схемою виокремлюються чотири типи

країн:

- високорозвинуті країни (ВВП на душу населення понад 20 тис. дол.);
- країни вище середнього рівня розвитку (10-20 тис. дол.);
- країни нижче середнього рівня розвитку (5-10 тис. дол.);
- бідні країни (менше 5 тис. дол.).

В останній групі іноді виокремлюють найбідніші країни з душевим показником менше 1 тис. доларів. Слід зауважити, що параметри цієї схеми час від часу змінюються, оскільки середній показник валового світового продукту поступово зростає; в 2011 р. він дорівнював 11,5 тис. доларів. Підвищуються й душеві показники практично усіх країн, тому віднесення кожної країни до однієї з чотирьох груп необхідно постійно коригувати.

Ця класифікація позитивно відрізняється від класифікації ООН тим, що вона встановлює чіткі межі, які можна вимірювати, визначати тип держави. Але й вона не позбавлена певних хиб. Справ в тому, що в одну групу часто попадають країни, які дуже відрізняються одна від одної за структурою економіки, продуктивністю праці та за іншими параметрами. Так, наприклад, до вищої групи входять США (48 тис. дол. у 2008 р.), Велика Британія (37 тис. дол.), Італія (31 тис. дол.), а також Саудівська Аравія (21 тис. дол.), Катар (101 тис. дол.), а Об'єднані Арабські Емірати (40 тис. дол.). Зрозуміло, що останні три країни мають такий високий показник тільки за рахунок експорту нафти, а їхня економічна структура в цілому дуже відстає від перших трьох країн.

З іншого боку, деякі країни з потужним економічним потенціалом і диверсифікованою галузевою структурою, такі як, Індія (2,9 тис. дол.) попадають в групу бідних країн разом з Ефіопією – 0,8 тис. дол., Ганою – 1,5 тис. дол., Єменом – 2,6 тис. дол., що можна розглядати як нонсенс.

Класифікація країн світу за схемою «цивілізаційних стадій економічного розвитку»

Основний недолік схеми Світового банку полягає в тому, що тут не враховується галузева структура, а також немає оцінки економічного потенціалу в цілому. Якоюсь мірою цей недолік долається *схемою «цивілізаційних стадій економічного розвитку»*, за якою й

виокремлюють такі стадії: аграрна, індустріальна і постіндустріальна. Відповідно визначаються і типи країн. Тип країни залежить від того, який сектор в економіці є провідним – аграрний, промисловий або сфера послуг. Виробництво в кожному секторі вираховується у відсотках до ВВП, а також береться до уваги зайнятість працездатного населення у

відповідному секторі. За такою схемою класифікації найбідніші країни потрапляють до аграрного типу. Так, наприклад, сільське господарство в структурі ВВП Ефіопії становить (2011 р.) 43%, Того – 47%, М'янми – 43%, Лаосу – 39%, Гвінеї-Біссау – 62%. Ще більш вражаючою є зайнятість в аграрній сфері найменш розвинутих країн. Так, у сільському господарстві Анголи, Ефіопії, Афганістану зайнято до 90% працездатного населення.

Індустріальна стадія (переважання продукції промисловості в структурі ВВП) була пануючою від кінця XIX століття до середини XX століття. Вона розглядається як більш високий ступінь у порівнянні з аграрною стадією. Але сьогодні, якщо керуватися тільки цифрами, на цій стадії знаходяться небагато країн. Це, наприклад, Алжир (63% від ВВП), Азербайджан (61%), Чилі (51%), Габон (57%), Кувейт (48%), Нігерія (34%), Катар (66%), Об'єднані Арабські Емірати (49%), Саудівська Аравія (60%), Китай (49%). Як бачимо, в цій групі містяться переважно країни, які будують свою індустрію майже виключно на експлуатації природних ресурсів. Виняток становить Китай; в ідеологічній доктрині соціалістичних країн (як колись і в СРСР) індустрії повинна належати провідна роль в економічному розвитку. Дещо підвищена частка промисловості притаманна групі так званих нових індустріальних країн (НІК), хоч вона й поступається сфері послуг. Крім Чилі, можна назвати Індонезію (48%), Південну Корею (39%), Таїланд (44%), Малайзію (42%).

У колишніх республіках СРСР частка промисловості також вище за середню в світі (світова частка складає 31%). Так, у Росії вона складає 37%, Білорусі - 42%, Казахстані - 38%, Україні - 31%. Але й тут вона поступається частці сфери послуг (наприклад, в Україні послуги становлять 59% від ВВП). Справа в тому, що внаслідок тривалої економічної кризи 90-х років минулого століття саме промисловість у цій групі країн зазнала найвідчутнішого спаду. Можна сподіватися, що з відновленням промислового потенціалу частка індустріального сектора тут буде зростати, й більшість країн СНД можна трактувати як такі, що знаходяться на індустріальній стадії розвитку.

Розвинуті країни належать до постіндустріального типу. В структурі їхніх ВВП переважає сфера послуг, причому іноді суттєво. Так, її питома вага у ВВП США становить 77%, Великої Британії – 75%, Канади – 70%, Франції – 79%. Однак, ці цифри також певною мірою вводять в оману. Вони затінюють величезний індустріальний потенціал високорозвинутих країн, особливо США.

Таким чином, жодна з типологічних класифікацій країн світ не позбавлена суттєвих вад. Виявляється, що один критерій сам по собі не може сформувати цілісну систему типологічної класифікації. До того ж, оскільки світова економіка знаходиться у безперервній динаміці, співвідношення між економічними показниками країн постійно змінюється. Тому, наприклад, Світовий банк час від часу переглядає градацію, що визначає чотири типи країн за душевим показником ВВП. Світовий внутрішній продукт поступово зростає; хоч і повільно, зростає також ВВП найменш розвинутих країн, у тому числі й на душу населення.

Тенденцією останніх десятиліть є зближення країн світу за основними економічними параметрами, в першу чергу, за абсолютним показником ВВП. Причиною є більш динамічний розвиток групи країн, що розвиваються. Такий характер динаміки розвитку розвиває межі, що існували між країнами розвинутими й такими, що розвиваються. Так, наприклад, Бразилія за абсолютним розміром ВВП (2 трлн. дол.) майже у вісім разів перевищує свою колишню метрополію Португалію (245 млрд. дол.). Залишається різниця за душевим показником, але й вона поступово скорочується. До того ж, Бразилія має набагато розвиненішу галузеву структуру економіки. Індія переважає за розміром ВВП Велику Британію, свою колишню метрополію. Таким чином, навряд чи можна розводити ці країни за принципово різними групами. Недостатньо високий душевий показник ВВП у нових індустріальних країнах компенсується перевагою інших параметрів. Крім того, в низці країн групи НІК душевий показник досить високий: в Республіці Кореї він дорівнює 32 тис. дол., Сінгапурі – 60 тис. дол., Тайвані – 38 тис. дол. Тобто ці країни можна віднести до групи розвинутих за усіма параметрами, але за традиційною класифікацією вони залишаються в групі країн, що розвиваються, хоч із назвою «нові індустріальні країни». До речі, вже сама така назва свідчить про перехід цих країн, так би мовити, у «вищу лігу».

Яким же в такому разі має бути підхід до типологічної класифікації країн світу? Очевидно, що єдиного критерію, який би узагальнив усі фактори економічного розвитку країни, не існує. Мова може йти або про еkleктичне поєднання традиційних схем, або про низку схем, які відповідають окремим цілям. Зарубіжні й вітчизняні фахівці, що осмислили проблему типологічної класифікації, точніше, «кризу» традиційних підходів до неї, пропонують свої схеми.

**Типологія країн світу
згідно поєднанню
ключових параметрів
економіки**

Аналізуючи й комбінуючи вищезгадані схеми типологічної класифікації, можна запропонувати *типологію на основі поєднання ключових параметрів економіки*: показники ВВП (абсолютний і душевий); рівень розвитку технології; галузева структура господарства; динаміка економічного розвитку. Виходячи з цього, виокремлюються такі групи й підгрупи країн:

1. **Високотехнологічні країни з усталеною економікою.** Ця група тотожна групі «розвинуті країни» в класичній схемі. До неї належать розвинуті країни Західної Європи, США, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль.

2. **Країни з динамічним розвитком економіки.**

- Нові індустріальні країни: Республіка Корея, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, Філіппіни, Індонезія, Бразилія, Аргентина, Чилі, Мексика, Індія.

- Країни за завершальному етапі технологічної перебудови економіки: країни Центральної Європи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія,

Болгарія, Хорватія, Словенія; країни Східної Європи – Україна, Росія, Білорусь, Естонія, Латвія, Литва, Казахстан; Китай.

- Нафтодобуваючі країни: Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Катар, Іран, Ірак, Венесуела, Лівія, Азербайджан.

3. Середньотехнологічні країни з помірними темпами зростання економіки. Це більшість країн, що розвиваються, наприклад, Єгипет, Алжир, Туреччина, Пакистан, Перу, Уругвай, а також Сербія, Боснія, Македонія, Албанія, Грузія, Вірменія, Туркменістан, Молдова, Киргизстан.

4. Низькотехнологічні країни аграрної стадії розвитку. До цієї групи належать найбільш бідні країни світу, такі як Ефіопія, Сомалі, Уганда, КНДР та інші.

1.3. Регіональна класифікація країн світу

Вид регіональної класифікації значно простіший і не викликає суттєвих розбіжностей у фахівців та міжнародних організацій. Мова може йти про більшу або меншу деталізацію у виокремленні регіонів. В основі регіональної класифікації полягає просторова компактність країн регіону, спільність історичного розвитку, етнокультурна схожість народів, зближення параметрів економічного розвитку. Виходячи з цих критеріїв виокремлюються такі регіони:

- **Західна Європа**, що включає економічно розвинуті країни – Німеччину, Францію, Велику Британію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, Ірландію, Ісландію, Норвегію, Швецію, Данію, Фінляндію, Австрію, Швейцарію, Італію, Іспанію, Грецію, Португалію, Мальту. Цей регіон при більш детальній класифікації поділяється на себто Західну, Північну й Південну Європу.

- **Центральна Європа** включає колишні європейські соціалістичні країни за межами колишнього СРСР: Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію, Сербію, Чорногорію, Хорватію, Словенію, Боснію, Македонію, Албанію. В детальній класифікації частина цього регіону виокремлюється як Південно-Східна Європа.

- **Східна Європа** складається з України, Росії, Білорусі, Молдови, Естонії, Латвії й Литви.

- **Південно-західна Азія** включає Туреччину, Кіпр, Іран, Ірак, Сирію, Ліван, Ізраїль, Саудівську Аравію, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен, Катар, Оман, Бахрейн, Афганістан, Грузію, Вірменію, Азербайджан.

- **Центральна Азія** виокремилася на просторі колишніх азіатських республік СРСР: Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Туркменістану, Таджикистану.

- **Південну Азію** складають Індія, Пакистан, Непал, Бутан, Бангладеш, Шрі-Ланка, а також декілька дрібних острівних держав.

- **Далекий Схід** представляють Китай, Японія, КНДР, Республіка Корея, Монголія. До цього ж регіону належить Тайвань, який офіційно проголошено частиною КНР, але фактично є самостійною державою.

- **Південно-Східна Азія** складається з В'єтнаму, Лаосу, Камбоджі, Таїланду, М'янми, Малайзії, Сінгапуру, Індонезії, Філіппін, Брунею.

- **Австралія і Океанія** – це Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея й велика кількість дрібних острівних держав.

- **Північна Африка** об'єднує такі арабські держави: Єгипет, Судан, Лівію, Туніс, Алжир, Марокко, Західну Сахару, Мавританію. Зараз Судан територіально поділено на дві частини з виокремленням самостійного Південного Судану.

- **Західна Африка** має досить строкатий склад; найбільші країни цього регіону – Малі, Нігер, Чад, Центральноафриканська Республіка, Сенегал, Буркіна-Фасо, Гвінея, Гана, Кот-д'Івуар, Сьєрра-Леоне, Того, Нігерія, Камерун, Габон, Конго, Демократична Республіка Конго (Заір), Ангола.

- **Східна Африка**: Ефіопія, Джибуті, Еритрея, Сомалі, Кенія, Уганда, Танзанія, Руанда, Бурунді.

- **Південна Африка**: Замбія, Зімбабве, Мозамбік, Мадагаскар, Малаві, Південно-Африканська Республіка, Ботсвана, Намібія, Лесото.

- **Північна Америка**: США, Канада, Мексика. За іншою класифікацією Мексику відносять до регіону «Латинська Америка», з якою вона тісніше пов'язана за мовно-культурними й історичними ознаками.

- **Латинська Америка** поєднує країни, переважна більшість яких колись була в колоніальній залежності від Іспанії й Португалії. Склад регіону: Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай, Чилі, Перу, Болівія, Еквадор, Колумбія, Венесуела, Гайана, Суринам, Французька Гвіана. До цього регіону окремою підгрупою входить Карибський басейн і Центральна Америка, найбільші країни яких – Куба, Гаїті, Ямайка, Домініканська Республіка, Гватемала, Сальвадор, Нікарагуа, Гондурас, Панама.

Наведена схема є найпоширенішою, але не єдиною. Часто виокремлюють **Азіатсько-Тихоокеанський регіон** – величезний простір, що включає Східну й Південно-Східну Азію, Австралію й Океанію, східні регіони Росії й райони Північної й Південної Америки, що тяжіють до Тихого океану. Цей регіон визначається прискореним динамізмом економічного розвитку.

1.4. Регіонально-інтеграційна класифікація країн світу

Важливими процесами сучасності є глобалізація міжнародних економічних відносин і пов'язана з нею регіональна економічна інтеграція, що розпочалися з другої половини ХХ століття.

**Рівні
регіональної
інтеграції**

На сьогодні існує п'ять рівнів або стадій регіональної інтеграції, які відрізняються глибиною і зрілістю інтеграційних процесів:

- **зона преференційної торгівлі**; на цьому рівні лібералізується торгівля деякими товарами та послугами між країнами-членами. Така форма інтеграції є найпоширенішою у світі, вона, зокрема, притаманна СНД;

- **зона вільної торгівлі** – знімаються тарифи в торгівлі між членами об'єднання на усі товари й послуги, а в торгівлі з третіми країнами кожен член об'єднання здійснює власну тарифну політику; прикладом може слугувати Північно-Американська асоціація вільної торгівлі (НАФТА);

- **митний союз** – члени об'єднання встановлюють єдиний тариф в торгівлі з третіми країнами. Приклад – Митний союз Росії, Білорусі й Казахстану;

- **спільний ринок** – лібералізується не тільки торгівля, але й рух факторів виробництва; приклад – МЕРКОСУР;

- **економічний і валютний союз** – здійснюється єдина політика у всіх сферах господарства й впроваджується спільна валюта; поки що єдиним прикладом є Європейський Союз.

Сьогодні вже нараховуються десятки регіональних інтеграційних об'єднань різних рівнів. Найважливіші з них такі.

Європа

- **Європейський Союз (ЄС)**: Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Італія, Іспанія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція – всього 27 держав.

- **Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ)**: Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Ліхтенштейн.

- **Співдружність Незалежних Держав (СНД)**: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна (Грузія вийшла з організації у 2008 році).

- **Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)**: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна, Сербія.

- **Організація за демократію й економічний розвиток ГУАМ**: Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова.

Азія та Азіатсько-Тихоокеанський регіон

- **Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)**: Австралія, Бруней, В'єтнам, Індонезія, Канада, Китай, Республіка Корея, Кірибаті, Малайзія, Мексика, Маршаллові Острови, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Росія, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі, Японія.

- **Асоціація держав Південно – Східної Азії (АСЕАН):** Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд.

- **«План Коломбо» зі спільного економічного і соціального розвитку в Азії й Тихому океані:** Велика Британія, США, Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Індія, Пакистан, Шрі-Ланка, Афганістан, Ірак, Непал, М'янма, Мальдівська Республіка, Бутан, Бангладеш, Лаос, Камбоджа, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Папуа - Нова Гвінея, Індонезія, Філіппіни, Фіджі, Республіка Корея.

- **Рада арабської економічної єдності (РАЕЄ):** Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Кувейт, Лівія, Мавританія, Об'єднані Арабські Емірати, Палестина, Сирія, Сомалі, Судан.

- **Шанхайська організація співробітництва (ШОС):** Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Китай.

Північна та Південна Америка

- **Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА):** США, Канада, Мексика.

- **Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛААІ):** Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі, Еквадор.

- **Південний спільний ринок (МЕРКОСУР):** Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай.

Африка

- **Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС):** Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Мавританія, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра – Леоне, Того.

- **Митний і економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК):** Габон, Камерун, Конго, Центральноафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея.

Докладніше про деякі з цих угруповань мова буде йти в III-му розділі книги.

Розділ 2. Інтеграційні та глобалізаційні виміри світової економічної системи

Ключові поняття

Глобалізація як метасистема. Інформаційна революція як умова глобалізації. Світовий фінансовий ринок. Транснаціоналізація світової економіки як прояв глобалізації. Міжнародні організації як регулятори світових економічних процесів. Глобальний наднаціональний простір. Зміна ролі держави в умовах глобалізації. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації. Ступінь глобалізованості країни.

2.1. Інтеграційні процеси в системі світового господарства

Найбільш суттєвим виміром функціонування та розвитку міжнародних економічних відносин, як підсистеми світового господарства є інтеграція.

Сутність інтеграційних процесів

Економічна інтеграція є наслідком поглиблення міжнародного та наднаціонального світогосподарського поділу праці. На певному етапі розвитку цього процесу економічні стосунки між країнами світу характеризуються вже не тільки торговельними, а й тісними виробничими, фінансовими зв'язками. Економічна інтеграція - це процес зближення національних економік шляхом утворення єдиного економічного простору для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили через національні кордони. Національні економіки, спеціалізуючись на певних товарах та послугах, водночас доповнюють одна одну в системі світового господарства. Слово "інтеграція" походить від латинського "integer" - цілий; отже, інтеграція веде до утворення цілісної економічної системи.

Інтеграційний рух суттєво прискорився з середини ХХ століття, коли він став невід'ємним атрибутом системи світового господарства. Інтеграція має різні прояви: кооперативні зв'язки між виробничими структурами держав; формування міжнародних органів і організацій; регіональні інтеграційні об'єднання; діяльність транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків тощо. У новому столітті інтеграція поширюється як територіально, охоплюючи нові країни й регіони, так і особливо в глибину, втягуючи практично всі галузі світової економіки – виробництво товарів та послуг, торгівлю, валютно-кредитну сферу, а також інформаційне середовище, науку, культуру, тощо.

Інтеграційні процеси тісно пов'язані з глобалізацією міжнародних економічних відносин. Інтеграція активізується глобальними економічними

процесами. Тому, маючи на увазі багатовимірність економічної інтеграції, доцільно розглянути цей процес на двох найпоширеніших рівнях: на глобальному й на регіональному.

Глобальний вимір інтеграції Інтеграційні процеси, на первісному рівні маючи білатеральну форму (тобто зміцнення економічних стосунків між двома країнами), поступово поширюються на регіональний рівень, а потім набувають глобального характеру. Фактично обидва процеси – глобалізація й регіоналізація – відбуваються одночасно й у взаємозв'язку. Різниця в тому, що глобальна форма інтеграції територіально не локалізована або фактор території не є визначальним. Наприклад, до Європейського банку реконструкції й розвитку (ЄБРР) крім європейських держав входять Австралія, Єгипет, Ізраїль, Кіпр, Марокко, Мексика, Нова Зеландія, Республіка Корея, США, Японія, а також азіатські республіки СНД. Важливою, суттєвою ознакою глобальної інтеграції є те, що вона, охоплюючи практично всі країни планети, буквально «пронизує» світову економіку, виводячи її на принципово новий якісний рівень. Можна передбачити, що з подальшим поглибленням глобалізації світова економіка перетвориться на суцільну інтегровану економічну систему.

Глобальна економічна інтеграція має цілу низку напрямів і форм. Це й утворення світового ринку товарів та послуг, світового фінансового ринку, глобальної інформаційної системи; це також діяльність транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків, утворення й функціонування міжнародних економічних організацій. Найбільш виразно глобальний вимір інтеграції якраз проявляється у формі міжнародних економічних організацій.

Міжнародні економічні організації є регуляторами міжнародних економічних відносин і суттєво впливають на їх характер, напрямки, механізм здійснення.

Найбільш впливовим і всеохоплюючим регулятором є система Організації Об'єднаних Націй, яка утворилася в 1945 році. Головною метою утворення ООН було збереження миру в усьому світі й запобігання військових конфліктів. Але поступово поле діяльності Організації розширювалося, охоплюючи інші напрямки міжнародного політичного співробітництва, економічні й соціальні відносини, культуру, науку, екологію тощо. При цьому найдинамічнішим виявилось розширення компетенції ООН саме в соціально-економічній сфері. Переважна більшість програм, комісій, спеціалізованих закладів, фондів Організації спрямована на регулювання економічного співробітництва між її членами. Серед спеціалізованих закладів є могутні організації, які беззаперечно керують сьогодні найважливішими сферами міжнародної економіки, - МВФ, Всесвітній Банк, Світова організація торгівлі. У структурі ООН є органи, що регулюють міжнародні економічні відносини

на галузевому рівні (ЮНІДО, ФАО, ІКАО та ін.), й такі, що координують співробітництво між країнами на регіональному рівні (регіональні комісії ЕКОСОР).

Спеціалізовані заклади ООН включають в собі найавторитетніші міжнародні організації економічної сфери, наприклад, МВФ, МБРР, МОП, ЮНІДО, СОТ та інші. Серед програм слід назвати, в першу чергу, Світову продовольчу програму (СПП) й Програму розвитку ООН (ПРООН). Важливу регулюючу роль в системі міжнародних економічних відносин відіграють також Фонд розвитку інвестицій, Світова продовольча рада, Конференція ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД).

Поза структурою ООН необхідно виокремити такі важливі регулятори міжнародних економічних відносин як Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), що сполучає 30 найрозвиненіших країн світу, а також консультативні групи держав. Серед останніх особливий вплив мають «Група Семи (Г-7)», яка складається зі США, Японії, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії й Канади, й «Група Двадцяти (Г-20)», яка включає розвинуті країни Європи, а також США, Канаду, Росію, Японію, Китай та Індію.

Численну групу складають міжнародні організації з регулювання економічних відносин на галузевому рівні серед них більшість включена до системи ООН, але є й такі, що мають неурядовий характер. Всі ці організації можна згрупувати в декілька блоків.

Міжнародні організації з регулювання відносин у виробничій сфері. До цього блоку належать, зокрема, такі впливові організації: Організація з промислового розвитку (ЮНІДО); Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ); Агенція з ядерної енергії (АЯЕ); Міжнародна енергетична агенція (МЕА); Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО); Світова продовольча програма (СПП); Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР).

В галузі транспорту й зв'язку слід назвати Міжнародну морську організацію (ІМО); Міжнародну організацію цивільної авіації (ІКАО); Світовий поштовий союз (СПС); міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ).

В соціальній сфері найважливішу роль відіграють: Міжнародна організація праці (МОП); Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО); Світова туристська організація (СТО); Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

Міжнародне регулювання торговельних відносин здійснюється, насамперед, такими організаціями: Світова організація торгівлі (СОТ); Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД); Міжнародний торговельний центр (ЮНКТАД/СОТ); Комісія Організації Об'єднаних Націй з прав міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ); Міжнародна торговельна палата (МТП).

Міжнародне регулювання фінансової сфери. Організації цього блоку мають виключно сильний вплив на міжнародні економічні відносини. До них належать: Міжнародний валютний фонд (МВФ); Група Всесвітнього Банку – Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Багатостороння агенція з гарантії інвестицій (БАГІ); Банк міжнародних розрахунків.

Специфічну групу складають клуби кредиторів, серед яких виокремлюються Паризький і Лондонський клуби; вони здійснюють нагляд за процесом сплати боргів країнами-боржниками і таким чином сприяють розв'язанню проблеми заборгованості на міжнародному рівні.

Таким чином, міжнародні економічні організації являють собою розгалужену інтеграційну систему на глобальному рівні. В цілому ця система є досить ефективним регулятором міжнародних економічних відносин. Завдяки їй встановлюються єдині стандарти, норми, «правила гри» в економічних стосунках країн між собою. І, що важливо, функціонально міжнародні організації покривають практично всі форми й види міжнародних економічних відносин.

Регіональний вимір інтеграції Регіоналізація світової економіки стала одним із найважливіших проявів процесу економічної інтеграції. Регіональні економічні угруповання формуються на компактній території між країнами, що мають спільні риси в економіці, інтенсивні економічні зв'язки, а також єдині цілі щодо подальшого економічного розвитку.

Ключовими щодо економічних умов інтеграції є такі критерії: рівень розвитку країн, їх ресурсних і технологічних потенціалів; ступінь зрілості ринкових відносин, зокрема національних ринків товарів, послуг, капіталу й праці; масштаби й перспективи розвитку економічних взаємовідносин країн. Важливе значення має також соціально-культурна сумісність [25, с.228].

В регіональних інтеграційних об'єднаннях формується дієвий механізм, що сприяє з'єднанню національних економік в єдине ціле, в суцільну органічну систему. Складовими такого механізму є: статут організації, який визначає її цілі й методи діяльності; наднаціональні керівні органи; узгоджена економічна політика.

Регіональні інтеграційні об'єднання суттєво відрізняються одне від одного як територіальною організацією, так і глибиною, зрілістю інтеграційних процесів.

В просторовому відношенні можна виявити макрорегіональний, мезорегіональний і мікрорегіональний рівні інтеграції.

На макрорегіональному рівні формуються організації, які складаються з цілісних економік держав, що розташовані на досить великому просторі. Таких організацій сьогодні вже декілька десятків на

усіх континентах планети. Серед найбільш відомих – Європейський Союз, Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), Співдружність Незалежних Держав (СНД), Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА).

На мезорегіональному рівні інтеграційний процес відбувається у формі співробітництва між прикордонними адміністративно-територіальними утвореннями держав. Прикладом можуть слугувати єврорегіони (серед них за участю українських територіальних одиниць – «Нижній Дунай», «Карпати» та ін.).

На мікрорегіональному рівні формуються спільні спеціальні економічні зони (СЕЗ).

За ступенем розвитку інтеграційного процесу, як вже було сказано, виокремлюють такі рівні або стадії регіональної інтеграції: зону преференційної торгівлі, зону вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний і валютний союз.

2.2. Глобалізація сучасної світової економіки

Сутність глобалізації Найважливішим, найвпливовішим процесом у середовищі формування стратегій розвитку сьогодні є глобалізація. Дослідники в галузі економіки, соціології й політології пов'язують з глобалізацією принципово новий етап в розвитку людства, що якісно відрізняється від попередніх історичних формацій. Зокрема, в економічному вимірі процес глобалізації узгоджується з переходом від індустріального суспільства до постіндустріального. Якщо так, то стратегії економічного розвитку країн, що знаходяться ще на аграрній або індустріальній стадіях, повинні бути націлені саме на постіндустріальні перспективи. З глобалізацією одні фахівці пов'язують надії на поширення соціального прогресу в масштабах усього людства, а інші виступають з песимістичними прогнозами щодо майбутнього розвитку світового суспільства. Така суперечливість у поглядах на глобалізацію має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Головною з них є те, що глобалізація як процес суперечлива в своїй основі, має неоднозначні прояви й наслідки. Що ж до суб'єктивних підходів до оцінки глобалізації, то розбіжності ґрунтуються на відсутності усталеного й чіткого визначення самого поняття цього процесу. Існують вузькі й широкі трактування глобалізації: від обмеження її тільки сферою економіки до поширення на всі прояви людської життєдіяльності.

Глобалізація - це метасистема, що характеризується прискоренням темпів розвитку усіх сфер суспільного життя, - економічної, соціальної, політичної, духовної. В основі глобалізації полягає інтернаціоналізація людської діяльності. Глобалізацію часто розглядають як ускладнену

стадію або форму прояву інтернаціоналізації. При цьому слід зауважити, що глобалізація означає не тільки прискорення розвитку соціально-економічних процесів, але виводить їх на новий якісний рівень. Взаємозалежність між країнами, соціальними спільнотами, ринками, суб'єктами економіки набуває планетарного характеру й становить суцільну систему.

Найвиразніше глобалізація проявляється у сфері економіки, тут її вплив найбільш очевидний. Вона охоплює насамперед фінансову сферу, переважно в галузі короткострокових інвестицій та «гарячих грошей». На відміну від національних економік, становлення яких ґрунтується на торговельно-промисловому капіталі, глобалізація формується переважно на фінансовому капіталі. Глобалізація супроводжується легкістю переміщення капіталу, лібералізацією руху товарів і послуг, безпрецедентно швидкому впровадженню електронних засобів у валютно-кредитну і фінансову діяльність, внаслідок чого здійснення міжнародних операцій з капіталом і валютою набуло нечуваного прискорення наприкінці ХХ століття. Глобалізація створює сприятливе середовище для поширення діяльності транснаціональних корпорацій та банків.

Ознаки глобалізації

Американський професор Пітер Ратленд виокремлює шість ключових, на його думку, ознак глобалізації, чотири з котрих безпосередньо стосуються економічної сфери [39, с. 15-18].

Революція в інформаційних технологіях. Глобальна ера пов'язана з комунікаційними системами – телебаченням, реактивними літаками, супутниками, комп'ютерами, мікросхемами, мобільними телефонами, Інтернетом, контейнерними перевезеннями тощо.

Економічна революція. Під нею П. Ратленд розуміє політику економічного зростання, що укладається в парадигму «Вашингтонського консенсусу». Вона включає такі елементи:

- плаваючі обмінні курси;
- пом'якшення торговельних перешкод;
- «зелена революція в сільському господарстві»;
- дешева енергія (зокрема, завдяки атомній енергетиці);
- прискорений розвиток сфери послуг;
- зростання значення транснаціональних корпорацій і заохочення їх випереджаючого розвитку;
- зменшення регулюючої ролі уряду в національній економіці.

Регіоналізація світової економіки. Поряд з глобалізацією міжнародних економічних відносин поширюється утворення регіональних інтеграційних угруповань (ЄС, НАФТА, СНД та ін.), значення яких у світовій економіці зростає.

Поляризація. Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих.

Така оцінка основних рис глобалізації десь в чому суб'єктивна і не всіма дослідниками сприймається однозначно. Проте ця схема вказує на найбільш істотні напрямки розвитку процесу, що зветься глобалізацією.

Найхарактернішою ознакою глобалізації є **посилення взаємодії і взаємозалежності в сучасному суспільстві**, завдяки чому формується, за думкою відомого соціолога М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система у режимі реального часу і в масштабі усієї планети [14, с. 105].

Економіку як основу глобалізації визначає один з відомих російських дослідників глобалізації В. Медведєв. Він вважає, що глобалізація є ніщо інше, як прояв сучасної постіндустріальної стадії розвитку економіки й суспільства у відносинах між країнами світу. Це – новий ступінь інтернаціоналізації суспільного життя – економічних, політичних, соціокультурних, екологічних, демографічних зв'язків між народами. В його розумінні, основні імпульси глобалізації йдуть від економіки. Без врахування економічної складової втрачається основний аргумент, що підтверджує об'єктивний характер глобалізації як процесу неминучого й прогресивного у своїй основі, хоч і суперечливого [21, с. 3].

Як основні ланки глобалізації МВФ визначає світову торгівлю, транснаціональні фінансові потоки, перетоки технологій, інформаційні мережі й взаємодії культур. ЮНКТАД наголошує увагу на глобалізації виробничих процесів через міжнародну виробничу кооперацію [55, с.4].

Крім суто економічних проявів глобалізації дослідники визначають також такі їх форми, як зміцнення взаємодії різних культур, формування системи глобальних соціальних взаємодій як основи становлення планетарного соціуму, зростання чисельності державних і недержавних міжнародних організацій, руйнування адміністративних перепон між країнами.

За думкою французьких соціологів Д. Мартена, Ж.-Л. Мецжера і Ф. П'єра, «глобалізація постала перед нами як «тотальний соціальний факт», тобто як низка трансформувальних, які торкаються всіх аспектів суспільного життя: економічних, професійних, правових, культурних, політичних і навіть геополітичних стосунків» [7, с.267].

Як вважають вітчизняні вчені, серед головних ознак і показників глобалізації слід назвати зростаючу взаємозалежність економік різних країн, все більшу цілісність і єдність світового господарства, в основі яких – посилення відкритості національних ринків, поглиблення міжнародного поділу праці і кооперації праці [23, с.334].

Таким чином, підсумовуючи наведені нижче ознаки глобалізації, можна висловити таке узагальнення щодо її змісту.

Глобалізація – це процес прискорення розвитку взаємозв'язків в усіх сферах людської діяльності і перетворення їх в суцільну планетарну метасистему. Глобалізація має в своїй основі інтернаціоналізацію суспільної діяльності, насамперед, економічної, але суттєво від неї відрізняється. Принципова різниця полягає в такому: якщо інтернаціоналізація – це посилення

зв'язків між країнами світу при збереженні повної національної суверенності (міжнаціональний рівень), то глобалізація означає перехід через національні кордони (наднаціональний рівень).

Найважливішими проявами глобалізації є:

- бурхливий розвиток системи засобів інформації, формування єдиної світової інформаційної мережі і системи комунікацій;
- прискорене зростання значення фінансової сфери в міжнародній економічній діяльності;
- поширення діяльності ТНК, посилення транснаціоналізації світової економіки;
- формування системи міжнародних організацій, які вкупі з ТНК утворюють наднаціональний механізм управління світовою економікою, збільшення числа недержавних суб'єктів міжнародного життя;
- посилення «відкритості» національних економік;
- в процесі трансформації співвідношення «національне – наднаціональне» змінюється роль держави в управлінні національною економікою;
- виявляється тенденція нерівномірності розвитку найбільш розвинутих і менш розвинутих країн;
- регіоналізація світової економіки;
- соціальна трансформація в планетарному вимірі, яка виражається в інтеграції окремих елементів суспільства в глобальні світові структури, в ослабленні традиційних зв'язків й орієнтації на уніфіковані цінності;
- прискорення взаємодії культур.

Складові метасистеми глобалізації

Ці характерні прояви глобалізації впливають досить істотно на світові економічні процеси і на національні економічні політики, їх необхідно враховувати при розробці стратегій економічного розвитку. Тому доцільно складові метасистеми глобалізації розглянути докладніше. Пам'ятаймо, що кожна із складових є системою, що знаходиться в динаміці.

Прогрес в системі інформатики і комунікацій. Революція в інформатиці й телекомунікаціях розпочалася в останній чверті ХХ століття. Протягом тридцяти років минулого століття потужність загального числа комп'ютерів у світі подвоювалася пересічно протягом вісімнадцяти місяців. Обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків, починаючи з 1991 р., збільшувався в середньому на 60% на рік. Вартість переносу інформації скоротилася в багато разів [44, с.29].

Завдяки розвитку сучасних телекомунікаційних засобів здійснюється фактично руйнування національних кордонів для поширення інформації. Утворюється єдиний світовий інформаційний простір, в межах якого формуються єдині культурні, світоглядні, етичні стандарти, що оволодівають широкими масами населення планети (з позитивними й негативними наслідками). Утворюється, за висловом У. Андерсона, світовий «кіберпростір»,

в якому зберігається й обробляється інформація, йде інтенсивний обмін нею. Намагання деяких урядів перекрити доступ до інформації обертаються для їх країн істотними економічними втратами. Цей простір зростає прискореними темпами. За деякими підрахунками, тільки за перші три роки XXI століття було створено більше інформації, ніж за попередні 300 тис. років людської історії [56, р. 136].

У зв'язку з поліпшенням економічної ситуації в світі почали збільшуватися витрати на ІТ. За оцінками експертів, в 2010 році світовий ринок ІТ виріс на 5,3% і досяг 3,4 трлн. дол., причому найбільше зростання - 6,4% буде спостерігатися в сегменті обладнання, 3,1% - в області програмного забезпечення та 1,5% - послуг [87].

У Китаї та Індії збільшується обсяг інвестицій в нові технології і сервіси - це необхідно для підтримки зростання галузей, що працюють на експорт. У США державне стимулювання економіки сприяє зростанню витрат на ІТ обладнання.

Інформація – це, в першу чергу, знання. Роль знань як фактора економічного розвитку швидко зростає. За даними Світового банку, в країнах ОЕСР протягом останніх 15 років минулого століття зростання додаткової вартості в галузях, що базуються на знаннях, пересічно складало 3 % (темпи загального економічного росту не перевищували 2,3%). Частка цих галузей в сукупній додатковій вартості збільшилася в Німеччині з 51 до 60%, у Великій Британії – з 45 до 51%, у Фінляндії – з 34 до 42%. Але 85% сукупних світових інвестицій в науку здійснюють країни ОЕСР, 11% - нові індустріальні країни, а на решту країн (серед них і Україна) припадає лише 4%.

Із глобалізацією інформаційних технологій пов'язано явище, яке одержало назву «digitale divide», що приблизно можна перекласти як «поділ у засвоєнні». Це поняття використовується для описання нового поділу між державами і всередині суспільства щодо тих, хто має доступ до інформації, й тих, хто не має такої можливості з фінансових причин або за браком освіти.

Інформаційну революцію краще вважати не проявом чи слідством, а передумовою, чинником глобалізації. Без перевороту в інформаційно-комунікативних технологіях процес глобалізації був би неможливим.

З інформаційною революцією тісно пов'язана революція **технологічна**, яка визначається поступом науково-технічного прогресу. Новою технологічною базою й основною технологічною структурою суспільства стає повна комплексна системна автоматизація виробництва, управління, обслуговування, розподілу, транспортування, що базується на електроніці й інформатиці. Суть і особливість цієї повної технологічної бази полягає не тільки в максимально високому рівні автоматизації, а й у тому, що, по-перше, її технологічні структури вже будуть здатні до розвитку само відтворюючих структур за принципами розширеного відтворення, а, по-друге, - це буде по суті глобально інтегрована технологічна база, пов'язана зсередини засобами глобальної технотронної інформатизації. Відтак, постіндустріальну глобальну економіку слід визначати як глобальну технотронно-інформаційну економіку [23, с. 355].

Формування світового фінансового ринку. Його передумовою як раз і стала інформаційна революція. Нові інформаційні технології з'єднали основні фінансові центри і суттєво знизили трансакційні витрати фінансових угод і час, необхідний для їх здійснення.

Особливістю фінансових ринків в умовах глобалізації стало зростання невизначеності відносно валютних курсів і курсів цінних паперів. З'явилися нові види цінних паперів - деривати, які є похідними від інших цінних паперів. Це відкрило можливості для масових спекуляцій й прискорило процес відособлення валютно-фінансової сфери від реальної економіки. Щоденний обсяг операцій на валютно-фінансових ринках в десятки разів перевищує реальні потреби фінансування міжнародної торгівлі; цей обсяг майже дорівнює сукупним валютним резервам всіх національних банків світу. Обсяг ринку вторинних цінних паперів в декілька разів перевищує світовий валовий продукт [31, с. 11].

Про масштаби розвитку світової фінансової системи свідчать такі цифри. За останні 20 років минулого століття щоденний обсяг угод на світових валютних ринках збільшився з 1 млрд. дол. до 1200 млрд. дол. (тобто в 1200 разів), тоді як обсяг світової торгівлі товарами та послугами - всього лише на 50% [13, с.5]. Капітал в усе зростаючих розмірах іде не у виробництво у вигляді прямих інвестицій, а в спекуляцію. Переважає транскордонне переміщення капіталу у вигляді короткострокових портфельних інвестицій. Це переміщення виходить з під контролю урядових структур; навіть в найрозвиненіших країнах тільки 30% ринку цінних паперів контролюється державою. В економіці виникає ситуація «мильної бульки»: номінальна ринкова вартість цінних паперів перевищує їх реальне наповнення, а це призводить до економічної нестабільності, а то й небезпеки для країни (ефект «мильної бульки» розглянуто на прикладі економіки Японії).

Є підстави вважати, що характерною рисою глобалізації є формування в масштабах всього світу не просто фінансового або інформаційного ринку, але утворення фінансово-інформаційного простору, в якому дедалі більше здійснюється не тільки комерційна, а й уся діяльність людства [27, с. 47].

Транснаціоналізація світової економіки. Одним з найвиразніших проявів глобалізації є утворення транснаціональних корпорацій і посилення їх впливу на світові економічні процеси. Можна навіть стверджувати, що система ТНК є головною рушійною силою глобалізації як метасистеми. Відкритість національних економік, що є одним з ключових вимог згідно з Вашингтонським консенсусом, найбільше відповідає саме інтересам ТНК. Інтернаціоналізація виробництва дозволяє ТНК захоплювати ринки, обминаючи митні перешкоди. Транснаціональні корпорації все більше відриваються від країни базування в своїй діяльності, в них все менше залишається «національного» і все більше – «глобального». Так, наприклад, американська компанія «Екссон» 75% своїх доходів отримує за межами США. ТНК виходять з-під опіки своїх урядів і стають, по суті, незалежними суб'єктами економічної діяльності.

Наприкінці ХХ століття транснаціоналізація відбувалася прискореними темпами. В 1999 р. загальна сума злиття між фірмами різних країн й поглинання місцевих фірм іноземними складала 720 мільярдів доларів. Закордонними філіями вироблялось товарів на 5 трильйонів доларів. Очікується, що до 2020 року інвестиції ТНК досягнуть 800 млрд. дол., а вартість товарів, вироблених їх закордонними філіями, становитиме 20 трильйонів доларів [44, с. 30-31].

У світі нараховується понад 810 тис. зарубіжних філій, якими володіють 82 тис. материнських компаній. Мережа філій невпинно розширюється. Число зайнятих у 2008 році нараховує приблизно 77 млн. чол., що вдвічі більше ніж загальна кількість робочої сили в Німеччині.

Показником транснаціоналізації може слугувати рух прямих іноземних інвестицій. Їх річний обсяг зріс з 57 млрд. дол. у 1980 році до 1271 млрд. дол. в 2000 р., а накопичена величина за той же період збільшилася з 615 млрд. дол. до 6314 млрд. дол. тобто більш ніж вдесятеро (табл. 2.1). В 2006 р. накопичена величина ПІІ складала вже понад 12 трлн. дол. За прогнозами у 2010 році річні ПІІ мали збільшитися до 1,7 трлн. дол. порівняно з 1,2 трлн. у 2009 р.

Таблиця 2.1

**Динаміка прямих іноземних інвестицій у світовій економіці
(млрд. дол.)**

Показники	Роки								
	1980	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2006	2009
Річні ПІІ	57	172	331	1271	824	651	653	1306	1200
Накопичені ПІІ	615	1496	2937	6314	7138	7789	8442	12474	17350

Джерело: [170; 171; 175].

Успішність, з якою ТНК просуваються на міжнародні ринки, ґрунтується на їх конкурентних перевагах, насамперед, завдяки технологічному лідерству. ТНК мають можливість відраховувати значні кошти на утримання науково-дослідних закладів, на високу заробітну плату найкваліфікованіших інженерів, менеджерів. Найбільшими компаніями в світі створено понад 100 великих дослідницьких центрів, в тому числі й за межами країни базування.

Переважає більшість материнських компаній (79%) розташована в розвинутих країнах. Останнім часом вони стали виникати і в нових індустріальних країнах (Сінгапур, Республіка Корея, Бразилія), а також в Китаї та Росії.

500 найбільших ТНК зосереджують понад ¼ світового виробництва товарів та послуг, 1/3 експорту промислової продукції та ¾ торгівлі технологіями й управлінськими послугами [21, с.8]. Тільки на ТНК розвинутих країн припадає 84% загальносвітового вивозу ПІІ, 10% світового ВВП й третина світового експорту.

Вплив транснаціональних корпорацій ґрунтується на фактичному контролюванні значної частини транснаціонального капіталу, що функціонує

на міжнародних фінансових ринках, які в своїй більшості мають олігополістичну структуру. Однією з переваг ТНК є можливість використання замкненого внутрішньофірмового ринка, що забезпечує їм меншу залежність від економічної політики урядів, а також успішне обминання торговельних перешкод. Понад третину світових товарних потоків припадає на внутрішньофірмову торгівлю ТНК, яка здійснюється за трансфертними цінами [6, с. 44].

Транснаціоналізація має як негативні, так і позитивні наслідки. До негативів, як уже відзначалося, належить ослаблення регулюючої ролі держави в економічних процесах. Навіть в країнах базування материнських компаній (а це переважно високорозвинуті держави) економічний контроль над діяльністю ТНК стає все менш дієздатним. Однією з причин такого становища є те, що транснаціональна корпорація може уникати оподаткування в країні базування, переводячи виробничі потужності в ті країни, де рівень оподаткування нижчий. Позитивна сторона транснаціоналізації як складова процесу глобалізації полягає в інтенсифікації потоків інвестиційних і фінансових коштів, в прискоренні темпів міжнародної торгівлі, в залученні все більшого числа країн до світового економічного простору, до нових технологій. Не в останню чергу завдяки ТНК утворилися так звані нові індустріальні країни, які зайняли досить помітне місце у світовій економіці.

Посилення ролі міжнародних організацій в регулюванні світових економічних процесів. Міжнародні організації, в першу чергу економічні, стали здійснювати суттєвий вплив на міжнародні економічні відносини з другої половини ХХ століття; цей вплив дедалі зростає. Серед міжнародних економічних регуляторів слід особливо відзначити діяльність таких організацій як Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку, Світова організація торгівлі, регіональні банки розвитку (зокрема, ЄБРР), деякі економічні органи ООН (ЮНКТАД, ПРООН, ЕКОСОП).

Зростання ролі МВФ і Світового банку спричиняється безпрецедентним розвитком світового фінансового ринка й зростанням зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та країн із транзитивною економікою. Сума боргу країн, що розвиваються, наприкінці 90-х років минулого століття складала 2 трлн. дол., а обслуговування цього боргу становило 200 млрд. дол. на рік. При цьому сума боргу в цих країнах складає значний відсоток від ВВП. Так, у 2009 р. він становив у Бразилії 14,5%, Аргентині - 35,8%, Республіці Кореї - 41,8%, Туреччині – 45,1% [133].

У таких умовах МВФ і Світовий банк мають вигідні позиції для здійснення тиску на уряди країн-боржників. Авторитет цих організацій в міжнародних економічних відносинах такий великий, що він поширюється на великі міжнародні банки, які кредитують суб'єкти економічної діяльності (в тому числі уряди) в різних країнах. Отже, вирішення проблеми реструктуризації боргу, надання чергового кредиту країнам-боржникам залежить в першу чергу від позицій МВФ і СБ. Це дає їм можливість

безпосередньо втручатися в економічну політику урядів і ще більше підсилювати свою роль як світових економічних регуляторів.

МВФ, СБ, СОТ здійснюють свою діяльність не тільки на міжнародному рівні, але й на національному просторі суверенних держав. Оскільки провідну роль в керівництві цих організацій відіграють розвинуті держави, багато державних діячів і економістів вважають їх політику неврівноваженою. Так, один з експертів Комісії ЄС вважає, що міжнародні фінансові інститути перетворилися на провідників гегемонії розвинутих країн замість того, щоб бути інструментом регулювання ринку в інтересах всього світового співтовариства. За думкою політиків лівого напрямку Світова організація торгівлі (СОТ) є найяскравішим вираженням всієї системи глобального корпоративного управління і необхідно зупинити ескалацію її впливу на сферу міжнародних економічних відносин, оскільки діяльність цієї організації спрямована на захист інтересів ТНК за рахунок більшості країн світу [27, с. 53].

Таким чином, чітко простежується тенденція до перетворення міжнародних економічних організацій на цілком незалежних від національних урядів структур, що здійснюють регулювання світової економіки на наднаціональному рівні і набувають функцій світового уряду. Суверенні права держав при цьому обмежуються не тільки в проведенні власної економічної політики, але й на національну власність. В американських фінансових колах висувуються пропозиції щодо уведення нового інструменту по боргах: «debt-for-nature swaps» – обмін боргу на право проведення екологічних програм в країнах-боржниках, тобто право контролювати їх територію; «debt-for-equity swaps» – обмін боргу на майно. В керівництві МВФ і Світового банку розглядається концепція про застосування норм приватного комерційного права, на основі яких держава-боржник може бути об'явлено банкрутом і щодо неї вводиться зовнішнє управління економікою [27, с. 54].

Отже, міжнародні економічні організації вкупі з ТНК і ТНБ формують **глобальний наднаціональний простір**. Глобальна орієнтація транснаціональних корпорацій і банків зменшує для них значення національних економік. Вони сьогодні роблять «економічну погоду». Середні ж і дрібні суб'єкти міжнародного бізнесу вимушені рівнятися на ТНК й пристосовуватись до їхньої політики. Як висловився один з відомих фахівців з міжнародної економіки професор Ю. Шишков, «рядові багатомільйонної армії мікроекономічних суб'єктів господарських відносин уважно прислухаються до того, як змінюються котирування акцій «блакитних фішок» на фондових біржах Нью-Йорка, Франкфурта або Токію, як поведуть себе світові ціни на нафту, пшеницю або золото, які тенденції проявляє курс долара, євро або ієни. Подібно до того, як кожний з нас прислухається до метеозведень і прогнозів погоди, яку ми не можемо ні змінити, ні ігнорувати, а вимушені лише пристосовуватись до неї» [49, с. 6; 133].

**Відкритість
національної
економіки**

З процесом глобалізації тісно пов'язане таке поняття як **відкритість національної економіки**. Відкритість означає ступінь інтенсивності, з якою країна «занурюється» в міжнародні економічні відносини. Характеристиками відкритості є величина експорту та імпорту товарів та послуг, експорт та імпорт капіталу, лібералізація законодавства щодо зовнішньоекономічної діяльності резидентів і нерезидентів тощо. Найпоширенішим показником відкритості є індекс залученості країн у міжнародну торгівлю (The Enabling Trade Index), який розраховує Всесвітній економічний форум.

За цим індексом найбільш «відкритою» країною у 2010 році став Сінгапур (значення індексу – 6,06). Серед інших країн, економіка яких також вважається «відкритою» є наступні країни: Гонконг (2 місце – значення індексу – 5,7), Данія (відповідно 3 – 5,41), Швеція (4 – 5,41), Швейцарія (5 – 5,37). США займають лише 19 місце з показником 5,03. Україна знаходиться на 81 місці серед 125 країн з показником – 3,84, а Росія тільки на 114 місці – 3,37. Найбільш «закритою» країною у світі є Бурунді – 2,79 [204].

Ступінь відкритості національної економіки залежить від зовнішньоекономічної політики, яку здійснює уряд країни. З другої половини ХХ століття сформувався тривала тенденція до лібералізації зовнішньоекономічної політики більшості країн світу. Сталося це під тиском ГАТТ/СОТ, яка послідовно провадить у дію принципи лібералізації торгівлі. Внаслідок цього значно знизилися ставки тарифів у світовій торгівлі; якщо на початку 50-х років у середньому вони перевищували 40%, то наприкінці 90-х років - менше 3%.

Відкритість національних економік сприяє інтенсифікації міжнародних відносин, поглибленню міжнародного поділу праці і зростанню ефективності світової економіки в цілому. Дослідження Мічиганського університету (США) показують, що зменшення торговельних бар'єрів у галузі сільського господарства, товарів та послуг на одну третину призвело б до зростання обсягу світової економіки на 613 млрд. доларів [27, с. 55]. Проте є розбіжності в оцінках впливу відкритості на економічний розвиток різних груп країн. Безперечно, що лібералізація міжнародних економічних відносин вигідна економічно розвинутим країнам, бо вона знімає перешкоди для просування їх товарів і капіталів на ринки інших країн.

Глобалізація супроводжується **поглибленням нерівномірності економічного розвитку** між різними групами країн. Розвинуті держави збільшують свій відрив від бідніших країн; збільшується контраст між високорозвинутим центром, в якому мешкає менше 1/6 населення, і периферією, в якій зосереджена основна маса населення планети.

Згідно з даними Доповіді про світовий розвиток в 2000-2001 рр., що була підготовлена Світовим банком, з 6 млрд. чоловік населення планети 2,8 млрд. (тобто майже половина) живе менш ніж на 2 долари в день, а 1,2 млрд. – менш ніж на 1,0 долара. Середні доходи в 20 найбагатших країнах в 37 разів

перевищують середні доходи в 20 найбідніших. У країнах з транзитивною економікою кількість людей, що живе менш ніж на 1 долар в день, збільшилася в 90-х роках у 20 разів. Статки 200 найбагатших людей земної кулі перевищують сукупні доходи 41% населення Землі [27, с. 56].

Розрив у доходах між п'ятою частиною світового населення багатих країн і п'ятою частиною населення бідних країн за період з 1960 р. до 1997 р. збільшився з 30 разів до 74 разів. При цьому верхня п'ята частина найрозвиненіших країн створює 86% світового валового продукту, дає 82% світового експорту і 68% прямих зарубіжних інвестицій, а частка п'ятої частини найбідніших країн за всіма показниками не перевищує 1% [173].

Таблиця 2.2

ВВП першої десятки країн у 2011 р., млрд. дол. (за ПКС)

Країна	ВВП	У % до СВП
1. США	15 290	19,0
2. Китай	11 440	14,2
3. Індія	4 515	5,6
4. Японія	4497	5,6
5. Німеччина	3 139	3,9
6. Російська Федерація	2 414	3,0
7. Бразилія	2 324	2,9
8. Велика Британія	2 290	2,9
9. Франція	2 246	2,8
10. Італія	1 871	2,3
Світ	80 330	100,0

Джерело: [133].

Синтетичним показником рівня розвитку країни є душевий доход. Так ось, в Японії він у 10 разів вище, ніж у Індії, в Швейцарії в 40 разів вище, ніж в Ефіопії (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

ВВП на душу населення деяких країн в 2011 р., дол. (за ПКС)

Люксембург.....	81 100	Росія.....	17 000
США.....	49 000	Білорусь.....	15 200
Швейцарія.....	43 900	Китай.....	8 500
Канада.....	41 100	Україна.....	7 300
Японія.....	35 200	Індія.....	3 700
Німеччина.....	38 400	Ліберія.....	500
Франція.....	35 600	Ефіопія.....	1100
Велика Британія.....	36 600	Зімбабве.....	500

Джерело: [133].

Розвинуті країни концентрують багатства, не тільки створені своїми силами, але й перерозподілені за рахунок світових ресурсів. Так, на США з їх 5% світового населення припадає 25% використання ресурсів світу, а всього на країни «золотого мільярду» – до 80%. Мова йде про природні ресурси: паливо, руди, землю, воду, деревину. Обмеженість ресурсів планети створює велику проблему для світового економічного розвитку, в тому числі в контексті ліквідації розриву в економічних рівнях. Для того, щоб підняти рівень життя більшості населення планети до сьогоденного рівня країн Заходу, прийшлося б збільшити обсяг споживання ресурсів десь у 20 разів, що перевищує граничну спроможність навколишнього середовища [27, с. 57].

Не слід, втім, вважати, що нерівномірність розвитку між розвинутими країнами і такими, що розвиваються, є тільки наслідком процесу глобалізації. Причин більше, і вони досить серйозні. Це й різниця у вихідних, стартових рівнях розвитку: колишні колонії в момент здобуття незалежності (переважно 40-60 роки минулого століття) були або зовсім не індустріалізовані, або мали тільки паростки індустріалізації. Це також «демографічний вибух», пік якого прийшовся для цих країн на 60-80-ті роки; приріст населення в багатьох країнах випереджав темпи зростання ВВП. Іншими причинами є брак кваліфікованих кадрів; соціальні заворушення й регіональні війни, які тривали десятиліттями; корупція чиновництва й правлячої верхівки.

Водночас в економічному середовищі країн, що розвиваються, спостерігаються й позитивні тенденції. Поліпшилася структура їх економіки. Частка обробної промисловості в матеріальному продукті збільшилася з 26% в 1950 р. до 55% в 2000 р., а частка сільського господарства зменшилася відповідно з 68% до 20%. З 1965 р. до 2000 р. обсяг промислової продукції цієї групи країн збільшився в 4,5 рази, тоді як в розвинутих країнах – тільки в 2,9 рази. За двадцять останніх років минулого століття (1980-2000 рр.) обсяг реального ВВП країн, що розвиваються, збільшився в 2,4 рази, а розвинутих країн – в 1,6 рази [49, с. 11]. В 2007 р., наприклад, темп зростання ВВП становив у Єгипті 7,2%, в Ефіопії 9,8%, Індії 8,5%, тоді як у США 2,2%, Японії 2,0%, Німеччині 2,6%. В кризовому 2009 році темпи зростання ВВП становили в Єгипті 4,5%, Ефіопії 6,5%, Індії 6,5%, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник був від'ємним: США -2,4%, Японії -5,7%, Німеччині -5,0%, в Європейському Союзі в цілому -4,0% [133].

Досягнення країн, що розвиваються, багато в чому як раз і стали можливими завдяки глобалізації. Іноземні інвестиції супроводжуються впровадженням передових технологій в економіку країн, що розвиваються. ТНК переносять туди великі потужності трудомістких і матеріаломістких виробництв. Найефективніше цим скористалися «нові індустріальні країни (НІК)». Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Китай вже у 80-х роках стали

випереджати розвинуті країни за темпами росту ВВП на душу населення вдвічі, а Індія, М'янма, Чилі – від 1,5 до 2 разів.

Проте у найменш розвинутих країн (їх 49 з населенням, що складає 10% від світового) ситуація значно гірша. Доходи на душу населення тут ростуть повільно, або навіть скорочуються. Вони не мають ні привабливих для інвесторів природних ресурсів, ні кваліфікованих кадрів, які могли б оволодіти сучасними технологіями. Ці країни потребують особливої допомоги від світової спільноти, зокрема, через структури ООН, міжнародних організацій. Їм надаються пільги в зовнішній торгівлі, пільгові кредити. Але ця допомога поки що малопродуктивна.

ЧАСТИНА II. ТИПОЛОГІЧНА ТА РЕГІОНАЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНА СТРУКТУРА КРАЇН СВІТУ

Розділ 3. Типологічна структура країн світу

Ключові поняття

Визначальні відмінності розвинутих країн. Історико-економічні особливості розвитку. Спосіб виробництва. Індекс розвитку людини. Динаміка економічного розвитку. Структура економіки. Країни, що розвиваються. Типологія країн, що розвиваються. Фактори економічного розвитку. Модель «етатизму». Модель «периферійного розвитку». Модель «Вашингтонського консенсусу». Економічні проблеми країн, що розвиваються. Регіональні особливості економіки країн, що розвиваються. Перехідна (транзитивна) економіка. Передумови переходу до ринкової економіки. Економічні реформи перехідного періоду. Модель «шокової терапії». Еволюційна модель. Динаміка розвитку країн перехідної економіки. Структура економіки країн перехідної економіки. Регіональні особливості розвитку країн перехідної економіки.

Кожна з понад двохсот країн світу має своє неповторне обличчя, відрізняється від інших за політичними, економічними, демографічними, культурними й іншими ознаками. Різноманітність світу за національним складом, соціально-культурними особливостями збагачує його як спільну цілісну систему. Проте окремі країни можна згуртувати за деякими важливими спільними характеристиками. Це навіть і необхідно для здійснення наукового аналізу як світової економіки в цілому, так і економіки окремої країни.

Є декілька способів класифікації країн в залежності від обраного критерію. Можна виокремити групи країн за розмірами території (великі, малі, держави-карлики), за чисельністю населення, за соціально-політичним устроєм (монархії, республіки), за рівнем економічного розвитку, за географічними положеннями. Як ми вже з'ясували у першому розділі, найдоцільніше скористатися двома схемами: типологічною і регіональною. Розглянемо з початку типологічну структуру світової економіки, згідно з якою всі країни світу поділяються на три основні групи:

- розвинуті країни;
- країни з перехідною економікою;
- країни, що розвиваються.

3.1. Економічно розвинуті країни

Група розвинутих країн втілює досягнення світової економіки. Ці країни мають найбільші обсяги ВВП, особливо в розрахунку на душу населення, найвищий рівень продуктивності праці, найскладнішу технологію виробництва. За класичною схемою класифікації ця група нараховує 24 країни. Згідно класифікації МВФ до цієї групи належать 34 держави, серед яких країни Великої Сімки, всі західноєвропейські держави, Австралія, Нова Зеландія, а також Південна Корея, Словаччина, Чехія, Словенія, Сінгапур. В подальшому ми будемо додержуватися класичної схеми.

Своєю сукупністю вони контролюють переважну частину світових капіталопотоків. Незважаючи на невелику частку у світовому населенні (14,9%), розвинуті країни зосереджують 51,1% світового ВВП, в тому числі на країни Великої Сімки припадає 43,7% світового ВВП, експортують розвинуті країни 62,4% товарів та послуг в міжнародній торгівлі, в тому числі країни Великої Сімки експортують товарів і послуг 34,2% в міжнародній торгівлі [144]. Найрозвиненіші країни, в першу чергу Велика Сімка, посідають ключові позиції в таких впливових міжнародних організаціях, як МВФ, Світовий Банк, Світова організація торгівлі, більшість регіональних банків розвитку, різноманітні фонди розвитку. Саме ця група країн є живильним середовищем для утворення ТНК і ТНБ. Все частіше групу розвинутих держав називають «золотим мільярдом» – не тільки тому, що їх сукупність населення становить приблизно мільярд чоловік, а через їх левове споживання світових природних ресурсів (60%) [108].

3.1.1. Специфічні риси економіки розвинутих країн

Динаміка економічного розвитку розвинутих країн

Протягом усього часу існування розвинутих держав, їх економіка розвивалася нерівномірно. Лідируючі позиції посідали то одна, то інша держави. З середини XVII ст., і особливо в XVIII – першій половині XIX ст. безсумнівне лідерство належало Великій Британії, яка тривалий час вважалася «майстернею світу». З середини XIX ст. на перше місце в світовій економіці вийшли США, які посідають це місце безперервно й сьогодні. Позиції Великої Британії поступово слабнули. В останній чверті XIX ст. вона пропустила перед собою ще Німеччину, а з 60-х років XX ст. – Францію, а згодом – Японію.

Сполучені Штати досягли найвищої частки в світовій економіці по закінченні Другої світової війни, наприкінці 40-х та початку 50-х років XX ст. Тоді вони виробляли 51% промислової продукції несоціалістичного світу. Така ситуація склалася під впливом багатьох причин, про які мова буде йти далі. Але одною з основних є те, що на території США воєнні дії не велися протягом жодної з світових війн; американські фірми збагачувалися на військових

поставках воюючим країнам. Сполучені Штати зосередили значну масу золотого запасу світу.

Проте поступово частка США у світовому виробництві почала знижуватися під впливом конкуренції західноєвропейських країн та Японії. Західна Європа відбудувалася після Другої світової війни вже до середини 50-х років. З одного боку, це є наслідком американської допомоги за «Планом Маршалла» (надання кредитів та інвестування в економіку європейських держав), а з іншого – ефективної економічної політики державних лідерів цих країн. Канцлера ФРН Людвіга Ерхарда називаються батьком «німецького дива», яке виявилось в несподіваному ривку країни в 60-х роках на шляху економічного розвитку. Французький прем'єр-міністр Роберт Шуман і голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції Жан Монне розробили і втілили в життя ідею утворення Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС), яке згодом перетворилося на Європейський Союз.

Ще більшим «економічним дивом» стали неймовірно високі темпи розвитку Японії в 70-х роках, що незабаром вивело її на друге місце в світі. Тут також серед чинників швидкого розвитку можна виокремити два: американські інвестиції і внутрішня політика уряду. США «підживлювали» економіку Японії особливо в 50-ті роки, під час війни в Кореї, коли розміщували військові замовлення на японських підприємствах. Внутрішня політика уряду Японії була досить гнучкою й ефективною. Зокрема, уряд активно заохочував купівлю японськими фірмами іноземних ліцензій, «ноу-хау», що дозволило Японії не втратити темпу в технологічному розвитку.

В останні два десятиліття спостерігається певне вирівнювання позицій найрозвиненіших держав, зближення їх темпів розвитку. Особливо це характерно для 90-х років. В 90-х роках економіка розвинутих країн розвивалася повільніше, ніж в попередніх десятиліттях. Особливістю цього періоду є впевнена хода економіки США (за винятком 1991 р.) та гальмування темпів економічного росту Японії (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Темп росту ВВП (в % до попереднього року)

Країни	1980-1990	1991-2000	2001-2005	2008	2009	2010	2011
Світ	3,8	3,2	-1,0	4,6	3,7
Розвинуті країни	2,9	2,2	2,1	1,6	-3,9	2,3	2,8
США	2,7	3,1	2,6	1,3	-2,4	2,8	2,2
Канада	2,5	0,6	-2,5	3,0	4,0
Велика Британія	2,4	0,7	-4,3	1,6	2,8
Німеччина	0,7	1,3	-5,0	3,3	4,5
Франція	1,6	0,7	-2,1	1,6	2,5
Італія	0,7	-0,7	-5,0	1,1	2,5
Японія	4,0	0,9	1,2	-0,4	-5,7	3,0	1,2

Джерело: [150].

З 2002 р. ситуація в економіці розвинутих країн дещо вирівнюється, темпи розвитку зростають, та все ж таки вони нижчі за пересічносвітових. Механізм

глобалізації діє таким чином, що зниження економічної активності в одному із світових центрів економіки негативно відбивається й на решті. Так, зниження темпів росту ВВП у США на 1% викликає гальмування темпів ВВП в Західній Європі на 0,2-0,4%.

Восени 2008 р. у світовій економіці розпочалася криза, яка, за прогнозами, може тривати не менш як три роки і за глибиною падіння економіки перевершить кризу 1929-1933 років. Початок кризи знов таки прийшовся на США, де водночас збанкрутувало чимало відомих фірм, страхових компаній, банків. Дуже швидко криза розповсюдилася на увесь світ. Але найбільш вразливою виявилася криза саме для розвинутих країн та країн транзитивної економіки. Якщо падіння ВВП в 2009 р. в цілому по світу становило – 1,0%, то для США – 2,4%, для Німеччини й Італії – 5,0%, а для Японії навіть 5,7%. З 2010 р. світова економіка поступово виходить з кризи, але темпи економічного відновлення розвинутих країн невисокі. В 2012 р. в економіці цієї групи країн знову виявилися ознаки гальмування.

Особливості динаміки розвитку економіки розвинутих країн в другій половині ХХ ст., як вже зазначалося, призвели до зниження частки США у світовому виробництві й підвищення частки Японії, а також країн Західної Європи. Проте принципової зміни позицій не сталося. США залишаються провідною державою світу майже за всіма основними абсолютними економічними показниками. Якщо ж розглядати Європейський Союз як єдиний економічний центр, в чому є сенс, то він випереджає Сполучені Штати за обсягом зовнішньої торгівлі. Якщо виключити навіть взаємну торгівлю країн ЄС, то й тоді його частка у світовому експорті перевищить експорт США: відповідно 18,8% та 16,4%. Інтеграція західноєвропейських країн в межах ЄС додала імпульсу їх економічному розвитку. Скасування митного оподаткування у взаємній торгівлі, вільний рух капіталу й робочої сили, суттєве посилення виробничого кооперування, нарешті, політичне згуртування сприяли розширенню внутрішнього ринку Західної Європи. Відкритість економіки ЄС вища, ніж в США та Японії. Якщо експортна квота становила (2008 р.) в США 9,6%, Японії – 16,0%, то у Франції – 21,0%, Німеччині – 40,0%, Нідерландах – 59,1% [133].

США лідирують за розвитком промисловості. Їх частка в промисловому виробництві світу становить 16,6%, тоді як Японії – 6,9%, Німеччині – 5,4%.

Таким чином, розвинуті країни утворюють три **центри світової економіки**: США, Західна Європа, Японія.

Особливості економічної структури розвинутих країн

Постіндустріальна фаза економічного розвитку, до якої надійшли розвинуті країни, відрізняється, як вже зазначалося, випереджаючими темпами зростання сфери послуг при суттєвому уповільненні темпів в сільському господарстві та гірничій промисловості, тобто в первинному секторі. Частка обробної промисловості також знизилася, проте роль цієї галузі залишається провідною,

незважаючи на те, що в структурі ВВП вона за вартісним обсягом поступається послугами. Наступна таблиця дає уявлення про структуру економіки розвинутих країн у 2011 році.

Таблиця 3.2

Структура економіки 2011 р. за секторами (в % від ВВП)

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
США	1,2	19,2	79,6
Японія	1,2	27,3	71,6
Німеччина	0,8	28,6	70,6
В.Британія	0,7	21,4	77,8
Франція	1,8	18,8	79,4
Італія	2,0	24,7	73,4
Греція	3,3	17,9	78,9
Швеція	1,8	27,3	70,9
Португалія	2,5	22,8	74,7
Іспанія	3,2	25,8	71,0

Джерело: [133].

Незважаючи на дуже невелику частку **сільського господарства** в економіці, розвинуті країни мають потужне індустріалізоване сільське господарство, яке в цілому забезпечує потреби цієї групи країн в продовольстві й сировині. США, наприклад, посідають друге місце в світі (після Китаю) за виробництвом бавовни, цукрової тростини й буряку. США й Канада на світовому ринку виступають як найбільші експортери зерна; Австралія – вовни й м'яса; Франція – зерна, цукру й вина; Нідерланди, Нова Зеландія й Данія – молочних продуктів; Італія, Португалія, Греція й Іспанія – цитрусових, оливкової олії й вина. Продуктивність сільського господарства в розвинутих країнах у декілька разів вища, ніж в решті країн. Водночас найрозвиненіші держави є й найбільшими імпортерами сільськогосподарської продукції, що обумовлено широким внутрішнім споживчим ринком, високою купівельною спроможністю населення. В сукупності ця група країн є основним імпортером м'яса, бавовни, шкірсировини, кави, чаю, какао й іншої продукції тропічного землеробства.

Розвинуті країни є основним виробником **промислової продукції**. Випереджаючими темпами розвиваються галузі обробної промисловості, тоді як розвиток видобувних галузей значно уповільнився. За період 1956-1999 рр. обсяг світового виробництва готових виробів збільшився у 7,8 рази, а продукції гірничої промисловості – тільки в 3,3 рази [8, с. 78]. В сукупній вартості промислового виробництва США частка видобувних галузей становить 6,4%, Японії – 8,8%, Великої Британії – 8,7%. Зростання добробуту населення цих країн підвищило попит на промислову продукцію споживчого характеру відносно складного виробництва, особливо побутової електроніки. Якщо в 60-80-х роках швидко зростав попит на телевізори, радіоприймачі, пральні машини, то з 90-х років все більше в побут населення входять персональні комп'ютери, бурхливо розвивається телефонізація.

В обробній промисловості виробничого напрямку провідною галуззю є машинобудування. Машина й устаткування є для індустріально розвинутих країн основною статтею експорту й імпорту. Так, в експорті США вони мають частку в 49%, в імпорті – 46%; Німеччини – відповідно 49 і 34, Франції – 36 і 36, Великої Британії – 41 і 38, Японії – 71 і 20. В машинобудівній промисловості особливо активно сьогодні розвивається електротехнічне й електронне виробництво – електродвигуни, електронно-обчислювана техніка, обладнання зв'язку та ін. В країнах ЄС на електротехнічне й електронне обладнання припадає 10% всієї обробної промисловості регіону. Найвідомішими фірмами в галузі електроніки Європи є «Сіменс» (ФРН), «Філіпс» (Нідерланди). Проте за рівнем розвитку електроніки Західна Європа поступається США та Японії. Навіть на європейському ринку ключові позиції за поставками обладнання для обробки даних й побутового електронного обладнання належать американцям, а за поставками електронних компонентів й побутових електроприладів – японцям.

Традиційні галузі машинобудування – верстатобудування, виробництво транспортних засобів, енергетичного обладнання розвиваються дещо повільнішими темпами, проте їх значення в економіці розвинутих країн залишається стабільно важливим. Німеччина посідає перше місце в світі за експортом металообробних верстатів. Японія, США й Німеччина посідають перші місця у світовому виробництві автомобілів. Велику частку в економіці США посідає військово-промисловий комплекс, з яким пов'язане виробництво космічної техніки, озброєння, літакобудування, електроніки. Провідну роль у світовому виробництві електронного обладнання, що використовується також і у ВПК, відіграють, зокрема, американські фірми «ІБМ (Інтернешнл бізнес мешінз)», «Майкрософт», «Дженерал електрик».

Розвиток комунікаційної мережі сьогодні є найвиразнішим показником розвитку *сфери послуг*. Якщо в 1950 р. в світі нараховувалося 51 млн. телефонів, то в 1999 р. їх кількість досягла 1000 млн. Інтернетом сьогодні користується в світі понад 1 млрд. чол.

Високий динамізм розвитку сфери послуг підтримується значним припливом інвестицій; сюди прямує понад 50% всього обсягу інвестицій [41, с. 52].

Сфера послуг поділяється на споживчий та виробничий сектори. До споживчого належать: комунальні послуги, міський транспорт й зв'язок, туризм, готельне господарство, індустрія розваг та ін. До виробничих або ділових послуг відносяться послуги кредитних і фінансових закладів, маркетинг, лізинг, страхування, будівництво, транспортна мережа в цілому, телекомунікації, послуги науково-дослідних фірм.

У виробничому секторі особливо швидко розвиваються кредитно-фінансові послуги.

Провідними банками є американські та японські.

Такі відомі американські банки, як «Чейз Манхеттен бенк», «Сітікорп» контролюють значну частину світового ринку позичкового капіталу. Серед європейських банків також є такі, які мають гучні імена та тривалу історію.

Активно діють фондові біржі, розташовані переважно в розвинутих країнах.

Характерною рисою економіки розвинутих країн в останні десятиліття є швидкий розвиток такого виду послуг, як науково-дослідні розробки й інформатика. Капіталовкладення в науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) щороку зростають і досягають в провідних індустріальних державах значних величин. Кожна солідна фірма США, Японії або європейської країни має наукову лабораторію, а то й цілу мережу науково-дослідницьких закладів. В інвестуванні в наукові розробки здійснилися зміни щодо джерел інвестування. Якщо в 60-70-х роках ініціатива щодо підтримки науки й техніки виходила від урядів, то наприкінці 90-х років головними інвесторами тут стали приватні компанії. Інвестування в наукову сферу стало дуже вигідною справою і набуло міжнародного характеру. Так, в 1996 р. американські ТНК вклали в свої зарубіжні філії на НДДКР 14 млрд. дол., а на відповідний американський ринок надійшло 15 млрд. дол. зарубіжних інвестицій [41, с. 53]. В 2008 р. на ТНК припадало 80% фінансування НДДКР.

Отже, можна зробити висновок, що структурні зміни в економіці розвинутих країн обумовлюються ходом науково-технічного прогресу та поглибленням міжнародного поділу праці. В складі їх національних економік знижується частка старих, традиційних галузей – сільського господарства, видобувної, легкої й харчової промисловості; натомість зростає частка наукоємних й капіталоемних галузей виробництва. Посилюється роль інформатики й наукових досліджень. Розвинуті країни мають незрівнянно більшу перевагу у кадрах науковців та кваліфікованих інженерів, робітників, а також у капіталі перед іншими країнами світу. Тому їх вага в світовій економіці вряд чи зменшиться у найближчому майбутньому.

3.1.2. Економіка Сполучених Штатів Америки

Сполучені Штати Америки – найрозвиненіша країна світу, одна з найбільших за територією та чисельністю населення держава. Їх площа становить 9,4 млн. км² (четверте місце після Росії, Канади й Китаю), населення – 313,85 млн. чол. на липень 2012 р. (третє місце після Китаю та Індії). ВВП Сполучених Штатів у 2011 р. дорівнювало 15 040 млрд. дол. (друге місце після ЄС). Частка Сполучених Штатів у валовому світовому продукту (ВСП) досягає 19% в розрахунку за ПКС; якщо ж рахувати за поточним курсом валют, то вона сягає 21,5%.

Наведені цифри, хоч і узагальнено, характеризують величезну потужність економічного потенціалу США. Їх вплив на світову економіку такий значний, що навіть невеликі спади в американській економіці, що трапляються,

негативно позначаються на економіках майже всіх країн світу. І навпаки, економічне піднесення США означає розширення їх ринку, в тому числі для імпорту, що сприяє поживленню кон'юнктури багатьох товарних ринків. Частка США у світовому експорті товарів становить 8,4%, в абсолютному виразі складає 1,51 трлн. дол. США (це третє місце після Китаю та ЄС), частка в світовому імпорті складає 13,2%, в абсолютному виразі 2,31 трлн. дол. США (перше місце серед світових імпортерів) [133]. Таким чином, внутрішній ринок США є дуже привабливим для бізнесменів інших країн. Для деяких навіть розвинутих країн американський ринок є важливим чинником розвитку національної економіки, наприклад, понад 30% експорту товарів з Японії прямує в США [41, с. 53].

Величезний економічний потенціал США визначає їх політичну могутність, яка виявляється також і в міжнародних економічних відносинах. Вплив США на діяльність таких організацій, як ОЕСР, Світовий Банк, МВФ, Економічна й соціальна рада ООН, Світова організація торгівлі, - беззаперечний. Так, саме від позиції США в першу чергу залежить прийняття чи неприйняття якихось держав до СОТ. Через механізм НАТО, де Сполучені Штати також є лідером, вони ініціюють політику економічної блокади держав, які на думку американського уряду, загрожують національній безпеці США або порушують міжнародні принципи демократії (серед недавніх прикладів – Лівія, Ірак, Югославія, Афганістан, Сирія).

США мають найбільшу частку внесків у фонди найавторитетніших міжнародних організацій – в багатьох організаціях системи ООН, в Світовому Банку, МВФ. В деяких випадках від частки внесків залежить кількість голосів, які держава має в процесі прийняття важливих рішень. Наприклад, в Міжнародному валютному фонді США мають 18% голосів, тоді як Японія й Німеччина – по 5,5%, Франція й Велика Британія – по 5,0%. Подібна ситуація і в Міжнародному банку реконструкції й розвитку, де квота США складає 17%. І хоч США поодиночі не можуть заблокувати прийняття небажаного для себе рішення, вага їх голосу спричиняє значний вплив при голосуванні. Діяльність деяких організацій системи ООН відчутно залежить від внесків в їх фонди, тому позиція США з найбільшими внесками має для них неабияке значення.

Економічна структура США

США є найтипівшим проявом постіндустріального етапу розвитку держави: провідною сферою виступають послуги, частка яких становила в 2011 р. 76,7% від ВВП [133].

Сфера послуг є основною галуззю американської економіки, яка розвинена по всіх напрямках, що охоплює транспорт і зв'язок, торгівлю, фінанси і кредит, страхування, громадське харчування, виробничі й побутові послуги, туризм, освіту й охорону здоров'я, науку, державний апарат управління. Останнім часом набули широкого розвитку консалтингові, маркетингові і управлінські послуги. Сфера послуг забезпечує 80% всього приросту зайнятості в країні.

Понад 25% сфери послуг припадає на фінансові послуги, страхування й операції з нерухомістю; 22% - на торгівлю; 26% - на ділові, юридичні, соціальні послуги; 8,5% - на транспорт і зв'язок; 18,5% - на державне управління [28, с. 220]. Останнім часом пріоритету набув розвиток консалтингових, маркетингових та управлінських послуг, а також нових інформаційних технологій.

Однією з динамічних галузей сфери послуг США є **фінанси й кредит**. Нью-Йорк є провідним фінансовим центром світової економіки. Нью-Йоркська фондова біржа є найбільшою у світі. Роль цього міста особливо велика в емісії акцій і облігацій, а також в торгівлі цінними паперами. Частка ринкової капіталізації лістингових компаній США на світовому ринку акцій досягла свого піку в 2008 році і становила 33,6% або 11,7 млрд.дол. США, в 2009 р. та в 2010 р. вона на декілька відсотків скоротилася і складала 31,8% і 31,4% відповідно [165].

Сполучені Штати мають дуже місткий внутрішній ринок капіталу, який поглинає не тільки національний капітал, але й іноземний.

Приплив ПІ значно коливається з року в рік: у 2003 р. відмічено мінімальний обсяг ПІ в економіку країни - 64 млрд дол., максимального свого значення обсяг ПІ набув в 2008 р. (328 млрд дол.). У 2010 р. обсяг залучених прямих іноземних інвестицій дорівнював 194,5 млрд. дол. и за період з 2000 по 2010 рік він склав 1,7 трлн. дол. Найактивнішими інвесторами економіки США, які налічують 84% ПІ є наступні вісім країн: Швейцарія, Великобританія, Японія, Франція, Німеччина, Люксембург, Нідерланди і Канада. Значна частина ПІ, що надходять до США спрямовується до обробної промисловості, зокрема в 2010 році 78 млрд. дол. або 41% загального обсягу ПІ було спрямовано в виробничий сектора. На другому місці знаходиться оптова та роздрібна торгівля (21% в 2010 р.). Низький відсоток інвестицій надходить в будівництво і транспорт [179].

Як і обсяг прямих іноземних інвестицій, так і обсяг портфельних інвестицій змінюється кожен рік. Мінімальне значення припливу портфельних інвестицій в економіку країни було відмічено в 2003 році (33,9 млрд. дол.), максимальне значення було зафіксовано в 2007 році (275, 6 млрд.дол.). Обсяг залучених портфельних інвестицій в економіку США у 2009 році становив 220,9 млрд.дол., у 2010 цей обсяг скоротився на 22% і дорівнював 172,4 млрд.дол.США [202].

В абсолютних розмірах США виступає і як один з найбільших кредиторів на світовому ринку капіталу.

Такі відомі американські банки, як «JP Morgan Chase», «Wells Fargo», «Bank of America», «Citigroup», «US Bancorp» входять до провідної когорти найпотужніших світових банків. Згідно дослідженню Financials Times «FT Global 500 2011» в 2010 році перше місце серед світових ТНБ за показниками ринкової вартості, чистого прибутку, грошового обороту посів «JP Morgan Chase» з чистим прибутком 16,4 млрд дол., що на 32% більше ніж в «Wells Fargo» [137].

Важливим видом послуг є торгівля, в тому числі зовнішня. За обсягом **експорту США** в 2011 році обійняли 3 місце після Китаю та ЄС, в абсолютному виразі експорт склав 1,5 трлн. дол. За обсягом імпорту США займає перше місце (2,3 трлн. дол.) . У 2011 від'ємне сальдо торгівельного балансу склало – 803 млрд. дол. [133]. З початку 70-х років зовнішня торгівля товарами постійно зводиться з пасивом для США. При цьому пасив формується не тільки в торгівлі сировиною і паливом (де він був і раніше), але й по готовим товарам. Тільки в торгівлі найпередовішою технологією Сполучені Штати мають актив. Проте в торгівлі послугами вони мають актив постійно протягом 20 років (в 2010 р. США експортували послуг на 544,4 млрд. дол., імпортували на 402,0 млрд. дол.; отже позитивне сальдо становило 142,4 млрд. дол.) [203].

Промисловість США, хоч і поступається за часткою у ВВП сфері послуг, є найпотужнішою в світі. На Сполучені Штати припадає 20% світового виробництва промислових товарів. Продуктивність праці в американській промисловості суттєво перевищує відповідний показник у їх головних конкурентів. Статистика США поділяє промисловість на видобувну, обробну й енергетику. Частка обробної промисловості складає понад 80%. Водночас Сполучені Штати посідають перше місце в світі за виробництвом електроенергії, а також, як вже відзначалося, входять в провідну групу країн за видобутком вугілля, нафти, газу, руд чорних і кольорових металів. Забезпеченість американської промисловості власною сировинною базою, звісно, зміцнює її «тили». Проте головним чинником розвитку промисловості США є: широкий внутрішній ринок; висока якісна конкурентоспроможність американських товарів; лідерство в НДДКР; міцні позиції американських ТНК на світових ринках промислових товарів.

У США добре розвинути практично всі галузі й види виробництва, що входять в промисловий спектр сучасної економіки. Проте питома вага окремих галузей помітно змінилася протягом останніх десятиліть ХХ сторіччя. Зменшилася роль старих галузей – текстильної, металургійної. За виробництвом чорних металів США поступилися Китаю та Японії. Навіть така традиційно «американська» галузь, що символізувала Америку, - автомобілебудування – вже не є пріоритетною за темпами розвитку; тут американців також обігнали японці.

Натомість швидкими темпами розвиваються аерокосмічна, електронна промисловість, виробництво нових матеріалів, лазерна техніка, робототехніка. Найвищі доходи в середині 90-х років відзначилися в електронній та електротехнічній промисловості. Саме інвестиції в новітні технології спричинили високі темпи зростання американської економіки в 90-х роках. Понад половину всіх інвестицій в промисловість складають придбання комп'ютерів і засобів інформатики. Частка інвестицій в інформаційні й телекомунікаційні технології складає 3,2% від ВВП (2010 р.) [163]. Провідними компаніями в цих галузях згідно «FT Global 500 2011» є «Apple», «Microsoft», «IBM», «Oracle», «Google». Кожне десятиріччя витрати на НДДКР в Сполучених Штатах подвоюються.

На **сільське господарство США** припадають найбільші в світі обсяги продукції. Країна посідає друге місце за виробництвом зерна й м'яса (після Китаю). Частка США на світовому продовольчому ринку становить 15%. Вони постачають на світовий ринок 50% кукурудзи, 20% яловичини, третину пшениці. Вони найбільші в світі виробники сої та цитрусових, належать до провідних країн за збором бавовни та цукрової тростини. США є нетто-експортером продовольства.

Сільське господарство США цілком індустріалізоване, технічно оснащене й має високу продуктивність. Науково-технічний прогрес проникає досить успішно і в цю сферу американської економіки; втілюються здобутки біотехнології, новітня сільськогосподарська техніка, прогресивні методи господарювання. Водночас сільське господарство знаходиться під особливим захистом уряду, фермери отримують дотації з бюджету, мають податкові пільги і субсидії при експорті. Продуктивність праці в сільському господарстві дуже зросла. Якщо в 1947 р. один працівник сільського господарства США забезпечував продовольством 14 громадян, то зараз – 98 громадян.

Економіка США характеризується високою **динамічністю розвитку** наприкінці ХХ ст. Хоч Сполучені Штати, як і всі країни з ринковою економікою, не позбавлені впливу економічного циклу, їх економічний розвиток відрізняється відносно більшою стабільністю порівняно з деякими іншими країнами.

Із середини 80-х років економічні реформи, задіяні урядом призвели до суттєвого повороту в розвитку американської економіки. Швидке піднесення значення в світовій економіці наукоємних, високотехнологічних галузей виробництва, в яких США мають безперечну перевагу, сприяло прискоренню їх розвитку і нарощуванню відриву від своїх конкурентів. Особливо сприятливими для розвитку економіки виявилися 90-ті роки. Після нетривалої затримки в 1991 р. американська економіка показала стабільно високі темпи протягом десяти років, що визнається фахівцями як безпрецедентне явище. Таблиця 3.3 дає уявлення про розвиток економіки США за останні роки.

Таблиця 3.3

Темпи розвитку економіки США, %

	Пересічно 1991-1999	2000	2006	2008	2009	2010	2011
ВВП	2,9	4,1	3,4	1,3	-3,5	3,0	1,5
Виробництво	3,6	2,0	4,2	0,2	0,2	3,0	4,1

Джерело: [133; 138; 148].

З 2008 р. в США розпочалася економічна криза, яку, за оцінками, можна співставити з найглибшою в історії країни кризою 1929-1933 років. Особливо вразила вона фінансовий сектор, що позначилося, зокрема, на тимчасовому падіння курсу долара. Скоротилося промислове виробництво, зросло безробіття. В 2009 р. в економіці США спостерігалось найбільш глибоке

падіння – 3,5%, але менш ніж у їх європейських партнерів. З 2010 р. темпи розвитку США стали поступово збільшуватися. В 2012 р., незважаючи на невисокий приріст ВВП, американська економіка виявилася досить стабільною порівняно з європейською, яка переживала фінансові потрясіння.

3.1.3. Економіка Японії

Японія належить до найрозвиненіших країн світу. За обсягом ВВП (за ПКС) Японія в 2011 році була четвертою за величиною економікою у світі після США, Китаю та Індії, яка витіснила Японію в 2011 році [133]. Частка Японії в світовому ВВП в 2011 році становила 5,56%. Частка у світовому промисловому виробництві в 2010 році становила 8,1%.

Двома визначальними рисами післявоєнної економіки Японії були близькі стосунки між взаємопов'язаними структурами виробників, постачальників і дистриб'юторів, які відомі як «кейрецу», і гарантія довічної зайнятості для значної частини населення. Однак сьогодні обидві ці риси знаходяться під подвійним тиском глобальної конкуренції і внутрішніх демографічних змін.

Промисловий сектор Японії в значній мірі залежить від імпорту сировини і палива [140]. Її частка у світовому імпорті в 2011 році склала 4,37%. Незважаючи на це, Японія знаходиться серед світових лідерів за виробництвом чорних металів, автомобілів, суден і особливо комп'ютерної техніки. Частка Японії у світовому експорті товарів та послуг складала в 2011 році 4,05% [144].

Японія посідає друге місце в світі за тоннажем торговельного морського флоту, володіє одним з найбільших в світі риболовецьких флотів, що виловлює близько 15% світового вилову риби [139].

Вона є значним експортером капіталу, вона найбільший кредитор у світі, її банки – серед найпотужніших на світовому кредитно-фінансовому ринку. Японські готові товари, в першу чергу, електроніка, завойовують ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості й надійності. Водночас Японія поглинає великі обсяги енергоносіїв, мінеральної і сільськогосподарської сировини, продовольства, імпортуючи їх з інших країн. Сальдо японського зовнішньоторговельного балансу зводиться зі значним позитивом протягом останніх десятиліть. Але наприкінці ХХ століття економічний розвиток країни уповільнився, його темпи помітно нижчі, ніж в інших розвинутих країнах. Японія опинилася перед необхідністю здійснення серйозних економічних реформ.

В економіці Японії довоєнного періоду основна частка виробництва припадала на важку промисловість – металургію, енергетику, важке машинобудування, основну хімію й нафтопереробку. Така структура в основному зберігалася до 70-х років минулого століття. Оскільки на світових ринках в ті часи сформувалася тривала тенденція падіння цін на сировину, в тому числі мінеральну, Японія нарощувала потужності в галузях важкої

індустрії на імпортованих рудах металів, нафті й газу, хімічній сировині. Практично не маючи залізної й марганцевої руди, а з кольорових металів видобуваючи тільки мідь, Японія протягом майже всього минулого півстоліття посідала друге місце в світі за виплавою сталі, алюмінію, міді й деяких інших кольорових металів. За потужністю нафтопереробних заводів вона поступається тільки США, хоч вся її нафта надходить з інших країн.

Особливо швидкими темпами розвивалося машинобудування. Якщо виробництво в обробній промисловості в цілому збільшилося за 1953–1971 рр. в 11 разів, то в машинобудуванні – в 25 разів [41, с. 58]. Відносно дешева робоча сила обумовлювала конкурентоспроможність також працемісткого виробництва – автомобілебудування, радіо й телевізійної техніки, легкої промисловості. Наприкінці 60-х років Японія вийшла на перше місце в світі за виробництвом легковичок, транзитних радіоприймачів і телевізорів, а згодом і металорізальних верстатів.

З 70-х років зовнішньоекономічна ситуація для Японії суттєво змінюється. По-перше, різко підвищуються ціни на нафту, а також на деякі інші природні ресурси, - що боляче відзначалося на японській економіці; енергоємні й металоємні види виробництва втратили стимул подальшого розвитку. В 1973–1974 рр. імпорتنі ціни зросли в 2,1 рази, в 1979–1980 рр. – на 86% [41 с. 58]. По-друге, розвинуті країни вступили до стадії постіндустріального розвитку, коли традиційні галузі, особливо металургія, важке машинобудування, основна хімія вже не відіграють провідної ролі. По-третє, заробітна плата японського робітника підвищилася і досягла рівня інших розвинутих країн; це ліквідувало перевагу Японії у собівартості продукції за рахунок дешевої робочої сили.

Економічна структура Японії	Структура ВВП за головними секторами економіки Японії розподіляється таким чином (2011 р.,%) [133]:	
	сільське господарство.....	1,2
	промисловість.....	27,3
	послуги.....	71,6

Зайнятість в 2010 р. по секторам мало відрізнялась від структури ВВП: на сільське господарство припадало 3,9%, на промисловість – 26,2%, на послуги – 69,8%.

Частка промисловості знизилася порівняно з 50-60 роками, але все ще є вищою, ніж в США або західноєвропейських країнах, а частка послуг дещо нижча.

Сільське господарство Японії, незважаючи на дефіцит земельних площ, характеризується найвищою врожайністю в світі. Основними культурами є рис, цукровий буряк, овочі, фрукти, свинина, птиця, молочні продукти, яйця, риба. Значна частина овочевих культур вирощується в штучному середовищі. Сільське господарство відрізняється високою інтенсивністю й високим рівнем хімізації. Зазвичай Японія самодостатня тільки у рисі і імпортує близько 60% інших продуктів харчування.

В сільському господарстві переважають дрібні ферми. Уряд захищає аграрний сектор протекціоністськими заходами. Тільки в 1994 р. було знято заборону на імпорт рису, незважаючи на те, що японський рис дорожче за американський в 2,5 рази і тайландський – в 5разів.

Промисловість Японії все більше орієнтується на наукоємні галузі.

Частка машинобудування в структурі обробної промисловості піднялася з 30% в 60-х роках до майже 60% в 90-х роках. Пріоритетними галузями стали електроніка, аерокосмічна техніка, телекомунікаційні засоби, робототехніка. Частка Японії у світовому виробництві кольорових телевізорів становить понад 60%, роботів – 50%, напівпровідників – 40%. Крім того, Японія посідає перше місце в світі за виробництвом суден (52% світового обсягу), автомобілів (30%), тракторів, металообробного устаткування. Незважаючи на зниження ролі традиційних галузей, позиції Японії досить міцні у світовому виробництві сталі (14%), штучних волокон (12%), гуми, холодильників, пральних машин.

Особливістю японської економіки є об'єднання приватних підприємств у різні асоціації, кооперативи, союзи. Деякі з таких об'єднань перетворюються на транснаціональні корпорації, що відображено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

**Відомі промислові корпорації Японії згідно даним
«FT Global 500 2011»**

Назва	Чистий прибуток в 2010 р. млрд.дол. США	Кількість зайнятих, тис. чол..
«Toyota Motor»	2,2	320,590
«Honda Motor»	2,9	176,815
«Canon»	3,0	197,386
«Mitsubishi»	2,9	58,583
«Nissan Motor»	0,5	157,624
«Komatsu»	0,3	38,518
«Mitsui»	1,6	41,454

Джерело: [137].

Обсяг сукупних продаж в 2010 році (423,6 млрд. дол.) таких 4 японських автомобільних велетнів, як «Toyota Motor», «Honda Motor», «Mitsubishi» та «Nissan Motor» майже дорівнював ВВП (за ПКС) Малайзії (424,8 млрд. дол. в 2010 році) [133; 137].

У сфері послуг найбільшого значення набули торгівля, фінансові, банківські послуги, інформатика, зв'язок, туризм. Зростає роль послуг, пов'язаних з обслуговуванням виробництва: консалтинг, інжиніринг, маркетинг.

З середини 80-х років Японія стала найбільшим кредитором світу; загальна сума її зарубіжних активів перевищує 1 трлн. дол. Тривалий час Японія не мала зовнішніх боргів, її платіжний баланс зводився з позитивним сальдо. Проте з 90-х років минулого століття економічна ситуація в країні

погіршилася: у 2008 році державний борг Японії згідно даним МВФ складав 191,81% ВВП, у 2011 році цей показник дещо збільшився і склав 229,77% ВВП [144].

У той же час Японія посідає перше місце серед розвинутих країн і друге місце у світі (після Китаю) за золотовалютними резервами, сума яких складає 1, 096 трлн. дол. (на 1.01. 2011 р.) [166].

За експортом прямих інвестицій Японія в 80-х роках минулого століття посіла перше місце, в 90-х роках вона поступилася США та Франції, в 2011 році вона посіла друге місце серед світових інвесторів після США. Обсяг відтоку прямих іноземних інвестицій з економіки Японії в 2011 році склав 115,732 млрд. дол. Основна частка інвестицій надходить до США (12,73%), на країни Західної Європи припадає 33,88%, до країн Азії надходить 34,12% японського капіталу. Більшість японських інвестицій вливається в хімічну і фармацевтичну галузь (17,0%), в фінанси та страхування (16,5%), в видобуток корисних копалин (14,2%), в оптово-роздрібну торгівлю (10,7%). В світову машинобудівну галузь надходить 10,6% японських інвестицій, де на виробництво електричних машин приходить 6,3% загальних інвестицій.

Однак, показник притоку інвестицій в 2010 та в 2011 роках був від'ємним – - 1,359 та - 1,702 млрд. дол. відповідно [147].

Найбільшими японськими інвесторами в 2011 році згідно даних «Bloomberg» є компанії «Asia Alliance Holdings Co Ltd», «Privee Turnaround Group Co Ltd» та «Sun Investment LLC» [130]. Остання в 2012 році придбала 49% акцій шведської компанії-виробника легкових автомобілів «Saab Automobile AB» [152].

Кредитно-фінансова система Японії представлена приватними й державними банками. Державі безпосередньо підпорядковані Центральний банк Японії і Японський банк розвитку, низка громадських фінансових організацій. Серед приватних банків Японії є група найбільших у світі, яка представлена в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Показники найбільших японських банків і фінансово-холдингових компаній, 2010 р.

Назва японських ТНБ	Чистий прибуток, млрд. дол.	Кількість працюючих, чол.
«Mitsubishi UFJ Financial»	4,16	84 266
«Mizuho Financial Group»	2,56	57 014
«Sumitomo Mitsui Financial Group»	2,91	57 888

Джерело: [137].

«Mitsubishi UFJ Financial» - це найбільша фінансова група Японії і другий за величиною банк світу, в якому загальна сума вкладів становить близько 1,6 трлн дол. (2010 р.). Компанія була утворена шляхом злиття

токійської «Mitsubishi Tokyo Financial Group (MTFG)» і осакської «UFJ Holdings» [151].

Другою за величиною фінансовою групою в Японії є «Mizuho Financial Group», яка сформована шляхом злиття «DKB Group» і «Fuyo Group». «Mizuho Financial Group» має в своєму розпорядженні активи на суму 1,44 трл. дол., знаходиться на 59 місці в списку найбільших світових компаній по рейтингу «Forbes Global 2000». Основними конкурентами є «Mitsubishi UFJ Financial Group» і «Sumitomo Mitsui Financial Group» [188].

«Sumitomo Mitsui Financial Group» має в своєму розпорядженні активи на суму 1,3 трл. дол. Компанія займає 189 місце в списку «Fortune Global 500 (2011 рік)» [137].

Динаміка економічного розвитку Японії у другій половині ХХ ст. відрізняється зміною ритму в залежності від характеру економічних процесів, що відбувалися як всередині Японії, так і на світовому просторі. Можна визначити три періоди, які чітко виокремлюються за темпами росту економіки.

Перший період охоплює 50-ті – 60-ті роки з дуже високими темпами розвитку. В 50-х роках пересічний приріст ВВП становив 15%; це був час відбудови японської економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень в промисловість і сільське господарство. В 60-х роках приріст дещо знизився, але все ж таки залишався досить високим, в середньому 11%.

Другий період (70-ті – 80-ті роки) характеризується помірними темпами: 3,8 – 4,5%. Це був час стабілізації вже зрілої економіки. Невисокі темпи в цей період пояснюються також появою проблем, про які вже говорилося: енергетична криза, необхідність структурної перебудови промисловості.

Третій період розпочався в 90-х роках і відзначається вкрай низькими темпами приросту ВВП – в середньому 1,4%, що значно нижче темпів розвитку інших розвинутих держав, конкурентів Японії на світових ринках.

Таблиця 3.6

Динаміка зростання ВВП та безробіття в Японії, %

Роки	1988	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Ріст ВВП	7,1	5,6	1,9	2,9	1,9	2,4	-1,2	-6,3	4,0	-0,5
Рівень безробіття	2,5	2,1	3,2	4,7	4,4	3,8	4,0	5,1	5,1	4,9

Джерело: [133; 144]

Здавалося, що в 2000 р. японська економіка вже виходить із стагнації. Проте вже в останньому кварталі цього року вона показала черговий спад, який продовжився також і в 2001 році. Мляво розвивалася економіка і в 2002 р.; після цього темпи розвитку економіки прискорились, і японська економіка, нарешті вийшла з тривалої стагнації. Проте криза, що розпочалася в 2008 р., знову загальмувала темпи розвитку економіки Японії.

Скорочення виробництва має слідством зростання безробіття. Хоч рівень безробіття в Японії нижчий, ніж в більшості інших розвинутих держав, він має тривожну тенденцію росту. З 2000 р., в перше за останні десятиліття, рівень безробіття почав приближатися до 5% від всього працездатного населення. Якщо в 2007 році згідно даним МВФ загальна кількість безробітних складала 2,47 млн. чол., то в 2009 році цей показник збільшився на 29% і склав 3,185 млн. чол. В 2011 р. загальна кількість безробітних склала 3,23 млн.чол.

Через різкий спад інвестиційної діяльності в кінці 2008 року стан економіки Японії характеризувався рецесією. Намагаючись стимулювати економіку, уряд збільшує державні витрати (зовнішній борг склав 2,719 трлн. дол. в 2011 р.). Державні дотації допомогли відновити ситуацію в кінці 2009 року і 2010 року. але стан економіки похитнувся в 2011 році через великий землетрус і цунамі. Поставки електроенергії залишалися напруженими, оскільки Японія тимчасово закрила майже всі свої АЕС. Оцінки прямих витрат на відновлення будинків, заводів та інфраструктури коливаються в діапазоні від \$ 235 млрд. дол. до \$ 310 млрд дол. ВВП (за ПКС) скоротився майже на 0,5% в 2011 році [139].

Криза 2008-2009 р., землетрус і цунамі в 2011 році ще більше загострили економічні проблеми Японії, що негативно відбилося на показниках економічного розвитку держави.

3.1.4. Економіка Німеччини

Німеччина – одна з найрозвиненіших країн світу, вона належить до «Великої Сімки» найпотужніших й найвпливовіших в економічному відношенні держав. За розміром ВВП (за ПКС – 3,003 трлн. дол.) у 2011 році ФРН посідає п'яте місце у світі (після США, Китаю, Індії, Японії), її частка у світовому валовому продукті складає 3,8%. Німеччина – найбільш розвинута країна Європи. Вона є «локомотивом» Європейського Союзу, від стану її економіки багато де в чому залежать темпи розвитку всієї організації. Можна впевнено твердити, що успіхи ЄС в першу чергу ґрунтуються на економічній стабільності Німеччини. Вона має потужну промисловість; за деякими виробами електротехнічного машинобудування, верстатів, хімічної, оптико-механічної промисловості ФРН посідає перше-друге місця в світі.

ФРН більше, ніж США та Японія залежить від світового ринку. Її частка в світовому експорті в 2011 році складала 7,8%, а в світовому імпорті - 6,8%. Частка експорту в ВВП (за ПКС) Німеччини становить понад 46,89%, що є одним з найвищих показників серед держав «Великої Сімки».

Німеччина має розвинену науково – технічну базу, витрати на НДДКР становлять 3% від ВВП; проте, за науково – технічним потенціалом ФРН поступається США та Японії.

Федеративна Республіка Німеччини має одну з найкращих в світі систему соціального захисту населення, високий пересічний рівень

заробітної плати. Водночас за душовим розміром ВВП вона посіла 29 місце в 2011 році (37,9 тис. дол.), однак має високу продуктивність праці (68,84 тис. дол. ВВП на одного зайнятого), але меншу, ніж в США (97,92 тис.), Франції (74,77 тис.), Канаді (74,40 тис.), Японії (66,57 тис.), і навіть Італії (72,65 тис.), хоч в 4,85 разів більше ніж в Китаї (14,19 тис.) [133]. Висока якість німецької продукції в певній мірі компенсує на світових ринках її високу собівартість, яка утворюється за рахунок підвищення питомих витрат на робочу силу.

Німеччина є значним експортером капіталу, вона є п'ятим за обсягом кредитором у світі, посідає четверте місце за експортом інвестицій (1,487 трлн. дол.) і п'яте місце за імпортом ПІІ (998,1 млрд. дол. у 2011 р.).

Німеччина відіграє важливу геополітичну роль, особливо в Європі. Розташована в центрі Європи, вона протягом майже півтора століття є відчутним фактором в політиці й економіці цієї частини світу. З другої половини ХХ ст. її геополітична роль підсилилася. Найбільше це виявляється в провідній позиції Німеччини всередині Європейського Союзу. З 90-х років посилюється геополітичний вплив ФРН на країни Центральної та Східної Європи, для яких вона стає поступово одним з головних торговельних партнерів та інвесторів. Від позиції Німеччини багато в чому залежать перспективи східноєвропейських країн щодо вступу до ЄС.

Економічна структура ФРН Серед найрозвиненіших країн Німеччина виокремлюється своєю «надійдустриалізованістю»: частка промисловості тут найбільша. В структурі валового національного продукту ФРН головні галузі економіки мають такі позиції (2011 р., %):

промисловість.....	24,6
сільське господарство.....	1,6
послуги.....	73,8

Основою **промисловості** Німеччини тривалий час була важка індустрія. В 1955 р. її частка у всьому промисловому виробництві становила понад 73%. Поступово, під впливом науково-технічного прогресу структура промисловості почала трансформуватися. Знизилася частка вугільної промисловості, чорної металургії; водночас підвищеними темпами розвивалися електроніка, приладобудування, автомобільна, авіакосмічна промисловість. Проте і сьогодні Німеччина відзначається в світовій економіці як один з провідних виробників продукції важкого машинобудування, найбільший експортер металообробної техніки, хімічної продукції. В галузях інформаційної та комунікаційної техніки, авіакосмічної і особливо побутової електроніки Німеччина помітно поступається США та Японії.

Найконкурентнішими галузями промисловості Німеччини є: автомобілебудування, літакобудування, виробництво локомотивів і вагонів, верстатобудування, виготовлення приладів, електротехнічна промисловість, точна механіка й оптика, хімічна й фармацевтична промисловість, чорна

металургія. Гірнична промисловість сьогодні посідає другорядне місце, але свого часу вугілля та калійні солі були важливим фактором розвитку промисловості й сільського господарства. Після Другої світової війни багато шахт закрилося під тиском конкуренції нафти та газу. Славетний Рурський басейн поступово втратив значення “чорного серця” Німеччини. Відбулася реконструкція чорної металургії, скоротився випуск рядових марок металу і збільшилася частка легованих сталей. Важке машинобудування поступилося місцем неметалоємному, наукоємному машинобудуванню.

Після воз’єднання Західної і Східної частин Німеччини відбулися подальші структурні зміни в промисловості. На Сході була закрита переважна більшість підприємств чорної металургії та важкого машинобудування. Натомість кошти вкладаються в розвиток точної механіки й оптики, харчової промисловості. Найбільша кількість зайнятих в промисловості припадає на сектор загального машинобудування та верстатобудування, далі йде автомобілебудування, хімічна промисловість, харчова, електротехнічна. Широко відомі традиційні галузі країни – пивоваріння та виноробство. У ФРН виробляється 4 тис. сортів пива, кожний німець пересічно споживає 150 літрів пива на рік.

Промисловість Німеччини відрізняється високим рівнем концентрації виробництва. Великі підприємства, що складають тільки 2% від загальної чисельності, обіймають 30% всіх зайнятих в промисловості і дають половину виробництва продукції. В обробній промисловості 100 найбільших фірм зосереджують 60% загального обороту й понад 50% загального числа зайнятих. На початку 90-х років серед 50 найбільших промислових компаній світу 7 було німецьких [41, с. 64]. Сьогодні найбільшими й найвідомішими корпораціями Німеччини згідно даних «Financial Times» є «Siemens», «BASF», «Daimler» та ін., які представлені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Відомі промислові корпорації Німеччини згідно рейтингу «FT Global 500 2011»

Назва корпорації	Прибуток, 2010 р., млн. дол.	чисельність працівників, 2010 р., тис. чол.	Галузь діяльності
«Siemens»	5 312,0	405,000	електротехніки, електроніки, енергетики
«BASF»	6 100,4	103,449	хімічна промисловість
«Daimler»	6 021,4	260,100	автомобільна промисловість
«Volkswagen»	9 150,0	399,381	автомобільна промисловість
«Bayer»	1,741.6	111,400	хімічна промисловість
«BMW»	4 307,9	95,453	автомобільна промисловість
«Linde»	1 345,4	48,430	хімічна промисловість

Джерело: [137].

Серед 500 найбільших і найвідоміших корпорацій світу 19 – німецькі; за цим показником ФРН посідає сьоме місце після США (158), Японії (34), Бразилії (34), Великої Британії (33), Китаю (27) та Франції (24).

Німецькі корпорації успішно просуються на світові ринки, скуповуючи акції зарубіжних компаній. Так, в результаті придбання концерном «Daimler-Benz AG» компанії, що входить в «велику трійку» автомобільної індустрії США, — корпорації «Chrysler LLC», був утворений концерн «DaimlerChrysler AG». У 2007 році DaimlerChrysler AG позбувся збиткового підрозділу Chrysler LLC за 7,4 млрд доларів північноамериканському інвестиційному фонду Cerberus Capital Management, L.P., через що назва «DaimlerChrysler AG» була змінена на «Daimler AG». Сьогодні концерн нараховує складальні підприємства в 17 країнах світу та володіє частками в японському концерні «Mitsubishi Fuso Truck and Bus Corporation» (85,0%); канадській компанії, що винаходить нові технології палива «Automotive Fuel Cell Cooperation» (50,1%); автоспортивному товаристві Великої Британії «McLaren Group» (40,0%); найбільшій європейській корпорації аерокосмічної промисловості «European Aeronautic Defence and Space Company (EADS)» (22,5%); німецькій машинобудівній компанії «Tognum AG» (28,4%); американському автомобільному концерні «Chrysler LLC» (19,9%); російському автовиробнику «КАМАЗ» (11,0%); індійському автовиробнику «Tata Motors» (7,0%); французькій автомобільній компанії «Renault S. A.» та японській автомобільній компанії «Nissan Motor Co. Ltd.» (3,1%) [135; 185].

Окрім корпорації «Daimler» успішно прорвався на світовий автомобільний ринок «Volkswagen», маючи контрольний пакет акцій (99,99%) з 1986 р. в іспанській компанії з виробництва легкових автомобілів «Seat»; з 2009 р. в шведській компанії «Scania AB» (70,94%) та з 2011 р. в німецькому концерні «MAN AG» (72%), що виробляють сідлові тягачі, бортовики і самоскиди, автобуси, дизельні і гібридні двигуни [201].

Протягом 2011 року відбулося злиття «Volkswagen» і «Porsche SE» з метою створення єдиної інтегрованої автомобільної компанії, очікуваний ефект від цієї синергії - 700 млн. євро щорічно. Нова група вже контролює 10 брендів, додавши бренд «Porsche» до відомих всьому світу «Audi», «Bentley», «Bugatti», «Skoda», «Seat» і «Lamborghini» [105].

Отже, Німеччина посідає провідне місце в машинобудуванні, - її частка в валовому експорті машинобудівної продукції складає 20,4% [198]. Велику роль в цьому відіграє держава, оскільки промислова політика уряду спрямована на підвищення конкурентоспроможності продукції й на стимулювання розвитку наукоємних галузей. Держава створює сприятливі умови для кооперації економіки з наукою, підтримує малі та середні підприємства у впровадженні нових технологій, інноваційних заходів. Федеративним міністерством освіти, науки, досліджень та технології були споруджені «демонстраційні центри», де представники середнього та малого бізнесу можуть познайомитись з інформацією про найсучасніший рівень техніки.

Сільське господарство, незважаючи на невелику частку в ВВП та в чисельності зайнятих, забезпечує потреби країни в продовольстві на 80%, а в споживанні пшениці, цукру, яловичини, сиру, вершкового масла – повністю. В сільському господарстві, як і в промисловості, відбувається концентрація виробництва. Якщо в 1950 р. нараховувалося 1,6 млн. фермерських господарств, то до середини 90-х років їх залишилося 550 тисяч. Підвищилася продуктивність праці. В 1950 р. один фермер “годував” 10 чоловік, а в 90-х роках – понад 80. Проте й до сьогодні типовим для Німеччини залишається середнє за розміром сільськогосподарське підприємство. Майже 90% всіх господарств мають площу 50 гектарів. Основою сільського господарства є тваринництво. Воно дає чотири п'ятих всієї продукції сільського господарства. Середній надій від одної корови – понад 4786 л на рік. За розвитком свинарства ФРН посідає перше місце в ЄС.

В Німеччині головним чином вирощуються зернові, картопля, цукрові буряки, рослини, з яких виробляється олія. Також, Німеччина - лідер-виробник хмелю, з якого виробляється понад 5,5 тис. Гатунків пива. На півдні країни (особливо в долинах річок Рейн та Везер) вирощується виноград.

Про високий індустріальний рівень сільського господарства ФРН свідчать такі дані: на одиницю площі тут нараховується тракторів в 4 рази більше, ніж у США; добрив на кожний гектар вноситься більше, ніж у Англії, Франції та США.

Сільськогосподарське виробництво Німеччини має вищу собівартість продукції, ніж інші країни ЄС, особливо Франція, Нідерланди, Данія. Тому великого значення надається захисту аграрного сектору від зовнішньої конкуренції. Держава здійснює активну політику, надаючи податкові пільги фермерам, встановлюючи підвищені тарифи на імпорт сільгосппродукції з-за меж ЄС, а також регулюючи ціни в інтересах фермерів. Аграрна реформа ЄС, рішення про яку було прийнято в 1992 р., головним заходом підтримки сільського господарства визначає надання прямих субсидій.

Незважаючи на успіх сільського господарства, Німеччина залишається найбільшим в світі імпортером продукції сільського господарства.

За розвитком **сфери послуг** Німеччина дещо поступається іншим високорозвиненим країнам. Основними галузями цієї сфери є торгівля, транспорт, банківські та фінансові послуги, а також державне управління. На торгівлю припадає близько 10 відсотків створеної бруutto-вартості, на її підприємствах працює 4 млн. чоловік.

Німеччина має розвинуту банківську систему. Німецький федеративний банк також має назву «Deutsche Bundesbank», який є центральним банком Німеччини.

Головною метою діяльності Бундесбанку, як це передбачено в Договорі про ЄС є гарантування стабільності загального рівня цін і стабільності фінансової системи в євроні. Функціями, які виконує Німецький федеративний банк є розробка грошово-кредитної політики в Євроні; регулювання фінансової система, з метою запобігання національної та

міжнародної фінансової кризи; банківський нагляд за платоспроможністю та ліквідністю приблизно 2300 кредитних організацій Німеччини; регулювання безготівкових розрахунків та управління готівкою.

Німецький Федеральний банк разом з німецьким центральним органом нагляду за фінансовими послугами – «Федеральним управлінням фінансового нагляду Німеччини» (The Federal Financial Supervisory Authority) є головними органами фінансового регулювання Німеччини [131].

На чолі федерального банку знаходиться Рада центральних банків ЄС.

Серед приватних банків Німеччини найпотужнішими за рейтингом «Global 2000» в 2010 р. були «Deutsche Bank» (з ринковою капіталізацією 39,75 млрд.дол.), «Commerzbank» (з ринковою капіталізацією 8,72 млрд.дол.), «DVB Bank» (з ринковою капіталізацією 1,56 млрд.дол.), «Aareal Bank» (з ринковою капіталізацією 0,90 млрд.дол.) та «ІКВ» (з ринковою капіталізацією 0,69 млрд.дол.) [137].

Особливістю ФРН є менша кількість фінансових груп не тільки у порівнянні із США, але й з Японією, Францією, Великою Британією, де кількість таких груп складає 15-20; у ФРН вона не досягає й 10. Це пояснюється величезною концентрацією банківського капіталу в руках трьох названих вище гроссбанків: вони контролюють близько чотирьох п'ятих акціонерного капіталу країни. Важливою особливістю фінансового капіталу ФРН є суттєва роль спілок підприємців. На чолі таких спілок стоять, як правило, представники найбільших концернів та банків.

Діяльність всіх кредитних закладів у ФРН контролюється Федеративним відомством нагляду за кредитною діяльністю. Якщо кредитний заклад потрапить в скрутне становище, то почнуть діяти інструменти збереження вкладів, компенсуючи втрати вкладників.

Високими темпами зростають операції з цінними паперами на фондових біржах. В Німеччині вісім фондових бірж: Берлінська, Бременська, Гамбурзька, Гамбург-Ганноверська, Дюссельдорфська, Мюнхенська, Франкфуртська, Штутгартська.

Найбільшою є біржа у Франкфурті, вона посідає за значенням четверте місце в світі після Нью-Йорку, Токіо та Лондона.

Повоєнна економіка ФРН відзначається перепадами динаміки розвитку, які відзначали достоїнства й хиби економічної моделі й були причиною зміни економічної політики уряду. Найвищих темпів розвитку економіки ФРН досягає в 50-х роках, коли була впроваджена неоліберальна модель. Приріст ВВП складав пересічно 15-20%. Проте в 60-ті роки позитивні фактори стрімкого економічного розвитку багато в чому себе вже вичерпали. Високий рівень соціальних витрат вимагав підвищення податків з корпорацій, державний бюджет зводиться з дефіцитом. В першій половині 60-х років державні витрати зростали вдвічі швидше, ніж ВВП. В 1966 р. в країні вибухнула перша в повоєнному періоді економічна криза, хоч вона була нетривалою і неглибокою.

У 1968 р. розпочалося нове піднесення економіки, темпи її росту склали 5-7 % щороку. Але криза 1974-1975 рр. була більш серйозною. Вона посилилася світовою енергетичною кризою; зважимо, що Німеччина є значним імпортером нафти й газу. Різко підвищився рівень споживчих цін в країні – до 7% щороку, набирала темпів інфляція. ВВП скоротився на 5%, промислове виробництво – на 12%, обсяг внутрішніх приватних інвестицій – на 18,5%. Наростало масове безробіття. Вихід з цієї кризи відбувався дуже повільно, а в 1980 – 1982 рр. сталася нова криза, яка супроводжувалася масовим збанкрутуванням й зниженням рівня життя населення.

З 1982 р. розпочався економічне зростання, яке тривало майже десять років. В цей період відбувається докорінна перебудова технічної бази економіки. Фірми прямують до 50% виробничих інвестицій на модернізацію і раціоналізацію виробництва. Темпи приросту ВВП коливалися від 1,5% в 1987 р. до 5,7% в 1990 р. Інфляція трималася на рівні нижче 3%, але безробіття залишалося ще високим. Початок 90-х років співпадав з об'єднанням Західної та Східної Німеччини в єдину державу. В довгостроковій перспективі це є потужним стимулом подальшого економічного зростання. Але перші роки возз'єднання принесли багато проблем. Економіка колишньої НДР виявилася непристосованою до вимог світового ринку. Велика кількість підприємств через це була закрыта. На модернізацію промисловості й на компенсацію безробітним держава вимушена витратити значні кошти. Це призвело до економічної кризи 1992 – 1993 рр. Проте цього разу спад в економіці тривав недовго. Інвестиції, що вкладалися на відновлення економіки східнонімецьких земель, почали, нарешті, працювати. В 1994 р. приріст ВВП на нових землях становив 10%, що було рекордом для Європи.

Після 1995 р. темпи росту економіки Сходу помітно впали і стали нижчими, ніж в західних землях ФРН. Так, в 1997 р. на Заході приріст ВВП становив 2,4%, а на Сході тільки 1,8%; в 2000 р. розрив ще збільшився: відповідно 3,2% і 1,1%. Модернізація економіки на Сході відбувається не так швидко, як сподівалися. Продуктивність праці там зростає повільніше, ніж заробітна плата. Так, заробітна плата східнонімецьких робітників порівняно із західнонімецькими становила 49,3% в 1991 р. і 77,1% в 2000 р.; продуктивність праці в ті ж роки становила 41,9% і 69,3% [41, с. 67]. ВВП на душу населення в 1996 р. в східних землях становили 60% західного рівня. На Схід було переведено понад трильйон марок, які пішли переважно не на виробничі інвестиції, а на соціальну підтримку населення, що негативно позначилося на загальноекономічному розвитку країни й особливо на її фінансовому становищі. Темпи росту ВВП в 90-ті роки були помірними, нижче, ніж у США, але вище, ніж в Японії (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Динаміка зростання ВВП та безробіття в Німеччині, %

	пересічно 1991-1999	2000	пересічно 2001-2006	2007	2008	2009	2010	2011
Темпи зростання ВВП, %	1,77	3,3	1,1	3,4	0,8	-5,1	3,6	2,7
Рівень безробіття, %	8,1	8,0	9,7	8,8	7,6	7,7	7,1	6,0

Джерело: [133; 144].

Початок нового століття для німецької економіки відзначився невисокими темпами розвитку; криза 2008-2009 рр. ще більше ускладнила ситуацію. З 2011 року Німеччина відзначає уповільнення зростання ВВП, що можна пояснити падінням замовлень в промисловому секторі. За оцінками Кільського інституту світової економіки, зростання ВВП Німеччини в 2013 р. сповільниться до 1% і ризик повторення рецесії «помітно збільшиться» [134].

3.1.5. Економіка Великої Британії

Велика Британія належить до групи найрозвиненіших країн світу. За розмірами ВВП в 2011 р. (2,25 трлн. дол.) вона посіла восьме місце (за ВВП в розрахунку за ПКС). Велика Британія утримує третє місце в світі (1,702 трлн. дол.) за обсягом вкладених іноземних інвестицій в інші економіки (після ЄС і США) та четверте місце за обсягом отриманих ПІІ (1,136 трлн.дол. в 2011 р. після США, Франції, Гонконгу).

Економічна структура Великої Британії

Галузева структура британської економіки в повоєнний період зазнала суттєвих змін. Насамперед, це виявилось у скороченні частки «старих» галузей **промисловості** – текстильної, металургійної промисловості, суднобудування. Конкуренція, що посилювалася з боку нових індустріальних країн, призвела до витіснення зі світових ринків колишню гордість Англії – текстильну промисловість. В цілому роль легкої промисловості Великої Британії помітно зменшилася. Далося взнаки також все більше переміщення чорної металургії до країн, що розвиваються. В 60 – 70-х роках приріст виробництва в означених вище галузях був від’ємним, особливо в суднобудуванні. Значно знизилися темпи виробництва локомотивів, вагонів, автомобілів і мотоциклів.

Водночас швидко розвивалася електротехніка й електроніка, хімічна промисловість, щорічні темпи приросту яких в 60-ті роки досягали 6%, а в

приборобудуванні – навіть 8%. Якщо в побутовій електротехніці позиції Великої Британії слабкіші за її конкурентів, то у виробництві обчислювальної техніки та в аерокосмічній техніці вона знаходиться серед лідерів (за випуском космічної техніки вона поступається тільки США та Франції). В електронній промисловості велику роль відіграє компанія «Інтернешнл комп'ютерз лімітед» (ІКЛ), в аерокосмічній та воєнній – «Роллс-Ройс», виробництві засобів зв'язку – «Брітш телеком» (БТ).

В автомобілебудуванні Велика Британія втрачає лідируючі позиції, які мала на початку ХХ століття. Значна частина виробництва автомобілів в країні контролюється американським капіталом. Якщо в минулому для машинобудування в Великій Британії був характерний випуск продукції високоякісної, але середнього рівня складності, то в даний час все більшу питому вагу набуває технічно складна, наукомістка продукція. Вона займає лідируючі позиції у світі як експортер вантажних автомашин. Наприклад, широко відома серія машин підвищеної прохідності марки «Лендровер». Головними покупцями англійських автомобілів є США, Нова Зеландія, Іран і ПАР.

Основний випуск автомобілів в Британії здійснює компанія «Брітш Лейланд», заводи міжнародної американської компанії «Крайслер Ю.К.» і дочірні американські фірми «Воксхолл» і «Форд». Зберігають позиції світових лідерів у випуску машин вищого класу компанії «Роллс-Ройс» (під контролем «БМВ») і «Бентлі», що контролюється «Фольксвагеном». Літакобудування – одна із перспективних галузей машинобудування Великої Британії. Домінує в цій галузі державне підприємство – «British airspace», що спеціалізується на випуску широкого спектру різних літаків, вертольотів, космічних апаратів, ракет. Вертольоти виробляються іншою фірмою «Westland Aircraft». Майже все виробництво авіамоторів в країні зосереджена в руках націоналізованої компанії «Rolls-Royce», яка має заводи у Дербі, Брістолі, Ковентрі, а також у Шотландії. Широко розвинена кооперація з західноєвропейськими та американськими компаніями у виробництві цивільної та військової техніки [197].

В хімічній промисловості випереджаючими темпами розвивається виробництво продукції органічного синтезу (пластмаси, синтетичні волокна), нафтохімія і фармацевтика. В останній галузі Велика Британія здобула особливих успіхів (до речі, ще в 1929 р. саме англійський вчений А. Флемінг відкрив пеніцилін, за що був нагороджений Нобелівською премією).

В цілому частка обробної промисловості Великої Британії, як і в економіці інших розвинутих країн, неухильно знижується. Якщо в 1950 р. вона становила 30%, то в 2000 р. – вже тільки 18,8%. Що ж до гірничої промисловості й енергетики, то в перші повоєнні десятиліття вона скорочувала обсяги виробництва; це було пов'язано з тривалим спадом вугільної й залізорудної промисловості. Проте із відкриттям і освоєнням родовищ нафти й газу на шельфі Північного моря ситуація різко змінилася. Видобуток нафти в британському секторі шельфу розпочався в 1975 році, і в невдовзі країна не

тільки повністю забезпечила себе своєю нафтою, але й стала її експортером. Правда, собівартість англійської нафти досить висока через складні умови видобутку; тому її конкурентоспроможність сильно залежить від рівня світових цін на енергоносії. Найвідомішим родовищем нафти є «Екофіск». Від нафтових і газових свердловин до британського узбережжя протягнуто трубопроводи. Переважна частина нафти й газу видобувається й переробляється англо-голандською компанією «Роял Датч-Шелл» та англійською «Брітіш петролеум».

Нафта й газ складають 70% всіх енергоносіїв, що споживаються у Великій Британії. Незважаючи на досить великі поклади вугілля, його частка впала досить сильно; в 1913 р. у Великій Британії видобувалося 287 млн. т цього палива, а в 1999 р. – тільки 36 млн. т. Нарощує потужності атомна енергетика, сьогодні вона виробляє чверть всієї електроенергії країни; проте частка АЕС в британській енергетиці значно нижча, ніж у французькій.

Сільське господарство Великої Британії – одне з найпродуктивніших у світі. Незважаючи на те, що його частка у ВВП складає менше одного відсотка, а серед зайнятих – 0,9%, воно забезпечує повністю потреби британців у пшениці, ячменю, вівсу й свинині. Не повністю, але в значній мірі покриваються потреби у картоплі, яловичині, баранині, вовні, цукру та яйцях. В цілому сільське господарство задовольняє на 80% потреби населення Великої Британії у продовольстві. Темпи його зростання досить швидкі (пересічно на 3% в 90-х роках). Провідною галуззю сільського господарства є тваринництво (70% всієї продукції). Сільське господарство користується дієвою підтримкою з боку британського уряду.

Як і в інших розвинутих країнах, основна частка в структурі ВВП належить сфері послуг (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Галузева структура економіки Великої Британії (% до ВВП), 2011 р.

Галузь	% до ВВП
Сільське господарство	0,8
Промисловість	21,4
Сфера послуг	77,8

Джерело: [133].

В сфері послуг провідна роль належить кредитним закладам. Частка лондонських банків складає 20% у міжнародному кредитуванні. Наймогутнішими банками за рейтингом журналу Forbes в 2010 році були: «HSBC Bank» (з прибутком - 5,83 млрд.дол.), «Barclays Bank» (з прибутком - 15,17 млрд.дол.), «Lloyds Banking Group» (з прибутком - 4,57 млрд.дол.), «Standard Chartered Group» (з прибутком – 3,38 млрд.дол.). Не зважаючи на то, що «Royal Bank of Scotland» є другим за величиною британським банком і входить до числа трьох шотландських банків, що мають право випуску банкнот, у 2010 р. сума його чистих збитків дорівнювала 5,83 млрд.дол. [141].

Контрольно-регулюючі функції в кредитно-фінансовій сфері здійснює Банк Англії. Центром ділової активності Великої Британії є Сіті – квартал в Лондоні, де зосереджені англійські банки й філії зарубіжних банків, товарні й фондові біржі, страхові компанії. Серед британських страхових компаній найбільшими за рейтингом журналу Forbes в 2010 році були «Aviva» (з прибутком - 1,75 млрд.дол.), «Prudential» (з прибутком - 1,11 млрд.дол.), Legal and General Group (з прибутком - 1,39 млрд.дол.).

Банки Великої Британії широко відомі наданням висококваліфікованих консультацій з питань юридичної й бухгалтерської справи, послугами в галузі приватизації. Від такого роду послуг Велика Британія отримує досить значний дохід у зовнішньоекономічних операціях.

Динаміка розвитку економіки Великої Британії в повоєнні часи характеризується темпами нижчими, ніж у її конкурентів – Франції, ФРН та Японії. Це обумовило відносне відставання її, втрату позицій в світовій економіці. Водночас динаміка англійської економіки стабільніша, ніж в інших країнах. Падіння виробництва підчас рецесій було на таким глибоким, оскільки не спостерігалось пікових сплесків підчас підйому (як, наприклад, в Німеччині або Японії). В значній мірі така «вирівненість» темпів пояснюється політикою «стоп-уперед», яку намагався здійснювати уряд Великої Британії, щоб не допускати перегріву економіки (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Динаміка основних показників розвитку економіки
Великої Британії (в %)**

	пересічно за рік					2008	2009	2010	2011
	1970-1980	1980-1990	1990-1995	1995-1999	2000-2007				
ВВП	19,	3,2	1,4	2,6	2,8	-0,1	-4,9	1,4	-1,2
Промисловість	1,5	0,87	0,79	1,3	0,19	-2,9	-10,2	2,1	0,7

Джерело: [133; 144].

Звертає на себе увагу падіння темпів ВВП в 1970 – 1980 рр. і в 1990 – 1995 р. В першому випадку – це наслідок енергетичної кризи 1973 – 1975 років, а також болісного пристосування економіки Великої Британії до структури ЄС через її пізній вступ до цієї організації. В другому випадку далася взнаки світова економічна криза 1991 року. З іншого боку, відносно високі темпи розвитку спостерігалися у 80-х роках і з другої половини 90-х років. Починаючи з кінця 70-х років позитивний вплив на економічні показники Великої Британії справляло освоєння покладів нафти й газу в Північному морі.

З другої половини 90-х років в економіці Великої Британії розпочалося піднесення, яке тривало, принаймні, до 2001 року. Основною рушійною силою економічного розвитку в цей період стало підвищення споживчого попиту з боку населення країни, що є наслідком зростання доходів. За 2001 рік споживчі

витрати населення зросли на 3,5%. Збільшилися витрати на товари тривалого користування й продукцію галузей високих технологій. Швидко зростає продаж мобільних телефонів, сьогодні ними користується вже дві третини населення. Щороку понад 20 млн. англійців проводять відпустку за кордоном. Фактором, що сприяє розширенню попиту, є зростання зайнятості населення. З 1995 р. до 2000 р. число робочих місць збільшилося на 1,6 млн. чол. Реальна заробітна плата за 2000 р. піднялася на 5%, безробіття скоротилося до 5,3% від числа економічно активного населення.

Найбільш динамічно розвивалася сфера послуг, темпи якої перевищували 4%. Водночас промисловість розвивалася нерівномірно. В 90-х роках зростали капіталовкладення в економіку, переважно в приватний сектор. Найвищі темпи росту в промисловості притаманні електроніці, фармацевтиці й інструментальному виробництві. Проте темпи приросту промисловості в цілому залишаються досить низькими. Знизилися темпи розвитку сільського господарства; значні збитки ця галузь понесла через захворювання скота енцефалітом («коров'ячий сказ»), а потім ящуром. ЄС заборонив імпорт з Великої Британії усіх видів м'ясомолочної продукції та живого скота.

Позитивний вплив на динаміку розвитку британської економіки в 90-х роках спричинило розширення й зовнішнього попиту на товари та послуги з Великої Британії. Сприятливо діяло в цьому напрямку підвищення світових цін на нафту, яку Британія експортує.

Незважаючи на економічне піднесення, рівень інфляції в країні залишався досить низьким, в середньому 2,5% в другій половині 90-х років. З 2008 р. ситуація в економіці Великої Британії суттєво погіршується. Світова криза, яка, зокрема, супроводжувалася значним падінням цін на нафту, призвела до скорочення промислового виробництва, ускладнила британські позиції на світових товарних ринках. Різне зниження цін на житло, високий рівень заборгованості споживачів і глобальний економічний спад підштовхнув уряд здійснити низку заходів щодо стимулювання економіки і стабілізації фінансових ринків, до них відносяться націоналізація частини банківської системи, тимчасове зниження податків, призупинення видачі кредитів і державне фінансування капітальних проектів.

3.1.6. Економіка Франції

Франція - високорозвинута країна, яка має значний вплив і на міжнародні економічні відносини, і на світову політику. Вона є членом "Великої Сімки", входить у НАТО, ОЕСР, посідає за економічним потенціалом друге місце в Європейському Союзі. В 2011 р. за розмірами ВВП (за ПКС – 2,246 трлн.дол.) Франція посіла дев'яте в світі місце після США, Китаю, Індії, Японії, Німеччини, Росії, Бразилії та Великою Британії. Вона є значним експортером капіталу, за обсягом банківської діяльності знаходиться на третьому місці в світі. В Європі Франція є третьою державою за площею (після

Росії та України) й за чисельністю населення (після Росії й Німеччини). Франція має розвинуту авіакосмічну промисловість, атомну енергетику, хімічну промисловість та сферу послуг. За виробництвом сільськогосподарської продукції Франція посідає четверте місце в світі (після Китаю, Індії та США), а за її експортом друге (після США).

Франція має шостий за обсягом товарообіг зовнішньої торгівлі (після Китаю, ЄС, США, Німеччини, та Японії). Головними торгівельними партнерами в 2011 р. були Німеччина (16,7%), Італія (8,3%), Іспанія (7,4%), Бельгія (7,4%), Великобританія (6,7%), США (5%), Нідерланди (4,3%). Вона активно експортує туристичні послуги, залучаючи багато туристів з усього світу. Велике значення для французької економіки має розвиток наукових галузей; за сукупними витратами на НДДКР Франція посідає четверте місце в світі. Вона має досить розвинений військовий комплекс. Франція одна з небагатьох країн, що здатні власними засобами вивести на орбіту космічні супутники цивільного та військового призначення.

Проте Франція за рівнем наукових розробок і втіленням їх результатів в економіку помітно відстає від США, Японії й Німеччини. Цим же країнам, а також європейським країнам північного регіону вона поступається за душевим розміром ВВП.

Економічна структура Франції

Внаслідок тривалої орієнтації французької економіки на фінансово-кредитну діяльність **структура економіки** Франції була недостатньо збалансованою. Особливо це виявилось в період між двома світовими війнами та по закінченню Другої світової війни. Промисловість Франції відставала від американської, німецької та англійської не тільки за обсягом виробництва, але й за технічною оснащеністю. В 50 – 60-х роках минулого століття державна політика була спрямована на завершення індустріалізації економіки, модернізацію промисловості та перетворення в сільському господарстві.

Наслідком активізації процесу індустріалізації став швидкий розвиток промисловості. Пересічні темпи промислового виробництва склали в 60-х роках 7,6%, а частка промисловості в усьому виробництві піднялася з 33% в 1960 р. до 38% в 1970 р. Частка сільського господарства, навпаки, знизилася за той же час з 12,5% до 8%, незважаючи на підвищення продуктивності праці в цій сфері. В 70-х роках ситуація зовні змінилася мало: питома вага промисловості складала в 1980 р. 37,6%, сільського господарства – 6%. Але в цей період відбувалися важливі структурні зміни всередині промислового виробництва. Випереджаючими темпами зростало виробництво машин і устаткування, точного машинобудування, суднобудівництво, аерокосмічна і військова промисловість, автомобілебудівництво. В структурі промисловості на перші місця вийшли електротехнічне машинобудівництво і виробництво засобів транспорту, особливо авіаційна й автомобільна промисловість, позиції Франції в яких здавна були досить сильними.

У 80-х і особливо в 90-х роках ще збільшилася питома вага електроніки і аерокосмічної техніки, зменшилася частка металургії й важкого машинобудування. Але визначальною тенденцією було суттєве зниження частки промисловості у ВВП і зростання сфери послуг. Франція вступила до постіндустріальної стадії розвитку економіки.

В 2011 році загальна структура економіки Франції була такою (в % до ВВП) [133]:

промисловість.....	18,8
сільське господарство.....	1,8
послуги.....	79,4

В структурі **промисловості** Франції провідна роль належить обробним галузям, особливо пов'язаним із ходом науково-технічного прогресу. Франція знаходиться серед провідних країн світу за виробництвом ракет, літаків, локомотивів, устаткування для атомної енергетики (друге місце після США). Вона володіє передовими технологіями в обробці рідкісноземельних та деяких інших металів (германій, радій, а також хром, титан). Франція має вагомі здобутки в робототехніці, засобах зв'язку, виробництві нових матеріалів, біотехнології, мікроелектроніці. Серед галузей французької промисловості на світовому ринку знаходять першочергове визначення такі:

- аерокосмічна промисловість;
- виробництво зброї;
- загальне машинобудування;
- автомобілебудування;
- кольорова й чорна металургія;
- електронна й електротехнічна промисловість;
- атомна енергетика;
- фармацевтика й парфумерія;
- хімічна промисловість;
- залізничне машинобудування.

Аерокосмічна промисловість Франції є однією з найдинамічніших в світі. Вона тісно пов'язана з розвитком військово-промислового комплексу. Свого часу Франція створила один з найкращих цивільних літаків середнього радіусу дії «Каравела», понадзвуковий літак «Конкорд» (сумісно з Великою Британією), пасажирський лайнер «Аеробус».

В аерокосмічній промисловості провідні позиції займає «Aerolia», «Aircelle», «Safran» та «Zodiac»

«Aerolia» - французький гігант з авіабудування, займає друге місце в світі по розробці та виробництву носових частин літаків. Компанія «Aircelle», що має філії у Франції, Великобританії та Марокко, де зайнято в цілому 3000 осіб, спеціалізується на мотогондолах. «Safran» - її материнська компанія, один з лідерів на ринку авіаційно-космічної промисловості, протиповітряних засобів оборони і систем безпеки, налічує 55 000 службовців в різних країнах і є головним світовим постачальником шасі, коліс і вуглецевих гальм, а також

панелей управління для вертольотів. «Zodiac» спеціалізується на обладнанні для літаків і бортових кухонь, а також розробляє і виробляє прив'язні системи, ремені безпеки і рятувальні жилети. Але не тільки вміння і багаторічний досвід дозволяють підприємствам цього сектора успішно розвиватися, - ці компанії витрачають значні кошти на дослідження і нові розробки. Так, у групі «Safran» на дослідження і нові розробки витрачається 11% річного обороту, 20% співробітників зайнято у цій сфері [89].

Позиції Франції в автомобільній промисловості знизилися порівняно з початком ХХ ст.; вона поступається за обсягом виробництва автомобілів Китаю, США, Японії, Німеччині, Південній Кореї, Індії, Бразилії, Мексиці, Іспанії [145].

Проте французькі автомобілі традиційно відрізняються своєю якістю й знаходять доволі широкий ринок збуту. Автомобільна промисловість Франції відрізняється великим ступенем концентрації; переважна більшість машин випускається фірмами «Renault» і «Peugeot Citroën». Їх частка у світовому виробництві автомобілів в 2010 р. склала відповідно 3,5 і 4,6% [146]; вони випускають майже всі автомобілі в країні й забезпечують 100% їх експорту.

В галузі металургійної промисловості Франція особливо відрізняється виробництвом алюмінію. В кольоровій металургії найсильніші позиції до 2003 року мала компанія «Pechiney», яку придбала канадська алюмінієва корпорація «Rio Tinto Alcan» та фірма «Іметаль» [156].

Провідною фірмою в хімічній промисловості за рейтингом Financials Times «Global 500 2011» є «Air Liquid» (прибуток якої у 2010 році дорівнював 3,4 млрд. дол., чисельність персоналу – 43 600 чол.)

В електротехнічній промисловості відзначається концерн «Томсон», який має перше місце в світі за випуском навігаційного обладнання для літаків, а в Європі – за виробництвом електроніки.

Енергетика Франції ґрунтується на атомних електростанціях. Країна немає своїх скільки-небудь значних запасів нафти або газу, а використання вугілля для виробництва електроенергії недостатньо ефективно. Тому частка електроенергії, виробленої на АЕС, досягає у Франції 76%, - це один з найвищих показників у світі. Провідною фірмою в цій галузі є «GDF Suez S.A.» (прибуток, якої в 2011 р. склав 6,2 млн.дол., кількість працівників 92, 855 тис.чол.), здійснює діяльність в області генерації, передачі і постачання електроенергії, видобутку, транспортування і постачання природного газу, а також в області альтернативних джерел енергії [142].

Франція має розвинуту харчову промисловість, яка за обсягом виробництва поступається в Європі тільки німецькій. В структурі галузі особливо відзначається цукрова, виноробна, олійна, борошномельна, м'ясо-молочне виробництво.

Легка промисловість, яка ще в ХІХ столітті прославляла Францію своїми шовковими тканинами, трикотажем, мереживом, швейними виробами, сьогодні має невелику частку в загальному обсязі виробництва. Проте легка промисловість Франції спеціалізується на виробництві дорогого одягу,

вишуканих парфум, ювелірних прикрас. Париж є визнаним світовим центром високої моди. Провідною фірмою в цій галузі є французька компанія «PPR», продукція якої продається в більш ніж 120 країнах світу. В компанії працює більше 47 000 чоловік. «PPR» володіє наступними брендами: «Gucci», «Bottega Veneta», «Yves Saint Laurent», «Alexander McQueen», «Balenciaga», «Brioni», «Stella McCartney», «Boucheron», «Girard-Perregaux», «JeanRichard», «Sergio Rossi», «Puma», «Volcom», «Cobra», «Electric», «Tretorn», «Fnac». У грудні 2011 року PPR купила італійський будинок моди й модний бренд «Brioni» [104].

Для французької промисловості притаманний високий рівень концентрації виробництва. Концентрація супроводжується формуванням великих промислових груп. Близько сотні таких груп зосереджують понад половину зайнятих в промисловості. Найбільшими й найважливішими є групи: «Компані франсез де петроль», «Пежо-Сітроен», «Рено», «Томсон-Брандт», «Сен-Гобен-Понт-а-Муссон», «Компані женераль д'електрисіте», «Рон-Пуленк», «Денен-Норд-Ест-Лонгві», «Мішлен», «БСН-Жерве-Данон». Більшість цих груп сформувалася шляхом злиття двох-трьох великих фірм або поглинання однією фірмою інших.

Сільське господарство Франції є одним з найрозвиненішим у світі. Воно постачає четверту частину аграрної продукції ЄС; за виробництвом і експортом сільськогосподарської продукції Франція посідає перше місце в Західній Європі. Франція має досить широкий спектр спеціалізації в сільському господарстві; вона виробляє у великих обсягах пшеницю, ячмінь, цукровий буряк, вино, молоко, масло, м'ясо, яйця, фрукти та овочі. Особливістю структури сільськогосподарського виробництва Франції є підвищена, порівняно з іншими західноєвропейськими країнами, частка землеробства. Ще в 1980 р. на землеробство припадало 46% всієї аграрної продукції; сьогодні його частка складає третину, а провідною галуззю стало скотарство.

В сільському господарстві Франції за кількістю переважають середні (10-50 га) та дрібні (менше 10 га) господарства; концентрація виробництва тут не така висока, як у інших країнах ЄС. Проте великі господарства, які складають всього 17% від усієї чисельності, виробляють 52% всієї продукції. Для французького села є характерною різка різниця між двома типами господарств: сімейними та товарними. Сімейні господарства мають напівнатуральний характер; товарні дають основну масу продукції. Крупні підприємства володіють кращими землями, застосовують сучасну техніку та найману працю, нерідко мають власні підприємства по переробці та збуту сільськогосподарської продукції.

Характерною рисою французького сільського господарства стало об'єднання селян у кооперативи в різних формах. В аграрних кооперативах об'єднано близько 30% селян. Кооперативи збирають 70% зернових, виробляють майже половину молока і 40% молочних продуктів. Всього в країні існують близько 4 тис. кооперативів, які об'єднані у Французьку конфедерацію сільськогосподарської кооперації. На них припадає також основний обсяг виробництва м'яса, вина, тютюну, цукрового буряка.

Аграрний сектор Франції найбільше виграв від європейської інтеграції. Захищене зовнішніми протекціоністськими бар'єрами від конкуренції США, Канади та деяких країн, що розвиваються, французьке сільське господарство одержало вільний, безмитний доступ до ринків партнерів по ЄС, де його конкурентоспроможність вища, ніж у інших країнах об'єднання. До того ж, французький уряд надає своєму сільському господарству субсидії та інші пільги.

В сфері послуг Франції найбільше значення має **фінансово-кредитна система**. Хоч роль позичкового капіталу в економіці країни знизилася, проте виросло значення підприємницького капіталу. Франція вже не є головним експортером капіталу, проте її роль на міжнародних ринках капіталу досить велика. Банки завжди мали міцні позиції в економіці Франції; найбільші з них утворилися ще в середині XIX ст. За рівнем концентрації банківської сфери Франція випереджає США, Японію та Німеччину. Серед 50-ти найбільших банків світу є шість французьких.

Всі кредитні заклади Франції (банки, спілки взаємного кредиту, фінансові товариства й т.п.) поєднані в єдину професійну організацію – Французьку асоціацію кредитних закладів. Провідне місце в сучасній структурі кредитної системи посідає банківський сектор, на який припадає близько 70% сукупного балансу кредитних закладів [28, с. 265].

Французькі лідери банківської сфери згідно рейтингу «Forbes global 2000» наведені в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

**Відомі банки Франції згідно рейтингу «Forbes global 2000»
в 2011 р.**

Рейтинг «Forbes global 2000»	Назва банку	Прибуток, млн.дол.	Кількість зайнятих, тыс. чол.
11	« BNP Paribas »	10,5	198,423
44	« Societe Generale »	5,3	160,704
99	« Credit Agricole »	1,7	87,520
409	« CIC Group »	1,1	20,601

Джерело: [137].

Основна частина банківських операцій припадає на три банки: «BNP Paribas», «Societe Generale» та «Credit Agricole». За даними агентства «Standard & Poor's» «BNP Paribas» є європейським лідером світового ринку банківських і фінансових послуг та одним з шести найсильніших банків у світі (рейтинг був змінений з AA+ до AA).

Crédit Agricole також є однією з найбільших фінансових організацій світу. В компанії складна організаційна структура, яка будується на 3 рівнях: місцеві банки, регіональні банки та дочірні підприємства. Credit Agricole SA знаходиться у власності місцевих банків, а сам контролює в них 25% капіталу без права голосу. Дана складна структура дозволяє отримувати знижки на фондовій біржі у Франції.

Динаміка росту економіки Франції у післявоєнний період характеризувалася нерівністю ритму. Майже чверть віку по закінченні війни темпи економічного зростання були досить високими. Пересічний щорічний приріст ВВП за період з 1950 до 1973 рр. складав 5,1%, що майже втричі збільшило обсяг валової внутрішньої продукції. Високі темпи розвитку обумовлювалися і відбудовою зруйнованого війною господарства, й іноземними капіталовкладеннями за «Планом Маршала», й перебудовою структури народного господарства відповідно науково-технічного прогресу, а також економічною політикою держави.

Саме в цей період Франція здобула найбільших досягнень в економіці. Було здійснено широкий приток ресурсів в промисловість, збільшення випуску її продукції. В структурі промисловості була підвищена частка новітніх галузей, форсовано експорт їх продукції. Частка промисловості в структурі ВВП суттєво підвищилася. Зросла продуктивність праці в промисловості. Якщо в 1950 р. розрив у продуктивності праці між США і Францією був двократний, то в 1973 р. він складав усього 37% [41, с. 77]. Темпи росту ВВП у цей час перевищували пересічні показники для країн Західної Європи (4,6%). За темпами розвитку в групі розвинутих країн Франції поступалася тільки Німеччині та Японії. Частка Франції в сукупному світовому ВВП підвищилася (на 1%) і вона посіла, як вже зазначалося, четверте місце серед неосоціалістичних країн. Проте наприкінці періоду розквіту виявилися і хибні сторони французької економіки. Франція мала нижчий рівень концентрації промислового виробництва, ніж її основні конкуренти; частка аграрного сектору в економіці була завищеною; матеріаломісткість і енергоємність промислового виробництва була надто високою. До того ж, країна переживала хронічну інфляцію, що знецінювало національну валюту – франк. Ці недоліки поступово накопичувалися і виявилися особливо бурхливо в часи світової економічної кризи 1973-1975 років.

1973 р. став поворотним пунктом, з якого темпи економічного розвитку Франції різко загальмувалися (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Динаміка ВВП і промислового виробництва Франції, в %

	пересічно				2008	2009	2010	2011
	1971-1980	1981-1990	1991-1996	2000-2007				
ВВП	2,3	3,3	1,1	2,1	-0,1	-2,6	1,5	1,7
Промисловість	3,2	1,2	0,9	0,7	-2,5	-12,8	5,5	2,4

Джерело: [133; 144].

Економічна криза початку 70-х років буквально струснула Францію. Безробіття зросло втричі, і втричі знизилася прибутковість компаній. Наступні 80-ті роки для Франції також були непростими. Її економіка дуже страждала від «кризи заборгованості» країн, що розвиваються. Франція вкладала значні капітали в цю групу країн, але вони поверталися невчасно, або зовсім втрачалися через неспроможність слаборозвинутих країн повернути борг. Швидко зростав і державний борг Франції. Скорочувалися інвестиції в національну промисловість; зростало від'ємне сальдо

зовнішньої торгівлі. З другої половини 80-х років економіка дещо пожвавилася. Світові ціни на традиційні французькі товари підвищилися, а на енергоносії – знизилися. Баланс зовнішньої торгівлі став позитивним. Проте динаміка внутрішніх інвестицій залишалася досить кволою.

Пожвавлення економіки було нетривалим, і на початку 90-х років Франція зіткнулася з новою рецесією. Скоротилися обсяги промислового виробництва, зросло безробіття, знизився обсяг інвестицій.

Період 1974-1996 рр. у Франції прозвали «тридцятьма гіркими роками». Особливо безпрецедентним було падіння інвестицій. Питома вага промисловості впала в структурі ВВП. Проте в ці ж самі горезвісні роки в економіці Франції здійснювалися процеси, які дали позитивні наслідки вже в другій половині 90-х років. Знизилася матеріаломісткість і енергоємність промислового виробництва. Підвищилася частка новітніх галузей, оскільки деякі традиційні галузі (металургія, важке машинобудування) прийшлося скоротити через їх неконкурентоспроможність. Скорочення зайнятості супроводжувалося зростанням продуктивності праці, за цим показником Франція вийшла на одне з перших місць у світі. Знизилася частка аграрного сектора. З 1997 р. розпочалося піднесення французької економіки, що особливо виявилось у високих темпах росту промисловості і зовнішньої торгівлі; після тривалого спаду різко зросли темпи інвестицій. Скоротився рівень безробіття.

Здавалося, що «гіркі роки» для економіки Франції залишилися позаду. Але криза 2008-2009 р. знову різко погіршила економічну ситуацію країни: реальний ВВП скоротився на 2,6% в 2009 році, але відновився в 2010 і 2011 роках. Рівень безробіття збільшився з 7,4% в 2008 році до 9,3% в 2010 році і 9,1% в 2011 році. Збільшення рівня безробіття викликало скорочення державних доходів і збільшення вартості запозичень, сприяючи погіршенню державних фінансів Франції. Дефіцит державного бюджету різко зріс з 3,4% ВВП в 2008 році до 7,5% ВВП в 2009 році, до 5,8% ВВП в 2011 році, та державний борг Франції збільшився з 68% ВВП до 86% за той же період [133].

3.2. Країни з перехідною економікою

3.2.1. Економічні проблеми країн з перехідною економікою

До країн з перехідною економікою належить більшість колишніх соціалістичних країн, що здійснюють перехід від соціалістичних методів господарювання до ринкових. Це – колишні союзні республіки СРСР: Україна, Росія, Білорусь, Молдова, Латвія, Литва, Естонія, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан; колишні соціалістичні країни Центральної та Східної Європи: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Хорватія, Словенія, Боснія й Герцеговина, Македонія, Албанія; азійські країни – Китай, Монголія і В'єтнам. Соціалістичну орієнтацію з метою побудування комунізму зберегли Корейська Народна-Демократична республіка (КНДР) і Куба.

За географічною ознакою і за особливостями соціально-економічних перетворень країни з перехідною економікою можна поділити на три групи:

- Країни Центральної та Східної Європи та країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія);
- Країни СНД і Грузія;
- Китай, Монголія та В'єтнам.

Зауважимо, що назва та склад регіону “Центральна та Східна Європа”, дещо умовні, оскільки Україна, Росія, Білорусь та Молдова – це також Східна Європа з географічної точки зору; але так прийнято за класифікацією ООН і в світовій соціально-економічній літературі. Назва “Країни з перехідною економікою” (Countries in transition) також затвердилася в оперативному використанні міжнародних операцій. Але є ще одна умовність щодо самого поняття „транзитивна (перехідна) економіка”. Справа в тому, що немає чіткого критерію, визначення межі, за якою транзитивна економіка вже стає ринковою. Є підстави міркувати, що низка членів Центральної та Східної Європи (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Румунія й Болгарія), які прийняті до ЄС, вже вважаються країнами з ринковою економікою, оскільки вони вже в цій організації. Немає достатніх аргументів для заперечення того факту, що, наприклад, Україна й Росія вже побудували ринкову економіку у своїй основі. Проте в офіційних документах міжнародних організацій термін „транзитивні економіки” поки що зберігається, тому розглянемо ці країни у тому складі, в якому вони були визначені на початку 90-х років минулого століття.

Динаміка розвитку й структура економіки

Докорінний розвал економічних основ у процесі реформування супроводжувався глибоким падінням обсягів виробництва, соціально-економічною кризою. Вихід з кризового становища в різних країнах відбувався неодноразово; першими з нього вийшли країни, що раніше розпочали реформування. Україна однією з останніх пододала спад виробництва. На економічний розвиток країн СНД, особливо Росії та України, негативний вплив мала валютно-фінансова криза в серпні 1998 р., яка розпочалася в Південно-Східній Азії. Ця криза спровокувала “втечу капіталу” з наших країн.

Динаміка економічного розвитку деяких країн з перехідною економікою в 90-х роках (табл. 3.13):

Таблиця 3.13

Динаміка ВВП, у відсотках до попереднього року

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Україна	-11	-17	-6	-5	-1	-1	0	6
Росія	-9	-13	-4	-3	1	-5	3	8
Китай	17	17	17	10	9	8	7	8
Польща	4	5	8	6	8	6	6	5
Болгарія	-1	0	2	-9	-6	4	...	5
Румунія	2	3	6	3	-6	-6	...	2
Угорщина	0	2	5	1	4	5	5	6
Казахстан	-5	...	-8	1	2	-2	2	10
Білорусь	-10	...	-10	3	11	8	3	6
Азербайджан	-23	...	-12	1	6	10	7	11

Вірменія	-42	...	7	6	3	7	3	6
Грузія	-45	...	3	11	11	3	3	2
Узбекистан	-21	...	-1	2	5	4	4	4
Молдова	-3	-6	2	-6	-5	2
Киргизстан	-4	...	-5	7	10	2	4	5
Таджикистан	-12	-17	2	5	4	8

Джерело: [41, с. 118].

З таблиці видно, що країни так званої “Вишеградської четвірки” (Польща та Угорщина) в 90-х роках вже мали позитивний приріст ВВП, подолавши труднощі перехідного періоду ще в 1989 – 1992 роках. Економіка інших країн ЦСЄ (Болгарія, Румунія) розвивалася повільніше й нерівно; в цих країнах умови перебудови економіки й пов’язані з ними проблемами подібні до країн СНД. Азіатські республіки Закавказзя й Середньої Азії після найглибшого падіння обсягів виробництва в 1991 – 1993 роках поступово вирівнювали свою економіку, починаючи з другої половини 90-х років; проте дореформені рівні виробництва тут ще не досягнуто. Найскладніша ситуація з відбудовою господарства мала місце в Молдові й Україні; перелом на краще тут розпочався лише з 2000 року. Ось якими були темпи приросту ВВП у перші роки нового століття (%) (табл. 3.14):

Таблиця 3.14

Темпи приросту ВВП на початку нового століття (у %)

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	10,8	5,3	9,1	12,0	2,9	7,5	7,5	1,9	-14,5	4,2	5,2
Росія	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	8,2	8,5	6,4	-7,8	4,0	4,3
Білорусь	4,7	5,0	7,0	11,5	9,4	10,0	8,6	10,2	0	7,6	5,3
Молдова	6,1	7,8	6,6	7,4	7,5	4,8	3,0	7,8	-6,0	7,4	6,4
Казахстан	13,5	9,8	9,3	9,6	9,7	10,7	8,9	3,2	1,2	7,3	7,5
Польща	1,2	1,4	3,9	5,3	3,6	6,2	6,8	5,1	1,6	3,8	4,4
Угорщина	3,8	4,1	4,0	4,5	3,2	3,6	0,8	0,8	-6,7	1,2	1,7
Китай	8,3	9,1	10,0	10,1	11,3	12,7	14,2	9,6	9,2	10,3	9,2
Болгарія	4,2	4,7	5,5	6,7	6,4	6,5	6,4	6,2	-5,5	0,2	1,7

Джерело: [133; 144].

Наслідком економічних зрушень початку перехідного періоду стало істотне падіння абсолютних розмірів ВВП в усіх країнах, окрім Китаю (табл. 3.15). Відновлення дореформеного рівня відбулося в Польщі в 1994 році, трохи пізніше – в Чехії, Словаччині, Угорщині й Словенії. Решта країн не досягла рівня ВВП, що був напередодні реформ. Так, в 2000 р. сукупний ВВП країн СНД становив лише 66%, а продукція промисловості – 60% від рівня 1991 року. Відповідні значення для сільського господарства становили 72%, роздрібного товарообороту – 76%, платіжних послуг – 32%, перевезень вантажів – 24%. Інвестиції в основний капітал скоротилися до 33% від рівня 1991 року [41, с.119].

Таблиця 3.15

ВВП країн з перехідною економікою, млрд. дол. (за купівельною спроможністю валют), 2011 р.

Країна	ВВП (за ПКС), млрд. дол.	ВВП на душу (тис. дол.)	Країна	ВВП (за ПКС), млрд. дол.	ВВП на душу (тис. дол.)
Китай	11440,0	8,5	Болгарія	102,3	13,8
Росія	2414,0	12,1	Литва	62,4	19,1
Польща	781,5	14,1	Хорватія	81,4	18,4
Україна	333,7	7,6	Азербайджан	94,3	10,3
Румунія	270,6	8,8	Грузія	24,9	5,6
В'єтнам	303,8	3,1	Словенія	58,6	29,0
Чехія	288,6	21,6	Латвія	35,4	15,9
Білорусь	143,6	7,8	Естонія	27,7	20,6
Казахстан	219,6	9,1	Киргизстан	13,3	2,4
Угорщина	198,1	17,3	Молдова	12,2	3,4
Узбекистан	96,46	2,0	Туркменістан	43,9	7,9
Словаччина	128,5	17,7	Вірменія	18,2	5,5

Джерело: [133].

Цифри табл. 3.15 свідчать про досить низький рівень душевого показника ВВП в країнах з перехідною економікою; це є ознакою недорозвинутості економіки й невисокого рівня життя населення. Можна порівняти: найнижчий душевий показник ВВП (у 2011 р.) серед розвинутих країн має Португалія – 23,2 тис. дол.; а серед країн з перехідною економікою тільки Словенія її випереджає – 29,0 тис. дол.; решта країн має нижчі показники. Отже, навіть відносно благополучні постсоціалістичні країни не дотягують до рівня “найбіднішої” розвинутої країни.

За економічним потенціалом, характером реформування й відносним рівнем розвитку зарубіжні країни з перехідною економікою можна розподілити на такі групи:

1. Китай, Росія – держави з величезними природними й людськими ресурсами, зі значним виробничим потенціалом і великими абсолютними розмірами ВВП;

2. Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія – країни ЦСЄ, які просунулися найдалі шляхом реформування; мають відносно високий рівень ВВП на душу населення (19,8 – 29,0 тис. дол.);

3. Естонія, Латвія, Литва – пострадянські республіки, що вже входять до ЄС; серед колишніх республік СРСР мають найбільш позитивні результати реформування і середній рівень ВВП на душу населення (15,9 – 20,6 тис. дол.);

4. Румунія, Болгарія, Хорватія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Македонія, Албанія – країни ЦСЄ з менш розвинутою економікою й низьким душевим рівнем ВВП (від 8,2 тис. дол. в Боснії та Герцеговині до 13,8 тис. дол. в Болгарії);

5. Білорусь та Казахстан – країни СНД з середнім економічним потенціалом та душевим рівнем ВВП дещо нижче середнього (15,2 та 13,2 тис. дол. відповідно);

6. Грузія, Азербайджан, Вірменія, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан, Молдова – країни СНД з невисоким рівнем економічного розвитку й низьким душевим показником ВВП (від 2,1 тис. дол. в Таджикистані до 10,3 тис. дол. в Азербайджані у 2011 р.);

7. В'єтнам і Монголія – азіатські країни зі значними природними ресурсами, але з дуже низьким душевим показником ВВП (3,4 та 4,8 тис. дол. відповідно у 2011р.).

Коротко розглянемо особливості окремих груп країн.

Китай і Росія зближує великий і різноманітний потенціал природних ресурсів, значні (особливо в Китаї) резерви робочої сили, в тому числі (особливо в Росії) висококваліфікованої, потужна індустріальна база, великі обсяги сільськогосподарського виробництва. Обидві країни мають розвинений авіакосмічний комплекс, військово-промисловий комплекс, науково-технічну базу, ядерну зброю. Водночас рівень продуктивності праці, рівень життя населення значно поступаються досягненням розвинутих країн.

Поряд зі спільними рисами в економіці Китаю і Росії є суттєві розбіжності. Головна з них полягає в тому, що Китай протягом останніх двох десятиліть демонстрував надзвичайно високі темпи економічного росту, в той час як в Росії у 80-х роках спостерігалася стагнація, а в 90-х роках – глибоке економічне потрясіння, криза, яка відкинула її на декілька десятиліть назад. За розрахунками ВВП у 2011 р., здійсненими на основі купівельної спроможності валют (а не за поточними курсами, як звичайно), Китай вже посідає друге місце в світі після США, випереджаючи Японію в 2,5 рази. Росія за цим показником має шосте місце. Відповідно до світового валового продукту (СВП) частка Китаю у 2011 р. становила 14,5%, частка Росії – 3,1% [133].

Постаючи Китаю за чисельністю населення і обсягом виробництва, Росія має перевагу в природно-ресурсній базі. Маючи найбільшу в світі площу території, Росія зосереджує 13% світових розвіданих запасів нафти, 36% природного газу, 12% вугілля. Сьогодні її частка у світовому видобутку нафти становить 15%, газу – 31%, вугілля – 12%. Загальна вартість балансових запасів корисних копалин Росії оцінюється у 28,6 трлн. доларів, а прогнозні запаси – в 3-4 рази більше. Росія має велику площу сільськогосподарських угідь і обсяжні лісові простори [8, с. 243]. Науково-технічний потенціал Росії, що створювався протягом більш як півстоліття, сьогодні поки що розвиненіший і сучасніший за китайський. Росія швидше пройшла стадію індустріалізації і має структуру економіки, що наближається до постіндустріальних країн. Це видно з таблиці:

Таблиця 3.16

Структура ВВП Росії й Китаю у 2011 р., у %.

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Росія	4,5	36,9	58,6
Китай	10,1	46,8	43,1

Джерело: [133].

Щоправда, в Росії в 90-х роках відбулося масове закриття промислових підприємств і скорочення виробництва, особливо обробних галузей, і це в певній мірі відбилося на зниженні частки промисловості у ВВП. Поступово Росія відновляє свій економічний потенціал, але в найближчі роки вона вряд чи скоротить відстань від Китаю, проте вона вже випередила Велику Британію, Францію, Італію й Канаду за розмірами ВВП. Втім, великі запаси паливних ресурсів та інших стратегічних корисних копалин, поки що міцні позиції на світовому ринку зброї і деяких видів авіакосмічної продукції забезпечують Росії приток іноземної валюти, що сприяє відбудові господарства.

Росія й Китай є найбільшими й економічно найсильнішими державами серед країн з перехідною економікою. Докладніше про них буде йти мова у наступних підрозділах.

У країнах *Центральної і Східної Європи* радикальні реформи розпочалися в 1989 – 1991 роках.

Сприятлива динаміка макроекономічних показників більшості країн ЦСЄ свідчить про реальні наслідки реформ в цих країнах. Характерними для цих країн стають пожвавлення, економічне піднесення, швидкі темпи розвитку зовнішньої торгівлі. До речі, важливими чинниками економічного зростання стають внутрішній попит і внутрішні інвестиції.

Слід також відзначити істотний внесок у процес зростання приватного сектора, частка якого помітно зростає. Зокрема, якщо до реформування приватний сектор становив в економіці Болгарії 3%, то в середині 1990-х років він досяг 25%. В економіці Польщі частка приватного сектору збільшилася з 30% до двох третин. Сьогодні приватний сектор вже панує у всіх країнах цієї групи.

Змінюється структура економіки країн ЦСЄ. Якщо раніш національні економіки цих країн орієнтувались на сільське господарство, видобуток сировини і виробництво товарів низького ступеню наукомісткості, то в ході реформування істотно зростає частка готової конкурентоспроможної продукції промисловості на рівні світових високих стандартів технології. Якщо, наприклад, експорт Росії в цей період становив на 90% сировину, то експорт Чехії на 90% складався з промислової продукції, більша частина якої – це наукомістка продукція. Швидкими темпами розвиваються в регіоні туризм (Чехія, Угорщина, Болгарія), інші складові нематеріальної сфери. Визнання успіху країн ЦСЄ у проведенні ринкового реформування економіки є прийняття в 1995 – 1996 рр. Чехії, Угорщини та Польщі до ОЕСР, а тепер ці країни, а також Словаччина, Словенія, Болгарія, Румунія так само як Естонія, Латвія, Литва є членами Європейського Союзу.

Наскільки країни ЦСЄ були підготовлені до входження в європейські інтеграційні процеси можна зробити більш обґрунтовані висновки, маючи певні уявлення про економіку цих країн.

Провідні країни ЦСЄ досягли найбільших успіхів у справі реформування національних економік. Вони започаткували процес економічної інтеграції, створивши після розпаду РЕВ так названу Вишеградську групу, до складу якої

увійшли Чехія, Словаччина, Угорщина, Польща. В рамках цього угруповання здійснювалася координація економічних зв'язків, забезпечувалася спільна оборона, розвивався процес виробничої кооперації. Водночас країни названої групи приєднались до НАТО, що розцінюється як остаточну втрату впливу на них Росії.

За рівнем розвитку національної економіки Словенія наближається до Вишеградської групи.

Уявлення про структуру економіки країн ЦСЄ дає наведена таблиця.

Таблиця 3.17

Структура ВВП провідних країн ЦСЄ у 2011 р. (%)

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Польща	3,4	33,6	63,0
Чехія	1,6	38,1	60,3
Словаччина	3,8	35,5	60,7
Угорщина	3,7	31,3	65,0
Словенія	2,5	6,9	90,5

Джерело: [133].

За характером структури національних економік згаданої групи країн їх справедливо відносять до постіндустріальних держав. Особливо вражають показники щодо частки нематеріального виробництва. Вона в наведеній таблиці є досить значна, особливо в Угорщині та Словенії.

Промисловість країн цієї групи характеризується незначною часткою видобувних галузей. Обробна промисловість ще з часів соціалістичного періоду була досить непогано розвинута, особливо металургія, машинобудування, хімічна, нафтопереробна та фармацевтична. Найбільш характерною в цьому плані є Словенія.

В ході перетворень відбулись істотні зрушення в структурі промисловості. Зокрема, була проведена помітна конверсія національної економіки Словаччини, до 70% всієї промисловості якої становив військово-промисловий комплекс. У відповідності до вимог світового ринку наукомістке виробництво, зокрема, електронна й електротехнічна промисловість зробили новий крок у своєму розвитку в Угорщині і Чехії. Транспортне машинобудування і автомобілебудування отримало новий поштовх у своєму розвитку в Угорщині, Чехії, Польщі. Спостерігається розвиток легкої промисловості (виробництво текстилю, одягу, взуття). Одним з найбільш конкурентоспроможних експортних секторів економіки цих країн залишається харчова промисловість, продукція якої надходить на ринок країн Західної Європи та країн СНД.

У сфері нематеріального виробництва найбільші доходи дають туризм та фінансові послуги.

Усі країни групи, що розглядається, мають розвинуту систему транспортних комунікацій, яка інтегрована в загальноєвропейську систему

транспортних зв'язків. У сфері енергетики відчувається певна залежність від імпорту (зокрема, з Росії). Більшість електроенергії Польщі виробляється на вугільних електростанціях, які завдають великої шкоди навколишньому середовищу.

Макроекономічні показники країн групи відзначаються своєю стабільністю. Про це свідчать дані наведені нижче в таблиці.

Таблиця 3.18

Основні макроекономічні показники провідних країн ЦСЄ у 2011 р.

Країна	Населення, млн. чол.	Рівень населення за меже бідності, %	Рівень безробіття, %	Рівень інфляції, %	ВВП на душу населення, дол.	Темп росту ВВП, (%)	Державний борг, % до ВВП
Польща	38,4	17,0	12,4	4,0	20,6	4,4	56,7
Чехія	10,2	9,0	8,5	1,9	27,4	1,7	40,7
Словаччина	5,5	21,0	13,5	4,0	23,6	3,3	43,4
Словенія	2,0	12,3	11,8	1,9	29,0	-0,2	45,5

Джерело: [133].

Більшості з цих країн притаманним є стійке піднесення економіки. Успішність економічних перетворень, стабільність народного господарства, відносно невисока вартість робочої сили, політична стабільність та інше створюють сприятливу атмосферу для припливу іноземного капіталу, що знову ж таки слугує могутнім імпульсом для соціально-економічного прогресу, пришвидшення процесу інтегрування цих країн в європейські та світові структури. В цих країнах діють численні філії і дочірні компанії провідних світових ТНК. Щодо припливу іноземного капіталу в ці країни лідером є Польща. Проте звертає увагу досить високий рівень безробіття в цих країнах, особливо в Польщі.

Країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва) знаходяться на другому місці після Вишеградської групи і Словенії залежно від ступеня ринкових перетворень. Ці країни також відрізняються високою політичною стабільністю, демократичним характером реформування всієї системи суспільних відносин.

Свого часу країни Балтії спеціалізувалися на реекспорті російської сировини на Захід через свої морські порти. Експорт нафти і металу, зокрема, на початку 1990-х років становив 30 - 45 % всього експорту Естонії і Литви. Латвія надавала і продовжує надавати оффшорні послуги російським підприємцям, внаслідок чого приблизно половина всіх банківських депозитів країни належить російським резидентам.

Триваюче нині економічне піднесення в цих країнах пов'язане не лише із зовнішніми чинниками, але й з збільшенням внутрішнього попиту та інвестицій. Реформи, які зазнали поразки у більшості колишніх республік СРСР, в країнах Балтії дали очікувані результати.

Швидко і продумано була здійснена приватизація. Зокрема, програма масової приватизації передбачала передачу у приватну власність всіх колишніх

державних монополій за винятком Ігналінської АЕС, яка виробляла 60% електроенергії країни. До 2000 р. практично вже не залишилося державних підприємств за винятком тих, збереження яких в руках держави визнавалось життєво необхідним. В Естонії на середину 1990-х років приватизація була практично повністю завершена в промисловості, фінансовому секторі та у сфері послуг. Нині частка приватного сектора у ВВП країни становить більше 70%.

Характеристика структури економіки країн Балтії представлена в табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Структура ВВП країн Балтії, 2011 р., %

	Сільське господарство, % до ВВП	Промисловість, % до ВВП	Послуги, % до ВВП
Латвія	4,0	21,7	74,3
Литва	3,3	28,2	68,6
Естонія	3,5	28,5	61,0

Джерело: [133].

Дані наведеної таблиці показують, що сільське господарство відіграє в цих країнах більшу роль, ніж в країнах Вишеградської групи і Словенії.

Однак структура промисловості нагадує аналогічну структуру промисловості провідних країн ЦСЄ: незначна питома вага видобувних галузей; в обробній промисловості пріоритетними є машинобудування, особливо транспортне (виробництво залізничного рухомого складу в Латвії, суднобудування в Литві), нафтохімічна, виробництво електроустаткування, продукції електронної промисловості тощо. В той же час наукомісткість продукції промисловості цих країн поки що є невеликою.

В інфраструктуру країн Балтії робляться значні капіталовкладення. У грудні 2010 року, зокрема, був пущений новий потяг «Алегро» між Гельсінкі та Санкт-Петербургом, що скоротив час у дорозі між містами до 3,5 годин. Нині здійснюються дослідження та ведуться роботи з проектування підводного залізничного тунелю між Гельсінкі і Таллінном - його можлива довжина становить 60-80 км, орієнтовний термін будівництва - 10-15 років [184].

Енергоресурсами в цілому забезпечена лише Литва, на території якої знаходиться АЕС. А Латвія і Естонія досить сильно залежить від імпорту енергоресурсів, на які припадає майже 50% всього імпорту цих країн.

Зовнішня торгівля країн Балтії орієнтується на ЄС, в основному на Фінляндію і Швецію. Налагоджені зовнішньоекономічні зв'язки з Північно-Західним регіоном Росії, а також з Україною.

Уявлення про основні макроекономічні параметри розвитку країн Балтії дає наведена нижче таблиця.

Таблиця 3.20

Основні макроекономічні показники розвитку Балтії, 2011 р.

Країна	Населення, млн. чол.	ВВП на душу населення, дол.	Темп росту ВВП, (%)	Рівень інфляції, %	Рівень безробіття, %	Рівень населення за межею бідності, %	Державний борг, % до ВВП
Латвія	2,2	15,9	5,5	4,3	15,4	-	44,8
Литва	3,5	19,1	5,9	4,0	15,4	4,0	37,7
Естонія	1,3	20,6	7,6	5,1	12,1	17,5	5,8

Джерело: [133].

З таблиці видно, що країни Балтії мають досить високі темпи економічного зростання. Такі високі темпи досягнуто завдяки чіткому і послідовному курсу справді ринкового реформування економіки, завдяки рішучості і одностайності команд реформаторів. Саме курс на повну відкритість і лібералізацію економіки приваблює в Балтію численні інвестиції, особливо фінські й шведські.

Реформування економіки країн Балтії здійснюється не без труднощів. Зокрема, існує проблема з безробіттям, недостатньо високим за загальноєвропейськими масштабами є рівень життя. Проте економіка цих країн реально відроджується. Досягнуто стабільності національних валют, зростають доходи населення. Стабільними є фінансові показники. Світова криза 2008-2009 р. дуже струснула економіку цих країн. У 2009 р. падіння ВВП порівняно з попереднім роком становило в Естонії – 14%, в Литві – 15%, в Латвії – 18%. З 2010 р. економічне зростання поступово почалося відроджуватися.

Економіка *менш розвинутих країн ЦСЄ* (Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія, Македонія, Албанія, Боснія та Герцеговина) поступається своїми показниками. Економічні перетворення в цих країнах просуваються достатньо повільно, а Хорватія, Сербія, Боснія та Герцеговина навіть пережили громадянську війну, яка безперечно не сприяла активному здійсненню реформування економіки, всіх сторін суспільного життя. Реформи в Хорватії розпочались в 1993 р. Була проведена “шокова терапія”, але проведенню радикальних економічних реформ серйозно перешкоджала громадянська війна, оскільки невивистачило коштів на структурну перебудову промисловості.

Як відомо, від санкції ООН проти Югославії і Хорватії постраждали також Болгарія і Румунія. Цим країнам довелося скоротити свій експорт до Югославії. Нині в Болгарії і Румунії реформи відбуваються досить болісно.

Які характерні риси притаманні цим країнам? Такими рисами є:

- повільні темпи приватизації;
- невисокий рівень життя населення і пов’язане з цим скорочення внутрішнього попиту як одного з чинників економічного зростання;
- скорочення виробництва, зокрема, зупинка збиткових державних підприємств;
- нестача фінансових коштів у підприємств.

Головними проблемами для цих країн є:

- подолання зубожіння населення;
- підвищення якості життя;
- активізація приватного сектора економіки, частка якого в промисловому виробництві поки що залишається вкрай низькою.

До громадянської війни Хорватія була досить розвинута у промисловому відношенні республікою колишньої Югославії. Тут діяли підприємства хімічної промисловості з виробництва пластиків, металургійні й машинобудівні заводи, підприємства целюлозно-паперової промисловості. Частка туристичних послуг Хорватії в усій Югославії до 1990-х років становила 82%.

Таблиця 3.21

Структура ВВП менш розвинутих країн ЦСЄ, 2011 р., %

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Болгарія	5,2	30,6	54,2
Румунія	7,9	32,9	59,2
Хорватія	5,4	25,5	69,1
Боснія	8,3	26,3	65,4
Македонія	9,5	27,1	63,4
Албанія	20,7	19,7	59,6
Сербія	11,2	18,7	70,0
Чорногорія	0,8	11,3	87,9

Джерело: [133].

В цілому економіки цих країн є переважно аграрно-індустріальними (табл. 3.20). Військові події 1999 р. збройних сил НАТО проти Югославії завдали сільському господарству цих країн значних збитків.

Для Румунії і Болгарії характерним є розвиток видобувних галузей промисловості. Тут видобуваються нафта, вугілля, кольорові метали. З видобувними галузями пов'язана важка промисловість, діють досить потужні металургійні та хімічні комбінати. Болгарія спеціалізується на виробництві косметики, фармацевтичної продукції. Велике значення для національних економік цих країн має легка і текстильна промисловість. Болгарія є четвертим у світі виробником вина.

Однак у сфері послуг Болгарія і Румунія поки що явно недостатньо розвинуті країни, хоча мають чималий потенціал для цього. Слід гадати, що в контексті вступу до ЄС ці країни активізують свої зусилля в напрямку ефективною реалізації своїх порівняльних переваг. Інфраструктура Румунії і Болгарії поступається місцем іншим країнам ЦСЄ. В транспортній системі значну роль відіграють морський транспорт. Енергетика великою мірою залежить від імпорту енергоносіїв.

Наведені в табл. 3.22 макроекономічні показники дають уявлення про стан соціально-економічного розвитку менш розвинутої підгрупи держав ЦСЄ.

Таблиця 3.22

**Основні макроекономічні показники менш розвинутих
країн ЦСЄ в 2011 р., %**

Країна	Населення, млн. чол.	ВВП на душу населення, тис. дол.	Темп росту ВВП, (%)	Рівень інфляції, %	Рівень безробіття, %	Рівень населення за межею бідності,%	Державний борг, % до ВВП
Болгарія	7,0	13,8	1,7	4,0	9,6	21,8	17,5
Румунія	21,8	12,6	2,5	3,1	5,1	21,1	38,6
Хорватія	4,5	18,4	0	2,1	17,7	18,0	43,9
Боснія	4,6	8,2	1,7	3,8	43,3	18,6	44,0
Македонія	2,1	11,7	3,0	3,9	31,4	30,9	28,2
Албанія	3,0	7,8	2,0	3,9	13,3	12,5	59,4
Сербія	7,3	10,8	1,8	7,0	23,4	8,8	41,0
Чорногорія	0,657	11,7	2,5	3,0	11,5	6,6	45,0

Джерело: [133].

Економічно найвідсталішими країнами ЦСЄ є Албанія, Сербія, Чорногорія й Боснія. Дана підгрупа країн є найбільш бідною в Європі. Саме ці країни характеризуються як такі, котрі є найнеспокійнішим регіоном. Періодично тут вибухають військові конфлікти.

Албанія справедливо може бути названою трохи більше десяти років країною практично замкнутою з натуральним господарством з типовим тоталітарним режимом. З 1991 р. розпочалось реформування економіки, але непомірна лібералізація економіки призвела до збройного протесту населення.

Економіка Албанії є аграрно-індустріальною. Зовнішньоторговельні зв'язки обмежуються практично стосунками її з Італією та Грецією. Збройний конфлікт в Югославії в першій половині 1999 р. примусив албанців автономного краю Косово залишити свої оселі і в якості біженців поселитись в таборах на території Албанії. Нині Албанія, котра ідеологічно підтримувала дії НАТО в Югославії щодо Косово, претендує на надання країнами НАТО економічної допомоги на розвиток своєї економіки і на облаштування косовських албанців. Поступово економіка Албанії нормалізується, економічна політика уряду стає демократичнішою. Косово проголосило себе незалежною республікою, яку визнали майже всі країни ЄС, а також США; проте більшість країн світу (в тому числі Україна) цю незалежність не визнає.

Боснія і Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Македонія (колишні республіки Югославії) – теж знаходяться за рисою бідності. До того ж вони долають наслідки громадянської війни 1999 р. У складі Югославії ці республіки характеризувались як переважно сільськогосподарські райони. Мають легку промисловість, вугільну промисловість, металургію. Економіка цих країн сильно постраждала внаслідок збройної боротьби в цих країнах. Суспільство надто диференційоване на багатих і бідних. Близько 60% ВВП створюється в тіньовій економіці, в якій зосереджено 50% доходів.

І все ж навіть за цих надзвичайно важким економічних і політичних умов економічні реформи в названих країнах просуваються. Про це свідчать здійснювана приватизація, жорстка монетарна політика, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, введення конвертованості національних грошових одиниць. Багато в чому відродження регіону залежатиме від допомоги Західної Європи і США цим країнам.

Розглянемо коротко динаміку й структуру зарубіжних **країн СНД**. Тривала економічна криза протягом майже десятиліття (90-ті роки) відкинула економіку колишніх радянських республік далеко назад. Якщо частка СРСР у світовому промисловому виробництві у 80-х роках становила 20%, то сьогодні на країни СНД (включно Україну й Росію) припадає тільки 10% промислового виробництва світу. Наприкінці 90-х років сукупний ВВП цих країн дорівнював лише 55% від обсягу кінця 80-х років [28, с. 453]. Частка СНД у світовій торгівлі знизилася до 2%, причому країни регіону перетворилися на постачальників в основному палива, мінеральної сировини й напівфабрикатів.

Лише з початком нового століття в динаміці економічного розвитку країн СНД з'явилися позитивні тенденції. Після проведення грошових реформ знизилася інфляція. Виявляється поступове відродження промисловості, хоча в основному за рахунок сировинних галузей. Приватизація промислових підприємств не дала відчутного зростання виробництва, на яке сподівалися. Сфера послуг, зокрема торгівля, розвиваються більш успішно. Переломилася тенденція в русі обсягів ВВП, його динаміка від негативних позначок в 90-х роках стала позитивною.

Таблиця 3.23

Показники розвитку країн СНД (2011 р.)

Країна	Населення, млн. чол.	ВВП на душу населення, тис. дол.	Темп росту ВВП, (%)	Рівень інфляції, %	Рівень безробіття, %	Рівень населення за межею бідності, %
Азербайджан	9,5	10,3	0,1	7,8	1,0	11,0
Білорусь	9,5	15,2	5,3	52,4	1,0	27,1
Вірменія	3,0	5,5	4,4	7,7	5,9	34,1
Казахстан	17,5	13,2	7,5	7,4	5,4	8,2
Киргизстан	5,5	2,4	5,7	5,7	8,6	33,7
Молдова	3,7	3,4	6,4	7,6	6,7	26,3
Росія	138,1	17,0	4,3	8,9	6,6	13,1
Таджикистан	7,8	2,1	7,4	14,3	2,2	53,0
Туркменістан	5,1	7,9	14,7	15,0	60,0	30,0
Узбекистан	28,4	3,3	8,3	16,0	1,0	26,0
Україна	44,9	7,3	5,2	9,0	7,0	35,0

Джерело: [133].

Внаслідок економічної кризи, пов'язаної з соціально-економічною перебудовою, в усіх країнах СНД відбувається швидке й глибоке розширення населення за рівнем доходів. Значна маса людей опинилася за межею бідності; в багатьох країнах регіону вона становить навіть більшу частину населення.

У таких складних умовах відбувається галузева перебудова економіки країн СНД. Як вже зазначалося, ця група країн на світовому ринку сьогодні виступає як продавець сировинних товарів; це відповідає реальним зрушенням, які характеризують економічну структуру країн. Обробна промисловість в значній мірі виявилася неконкурентоспроможною не тільки на світових, але й на внутрішніх ринках й на терені СНД. Сировина й напівфабрикати все більше посилюють свою частку в структурі економіки.

Проте не всі країни СНД мають достатні запаси сировинних ресурсів. Мінеральними ресурсами, що мають експортне значення, забезпечені: Росія (практично всі види мінеральної сировини й палива), Казахстан (руди кольорових і чорних металів, нафта), Туркменістан і Узбекистан (газ), Азербайджан (нафта), Україна (руди чорних металів). Інші країни не мають таких покладів мінеральних ресурсів, які б могли визначити експортну орієнтацію. Щодо земельних ресурсів (фактор розвитку АПК), то вони мають найбільш суттєве значення в економіці Росії, України, Казахстану, Білорусі, Молдови й Узбекистану. Але орієнтація на “ресурсну економіку” не має позитивних перспектив у довгостроковому плані. Без розвитку обробної промисловості, в першу чергу, високотехнологічних галузей країни СНД не зможуть увійти в коло розвинутих країн. Необхідно терміново використати ту матеріальну науково-дослідну базу, яка ще збереглася, й висококваліфіковані кадри для відновлення й подальшого розвитку наукомістких видів виробництва. Найбільші перспективи в цьому мають Росія, Україна і Білорусь.

Таблиця 3.24

Галузева структура ВВП країн СНД (2011 р., %)

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Азербайджан	5,6	62,1	32,4
Білорусь	9,4	45,9	44,7
Вірменія	19,1	40,5	40,3
Казахстан	5,2	37,9	56,9
Киргизстан	20,1	28,8	51,1
Молдова	16,2	20,3	63,5
Росія	4,5	36,9	58,6
Таджикистан	21,4	21,7	56,8
Туркменістан	7,9	24,5	67,6
Узбекистан	21,9	37,7	40,3
Україна	9,4	34,4	56,2

Джерело: [133].

Аналіз табл. 3.24 виявляє деякі особливості галузевої структури економіки пострадянських держав. По-перше, частка сільського господарства в усіх країнах, за винятком хіба що Росії, занадто висока, значно вища, ніж у розвинутих державах; особливо це стосується Вірменії, Киргизстану, Таджикистану, Молдови й Узбекистану. По-друге, досить високою виявляється частка послуг. Проте як перше, так і друге явище – це наслідок глибокого падіння промислового виробництва в 90-ті роки, а не відповідного розвитку АПК чи сфери послуг. Отже, поки ще не можна говорити про вступ країн СНД до постіндустріальної стадії розвитку.

3.2.2. Економіка Російської Федерації

Російська Федерація є найбільшою за територією державою світу, за кількістю населення посідає шосте місце (після Китаю, Індії, США, Індонезії та Бразилії). Вона володіє найбільшими сумарними запасами природних ресурсів, особливо паливно-енергетичних.

Росія є офіційною спадкоємницею колишнього СРСР – як в частині його активів, так і відносно його міжнародних боргів.

Після розпаду СРСР в Росії опинилася основна частина потенціалу колишнього єдиного народногосподарського комплексу. Частка Росії становить понад 60% національного доходу колишнього Союзу, 76% його території та понад половину населення. Серед інших країн, утворених на теренах колишнього СРСР, у Російській Федерації склалися найсприятливіші умови для розбудови національної економіки з найменшим рівнем залежності від зовнішніх чинників. Цими передумовами є:

- наявність на її території практично майже всіх корисних копалин;
- наявність диверсифікованого виробничого потенціалу всіх галузей важкої та легкої промисловості;
- наявність потужного науково-технічного потенціалу.

На старті третього тисячоліття Росія вступила з великою кількістю проблем, вирішення яких багато в чому визначатиме місце даної країни у світовій економіці. Йдеться насамперед про проблеми ринкового реформування, від яких залежатиме доля Росії.

Особливостями цієї країни є, по-перше, те, що вона належить до найпотужніших країн світу щодо наявності природно-ресурсного потенціалу. По-друге, вона є практично лідером серед країн-членів СНД. Ці особливості не можуть не позначатись на перспективах розвитку і зростання її ролі у світі. Водночас не слід забувати, що спільність принципів ринкових відносин не надає сама по собі нікому із учасників міжнародного поділу праці будь-яких переваг, а навпаки – ставить всіх в більш-менш однакові умови і вимагає визнання єдиних «правил гри».

Особливістю вихідного рівня будівництва національної економіки Росії полягає в наявності суттєвих відмінностей у структурі господарського потенціалу окремих регіонів. Так, в європейській частині РФ та на Уралі знаходиться основна частина обробної промисловості, тоді як видобувні галузі зосереджені в Західному та Східному Сибіру. На

Далекому Сході переважають галузі морського господарства, але відсутня чітка спеціалізація промисловості на видобувну та обробну.

Росія займає значну частину території Європи та Азії, що відкриває їй можливості відігравати величезну і активну роль не лише на цих двох континентах, а й у всьому світі. Отже, Росія займає виключно вигідне геополітичне положення. Нині, коли йдеться про широке включення Росія в єдине світове господарство, ця істина цілком стає зрозумілою. Адже, з одного боку слід максимально ефективно використати вигідне геополітичне положення країни, а з іншого – сприяти розвитку російських регіонів.

Говорячи про місце Росії у світовій економіці, слід відзначити, що надра її вміщують у собі практично всі елементи таблиці Менделєєва. Особливу стійкість економіці Росії надає володіння провідними позиціями у світі щодо енергетичних ресурсів. Так, частка Росії у світових запасах нафти на 1 січня 2011 р. складало 60 млрд. барелів (що станове 4,1% світових запасів), природного газу – 44,8 трлн. м³ (що станове 24,3% світових запасів) [133]. Росія має найдовшу у світі (майже 38 тис. км) протяжність берегової лінії. Це означає, що ця країна розпоряджається значною площею і підводними ресурсами континентального шельфу. Зокрема, перспективні морські запаси вуглеводів лише російської Крайньої Півночі співставні з аналогічними запасами зони Перської затоки й Каспійського басейну.

За оцінками фахівців, потенціал Росії поки що не затребуваний у повній мірі. А значить, в країні існують великі резерви подальшої інтенсифікації зростання економіки. Росія займала у 2011 р. шосте місце у світі за обсягом ВВП (за ПКС) (абсолютне значення 2,414 трлн. дол.) після США, Китаю, Індії, Японії, Німеччини. Російський показник ВВП на душу населення менш американського майже в 3 рази [133]. Близькою до Росії є Бразилія щодо величини ВВП. Тому для Росії нині питання забезпечення своєї конкурентоспроможності на світовому рівні є дуже злободенним.

Росія залишається провідною космічною державою, її ракетно-космічний комплекс визначається високим технологічним рівнем.

Важливим чинником економічного потенціалу Росії становить її людський потенціал. За визнанням іноземних фахівців, рівень освіченості і професійної підготовки російських громадян робить їх спроможними вирішувати будь-які технічні й економічні проблеми. Система підготовки кадрів всіх рівнів відповідає світовим нормам, завдяки чому існує великий попит на них практично в усіх розвинутих країнах.

Однак поки що не існує в країні механізму ефективного використання людського й економічного потенціалу в країні, який є характерним для суспільства з розвинутою ринковою системою.

Росія володіє потужним військово-промисловим комплексом. Російський уряд намагається здійснювати активну політику не тільки у Європейському просторі, але й в усьому світі.

Економічна структура РФ Росія належить до країн з широкогалузевою **структурою економіки**. У складі СРСР вона відрізнялася як розвинутою обробною промисловістю, так і сировинними галузями. В Росії, як вже зазначалося, переважно були сконцентровані високотехнічні види виробництва. В 90-х роках економічна структура країни зазнала відчутних змін. У

ВВП скоротилася частка обробних галузей, в першу чергу машинобудування, натомість значно зросла роль видобувної промисловості, особливо паливно-енергетичної.

У 2011 р. в структурі ВВП Росії на сільське господарство припадало 4,5%, на промисловість 36,9% і на послуги 58,6%.

В промисловості Росії відбувалися найбільшчі зрушення в 90-х роках. Впали обсяги виробництва в машинобудуванні, хімічній промисловості, в цілому скоротився сектор оборонної промисловості. Знизилася виробництво в деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості. В легкій промисловості виробництво скоротилося у чотири рази під впливом конкуренції з боку імпортованих товарів, а також внаслідок падіння купівельної спроможності населення.

Найменше постраждав від структурної перебудови паливно-енергетичний комплекс Росії, що пов'язано із сприятливою кон'юнктурою на світовому ринку енергоносіїв. Видобуток газу взагалі не скоротився порівняно з 1990 роком. Росія сьогодні є першою країною в світі не тільки за запасами і видобутком газу, але й за його експортом. Розгалужена мережа газопроводів поєднує Росію з усіма державами СНД, Балтії, ЦСЄ та низкою країн Західної Європи. Газ є основним «козирем» Росії на переговорах з європейськими партнерами, особливо з ближнього зарубіжжя.

Переважаюча частина газопроводів проходить через територію України; за транзит ми одержуємо певну кількість російського газу. Наміри уряду Росії побудувати газопровід в Європу в обхід України погрожує нашій країні відчутними збитками.

За запасами нафти Росія посідає восьме місце в світі після Саудівської Аравії, Венесуели, Канади, Ірану, Іраку, Кувейту, ОАЕ. Видобуток нафти протягом 90-х років скоротився на 40%; частка Росії у її світовому видобутку в 2010 р. склала 11,9%. Російська нафта у значній кількості надходить в країни СНД, Балтії, Центральної і Східної Європи, а також в Західну Європу. Близько 70% нафти Росії видобувається у Західному Сибіру. Провідними російськими нафтогазовими компаніями є «Газпром», «Роснефть», «Лукойл», «Сургутнефтегаз» та «Новатек».

«Газпром» є найбільшою газовидобувною і газорозподільною компанією в Росії та світі, яка володіє найдовшою газотранспортною системою (більше 160 000 км). Є світовим лідером галузі [183]. Згідно з рейтингом «Fortune Global 500», за підсумками 2011 року Газпром став однією з найприбутковіших компаній світу (31,7 млрд.дол), випередивши американську «Еххон Мобіл» (30,5 млрд.дол.) [137].

Другою найбільшою компанією є «Роснефть», яка є державною нафтовою компанією. У 2004 р. вона придбала компанію «Байкалфінансгруп», що дозволило обсяг запасів і видобутку нафти збільшити в кілька разів. У 2007 р. «Роснефть» виграла ряд аукціонів з продажу активів "ЮКОСа", в тому числі п'яти НПЗ (Ангарського, Ачинського, Куйбишевського, Новокуйбишевського і Сизранського) і нафтовидобувних підприємств «Томскнефть» і «Самаранефтегаз» і стала найбільшою нафтовою компанією Росії. У 2011 р. «Роснефть» обійняла 56 місце серед світових ТНК в рейтингу «FT Global 500 2011». Її чистий прибуток в цьому ж році склав 10,4 млрд.дол., а кількість працівників складала 158,884 тис. чол. [137].

Третьою найбільшою за обсягом видобутку нафтовою компанією в Росії є «Лукойл», яка за розмірами запасів вуглеводню (станом на 1 січня 2012) була третьою в світі приватною нафтовою компанією, а за запасами нафти – першою [109]. Її чистий

прибуток у 2011 р. склав майже 9 млрд.дол., а кількість працівників дорівнювала 152,5 тис. чол.[137].

За запасами вугілля Росія поступається тільки Китаю; проте основна їх частина розташована в слабоосвоєних районах Сибіру й Далекого Сходу. Відкритим способом видобувається 60% вугілля. Вугілля для Росії має менше експортне значення, ніж газ чи нафта; проте деяка його кількість все ж таки експортується, наприклад, в Японію.

Росія є також одним з найбільших експортерів електроенергії. За її виробництвом (925,9 млрд. кВт – рік в 2009 р.) вона посіла четверте місце в світі після Китаю, США та Японії. Понад 70% електроенергії виробляється тепловими станціями, 20% - на ГЕС і 10% - на атомних електростанціях.

В обробній промисловості Росії ситуація поки що несприятлива. Загальноекономічний спад призвів до різкого скорочення продукції важкого машинобудування, металургії, наукоємної продукції. За виключенням військової техніки, більша частина машин і обладнання виявилася неконкурентоспроможною на зовнішніх ринках. В цих умовах російська промисловість переорієнтовується на випуск продукції, яка має попит саме на зовнішніх ринках. Це нескладна, низькотехнологічна продукція, переважно чорні й кольорові метали. Наприкінці 90-х років в структурі виробництва російської промисловості нові сучасні галузі (мікроелектроніка, інформатика, біотехнологія) займали всього 8-10%, тоді як у розвинутих країнах – 35-40%. В загальному експорті обробних галузей на низькотехнологічну продукцію припадає 55%, середньотехнологічну – 43%, а на наукоємну – близько 2% [8, с. 266].

Після паливно-енергетичного комплексу металургія є наступною галуззю, з якою пов'язані експортні надії Росії. Найбільшою російською гірничо-металургійною компанією є «Норільський нікель», яка у 2002 р. придбала групу «Полнос», ставши найбільшим виробником золота в Росії. За рейтингом «FT Global 500 2011» її чистий прибуток у 2011 р. склав 2,7 млрд.дол., а кількість працівників досягла 88 тис. чол. [137].

Машинобудування залишається провідною галуззю обробної промисловості Росії, темп зростання виробництва якої в 2011 році порівняно з 2010 роком склав 15,6% (це найвищий показник серед усіх галузей обробного сектора). Такий результат обумовлений триваючим посткризовим відновленням галузі, великим інвестиційним попитом на деякі види обладнання (за рахунок реалізації інфраструктурних держпроектів і держпідтримки сільського господарства), зростанням споживчого попиту на побутову техніку, електроніку та легкові автомобілі. За рахунок цього підвищеними темпами збільшувалося виробництво після кризи 2008-2009 рр. великого енергетичного устаткування, залізничної, сільськогосподарської та будівельної техніки [81].

Велику частку в економіці Росії посідає військово-промисловий комплекс, який виконує розробку, виробництво, зберігання, постановку на озброєння військової та спеціальної техніки, амуніції, боєприпасів переважно для державних силових структур, а також на експорт. Тут працює близько 2,5 - 3 млн. осіб [106], які виробляють 23% продукції світового ринку озброєнь, що поступається тільки частки США (32%). У 2009 році Росія мала військово-технічне співробітництво більш ніж з 80 державами світу, і здійснювала поставки продукції військового призначення в 62 країни, а обсяг російського експорту продукції військового призначення в 2009 р. перевищив 8,8 млрд. доларів.

Згідно з даними СППРІ, частка постачань бойових літаків в період 2005-2009 років склала 40% від загального обсягу російського експорту [84].

Безумовне лідерство в продажах за останні вісім років належало важким знищувачам сімейства Су-30МК [120]. Основу військово-промислового комплексу Росії складають наступні компанії ОПК: «Ростехнологии», «Оборонпром», «Моторостроитель», «Уралвагонзавод», «Ижевский машиностроительный завод», «Мотовилихинские заводы», «Нижегородский машиностроительный завод», «Воткинский завод» та інші [191].

Хімічна промисловість стала однією з перших галузей обробного сектора, яка вийшла на докризовий рівень виробництва (після кризи 2008-2009 р.). Темп зростання хімічного виробництва скоротився в 2011 р. майже втричі, але при цьому обсяги виробництва мінеральних добрив і пластмас досягли рекордних значень. Таке уповільнення зростання пояснюється, в основному, через погіршення зовнішнього попиту на мінеральні добрива. Виробництво основних хімічних речовин (основна хімія) є ключовою галуззю хімічної промисловості. На її частку припадає майже три чверті сумарного випуску хімічної продукції [82].

Яскравим представником хімічної промисловості є компанія «ФосАгро», яка є лідером у виробництві фосфатів, будучи третім за величиною виробником апатитового концентрату і MAP / DAP у світі [126].

За радянських часів легка промисловість концентрувалася в Центральному районі Росії, звідти велика кількість тканин, одяжі і взуття надсилалася до інших республік, в тому числі в Україну. Розрив економічних зв'язків з колишніми республіками й іноземна конкуренція спровокувала різке скорочення виробництва товарів легкої промисловості Росії. За першу половину 90-х років виробництво тканин зменшилося в 3,8 рази, трикотажних виробів – в 4 рази, взуття – в 5 разів.

Зараз ситуація в легкій промисловості вкрай загострена: лідером є Китай, країни Середньої і Південно-Східної Азії, а також країни Південної Америки. Приблизно 80% товарів легкої промисловості, які реалізуються в країні, імпортовані (з них приблизно 43% - контрабанда) і лише 20% залишається на частку російських виробників. Головною проблемою виробників в цій галузі є «сірий» імпорт і невеликий попит на вітчизняну готову продукцію. Згідно відомостям «Рослегпрома», рентабельність компаній галузі знижується. У 2010 р. в хутряному, швейному та текстильному виробництві вона становила 5,4% (проти 5,7% в 2009 р.), в шкіряному і взуттєвому - 8% (проти 8,6%). Збільшувати рентабельність, піднімаючи вартість товарів вкрай важко, оскільки вони будуть не конкурентоспроможні. У 2010 році швейні вироби подорожчали тільки на 7%, взуття - на 3% [121].

Спад виробництва не обминув і **аграрно-промисловий комплекс** Росії, хоч тут падіння було не таким глибоким, як в промисловості. В 1994 р. порівняно з 1990 р. виробництво зерна зменшилося в 1,7 рази, цукрового буряку – в 2,7 рази, картоплі – в 3,5 рази, м'яса – вдвічі. Виробництво рослинного масла скоротилося в 1,3 рази, цукру – в 1,4 рази [119]. У 2010 р. порівняно з 2009 р. виробництво м'яса збільшилося на 14,2%, виробництво риби та рибних продуктів перероблених і консервованих збільшилось на 2,9%, однак виробництво борошна із зернових культур, овочевих та інших рослинних культур зменшилося на 2,1%, цукру білого бурякового на 16,4% [119].

Незважаючи на скорочення виробництва, Росія залишається одним з найбільших виробників продовольства в світі. Вона посідає четверте місце за виробництвом зернових і зернобобових (після Китаю, США та Індії); за виробництвом ячменю, вівса й жита вона знаходиться на першому місці в світі. Перше місце вона має також щодо виробництва льону, а за картоплею – друге місце.

Особливістю російського АПК є концентрація виробництва. На інтегровані господарства припадає близько 80 % товарного м'яса птиці, 60 % - свинини, яєць і овочів відкритого ґрунту, 40 % - картоплі [115].

Головною галуззю сільського господарства Росії є тваринництво, на яке припадає 60% товарної продукції і 70% всіх основних виробничих фондів.

Сфера послуг в 90-х роках зазнала спаду в процесі структурної перебудови. В першій половині десятиліття відбулося скорочення майже всіх видів послуг – транспортних, торговельних, побутових. Так, в 1994 р. порівняно з 1990 р. перевезення вантажів всіма видами транспорту скоротилося в 1,7 разів, в тому числі залізничним – вдвічі, авіаційним – в 3,6 рази.

Проте з другої половини 90-х років сфера послуг починає оживати. Так, у 2010 р. порівняно з 1995 р. перевезення вантажів залізничним, трубопровідним та повітряним транспортом збільшилося на 27,6%, 35,5% та 45,5% відповідно. Однак, в вантажних перевезеннях автомобільним та морським транспортом спостерігалася негативна тенденція: в морських перевезеннях – протягом всього періоду (-52,1%), а в перевезеннях автомобільним транспортом у 2000 р., 2009 та 2010 рр. [119].

Динаміка розвитку економіки Росії характеризується глибоким падінням майже всіх макроекономічних і мікроекономічних показників в першій половині 90-х років; стабілізацією в середині десятиліття, яка була перервана кризою 1998 р.; піднесенням з 1999 р., стабільно високими темпами на початку нового століття. Під час світової кризи 2008-2009 років спостерігався відкат російської економіки, починаючи з 2010 р. її динаміка характеризується помірно позитивними темпами. Це можна простежити на таких даних:

Таблиця 3.25

Динаміка ВВП та безробіття Росії (в % до попереднього року)

Роки	пересічно			2008	2009	2010	2011
	1993-1997	1998-2002	2003-2007				
ВВП	-5,5	4,2	7,8	5,2	-7,8	4,0	4,3
безробіття	8,3	10,5	7,5	6,4	8,4	7,5	7,3

Джерело: [133; 144].

Можна говорити вже про перелом на краще в розвитку економіки Росії, хоч темпи зростання ВВП не такі великі, щоб наблизитися до рівня розвинутих країн. Серед чинників, що сприяли розвитку економіки Росії, слід зазначити як наслідок її реформування, так і тривале позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу, якого досягнуто за рахунок експорту енергоносіїв. Активне сальдо платіжного балансу Росії становило у 2011 р. 90,5 млрд. дол. [133].

Світова криза 2008-2009 рр. дуже боляче вдарила по економіці Росії, бо вразила її основу – паливно-енергетичний комплекс. Різке падіння світових цін на нафту призвело до значної втрати валютних резервів країни; скоротився також на світових ринках попит на чорні й кольорові метали, які мали суттєву частку в російському експорті. В цих умовах уряд Росії намагався зміцнити регулюючу роль держави, зокрема, шляхом вливання великих коштів з бюджету на підтримку важливих об'єктів національної економіки. Так, Центральний банк Росії витратив третину своїх (600 млрд. дол.) золотовалютних резервів для втримання девальвації рубля. На збільшення ліквідності в банківському секторі та допомогу російським підприємствам уряд витратив 200 млрд. дол. [133]. Несприятливо відобразилася сильна посуха й пожежі в Центральній Росії, що призвело до скорочення сільськогосподарського виробництва і викликало заборону на експорт зерна. Однак високі ціни на нафту та вдала економічна політика допомогли вивести країну з кризи.

3.2.3. Економіка Білорусі

Займаючи у світі за чисельністю населення лише 0,018%, а за територією - лише 0,15%, республіка за виробництвом деяких видів продукції має істотну питому вагу. Вона забезпечує 30% світового випуску великовантажних автомобілів, 15 мінеральних добрив, 6% - тракторів, значну частку мікропроцесорів. У світовому співтоваристві Білорусь спеціалізується на виробництві продукції машинобудування, хімічної і нафтохімічної, легкої і харчової промисловості, а також на тваринництві, льонарстві, картоплярстві. Білоруська економіка характеризується відкритим типом - близько 70% виробленої продукції постачається на експорт. Такий показник, як відомо, характерний для країн з високим ступенем відкритості економіки.

Республіка Білорусь займала у 2011 р. шістдесят перше місце у світі за обсягом ВВП (за ПКС) (абсолютне значення 143,6 млрд.дол.). Білоруський показник ВВП на душу населення дорівнював в 2011 р. - 15200 дол., що вдвічі перевищує показник України [133].

Фактори економічного розвитку. Республіка Білорусь має специфічні соціально-економічні, демографічні і географічні особливості:

- територія країни розташована в географічному центрі Європи - між Західною і Східною Європою, на перетині важливих транспортних магістралей;
- незважаючи на те, що країна має в своєму розпорядженні цілком достатній природно-ресурсний потенціал, відчувається недолік у паливно-енергетичних ресурсах, основним постачальником яких є Росія;
- для Республіки Білорусь, як і для інших розвинутих країн Європи, в останні роки характерний процес депопуляції (перевищення смертності над народжуваністю);
- кваліфікаційний потенціал населення досить високий, оскільки в Білорусі склався найвищий рівень осіб з вищою освітою порівняно з іншими країнами СНД;

- країна володіє високим промислово-виробничим потенціалом, але ємність внутрішнього ринку обмежена, що зумовлює експортну орієнтацію економіки.

Характеризуючи **ресурсний потенціал** Республіки Білорусь, відзначимо, що розвідано близько 30 видів мінеральної сировини (понад 4000 родовищ і покладів корисних копалин). Особливе місце серед них займають калійні солі, за промисловими запасами яких країна займає одне з перших місць у Європі, і практично невичерпні запаси кам'яної солі.

Населення Білорусі на липень 2012 р. складало 9,54 млн осіб [133]. У ній проживає в 14 разів менше населення, ніж у Росії, у 5 разів менше, ніж в Україні.

Проведення активної державної політики у сфері зайнятості сприяє зниженню рівня офіційно зареєстрованого безробіття (у 2005 р. - 1,5%; у 2009 р. - 0,9%; у 2010 р. - 0,7%).

В останнє десятиліття для Республіки Білорусь характерна стійка динаміка зростання рівня життя, зокрема в 2010 р. приріст реальних грошових доходів населення до попереднього року склав 14,8%, а реальної заробітної плати - 15,1%. Коефіцієнт диференціації доходів населення невисокий - становить 5,4 та частка населення за межею малозабезпеченості також не висока - 5,2% [122].

За даними останнього звіту ООН про людський розвиток, Республіка Білорусь у глобальному рейтингу за індексом розвитку людського потенціалу в 2011 р. займала 65-е місце, серед країн СНД випереджаючи Російську Федерацію, (66-е місце) [136].

Геополітичне положення Республіки Білорусь трансформувалося у зв'язку з розпадом колишнього СРСР, що викликало необхідність перебудови дипломатичних взаємин з погляду реалізації принципів транспарентності, відкритості, демократичності. Основні завдання зовнішньої політики тісним чином взаємозалежні з забезпеченням стійкого розвитку і високого ступеня інтегрування до системи світогосподарських зв'язків, збереженням і зміцненням національного суверенітету.

Основні вектори співробітництва Республіки Білорусь представлені в рамках створення і функціонування таких інтеграційних об'єднань:

- Союзна держава Росії і Білорусі, розвиток якої має стратегічне значення, зумовлене історичними передумовами розвитку і високим ступенем взаємної інтеграції економічних систем.

- Співдружність Незалежних Держав, активна участь у якій зумовлена тісним переплетенням економічних інтересів у рамках колись єдиного народногосподарського комплексу, спільністю традицій і менталітету населення.

- Євразійське економічне співтовариство й Організація Договору про колективну безпеку, участь у яких забезпечує досить просунутий рівень міжгалузевого співробітництва, а також у соціальній сфері, сфері охорони здоров'я, спорту і колективній безпеці в регіоні.

- Європейський Союз, оскільки Республіка Білорусь є невід'ємною частиною європейського континенту і розвиває добросусідські відносини на двосторонній основі з Німеччиною, Польщею, Литвою, Латвією, Великою Британією, Нідерландами, Італією, Францією і Бельгією в плані трансграничного співробітництва, стратегічного транзиту, екологічної і культурної взаємодії, боротьби зі злочинністю.

- Азіатсько-африканський вектор, основою якого є тісна взаємодія з Китаєм, Індією, Об'єднаними Арабськими Еміратами, оскільки зовнішньоторговельні зв'язки з цими державами обопільно вигідні і приносять найбільший економічний ефект.

- Латиноамериканський вектор, у рамках якого найтісніші взаємини склалися з Бразилією, Аргентиною і Кубою, що зумовлено реалізацією великих економічних проєктів і надійністю партнерства. Крім цього, Республіка Білорусь є однією з держав – засновників ООН, повноправним членом Руху неприєднання, Ради Євроатлантичного партнерства, взаємодіє з ОБСЄ. Країна перебуває в стадії вступу у СОТ, проводиться інтенсивна робота з удосконалювання законодавчої бази.

Таким чином, Білорусь реалізує багатовекторну зовнішню політику, що зумовлено її географічним положенням, історичними детермінантами та ментальними особливостями.

**Економічна
структура
Республіки Білорусь**

Структура ВВП за головними секторами економіки Республіки Білорусь розподіляється таким чином (2011 р.,%) [133]:

сільське господарство.....	9,4
промисловість.....	45,9
послуги.....	44,7

Основними галузями промисловості національної економіки Білорусі є машинобудування і металообробка, хімічна і нафтохімічна промисловість, електроенергетика, легка, харчова, лісова і деревообробна промисловість.

Структура промислового комплексу Білорусі протягом багатьох десятиліть складалася без належного обліку потреб країни. Після розпаду СРСР промисловість, як галузь, найбільш інтегрована в колись єдиний народногосподарський комплекс піддалася найбільш серйозній структурній перебудові.

Машинобудування і металообробка - провідні галузі промисловості країни. Традиційно в рамках цієї галузі склалися три групи: машинобудування, промисловість металевих конструкцій і виробів, ремонт машин і устаткування. Провідними секторами машинобудування є автомобільна промисловість, приладобудування й електротехнічна промисловість, радіоелектроніка, тракторне і сільськогосподарське машинобудування.

Частка машинобудування і металообробки в загальному обсязі промислового виробництва до початку 1990 р. досягла 34%, а зараз (за

підсумками 2010 р.) складає 22,0% [122]. На ці процеси вплинуло значне скорочення постачань у республіку матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, що комплектують вироби і напівфабрикати, а також складності зі збутом готової продукції, зумовлені втратою платоспроможних споживачів на внутрішньому і зовнішньому ринках (у країнах, що традиційно споживають продукцію галузі, - Росії й інших держав СНД). Тенденції останніх років характеризуються технічним переозброєнням виробництва, реструктуруванням машинобудівних підприємств (у тому числі з залученням іноземних інвесторів) з метою забезпечення їхньої конкурентоспроможності на зовнішніх ринках по ціновій і якісній складовим.

Доцільно приділити увагу автомобілебудуванню як найбільш експортоорієнтованій галузі економіки, яка поєднує 35 підприємств і організацій, що випускають автомобілі й автопоїзди для міжнародних перевезень, самоскиди і лісовози, повнопривідні автомобілі підвищеної прохідності, надважкі кар'єрні самоскиди і самоскидні автопричепи, навантажувачі, самохідні скрепери, вантажні причепи і напівпричепи, причепи-дачі до легкових автомобілів, велосипеди, мотоцикли, комплектуючі запчастини до автомобільної техніки.

Хімічний і нафтохімічний промисловий комплекс також є одним з найбільших у національному господарстві Республіки Білорусь. Після тимчасового спаду виробництва з 1995 р. галузь набула стійкого зростання, середньорічне значення якого становить 113,8% за 2006-2010 р. Питома вага хімічної і нафтохімічної продукції в загальному промисловому виробництві складає 13,1% [122].

Галузева структура хімічної і нафтохімічної промисловості характеризується великою розмаїтістю, зокрема виробництвом хімічних волокон і ниток, гірничохімічним напрямом (калійні добрива), нафтохімічним виробництвом.

Хімічна промисловість представлена в Республіці Білорусь найбільшими експортоорієнтованими підприємствами. Могилівське виробниче об'єднання «Хімволокно» - найбільший у Європі комплекс по випуску поліефірних волокон і ниток, а Світлогорське виробниче об'єднання «Хімволокно» спеціалізується на виробництві віскозних технічних і текстильних ниток, кордної тканини, вуглеволокнистих матеріалів і композитів, нетканого поліпропіленового матеріалу «спанбонд». Полоцьке виробниче об'єднання «Скловолокно» випускає скловолокна і вироби на його основі: склоіти, склоровинги, склотканини, склосітки, склополотна.

Агропромисловий комплекс Республіки Білорусь включає: сільське господарство, переробну промисловість (харчову, борошномельно- круп'яну, комбікормову, первинну обробку льону), сферу обслуговування (виробничо-технічний, меліоративний, землевпорядний, науковий, агрохімічний, ветеринарний, будівельний, торговий та інші види обслуговування). Пріоритетні напрями: тваринництво, льонарство, зернове, цукробурякове та олійне виробництва.

Серед країн СНД Білорусь займає третє місце після Росії й України за виробництвом льону. В сприятливі роки вироблялося 26% загального обсягу льоноволокна колишнього СРСР і 11% його світового виробництва. Експорт льоноволокна сягає 9-12% обсягу виробництва.

Традиційним для Білорусі є розвиток картоплярства. Основними споживачами білоруської картоплі за рубежем залишаються регіони Росії - Москва, Санкт-Петербург, райони Крайньої Півночі.

З розвитком ринкової економіки, з її структурними перетвореннями інтенсивно розвивається сфера послуг (транспорт, зв'язок, торгівля і громадське харчування, туризм, страхування, інформаційно-обчислювальне обслуговування та ін.), про що свідчить зростання її частки у виробництві ВВП, що характерно для всіх країн світового співтовариства. Особливе значення для Республіки Білорусь має розвиток транспортного комплексу як інфраструктурної ланки для розвитку виробництва, інших видів послуг і ефективного входження в міжнародне співробітництво. Його частка у виробництві валового внутрішнього продукту становить за 6-річний період 7,2%.

В країні відбувається інтеграція магістральних доріг у Європейську транспортну систему і в єдину мережу міжнародних автомагістралей Співдружності Незалежних Держав і Євразійського економічного співтовариства. По території Республіки Білорусь проходять 5 міжнародних автомобільних доріг категорії «Е» загальною протяжністю 1841 км, а також транс'європейські транспортні коридори: Берлін - Варшава - Мінськ - Москва - Нижній Новгород (II) і Хельсінкі - Санкт-Петербург - Москва/Псков - Київ - Кишинів - Бухарест - Димитровград - Александрополіс (IX) і його відгалуження Калінінград/Клайпеда - Каунас - Вільнюс - Мінськ - Київ (IXB), що мають загальну протяжність 1513 км.

Білоруською залізницею проводиться робота з організації залізничних перевезень у сполученні з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, в тому числі з Китаєм, у рамках участі в Координаційній Раді по Транссибірським перевезенням (КРТП). У складі цієї організації нараховується понад 130 колективних членів, серед яких - залізниці Білорусі, Росії, Казахстану, Монголії, Китаю, а також провідні морські перевізники, оператори, експедитори та ін. Якісному розвитку залізничних сполучень сприяє і створення за участю Росії, Білорусі, Польщі і Німеччини спільного підприємства ЗАТ «Євразія Рейл Логістик», а також організація постійного курсування за маршруту Брест - Улан-Батор контейнерного потяга «Монгольський вектор», що згодом був продовжений до станції Хух-Хото (Китай).

Магістральними трубопроводами транспортується близько 165 млн т. газу, нафти і нафтопродуктів. Через територію Білорусі здійснюються постачання російського газу в Польщу, Німеччину, Україну, Чехію, Словаччину, Угорщину, Латвію, Литву, а також російську Калінінградську область. Через республіку проходить ділянка магістрального газопроводу

«Ямал - Європа». Він належить «Газпрому», однак знаходиться в оперативному керуванні «Белтрансгазу».

Особливістю економічної політики Республіки Білорусь є її соціально орієнтована модель, що передбачає високу регульовальну активність держави в соціальній сфері. Ця модель припускає підтримку соціальнозначимих сфер економіки, вирівнювання доходів, допомогу незаможним громадянам, інвалідам, безробітним та ін.

Стимулювання інноваційного процесу для національної економіки є життєво важливим стратегічним завданням. Особлива увага останніми роками приділяється розвитку технопарків. Передумовою цьому є наявність розвинутої науково-технічної бази для проведення досліджень і розробок у різних областях теоретичних і прикладних знань. У республіці функціонує близько 300 наукових організацій. Міжнародне визнання одержали розробки білоруських вчених у галузі лазерної і ядерної фізики, ядерної енергетики, порошкової металургії, оптики, програмного забезпечення, біотехнології та ін.

Значну увагу в Республіці Білорусь приділяють розвитку людського потенціалу і поліпшенню демографічної ситуації. У країні визначено комплекс заходів щодо запобігання процесу старіння нації, стимулювання народжуваності:

- відповідно до «Національної стратегії стійкого розвитку Республіки Білорусь до 2020 року», одним із пріоритетів є розвиток системи охорони здоров'я;
- у країні реалізується Державна програма «Охорона материнства і медична генетика»;
- введено одноразову допомогу у зв'язку з народженням дітей;
- число жіночих консультацій, дитячих поліклінік і амбулаторій за п'ятнадцятирічний період збільшилося на 17 %.

Білоруська економічна модель заснована на переході до соціально орієнтованої регульованої ринкової економіки змішаного типу, що ґрунтується на різноманітні форм власності. Соціальний захист у такій економіці в основному спирається на державні фінансові джерела, частково - на корпоративні.

На початковому етапі трансформаційних перетворень економіки спостерігалось різке зниження виробництва валового внутрішнього продукту. Цей аспект, багато в чому взаємозалежний з необхідністю відновлення матеріально-технічної бази виробництва, визначив актуальність активізації інвестиційної політики. В даний час державна економічна політика націлена на створення сприятливого інвестиційного клімату, в тому числі для залучення іноземних інвестицій [122].

Світова економічна криза стала причиною різкого уповільнення темпів зростання ВВП до 0,2% у 2009 році.

Різко знизившийся попит на білоруський експорт сильно вдарив по промисловим підприємствам. Щоб компенсувати негативне сальдо платіжного балансу, уряд республіки звернулося до Міжнародного валютного фонду

(МВФ) з проханням про надання кредиту. У відповідності з умовами МВФ, в 2009 році Білорусь знецінила рубль більше ніж на 40% і дещо змінила податкову політику і принципи валютної політики [114].

1 січня 2010 Росія, Казахстан і Білорусь розпочали об'єднання в Митний союз на основі загальних торгових документів і митного кодексу. В кінці січня 2010 року Росія і Білорусь переглянули угоду про постачання нафти 2007 року. Нові умови стали причиною зростання цін на нафтопродукти в країні і збільшили дефіцит поточного рахунку Білорусі.

У грудні 2010 року, Білорусь, Росія і Казахстан підписали угоду про формування Єдиного Економічного Простору, і Росія скасувала мита на нафту, що поставляється в Білорусь [114].

Відбулися зрушення і в рівні інфляції: якщо до 2010 р. економіка Білорусі характеризувалася високими і стійкими темпами економічного зростання з рівнем інфляції 6,6% у 2006 р.), то у 2007-2008 р. відбулося її зростання (12,1% і 13,3% відповідно), у 2009 році - знову зниження – 10,1%, у 2011 році - різке зростання – 108,7%, - досягнувши свого найбільшого рівня з 2000 року, коли споживчі ціни зросли на 107,5%. Різкий стрибок інфляції в Білорусі в 2011 р. обумовлений розпочавшоюся кризою, причинами якої є нестача валюти, падіння рентабельності імпорту, зростання цін і падінні купівельної спроможності населення внаслідок більш ніж 50%-ної девальвації білоруського рубля [196]. Незважаючи на проведення девальвації і введення антикризового регулювання економіки, кризові явища не зникли, а інфляція багаторазово перевищила прогнозні показники.

Зовнішню торгівлю Республіки Білорусь складно назвати ефективною, оскільки протягом тривалого періоду в її розвитку спостерігається негативне сальдо платіжного балансу. За 2011 р. негативне сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу склало 5 774,7 млн. дол., скоротившись у порівнянні з 2010 роком на 30,2%. Але в той же час сальдо послуг традиційно позитивне (у 2011 р. становило 2 078,3 млн дол.), у формуванні якого визначальну роль відіграють транспортні послуги (2 006,9 млн.дол.).

У 2011 р. сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами було від'ємним в розмірі 1 638,1 млн. дол (3% ВВП). За 2010 р. дефіцит становив 7 454,6 млн. дол. (13,5% ВВП). Експорт товарів і послуг склав 46 670,4 млн. дол. (85,4% ВВП) і зріс в 1,6 рази. Імпорт товарів і послуг збільшився на 29,3% і дорівнював 48 308,5 млн. дол. (88,4% ВВП). Тільки 2005 р. характеризувався позитивним сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами.

Важливим аспектом у поліпшенні результативності зовнішньої торгівлі є перехід у товарообміні між Білоруссю і Росією на новий принцип стягування податку на додаткову вартість по країні призначення.

Найбільш актуальним завданням для Білорусі є нарощування експорту товарів. Основними статтями експорту у 2011 р. Республіки Білорусь були: нафта та нафтопродукти, експорт яких склав 34,4% від загального експорту товарів, а також калійні добрива - 8,3% від загального експорту.

Провідні позиції в поставках товарів з-за кордону займали нафта сира (20,5% від загального імпорту товарів), природний газ (11,9%), легкові автомобілі (6,8%) та нафтопродукти (7,6%).

Основним постачальником товарів залишається Російська Федерація, частка якої в імпорті товарів у 2011 р. дорівнювала 54,5%. З країнами Європейського співтовариства, спостерігається досить висока ефективність зовнішньої торгівлі. Частка імпорту товарів з країн ЄС становила 19% (це в основному поставки машин і устаткування), продукції хімічної промисловості і сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

З країнами Європейського співтовариства, спостерігається досить висока ефективність зовнішньої торгівлі: було поставлено 39% загального експорту товарів, при цьому частка мінеральних продуктів в експорті в ці країни склала 69%.

Створення відносно сприятливого інвестиційного клімату привернуло увагу іноземних партнерів, про що свідчить діяльність на території Республіки Білорусь більше ніж 3,5 тис. спільних та іноземних підприємств, створених за участю інвесторів з 90 країн світу. Для закордонних інвесторів національним законодавством закріплений ряд переваг і в достатньому ступені гарантується безпека вкладень іноземного капіталу в білоруську економіку. Важливим фактором є прийняття в Білорусі Інвестиційного кодексу. Так, прикладом значного припливу ІІІ у 2011 р. є покупка російським підприємством ВАТ «Газпром» 50% акцій ВАТ «Белтрансгаз» за 2,5 млрд. дол. Окрім Російської Федерації (70,4% всього нетто-притоку прямих іноземних інвестицій у 2011 р. без урахування угоди з ВАТ «Белтрансгаз» - 20,5%) основними прямими інвесторами білоруської економіки є резиденти Сполученого Королівства, Кіпру, Італії, Німеччини, США та Литви.

Єдиний митний простір також цікавить інвесторів, оскільки, вкладаючи капітал у білоруську економіку, вони одержують широкий доступ і на російський ринок. В 2012 р. разом з Росією, Казахстаном й деякими іншими країнами СНД Білорусь утворила митний союз.

Для пожвавлення економічного розвитку у 2011 була підписана Програма соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2011-2015 роки, основними макроекономічними пунктами якої було:

- збільшення ВВП на 62-68% за п'ять років;
- зростання обсягу промислового виробництва і продукції сільськогосподарства приблизно у півтора рази;
- збільшення виробництва послуг в 1,8-1,9 рази;
- зростання інвестицій в основний капітал в 1,9-1,97 рази;
- ліквідація дефіциту торговельного балансу до 2014 року і вихід на позитивне сальдо торгівлі товарами і послугами у 2015 році.

Передбачалося, що пункти програми «наблизять якість життя населення до європейського рівня, дозволять забезпечити зростання реальних грошових доходів населення в 1,7-1,76 рази за п'ятиріччя» [83].

3.2.4. Економіка Китайської Народної Республіки

Китай є найбільшою країною світу за численністю населення і третьою за розмірами території. В останню чверть минулого століття Китай показав надзвичайно високі темпи розвитку й стрімко наблизився до найпотужніших в економічному відношенні країн. Зростає його геополітична вага. Є підстави вважати, що вже в найближчі десятиліття Китай перетвориться на один з визначних факторів у розвитку світової економіки.

За розмірами ВВП (за ПКС) Китай вийшов на друге місце після США (11 440 млрд. дол. у 2011 р.), на 6,9 трлн. дол. обігнавши Японію. За цією методикою розрахунку частка Китаю в світовому валовому продукті становила у 2011 р. 14,5% (США – 19,4%, Японія – 5,7%). За темпом зростання промислового виробництва Китай у 2011 р. посів шосте місце в світі – 13,9% після Монголії (37,3), Катару (27,1), Естонії (18,0), Лаосу (17,7), Вірменії (14,1) [133].

Китай займає перше місце в світі за видобутком вугілля, виробництвом чорних металів, цементу, велосипедів, зерна (в тому числі риса), бавовни, м'яса, мінеральних добрив, бавовняних тканин, одягу, взуття, за поголів'ям свиней, виловом риби. Друге місце він посідає за виробництвом електроенергії, хімічних волокон, вовняних тканин. Третє – за виробництвом шовкових тканин, сої, вантажооборотом залізничного транспорту. Китай також знаходиться серед лідерів за виробництвом металорізальних верстатів, устаткування для гірничошахтної та металургійної промисловості, локомотивів та вагонів, цукру, чаю.

Водночас Китай відрізняється поки що дуже низькими економічними показниками в розрахунку на душу населення. Розмір ВВП на душу населення становить 8,5 тис. дол. (це 121 позиція). Виробітка ВВП на одного зайнятого (за ПКС) у 2011 р. становила 14,4 тис. дол. (США – 99,5 тис., Японія – 68,2 тис., Росія – 32,0 тис.), що є свідомством низької продуктивності праці.

За межею бідності проживає 13,4% населення Китаю або 106,6 млн. чол. Понад половину населення має душевий доход не більше 2 доларів на день.

Інтерес до Китаю з боку бізнесменів провідних країн активізується великою потенційною ємністю китайського ринку; за оцінкою фахівців, вона становила у середині 90-х років минулого століття 300 млрд. доларів [28, с. 336]. Китай вже сьогодні притягує значну кількість прямих зарубіжних інвестицій. Обсяг залучених прямих іноземних інвестицій до китайської економіки у 2010 р. складав 105,7 млрд. дол., обсяг ПІІ із Китаю – 68,0 млрд. дол. ПІІ, обсяг накопичених ПІІ з 1995-2010 р. складав 431,7 млрд.дол. [172].

Китай є сильною країною у військовому відношенні, має ядерну зброю, володіє потужним військово-промисловим комплексом. При цьому він не приєднався до жодного військового блоку, здійснює цілком самостійну зовнішню і внутрішню політику. Політичний авторитет Китаю досить високий і дедалі зростає. З 60-х років компартія й уряд Китаю намагаються сформувавши й

зміцнити образ держави як лідера «третього світу», тобто країн, що розвиваються. Проте ясно, що Китай не належить до цієї групи країн ні в соціально-економічному відношенні (це країна з перехідною економікою), ні в політичному (бо це країна з комуністичним режимом). Втім, за класифікацією деяких міжнародних організацій Китай відносять саме до цієї групи; критерієм тут виступає низький показник ВВП на душу населення.

Авторитет Китаю серед країн, що розвиваються, в 60-х – 80-х роках ґрунтувався саме на його самостійності як потужної держави й умисному дистанціюванню від двох «наддержав» світу. Поширення політичного впливу Китаю на регіон Південно-Східної Азії сприяє також значна кількість етнічних китайців, що мешкають тут, так званих «хуацяо».

Уряд Китайської Народної Республіки офіційно вважає Тайвань своєю територією; формально це визнано майже всіма державами (в тому числі США) і міжнародними організаціями. Фактично ж Тайвань є самостійною державою зі своїм урядом й особливостями соціально-економічного устрою.

Особливий статус у складі Китаю має Сянган (Гонконг). До 1997 р. він був британською колонією, після чого був офіційно переданий до китайської юрисдикції. Сянгану надано високий ступінь самоуправління: право здійснювати адміністративне управління, законодавчу й судову діяльність, самостійну імміграційну й податкову політику. До 2047 р. Сянгану гарантується незмінність його соціально-економічного устрою. Це має важливе значення, оскільки економіка Сянгану розвивається на чисто капіталістичних засадах на відміну від соціалістичної економіки Китаю. Збереження особливого статусу Сянгану вигідне китайському уряду через надзвичайно глибоку зануреність цього невеличкого анклаву у світовий ринок.

Економічна структура Китаю

Китай належить до числа країн з багатогалузевою економікою. Провідна роль належить промисловості, частка якої у ВВП становила 46,8%; частка сільського господарства – 10,1%, послуг – 43,1% [133].

В промисловості Китаю сполучаються традиційні «старі» галузі (текстильна, вугільна, металургійна) з новими (нафтопереробка, хімія, авіаційна, космічна, електронне машинобудування). У важкій промисловості працює понад 60% всіх промислових робітників, тут виробляється половина промислової продукції [8, с. 312].

Історично Китай був п'ятою космічною державою (тобто мав можливість запускати супутники самостійно), до початку XXI століття він став третьою такою державою і за 40 років запустив більше ста супутників, має програми АМС до Марса та до Місяця. У 1976 р. Китай третім у світі створив технологію повернення супутників; у 2003 р. став третьою в світі космічною наддержавою, яка має власну пілотовану космонавтику. У 2011 р. Китай запустив свою першу орбітальну станцію і зробив першу стиковку, а також став другою країною за кількістю виконаних космічних запусків, перевершивши США і поступаючись лише Росії. Нещодавно Китай випробував ракету, здатну збивати об'єкти на

орбіті в сотнях кілометрів над поверхнею Землі [99]. У 2012 році в Китаї відбувся перший пілотований політ на національну орбітальну станцію. Поряд з США, Росією та Європою, Китай має національну супутникову систему навігації («Бейдоу»). Має кілька десятків наукових і виробничих підприємств космічної галузі та третій в світі флот морських кораблів космічного стеження. Тут добре розвинена мережа наземних радарних станцій спостереження, в тому числі за межами своєї території (в Намібії, Кірибаті).

Китай є одним з найбільших гравців з надання пускових послуг для інших країн і організацій, а також є розробником і виробником супутників на їх замовленнями (наприклад, для Нігерії) [188].

В інших галузях промисловості Китай також займає лідируючі позиції

За видобутком вугілля Китай займає перше місце в світі; 80% вугілля видобувається шахтним способом. Переважна частина вугілля споживається промисловістю, особливо легкою і харчовою промисловістю. Це означає, що в основному вугілля спалюється в заводських печах, а не на електростанціях. Панування вугілля в паливно-енергетичному комплексі спричиняє сильне забруднення довкілля. Останнім часом зростає видобуток нафти.

За виробництвом електроенергії Китай вийшов на перше місце в світі (у 2011 р. було вироблено 4 604 млрд. кВт – год. електроенергії). Тепловими електростанціями виробляється 80% електроенергії, ГЕС – 19%, атомними – 1%. Незважаючи на високі абсолютні обсяги виробництва електроенергії, її все ще не вистачає для потреб народного господарства.

Чорна металургія Китаю забезпечена всіма видами власної сировини. За виробництвом чорних металів Китай посідає перше місце в світі. Проте виробляються переважно рядові сорти металу; високоякісна сталь, прокат, легіруючі метали імпортуються в значній кількості. Технічний рівень металургійних заводів Китаю поки що невисокий.

Кольорова металургія розвивається високими темпами, проте країні не вистачає алюмінію, міді, свинцю й цинку, вони імпортуються. На експорт йде понад половину виробленого олова, ртуті, сурми й вольфраму.

Машинобудування характеризується великою кількістю підприємств, що випускають конкурентоспроможну продукцію. Нині Китай став найбільшим за обсягами продажів автомобільним ринком світу [79]. Приблизно 44% з вироблених автомобілів складають місцеві бренди («BYD», «Lifan», «Chang'an», «Geely», «Chery», «Hafei», «Jianghuai», «Great Wall» та «Rewe»), решта виробляються на спільних підприємствах з зарубіжними автовиробниками, такими як «Volkswagen», «Mitsubishi», «General Motors», «Hyundai», «Nissan», «Honda», «Toyota» і т. д. Обсяг виробництва автомобілів за даними Китайської асоціації автомобільних виробників (СААМ) виріс у 2011 р. на 0,84% і дорівнював 18,42 млн. [180].

Проте щодо верстатобудування, електротехніки, приладобудування, авіабудування – то тут рівень якості недостатній. Багато типів такої техніки імпортується. Це стосується також і деяких видів устаткування. Останнім часом швидко зростає виробництво електронної техніки, як виробничої, так і

побутової. За виробництвом радіоприймачів і телевізорів Китай посідає перше місце в світі. Випускається велика кількість електронно-обчислюваних машин, калькуляторів. Китай знаходиться серед провідних країн за виробництвом пральних машин і холодильників.

В хімічній промисловості відзначається виробництво мінеральних добрив, за яким Китаю належить перше місце в світі; переважає виготовлення азотних добрив (близько 80%). Продукція органічної хімії (полімери тощо) не покриває потреб промисловості Китаю. Проте виробництво деяких видів цієї продукції має вже значні обсяги: за виробництвом пластмас і синтетичних смол Китай посідає четверте місце в світі. Китай є також одним з найбільших світових виробників фармацевтичної продукції.

Легка промисловість орієнтується як на широкий внутрішній ринок, так і на зовнішній. Вона добре забезпечена власною сировиною і дешевою робочою силою. В текстильній промисловості пануючу позицію має бавовняна промисловість. Китай виробляє бавовняних тканин більше, ніж разом узяті Індія, США та Японія – країни, що також відзначаються розвитком цієї галузі. За випуском шовкових тканин в цілому (із натуральної та синтетичної сировини) Китай посідає третє місце в світі, але за виготовленням натурального шовку – перше. Китай є світовим експортером дешевої й зручної одяжі й взуття.

В харчовій промисловості Китаю провідні ролі відіграють рисоочисна й борошномельна промисловість; за обсягом виробництва вони є найбільшими в світі. Китай вийшов на перше місце за виробництвом м'яса, обігнавши США. Він випередив Японію за виловом риби й також посів перше місце в світі.

Значна увага приділяється залученню здобутків науково-технічного прогресу в економіку, зокрема, в промисловість. Витрати на НДДКР у 2011 р. дорівнювали 153,7 млрд. дол. або 1,4% ВВП, вийшовши на друге місце після США [97].

Сільське господарство Китаю, як вже відзначалося, за обсягом виробництва продукції сьогодні не має рівних у світі. Провідною галуззю залишається землеробство, на яке припадає понад половину всього виробництва в сільському господарстві. Китай займає перше місце в світі за виробництвом рису і пшениці, друге місце – за виробництвом кукурудзи (після США). З 90-х років минулого сторіччя Китай займає перше місце в світі за виробництвом зернових, м'яса, бавовни, насіння ріпаку, фруктів, листового тютюну, друге - з виробництва чаю та вовни і третє по виробництву соєвих бобів, цукрової тростини і джуту. Однак в середньодушовому розрахунку обсяг продукції невеликий [187].

За роки реформи сільське господарство увійшло у багатогалузеву структуру економіки села, куди входять промисловість, торгівля, транспорт, послуги та ін. Наразі так звана “сільська промисловість” Китаю є не лише одним з основних постачальників споживчих товарів, але й енергоносіїв, деталей та вузлів для обробної промисловості, хімічних добрив і ядохімікатів для сільського господарства. Їх частка становить понад 50% у виробках з шовку

і трикотажу, 95% цегли, черепиці та дрібних сільгоспзнарядь, 35% шкіряного взуття, 40% цементу і вугілля.

Наявним є загострення суперечностей між зміненою структурою суспільного попиту на сільгосппродукти і існуючою виробничою структурною сільського господарства. Іншими словами, намітилася тенденція до скорочення споживання низькосортних видів зерна і розширення попиту на високоякісне зерно рису і пшениці, а також продукцію тваринництва. Відтак стає зловбоденною потребою проблема вдосконалення виробничої структури сільського господарства у відповідності з реальним ринковим попитом.

Економічна реформа неминуче торкнулась **сфери фінансів**, оскільки вона як складова дореформеної економіки Китаю відставала від чинників міжнародних стандартів, у зв'язку з нерозвиненістю фінансово-кредитних механізмів.

В умовах економічної реформи ситуація поступово змінювалася на краще в частині нарощування обсягів кредитно-грошових операцій, наповнення їх якісно новими інструментами і механізмами, операціями і послугами, котрі не застосовувалися раніше.

Внаслідок цього протягом 90-х років в економіці Китаю помітне місце зайняв фондовий ринок з двома основними біржами в Шанхаї і Шеньчжені. Функціонують трастові інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, з'явилися державні спеціалізовані банки, які реформуються в комерційні банки. Розвиваються нові види кредитно-грошових операцій, зокрема ринок короткострокового і міжфілійного кредитування, трастові операції, використання в розрахунках кредитних карток, операції з цінними паперами. Ринок цінних паперів втратив своє периферійне значення і перетворився в центр економічних процесів в народному господарстві.

Фінансовий стан Китаю виявився достатньо міцним. Саме цим багато в чому можна пояснити те, що фінансова криза в Азії (1998 р.), яка болуче вдарила по економіці багатьох країн Південно-Східної Азії, безпосередньо не торкнулася економіки Китаю. Справа в тому, що високе позитивне сальдо платіжного балансу Китаю (40 млрд. у 1997 р.) і великі золотовалютні резерви (140 млрд. дол. у Китаї і близько 100 млрд. дол. у Сянгані) не дозволили втягти китайську економіку у вир фінансової кризи. До того ж певна закритість китайського фондового ринку від зовнішніх ринків капіталу, наявність сильного державного контролю над фінансами сприяли його малосприйнятності до спекулятивних комбінацій на валютному і фондовому ринках азійських країн [28, с. 345].

Зростаючу роль в умовах реформування економіки Китаю відіграють **наукові дослідження** і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР). Якщо до початку реформ на НДДКР припадало менше 1% ВВП, то протягом 2006-2010 рр. асигнування збільшилися з 1,3% до 2% ВВП і до 2020 р. вкладення в науково-технічний прогрес збільшаться до 2,5 % ВВП, який до того часу може скласти бтрлн дол. Перспективна програма створення "економіки знань" ставить за мету за п'ятнадцять років скоротити залежність Китаю від іноземних

технологій з 80 до 30%. В Китаї вже діють 750 таких центрів, по їх кількості він поступається лише США та Великій Британії [85].

Динаміка економічного розвитку Китаю відзначається позитивними макроекономічними показниками в цілому (табл. 3.26). Проте вони не завжди віддзеркалюють якісний стан економіки. Так, навіть в роки економічної розрухи часів «великого стрибка» промисловість показувала «плюс» в динаміці за рахунок зростання неякісної продукції (металу, машин), що була практично непридатна до використання.

Таблиця 3.26

Темпи зростання ВВП Китаю, %

	пересічно						2011
	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	
Динаміка ВВП	13,2	9,2	15,1	9,8	8,8	11,2	9,2
Рівень безробіття	2,6	2,2	2,6	3,1	3,2	4,2	4,0

Джерело: [133; 144; 167].

Як бачимо, найвищих темпів приросту в економіці Китаю було досягнуто у першій половині 90-х років. В другій половині цього десятиліття темпи уповільнилися, що було, зокрема, наслідком політики стримання економічного росту, щоб запобігти «перегріву економіки». Так, темпи приросту ВВП підтримуються внутрішнім споживчим попитом, стимулювання якого, є офіційною політикою китайського уряду по зміні економічної моделі країни. Враховуючи ці фактори, темпи приросту китайського ВВП в 2012 р. можуть скласти приблизно 8,8% -9,0%.

Ситуація з працевлаштуванням і зайнятістю населення залишилася в цілому стабільною. Всього у 2011 р. в містах країни було створено 12,2 млн. нових робочих місць, що набагато перевищує заплановану урядом кількість в 9 млн. місць. Однак 25 мільйонам жителів країни як і раніше необхідна робота, це на мільйон більше, ніж середній показник за період 2006-2010 р. Ускладнюють ситуацію такі фактори, як уповільнення темпів економічного росту КНР, та «структурний конфлікт між перенадлишком робочої сили в деяких секторах і її нестачею в інших» [113].

Характерна риса сучасної китайської економіки - залежність її від **зовнішнього ринку**. За обсягом експорту КНР займає 1-е місце в світі, цей показник у 2011 р. дорівнював 1,898 трлн. дол., що на 20,3% більше ніж у 2010 р. Експорт дає 80% валютних доходів держави. В експортних галузях зайнято близько 20 млн осіб. На зовнішній ринок вивозиться 20% валової продукції промисловості і сільського господарства. Номенклатура експорту налічує 50 тис. найменувань. КНР підтримує торговельно-економічні відносини з 182 країнами світу, з них головними контрагентами за експортними операціями є

США на яку приходиться 17,1% всього китайського експорту (у 2011 р.), Гонконг - 14,1%, Японія – 7,8%, Південна Корея – 4,4%, Німеччина 4,0%.

Також Китай є головним світовим імпортером, обсяг якого дорівнював 1,743 трлн. дол. у 2011 р., що на 31,4% більше ніж у 2010 р. Основними торговельними партнерами по імпорту є, насамперед, Японія, частка якої в китайському імпорті у 2011 р. складала 11,2%, Південна Корея - 9,3%, США - 6,8%, Німеччина - 5,3%, Австралія – 4,6% [133; 199].

На території Китаю активно приймає участь іноземний капітал в реалізації інвестиційних проєктів. За даними ЮНКТАД, Китай є найбільшим реципієнтом прямих іноземних інвестицій у світі після США, які зайняла 1 місце у світі. Так, у 2011 р. в китайську економіку надійшло 123,985 млрд.дол., що на 8,1% більше ніж у 2010 р. Також Китай є активним інвестором, - у 2011 р. обсяг ПІІ дорівнював 65,117 млрд. дол. [175]. Зростанню китайських ПІІ сприяє широка програма покупки іноземних підприємств китайськими компаніями. Основними мотивами при покупці іноземного підприємства є: доступ до розвиненої збутової мережі, доступ до сучасних технологій і «ноу-хау», покупка всесвітньо відомого бренду, покупка компанії, що володіє правом на розробку ресурсів.

У фінансовій сфері продовжується поступова інтернаціоналізація юаня. У 2011 р. Міністерство Торгівлі КНР дозволило іноземним компаніям здійснювати інвестиції всередині Китаю в юанях, які могли бути придбані за межами КНР. Також дозволений вивіз прибутку іноземних компаній, номінованого в юанях. Також, Народний Банк Китаю оголосив, що тепер всі провінції країни мають право здійснювати зовнішньоторговельні операції в національній валюті (раніше могли тільки 20 провінцій). У першій половині 2011 р. обсяг юаневих зовнішньоторговельних операцій досяг майже 960 млрд. (150 млрд. дол), що в 13 разів більше, ніж за відповідний період 2010 р. [113].

Світова криза 2008-2009 рр. практично не зачепила економіку Китаю, її темпи залишалися достатньо високими. Значна кількість експортних товарів повернула на внутрішній ринок, ємність якого постійно розширюється. Дала ознаки також вдала регуляторна політика уряду.

3.2.5. Економіка Польщі

У світовому масштабі Польща не виділяється ні розмірами території та населення, ні економічною потужністю. Але на теренах Європи її ресурсний потенціал, економічна й політична роль досить помітні. За європейськими мірками вона знаходиться серед найбільших держав за площею (майже дорівнює розмірам Німеччини) і чисельністю населення (ненабагато поступаючись Іспанії). Але більш важливою є економічна роль Польщі в Європі. Польща – це постсоціалістична країна, що має найбільш яскраві досягнення в перебудові економіки на ринкові засади. На відміну від Китаю, що продовжує дотримуватися соціалістичної моделі розвитку, Польща першою

з колишніх соціалістичних країн рішуче відкинула комуністичну ідеологію і принципи соціалістичного господарства. “Шокова терапія” в реформуванні економіки прийняла в Польщі найбільш виразні форми.

Особливо помітна роль Польщі в Центральній Європі, де вона виступає стрижнем інтеграції в рамках Митного Центрально-Європейського союзу (ЦЕФТА). Польща багато де в чому є взірцем для інших країн Центральної та Східної Європи, а також для України в процесі здійснення економічних реформ.

Польща є членом НАТО, ОЕСР, СОТ, а з 2004 р. була прийнята до Європейського Союзу.

За рівнем економічного розвитку Польща знаходиться у третій десятці європейських держав. На світових ринках вона відома як постачальник вугілля, чорних і деяких кольорових металів, тканин, продукції сільського господарства та харчової промисловості. Польща посідає перше місце в Європі за видобутком вугілля та за його експортом. Вона здійснює досить значні обсяги поставок у західноєвропейські країни картоплі, м’яса, молока, городніх та ягідних культур. За виробництвом картоплі Польща займає одне з перших місць в світі.

Серед чинників, що обумовили сьогоdnішній стан економіки Польщі й тенденції її розвитку, слід виокремити, перш за все, особливості її історичного розвитку, геополітичне положення й соціально-політичні обставини здійснення економічних реформ.

Природні ресурси не відіграють визначальної ролі в економічному розвитку Польщі, проте мають певний вплив на структуру економіки. Перш за все, слід назвати поклади кам’яного й бурого вугілля. Хоч за загальними запасами кам’яного вугілля Польща поступається в Європі Німеччині й Великобританії, але вони більш доступні для розробки. В надрах Польщі є також багаті родовища кухонної солі, свинцево-цинкових, мідних руд (з вкращенням срібла), сірки. Бракує країні нафти, газу (імпортується переважно з Росії), залізної, марганцевої руд, фосфатів та деякої іншої металургійної й хімічної сировини.

Польща має доволі значні земельні ресурси; тільки рілля займає 14 млн. га. Проте якість ґрунтів в цілому невисока, родючих земель небагато.

Вплив **історичного фактору** виявляється в тому, що польська економіка розвивається в умовах, які декілька разів різко й суттєво змінювалися протягом всього існування Польщі. Незалежність Польщі встановилася лише в 1918 р. Проте в економічному відношенні вона помітно відставала від розвинутих країн Європи. Польща була аграрно-індустріальною країною з переважанням галузей легкої промисловості, сільськогосподарської сировини й видобування корисних копалин. Господарство знаходилося в стагнації: Польща виявилася єдиною країною в Європі, де промислове виробництво навіть в 1938 році не досягало рівня довоєнного 1913 року. Помітно впало виробництво продукції на душу населення. В країні сформувався лише один район важкої індустрії – Верхньо-Силезький, інші регіони залишалися слабо індустріалізованими.

Частка промисловості в загальній вартості продукції промисловості й сільського господарства становила лише 47%. Технічна база промисловості була дуже відсталою, машинобудування практично не існувало. В країні панував іноземний капітал: напередодні Другої світової війни його частка в польських акціонерних товариствах становила 63%.

Друга світова війна мала для Польщі важкі наслідки. Фашистами було знищено 6 млн. польських громадян (тобто 22% всього населення). Польща втратила 38% народного здобутку. Було зруйновано 20 тис. промислових підприємств, вивезено з країни велику кількість верстатів, локомотивів, вагонів, палива й сировини.

Після війни в Польщі було проголошено будівництво соціалізму під керівництвом Польської об'єднаної робітничої партії.

Ціною великих напруг польському народові вдалося відновити економіку в короткий термін. Довоєнного рівня промисловості було досягнуто вже в 1948 році. В 1965 році цей рівень був перевершений в 10 разів, а в 1975 р. – в 25 разів. Особливо швидкими темпами форсувалося створення важкої індустрії – енергетики, металургії, важкого машинобудування. Знаходячись в системі соціалістичних держав, Польща стала учасником соціалістичного територіального поділу праці, яке поглибилось з утворення РЕВ. Переважаюча частина польської економіки працювала з урахуванням потреб міжнародного соціалістичного “ринку”. Так, у повоєнні роки в Польщі було створено й дуже розвинуто суднобудування, причому майже всі морські судна постачалися в Радянський Союз. В соціалістичні країни йшли також тепловози, вагони, вугілля, метал, тканини й продовольчі товари.

Проте розвиток промисловості Польщі йшов переважно екстенсивним шляхом – за рахунок будівництва все нових і нових підприємств. У технічному відношенні польська промисловість (як і промисловість всіх соціалістичних країн) все більше відставала від західноєвропейської. Продуктивність праці в польській економіці була значно нижчою, ніж в провідних країнах Західної Європи. З 70-х років темпи приросту ВВП, промислового виробництва в Польщі стали вже помітно уповільнюватися.

Основними напрямками реформування стали широка денационалізація власності, проголошення свободи підприємництва, декомунізація країни. Ліквідовані неринкові форми товарообігу, система централізованого планування. Прийнято антимонопольне законодавство. Різко зросла роль приватного підприємництва; на приватний сектор в 1997 р. припадало 70% усіх зайнятих і 64% ВВП. Здійснено реструктуризацію ряду галузей промисловості, адміністративну реформу (яка надала більше прав місцевим органам влади), реформування соціальної сфери.

Коли в Польщі було скасовано комуністичний режим, вона отримала найбільшу політичну й економічну підтримку провідних розвинутих країн, в першу чергу, від членів НАТО.

В 1991 р. Польща стала членом ради Європи, з 1994 р. – асоційованим партнером військово-політичної організації Західно-Європейського Союзу

(ЗЄС). В тому ж році Польща одержала статус асоційованого члена Європейського Союзу. В 1997 р. було підписано протокол про вступ Польщі до НАТО, а в 1999 р. вона стала членом цієї організації. В 1996 р. Польщу було прийнято до ОЕСР, цього своєрідного клубу найбагатших країн світу, хоч вона за душовими показниками економічного розвитку поки що дуже “не дотягує” до рівня розвинутих держав. В тому ж році Польщі стала членом Світової організації торгівлі (СОТ), а в 2004 р., як уже говорилося, увійшла до Європейського Союзу.

Довіра до Польщі, впевненість у тому, що ринкові перетворення в країні безповоротні, заохочують західних бізнесменів інвестувати значний капітал в польську економіку. В Польщі нараховується понад 20 тис. підприємств з участю іноземного капіталу. Сумарне вкладення іноземного капіталу за період з 2005 р. по 2011 р. дорівнювало 105,225 млрд. дол. (для порівняння в Україні на той час ця сума складала 52,734 млрд. дол.) [175]. Польща вийшла на перше місце серед країн ЦЄС за динамікою росту іноземних інвестицій.

**Економічна
структура
Польщі**

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються в Польщі з 1990 року, переорієнтація економіки з ринків РЕВ на світові ринки спричинили досить суттєві зміни в структурі народного господарства країни. Найважливішим стало різке падіння частки промисловості, незважаючи на те, що в структурі ВВП вона займає майже 34%. Продукція польської важкої індустрії, особливо машинобудування, в колишніх соціалістичних країнах Європи, на які вона майже цілком орієнтувалася, сьогодні не затребувана через глибокі структурні зміни й кризові ситуації в економіці цих країн. На ринках західноєвропейських країн продукція польської промисловості зустрічає жорстку конкуренцію, якої вона не витримує. За перші десять років економічної перебудови число зайнятих в машинобудуванні скоротилося вдвічі.

Таблиця 3.27

Структура економіки Польщі у 2011 р. (%)

Галузі	Частка у ВВП
Сільське господарство	3,4
Промисловість	33,6
Послуги	63,0

Джерело: [133].

Структурні зміни в *промисловості* відзначаються найбільшою глибиною. Попри різкого падіння частки машинобудування, скоротилася також частка текстильної промисловості. Промисловість в цілому залишається енергомісткою, а машинобудування – металомістким.

Основою польської енергетики є кам'яне й буре вугілля, що видобувається в країні. Нафта майже цілком (на 98%) імпортна; вона надходить

з Росії нафтопроводом “Дружба” та з родовищ Північного моря (англійських, норвезьких).

Виплавка чорних металів скоротилася в 90-ті роки, проте Польща в цілому забезпечує себе чавуном і сталепрокатом і навіть їх експортує. Залізна руда імпортується з України, Росії й Бразилії. Кольорова металургія представлена, перш за все, виправкою міді й срібла, за обсягами яких Польща посідає перше місце в Європі.

В машинобудуванні все ще досить велика частка металомістких видів виробництва – шляхо-будівельної техніки, турбін та котлів, шахтного обладнання, обладнання для хімічної промисловості. Це – старі галузі машинобудування, які були створені в соціалістичні часи й орієнтувалися на ринки РЕВ. Поступово виникають нові, сучасні галузі, в основному, із залученням іноземного капіталу.

В хімічній промисловості переважають галузі неорганічної хімії, що працюють на власній сировині (вугілля, сірка, кухонна сіль). Виділяється виробництво сірчаної кислоти, суперфосфату й азотних добрив.

Легка промисловість працює тепер переважно на внутрішній ринок, від чого обсяги виробництва, особливо в текстильній промисловості, різко скоротилися.

Харчова промисловість Польщі має добрі традиції й відома на ринках Східної та Західної Європи. Особливо виділяється продукція молочної промисловості, а також цукрова, борошномельна, м'ясна.

Сільське господарство Польщі ґрунтується на малоземельних і середньоземельних господарствах. Польща є великим виробником картоплі, цукрових буряків, ріпаку, зерна, свинини і птиці в Європі. У 2011 р. обсяг виробництва картоплі склав 8 196,7 тис. т. – це друге місце серед країн ЄС після Німеччини [158]); обсяг виробництва цукрових буряків дорівнював 10 294,2 тис. т. або 9,0% від загального виробництва цукрових буряків у ЄС (це третє місце після Франції (31,5%) та Німеччини (21,9%)) [162]. Обійняла третє місце у виробництві зерна, її частка у загальному виробництві ЄС дорівнювала 9,3% (частка Німеччини та Франції дорівнювала 14,6% та 22,1% відповідно [161]. За обсягом виробництва свинини Польща обійняла 4 місце – 8,1% після Німеччини (25,0%), Іспанії (15,5%) та Франції (8,9%) [159]. За обсягом виробництва птиці Польща зайняла 4 місце – 11,2% загального виробництва птиці в ЄС після Франції (14,0%), Великої Британії (12,6%) та Німеччини (11,5%) [160].

В **сфері послуг** провідними галузями є внутрішня й зовнішня торгівля, транспорт, будівництво, побутові послуги. За роки реформування підвищилася роль кредиту, який все більше обслуговує приватний сектор. Успішно розвиваються такі види послуг, як іноземний туризм, готельний бізнес, громадське харчування (ресторани, кав'ярні тощо).

Динаміка економічного розвитку Польщі формувалася під впливом “шокової терапії”. В 1990 – 1991 роках відбувся глибокий спад економіки. Продукція промисловості скоротилася на третину. Інфляція злогого в 1989 р.

становила 700%, в 1990 р. – 586%; високою вона залишалася й надалі, хоча її темпи поступово спадали. З 1992 р. почалося піднесення економіки (табл. 3.28). В 1994 р. “передшоковий” рівень було досягнуто.

Таблиця 3.28

Динаміка ВВП та рівень безробіття Польщі, %

	пересічно			2007	2008	2009	2010	2011
	1992-1996	1997-2001	2002-2006					
Динаміка ВВП	4,9	4,4	4,1	6,8	5,1	1,6	3,8	3,8
Рівень безробіття	13,5	13,7	18,0	9,6	7,1	8,2	9,6	9,6

Джерело: [133; 144; 167].

Як вже відзначалося раніш, Польща поряд з Угорщиною, Чехією та Словенією відноситься до числа постсоціалістичних країн, в яких ринкові реформи відбуваються найбільш успішно. Цей факт визначається всіма міжнародними організаціями й експертами. Незважаючи на ряд негативних наслідків методу “шокової терапії”, Польща досить швидко змогла виправити становище і досягати значних успіхів в економічному зростанні.

План Л. Бальцеровича передбачав лібералізацію внутрішніх цін, зростання імпорту, контроль над витратами підприємств, стабілізацію злотаго. В 1990 р. було ліквідовано контроль над цінами. Поступово економічна ситуація почала вирівнюватися. В 2001 р. інфляція вже знизилася до 4%, у 2011 р. показник інфляції дещо відхилився і склав 4,3%. Середня заробітна плата станом на 2004 р. дорівнювала 700 дол, а станом на 1 січня 2012 р. – 1150 дол. [88].

Розвиток економіки Польщі характеризується галузевою нерівномірністю. Якщо будівництво, автомобілебудування й сфера послуг розвиваються стабільно, то аграрний сектор, вугільна, текстильна промисловість, машинобудування в значній мірі придушені конкуренцією імпортованих товарів.

За умов реструктуризації рівень безробіття проявляє постійну тенденцію до падіння – від рекордного рівня 17% у 1993 р. до 14,6% в 1995 р. та до 9,6 у 2011 р. Це пояснюється в значній мірі пришвидшенням зростання інвестицій (з рівня 18,6% ВВП у 2000 р. до 21,8% ВВП у 2011 р.) [133; 144].

Протягом 90-х років минулого століття Польща вирішила ряд проблем, інші залишилися невирішеними, але в той же час з’явилося багато нових. Одна з них зростаюча внутрішня заборгованість, яка становить більше 70% польського державного боргу. Зовнішній борг Польщі станом на початок 2012 р. становив 56,7% ВВП, а борг в розрахунку на кожного жителя країни складає 6,4 тис. доларів, що більш ніж в троє вище середньої заробітної плати в Польщі [100].

На першому етапі ринкових перетворень реальна заробітна плата в 1992 р. була на 25% менше, ніж у 1989 р. Потім розпочалось поступове піднесення. В 1996 – 1997 рр. середня реальна заробітна плата збільшилась на 10% і наблизилась до рівня найкращого року до початку реформування суспільно-економічного ладу, не говорячи вже про те, що поліпшилась якість продуктів і зник дефіцит продовольчих і промислових товарів. Більше того, спостерігалось значне зростання середньої місячної заробітної плати в доларовому еквіваленті, а саме: 1989 р. – 69 дол., 1990 р. – 149 дол., 1992 р. – 195 дол., 1994 р. – 250 дол., 1996 р. – 304 дол., 1997 р. – 320 дол., в середині 1998 р. - 380 дол. [8, с. 339]. У 2004 р., як уже зазначалося, середні заробітна плата становила вже 700 дол, а у 2011 р – 1150 дол.

Таким чином, можна стверджувати, що здійснення радикальних соціально-економічних реформ призвело в цілому до підвищення рівня життя польського народу, хоча і супроводжувалось значною майновою диференціацією [8, с. 340].

Зовнішньоекономічна діяльність Польщі традиційно відігравала велику роль у розвитку господарства. У зовнішньоторговельному балансі країни 80% експорту припадає на країни ЄС. В польському експорті перші місця посідають Німеччина (27% у 2011 р.), Велика Британія (6,6%), Чехія (6,4%), Франція (6,3%), Італія (5,6%), Нідерланди (4,5%), Російська Федерація (4,2%).

Таблиця 3.29

Динаміка зовнішньої торгівлі Польщі (млрд. дол.)

	1990	1995	1996	2000	2004	2005	2006	2011
Оборот	22,0	52,0	61,5	71,1	164,1	187,0	223,9	401,9
Експорт	13,6	22,9	24,4	28,4	74,9	92,0	110,7	193,9
Імпорт	8,4	29,1	37,1	42,7	89,2	95,0	113,2	208,0
Сальдо	5,2	-6,2	-12,7	-14,3	-14,3	-5,0	-2,5	-14,1

Джерело: [133; 174].

Наразі головними статтями експорту є продукція машинобудування (37,8% у 2011 р.) – це морські судна; гірничошахтне обладнання, автомобілі, устаткування для цукрової та хімічної промисловості, кокс. Експортуються також вугілля, мідь, срібло; проміжні промислові товари складають 23,7% всього експорту, інші промислові товари – 17,1%. На продукти харчування та живі тварини припадає 7,6%.

Імпортує Польща паливо, металургійну сировину, хімічні продукти. Щоденний імпорт нафти у 2009 р. становив 531,3 барелів, експорт - 50,4 барелів у день. т. Експорт газу у 2010 р. становив 47,0 млн. м³, імпорт – 10,89 млрд. м³. Імпортуються також машини та транспортне обладнання (38% загального імпорту, проміжні товари промислового призначення (21%), хімічні речовини (15%), корисні копалини, паливо, мастильні матеріали та супутні матеріали (9%) [133].

Важливу роль у зовнішньоекономічній діяльності Польщі відіграють *прямі іноземні інвестиції (ПІІ)*. Основна частка іноземних інвестицій (близько 60%) надходила в регіон ЦСЄ з держав-членів Євросоюзу. Список найбільш активних держав-інвесторів в Польщі очолювали Німеччина і США. У 2011 р. спостерігалось різке збільшення припливу ПІІ в Польщу більш ніж на 70% до 15,1 млрд дол, у порівнянні з 8,9 млрд. дол. у 2010 р., через що Польща залишилася безумовним лідером серед нових держав-членів ЄС [132].

Динаміка накопичення ПІІ в економіці Польщі виглядає таким чином:

Таблиця 3.30

Динаміка притоку та відтоку ПІІ в Польщі, млн.дол.

	2000-2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Приток ПІІ	23857	12874	10293	19603	23561	14839	12932	8858	15139
Відток ПІІ	462	900	3437	8883	5405	4414	4699	5487	5860

Джерело: [175].

Підприємства з іноземним капіталом завдяки високому рівню конкурентоспроможності вироблюваної продукції, а також доступу іноземної збутової мережі посіли домінуючі позиції: їх частка, наприклад, становить 70% зовнішньоторговельного обороту Угорщини, понад 50% - Польщі [8, с. 343]. Протягом останніх декількох років згадані раніш спільні підприємства є найбільшими експортерами автомобілів з країн ЦСЄ.

Приплив іноземного капіталу створив для всіх країн ЦСЄ нові проблеми, які пов'язані із дотриманням національної безпеки. А це і є одним з суттєвих негативів присутності іноземного капіталу в цих країнах. Так, за останні роки зросла залежність розвитку їх економік від зміни кон'юнктури в країнах Євросоюзу, від діяльності і рішень транснаціональних компаній. Справа в тому, що тепер банкрутства, злиття і поглинання найбільших фірм світу мають великий вплив на соціально-економічне становище в країнах ЦСЄ.

Всі ці та інші проблеми, які пов'язані із залученням іноземного капіталу в національну економіку Польщі, як і ті, котрі зумовлені наданням капіталу іншим країнам, потрібно ретельно вивчати і на цій підставі робити аргументовані рішення. Цього вимагає суперечлива природа ринку.

- Також є суттєві проблеми і в фінансовій системі Польщі. Польщі поки не вдається домогтися виходу на фінансово-економічні показники, які потрібні для входження в зону єдиної валюти Євросоюзу, через що не можливо скасувати злотий і ввести в країну євро (уряд Польщі планував ввести євро ще до 2012 р.) Це насамперед стосується розміру дефіциту державного бюджету, а також стабільності національної валюти [80]. Нагадаємо що ці фінансово-економічні показники називаються «Критеріями конвергенції».

Світова криза (2008-2009 рр.) не завдала суттєвих проблем польській економіці. Це єдина країна в Європейському Союзі, яка unikнула рецесії

через світовий економічний спад, хоча ВВП на душу населення як і раніше набагато нижчий середнього по ЄС.

3.3. Країни, що розвиваються

3.3.1 Загальна характеристика країн, що розвиваються

Межа між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, досить умовна. У якості еквівалента зазвичай використовують ВВП на душу населення; проводиться також класифікація по паритетах купівельної спроможності валют. Крім того, беруться до уваги історичні й політичні умови розвитку країн.

Країни, що розвиваються, іноді розглядають у рамках окремих географічних регіонів. Так в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) виокремлюють 22 країни, що розвиваються, у Латинській Америці і Карибському басейні - 34 країни, на Середньому і Близькому Сході - 16 країн, у Південній Азії - 8 країн, в Африці - 52 країни.

З урахуванням класифікації Світового банку країни світу можна розділити на 4 групи за рівнем душевого ВНД, який розраховується за методом Атласу Світового банку:

- найбільш бідні країни (ВНД на душу населення менше 1 025 дол.);
- країни з душевим ВНД нижче середнього (1 026 – 4 035 дол.);
- країни з душевим ВНД вище середнього (4 036 – 12 475 дол.);
- країни з високим душевим ВНД (понад 12 476 дол.)

Ця класифікація встановлюється щороку 1 липня і фіксуються протягом фінансового року Світовим банком (закінчується 30 червня), таким чином, країни залишаються в категорії, якій вони належали 1 липня, незалежно від будь-яких змін у доходах на душу населення [164].

Таким чином, в економічному відношенні країни, що розвиваються, відрізняються значною різноманітністю. Об'єднує їх у велику групу довгострокова стратегічна мета – економічний розвиток, яка й надала цій групі загальну назву.

У даний час країни, що розвиваються, зосередили 83,6% населення світу (у 2010 р. включно КНР); 30,4% світового ВВП (у 2010 р.); на них припадає 30,5% світового експорту та 29,0% світового імпорту (у 2009 р.), 30,9% світових ПШ (у 2009 р.). Питома вага промислових товарів в загальному світовому експорті товарів країн, що розвиваються складає 59,0%, тоді як частка експорту високотехнологічної продукції складає тільки 20% [169]. При цьому на шість найбільших країн (Мексика, Пакистан, Індію, Індонезію, Бразилію й Аргентину) припадало у 2011 р. 28,6% населення, 6,8% світового експорту, 7,3% світового імпорту; 13,5% світового ВВП (за ПКС) [133].

Промислове виробництво поступово переміщується з країн Півночі в держав Півдня. При цьому в перших знижується число зайнятих у

промисловості і сільському господарстві за рахунок перетоку трудових ресурсів у нематеріальне виробництво; а в інших, навпаки, зростає число зайнятих у промисловості. Для країн, що розвиваються, за останні 50 років характерні більш високі темпи економічного росту в порівнянні з розвинутими країнами (у 2,5 рази).

Фактори економічного розвитку країн, що розвиваються

Поліпшення економічної ситуації в країнах, що розвиваються викликано рядом причин:

• **Різними мотивами перенесення ряду виробництв із розвинутих країн у ті, що розвиваються.** Багато трудомістких галузей промисловості, такі як швейне, текстильне, взуттєве, приладобудування й електроніка були зорієнтовані на дешеві і численні трудові ресурси країн, що розвиваються. Матеріалоємні й енергоємні галузі, такі як виплавка кольорових металів, нафтопереробка, електроенергетика, деревообробка більше стали орієнтуватися на сировинні бази. Екологічно шкідливі – нафтопереробка, виробництво мінеральних добрив, целюлозно-паперова промисловість, хімія органічного синтезу через високі витрати на природоохоронні заходи в розвинених країнах були витиснені з них у країни, що розвиваються. Ці країни для залучення інвестицій створювали сприятливий інвестиційний клімат, пільгове оподаткування як усередині країни, так і в зонах сумісного підприємництва.

• **Стабілізацією політичної ситуації в багатьох країнах, що розвиваються.** Націоналізація економіки після одержання країнами незалежності, усунення диктаторських режимів, припинення військових конфліктів і громадянських війн підвищували привабливість країн для іноземних інвесторів; обіцяли стабільно високі прибутки, недоторканість вкладених капіталів і придбаної власності. Правда, ще є країни (Тропічна Африка, Афганістан, Ірак та деякі інші), що характеризуються нестабільністю політичної ситуації.

• **Сформованою в 90-х роках загальною сприятливою економічною ситуацією у світі, ростом суспільного виробництва як у розвинутих країнах, так і в країнах НІК і нафтоекспортних.** Це викликало підвищення попиту на сировину і паливо, що у свою чергу оживило споживчий попит всередині країн, що розвиваються. Посилення ролі ТНК у світі і на ринках країн, що розвиваються, призвело до припливу іноземних інвестицій, оживило економіку, сприяло індустріалізації раніше традиційно аграрних країн, розширило кредитування країн, що розвиваються, з боку розвинутих. Капітали нафтоекспортних країн, що накопичувалися від експорту енергоносіїв, і прибутки від експорту готових виробів НІК також стали основами інвестування.

• **Проведенням структурних реформ в економіці країн.** У країнах, що розвиваються, продовжилися розпочаті раніше реформи по індустріалізації їхніх економік: від видобувних виробництв вони більше стали переходити до

переробних, трудомістких і навіть наукомістких. Високими темпами розвивалася інженерна і соціальна інфраструктура, сфера послуг, туризм, банківська справа, страхування, зв'язок. Змінювалися форми власності: державна власність приватизувалась, приватний сектор економіки всебічно підтримувався на державному рівні інвестиціями, законодавчою і податковою базою. Проводилася жорстка фінансова політика по зниженню рівня інфляції, боротьбі з корупцією, тіншовим капіталом.

• Переорієнтуванням виробництва зі стратегії розвитку імпортозамінної на експортоорієнтовану. Багато країн, що розвиваються, раніше щільно залежали від кон'юнктури світового експорту, бо виробляли обмежений перелік експортних товарів, і водночас жорстко залежали від імпорту численної групи товарів. У даний час вони значно розширили номенклатуру запропонованих на експорт товарів, перейшовши з розряду монофункціональних у поліфункціональні, що дало можливість, зокрема, встояти під час азіатської фінансово-економічної кризи 1997-1998 рр., а також світової кризи 2008-2009 рр.

Економічний підйом у країнах цієї групи сприяв росту загального і душевого ВВП, а це, у свою чергу, стимулювало внутрішні інвестиції і внутрішній ринок.

Прогресивні зміни в країнах Сходу і Півдня значною мірою визначаються інтенсифікацією міжнародного поділу праці, реіндустріалізацією, перетоком ряду трудомістких і наукомістких технологій із розвинутих країн у ті, що розвиваються. Для країн, що розвиваються, характерна диспропорція їхнього господарського розвитку. Перехід цих країн до індустриального розвитку призвів до зниження питомої ваги зайнятих у сільському господарстві з 75% у 1950 р. до 50% у 1998 р. Частка сільського господарства у структурі ВВП ще нижче. Так, у 2011 р. вона становила в Бразилії - 5,5%, в Індії - 17,2%, Єгипті - 14,5%, Р. Кореї - 23,0%. В найменш розвинутих країнах вона вища: Ефіопії - 41,0%, Малаві - 30,3%, Того - 46,0%.

У країнах, що розвиваються, зросла роль експортоорієнтованих виробництв як запорука валютних надходжень і підйому економіки. При цьому в створенні таких виробництв головну роль відіграють філії ТНК.

ТНК і їхні філії контролюють значну частину експорту країн, що розвиваються. Найбільші ТНК монополізували світовий ринок і розділили його на окремі сегменти, контрольовані країнами «золотого мільярда» - США, Японією, Великою Британією і ФРН.

Після здобуття незалежності в 50-60-ті роки і націоналізації виробництва країни, що розвиваються, стали накопичувати внутрішні інвестиції й одержувати іноземні. Спочатку іноземні інвестиції йшли в основному в експортоорієнтовані сировинні галузі, але згодом капітал став вкладатися й в імпортозаміщуючі галузі, - тобто стала виявлятися тенденція індустриалізації країн цієї групи.

Частка країн, що розвиваються в іноземних інвестиціях збільшилася з 38,2% в 2000 р. до 45,0% у 2011 р. Найбільш привабливими для іноземних

інвесторів є країни з динамічною економікою – Бразилія, Мексика, Індія. Також частка країн з транзитивною економікою збільшилася з 0,5% у 2000р. до 3,7% у 2006 р. і до 6,0% у 2011 р. Найбільш привабливими для іноземних інвестицій серед цієї групи у 2011 р. були Російська Федерація – 52 878 млн.дол, Казахстан – 12 910 млн.дол., Білорусь – 3 986 млн.дол., Україна – 7 207 млн.дол.

Істотною виявилася роль держави і державного сектора в економіці. У багатьох країнах Третього світу була реалізована **концепція етатизму** - широкомасштабного втручання держави в економіку, націоналізації промисловості й інфраструктури, державний контроль за цінами, курсом валют, зовнішньою торгівлею, промисловістю.

На початковому етапі розвитку національних економік це була виправдана міра, спрямована на концентрацію економічних ресурсів в одних руках. Для згладжування соціальних, економічних і політичних проблем уряди постійно маніпулювали цінами на продукцію державних підприємств. Для зниження рівня безробіття - штучно завищували число зайнятих на цих підприємствах. Іноді в політичних цілях (всупереч економічним інтересам) укладали угоди на постачання сировини, партій товарів або надання концесій конкретному постачальнику або закордонній фірмі.

Ця модель розвитку виправдала себе в країнах, де при владі знаходилася ерудована еліта, що зуміла сконсолідувати сили і засоби в інтересах суспільства. Прикладами тому - Сінгапур, ОАЕ, Тайвань і Кувейт. У ряді великих за розміром країн, що розвиваються, які володіли значними природними, економічними і фінансовими можливостями для економічного розвитку, модель етатизму призвела до корупції. Тому на сучасному етапі країни, що швидко розвиваються, в основному реалізують іншу - неоліберальну модель розвитку.

Ця модель розвитку широко застосовувалася в країнах Латинської Америки (ЛА). Протягом останніх 20-30 років усі країни ЛА використовували модель, розроблену в 50-ті роки експертами Економічної комісії для Латинської Америки і Карибського басейну. Автори моделі «периферійної економіки» запропонували здійснити структурні перетворення по формуванню імпортозамінної індустріалізації. При цьому особлива роль приділялася розвитку економічної інтеграції і регіонального співробітництва.

Головну роль у реалізації цієї моделі повинна була грати держава як регулятор макроекономічної політики. Імпортозамінна політика дала можливість у ЛА розвивати нові виробництва і підтримувати достатньо високі темпи економічного росту.

Починаючи з 70-х років, країнами здійснювалися спроби подолання депресії і забезпечення економічного росту, але вони не були спрямовані на кардинальні зміни, а носили характер коригування з метою стабілізації економічної ситуації і стримування спаду виробництва.

Створивши на першому етапі модель відносної стабілізації, країни ЛА почали формувати модель соціально-економічного розвитку. Зменшилися

розміри прямих податків і збільшилися розміри непрямих. Якщо в країнах ОЕСР вони склали 65% від загальної суми податків, то в ЛА - 25%.

Зменшилися державні витрати. Для країн ЛА характерна парадоксальна ситуація, коли, з одного боку, держава спричиняла надмірний вплив на всі сфери економіки, а з іншого, - була надзвичайно слабкою і не могла ефективно реалізовувати свої функції, оскільки знаходилася під впливом різноманітних політичних і економічних еліт. При цьому вона була змушена брати на себе не властиві їй функції і нездійсненні зобов'язання, потопаючи в корупції і затягуючи країну в боргову яму.

Одним з основних позитивних наслідків стала швидка лібералізація зовнішнього сектора економіки і зовнішньої торгівлі. Знизився рівень митних тарифів, зменшилося число рівнів митного захисту.

Паралельно йшов процес лібералізації допуску іноземного капіталу. До середини 90-х років у ЛА панував тільки національний і державний капітал. Пізніше рівні пільгові умови були надані й іноземному капіталу.

Угрупування країн, що розвиваються, можна уявити у вигляді піраміди, верхівку якої складають НІК з високими темпами економічного розвитку і найвищим як серед країн, що розвиваються так і серед багатьох розвинутих країн душевим ВВП. За ними йдуть країни середнього рівня розвитку, що зберігають в останні десятиліття високі темпи економічного розвитку з динамікою на їхнє прискорення. Ближче до основи й основи піраміди складають слаборозвинені і найбідніші країни - найчисельніша група. Вона також неоднорідна і супроводжується тенденцією постійного вимивання на більш високий рівень піраміди усе нових і нових країн. Приклади тому Індія, Бангладеш, Нігерія, Пакистан та інші, що покинули за останні декілька років нижчу групу і перейшли на шабель вище.

Таблиця 3.31

ВВП на душу населення в 2011 р. (за ПКС), тис. дол.

Весь світ.....	12,0
США.....	49,0
Республіка Корея.....	32,1
Аргентина.....	17,7
Мексика.....	14,8
Бразилія.....	11,9
Таїланд.....	9,5
Індія.....	3,7
Бангладеш.....	1,7
Ліберія.....	0,5

Джерело: [133].

Країни, що розвиваються, дуже сильно відрізняються за рівнем продуктивності праці. Найвищий він у нових індустріальних країнах, нижчий – у країнах Тропічної Африки. Але навіть в деяких країнах з динамічною

економікою, наприклад, в Індії він ще далекий від світового рівня продуктивності.

Основні економічні проблеми країн, що розвиваються

Модель наздогоняючого розвитку має явні хиби: прагнення забезпечити свою економіку одними промисловими товарами, неминуче викликає необхідність імпорту інших товарів і засобів їх виробництва. Щоб задовольнити ці все зростаючі потреби, необхідно постійно збільшувати експорт або брати кредити. Розширення експорту, починаючи з 50-х років, виявилось проблематичним, тому що світові ціни на сировину і сільськогосподарську продукцію постійно падають за рахунок застосування в розвинутих країнах енерго- і матеріалозберігаючих технологій. Це призвело до **росту зовнішньої заборгованості** країн, що розвиваються, і збільшенню залежності від нових видів імпорту.

Хронічне відставання експорту країн, що розвиваються, від потреб в імпорті особливо гостро проявилось під час енергетичної кризи 70-х років. У зв'язку з багаторазовим ростом цін на нафту в країнах, не забезпечених цією сировиною, різко скоротився імпорт інших видів товарів, знизилися обсяги промислового виробництва, зріс товарний і грошовий дефіцит. Це викликало **інфляцію, спад виробництва**, зростання зовнішньої заборгованості. Коли ціни на нафту на світовому ринку стабілізувалися, то накопичилися борги, й економічні проблеми стали стримувати темпи розвитку країн. Так, за 1950-1970 р. та за 2000-2011р. питома вага країн, що розвиваються, у світовому експорті товарів та послуг знизилася з 34,1 до 19,0 %, а потім різко збільшилася з 29,8% до 42,9% [178].

Уникнули економічного спаду лише ті країни, що до цього часу зуміли диверсифікувати свою економіку за рахунок промислового виробництва. Це Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг. Темпи їхнього промислового росту з 70-х років були вище не тільки країн, що розвиваються, але і більшості розвинутих, за що вони стали називатися чотирма «драконами» Південно-Східної Азії. Порівняно швидко оправилися від кризи і такі країни як Таїланд, Малайзія, Індонезія так звані «тигри».

У міжнародному поділі праці також виділилася високими темпами розвитку ще одна досить різноманітна група країн, економіка яких розвивалася високими темпами по різних причинах: Індія - за рахунок значного природно-ресурсного потенціалу й акценту на розвиток національної важкої промисловості; Туреччина - за рахунок своєчасного використання спаду виробництва в країнах СНД; Пакистан - за рахунок економічної допомоги США, що значно збільшилася під час присутності в сусідньому Афганістані радянських військ; Шрі Ланка - за рахунок розширення експорту чаю.

Здійснення деколонізації економіки, аграрних реформ, імпортозамінної та експортоорієнтованої індустріалізації, створення економічної і соціальної інфраструктур, налагодження й удосконалювання моделей макроекономічного

регулювання, мобілізація національних ресурсів, а також широке залучення капіталу, досвіду і високих технологій розвинутих країн, сприяло **модернізації соціально-економічних структур** периферійних країн. При цьому даний процес охопив не тільки «тигрів» ПСА, але й ряд великих країн - Мексику, Індію, Бразилію, Індонезію та ін. Це викликало значне прискорення динаміки і слаборозвинених країн. Якщо приріст їх ВВП на душу населення в 1900-38 р. складав 0,4-0,6%, то за 1950-99 р. - 2,6-2,8 %. У 2011 р., зокрема, приріст ВВП в Ліберії, Перу, Малаві та Лівії дорівнював 6,4%, 6,9%, 5,5% та 2,5% відповідно. Низький приріст в Лівії був наслідком кривавих заворушень в цій країні, які супроводжувалися руйнацією економіки.

За період із 1800 по 1998 роки абсолютний розмір розриву між розвинутими і країнами, що розвиваються, виріс у 50 разів.

З 80-х років вперше в історії світового економічного розвитку проявилася **тенденція скорочення розриву** між розвинутими і країнами, що розвиваються. Темпи щорічного приросту ВВП за 1991-2000 роки по розвинутих країнах склали 2.2%, а по країнах, що розвиваються - 5,0 %. У той же час, якщо в розвинутих країнах у повоєнний період посилювалися процеси конвергенції - зближення рівнів розвитку, то в країнах, що розвиваються, продовжилося розшарування країн за рівнем розвитку: до розвинутих наблизилася 27 країн, а слаборозвиненими стали вважати 50.

Збереження за країнами, що розвиваються, репутації «сировинних придатків» або «бананових республік» згодом ще більш гостро позначиться на зниженні темпів їхнього росту через **несприятливу кон'юнктуру** на світовому ринку: на сільськогосподарському ринку стабільно відзначається перевищення пропозиції над попитом і далі ця тенденція буде зберігатися. Подальше впровадження матеріало- і енергозберігаючих технологій знижує попит на сировину для промисловості.

Країни, що розвиваються, не мають достатніх засобів для проведення наукових досліджень і **впровадження новітніх досягнень науки і техніки**. Вони змушені або купувати не зовсім нові технології, або постійно знаходитися в положенні наздоганяючих, що також ніяк не сприяє їхньому розвитку і скороченню розриву між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Рівень науково-технічного прогресу в цих країнах стримується також за рахунок людського потенціалу. Тут відзначається **низька кваліфікація кадрів**, висока неписьменність, у тому числі функціональна, що унеможлиблює швидкий перехід на високі технології. Крім цього, висока народжуваність постійно випереджає темпи економічного росту. ВВП на душу населення, при відносному зростанні виробництва, все одно падає. У даний час в країнах, що розвиваються, мешкає 5 млрд. людей, а до 2025 року очікується 7,8 млрд.

Низький рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва як однієї з головних сфер зайнятості і джерела їжі більшості країн, що розвиваються, продовжує істотно залежати від погодних умов і стримує розвиток країн.

Слабкий рівень розвитку інженерної, соціальної і ринкової інфраструктур, низький рівень освіти й охорони здоров'я, нерозвиненість або слабка розвиненість транспортної, телекомунікаційної, фінансової інфраструктури, зародковий рівень комп'ютеризації стримує приток іноземних інвестицій як одного з джерел росту.

Постійно виникаючі **внутрішні і зовнішні конфлікти**, процвітання наркобізнесу, торгівлі зброєю і людьми, підтримка світового тероризму, розквіт тіньової економіки, відмивання «брудних грошей» знижують привабливість країн для солідного довгострокового значного і середнього бізнесу, що в черговий раз призводить до залучення цих країн у бізнес дрібних ділків, що роблять швидкі гроші за рахунок сумнівних фінансових операцій.

3.3.2. Економіка нових індустріальних країн

Поняття «нові індустріальні країни» виникло у в 80-х роках і пов'язувалося з чотирма «драконами» Південно-Східної Азії: Гонконгом, Республікою Кореєю, Сінгапуром і Тайванем. Ці країни першими почали індустріалізацію і згодом за багатьма показниками наздогнали й обігнали розвинуті країни, що надає право багатьом спеціалістами віднести їх до розвинутих. Пізніше до числа НІК Південно-Східної і Східної Азії додалися «тигри» - Індонезія, Філіппіни, Малайзія і Таїланд.

У Латинській Америці до НІК належать Аргентина, Чилі, Бразилія та Мексика.

До нових індустріальних країн також відносять: Туреччину, Іран та перспективні індустріальні країни з G-11: Нігерію, Єгипет, Пакистан, Бангладеш та В'єтнам [190].

НІК змінили традиційні поняття про країни, що розвиваються: у структурі їхнього експорту переважали не сировина, а споживчі товари, імпортували ж вони (як і розвинуті країни) сировину. Темпи зростання ВВП були вищі, ніж у високорозвинутих країнах, управлялися НІК високоосвіченою елітою. Темпи росту чисельності населення не були високими, а в Сінгапурі навіть вживали заходів щодо підвищення народжуваності.

У цілому на 12 НІК припадало у 2011 р. 12,9% населення світу, 12,6% - світового ВВП, 15,7% - світового експорту, 16,6% - світового імпорту. Їх середній ВВП – 23,0 тис. дол. США, при цьому максимальний – в Сінгапурі (60,5 тис. дол.) і найменший – на Філіппінах (4,7 тис. дол.) [133]. Цей показник у 3 рази вищий, ніж у країнах, що розвиваються, і в 2,5 разу нижчий, ніж у розвинутих країнах.

За темпами середньорічного приросту ВВП НІК Латинської Америки випереджали розвинуті і країни, що розвиваються, в 70-ті роки, а НІК ПСА - у 60-90-ті роки. В даний час темпи їхнього зростання сповільнилися, але перевищують темпи зростання світової економіки в 1,2-1,5 рази (табл. 3.32).

Таблиця 3.32

Показники економічного розвитку основних НІК, 2011р.

Країни	ВВП (за ПКС), млрд дол.	Частка у світовому ВВП, %	Темпи зростання ВВП, %
Гонконг	355,6	0,4	5,0
Республіка Корея	1574,0	2,0	3,6
Сінгапур	318,9	0,4	4,9
Тайвань	887,3	1,1	4,0
Індонезія	1139,0	1,4	6,5
Філіппіни	395,4	0,5	3,7
Малайзія	453,0	0,6	5,1
Таїланд	609,8	0,8	0,1
Аргентина	725,6	0,9	8,9
Чилі	303,5	0,4	5,9
Бразилія	2324,0	2,9	2,7
Мексика	1683,0	2,1	4,0

Джерело: [133].

НІК ПСА складаються з трьох «драконів» (Р. Кореї, Сінгапуру, Тайвані) і чотирьох «тигрів». На них припадало у 2011 р. 6,6% населення світу, тут виробляється 6,4% світового ВВП, здійснюється 12,1% світового експорту, імпортують вони 11,6% світового імпорту [133].

НІК ПСА першими стали успішно нарощувати обсяги промислового виробництва, і не видобувних (вони бідні на корисні копалини), а обробних галузей, що створюють наукоємну експортоорієнтовану продукцію. У сільському господарстві проводилися успішні реформи, державні програми були спрямовані на підготовку національних кадрів усіх рівнів кваліфікації.

Неабияке значення в економічному стрибку країн регіону мав особливий менталітет і східна культура, що включає повагу і беззаперечне підпорядкування владі, високий рівень освітніх стандартів, працьовитість, тісні сімейні узи, командний дух і почуття лідера.

Велике значення також мав досвід, технології й інвестиції Японії. У 50-ті роки ці країни були слаборозвинутими аграрними, вирощували рис, чай і видобували нечисленні корисні копалини. Після реформи в сільському господарстві було конфісковано значні землеволодіння, землю розділено між селянами, а трудові ресурси, що звільнилися в сільському господарстві, використовувалися в індустріалізації. Сільському господарству стали більше приділяти уваги: проводили іригаційні роботи з поліпшення якості ґрунтів, модернізації інфраструктури сільського господарства.

Базою індустріалізації стала текстильна і взуттєва промисловість, що виробляла дешево і за вартістю, і сприйнятна за якістю продукцію, розраховану на покупця з низькими і середніми прибутками. Ця ніша на світовому ринку в той час ніким не була зайнята, і НІК зміцнилися в ній, постійно вкладаючи гроші, що з'являлися, у

модернізацію існуючих виробництв і впровадження наукоємних галузей: електроніки, приладобудування.

Незважаючи на високий рівень внутрішнього накопичення, для розвитку новітніх виробництв були потрібні значні ПІ. Для їхнього активного залучення використовувалися такі форми, як спільне підприємництво, консультаційні послуги, технічне сприяння, кредити закордонних банків. За цей час Тайвань перетворився на значну золотовалютну державу і сам став надавати кредити країнам Азії (табл. 3.33).

Таблиця 3.33

ПІ в економіку деяких НІКу 2011р., млрд дол.

Країни	Надійшло у 2011 р., млрд. дол.	Накопичено ПІ за період 1970-2011 р., млрд. дол.	Частка світових ПІ, 2011 р, %
Аргентина	7,2	141,1	0,5
Бразилія	66,7	483,9	4,4
Індія	31,6	229,6	2,1
Республіка Корея	4,7	102,6	0,3
Мексика	19,6	388,7	1,3
Таїланд	9,6	122,3	0,6
Країни, що розвиваються, усього	684,4	6377,2	44,9

Джерело: [175].

У 80-ті роки НІК стали приділяти підвищену увагу новітнім технологіям. Були створені НДІ, вузи, технопарки, технополіси для практичних наукових розробок. Основні напрями досліджень задля впровадження в практику - устаткування для АЕС, виробництво комп'ютерів, устаткування для шельфового видобутку нафти і газу, мікроелектроніка, чиста хімія, інформатика, автоматизація виробництва.

Регіональні особливості Сінгапур (Республіка Сінгапур). У розвитку своєї економіки Сінгапур завжди застосовував жорстку модель «керованої демократії». Основні напрями - імпортозаміщення з опорою на перероблення продукції базових галузей економіки.

Особливістю Сінгапуру є значна частка державного сектора в економіці: у транспорті, комунальних послугах, житловому будівництві. Відзначається також велика частка державних підприємств у валових заощадженнях.

Галузева структура господарства така: промисловість – 26,6% ВВП, сфера послуг – 73,4%, сільське господарство - 0%. У 80-ті роки основою спеціалізації Сінгапуру були нафтопереробка і суднобудування (нафтові танкери). Зараз пріоритетний розвиток мають електроніка, інформатика і біотехнологія.

Сінгапур, разом із Сянганом, - один з найбільших фінансових центрів світу. Ринкова капіталізація Сінгапурської біржи «Singapore Exchange» у 2011 р. склала 598,273 млн дол.

Його морський порт - другий у світі за вантажообігом після Роттердама. Незважаючи на відсутність у Сінгапурі історичних пам'яток, його щорічно відвідує 3 млн туристів.

У Сінгапурі близько десяти приватних вузів і три університети. На базі Сінгапурського університету в 1981 р. створений науково-технологічний парк, у якому серед розробок і випуску наукоємної продукції приділяється увага створенню сучасних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, вирощування овочів і фруктів, розведення риби, виробництва морепродуктів.

Тайвань - не визнана держава, вона є частиною території Китаю, але фактично незалежна.

Чисельність населення Тайваню у 2011 р. склала - 23,1 млн чоловік, площа - 35,96 тис. км², ВВП (за ПКС) – 887,3 млрд дол., на нього припадає 1,7% світового експорту та 1,6% світового імпорту.

Найвищі темпи зростання економіки спостерігалися в 70-80-ті роки (9,2-9,3%). У 2011 р. темпи зростання знизилися до 4,0%. За економічним потенціалом Тайвань входить до десятки світових експортерів капіталу, а за валютними запасами (390,6 млрд дол. у 2011 р.) займає шосте місце в світі, та третє в регіоні після Китаю (3,2 трлн. дол) та Японії (1,3 трлн. дол.). ВВП на душу населення тут 38,2 тис. доларів.

Галузева структура (2011 р.): 66,8% ВВП виробляється в сфері послуг 32% - у промисловості; 1,2% - у сільському господарстві.

Сільське господарство спеціалізується на рисі, цитрусових, чаю, цукровій тростині. Промисловість орієнтована на експорт і виробляє, текстиль, одяг, електроніку, продукцію харчової і хімічної промисловості.

Тайвань інтенсивно імпортує іноземний капітал і технології, а через напруженість відношень із Китаєм є солідним імпортером озброєння.

На Тайвані основним джерелом надходжень грошей у промислове виробництво спочатку був експорт сільськогосподарської продукції, так званий «схований рисовий податок» - переведення грошових накопичень фермерів у промисловість через кредитно-банківську систему. Йшов поступовий перехід від великого приватного і державного землеволодіння до дрібного сімейного типу. Під час продажу значний земельний власник 70% вартості своєї землі одержував рисом, а 30% - акціями державних промислових підприємств. Проведені аграрні реформи дали можливість поповнити державний бюджет, удосконалити форми власності, прискорити індустріалізацію сільського господарства, перебороти монокультурність, розукрупнити виробництва, підсилити процеси урбанізації шляхом зменшення числа сільських жителів.

Для Тайваню є характерним широкий розвиток малого бізнесу. В основному це ремісничі підприємства і підприємства обробної промисловості, власний капітал яких становить 40 млн тайванських доларів, а також

транспортні компанії і комерційні фірми з річним оборотом не більше ніж 40 млн тайванських доларів.

Активну політику заохочення малого бізнесу країна почала проводити із середини 60-х років, коли впроваджувалася експортоорієнтована модель розвитку. У 60-90-ті роки малі і середні підприємства давали 98-99% загального обсягу ВВП; вони забезпечували 60 % експорту. Успіх такої форми підприємництва пов'язаний з умінням проводити гнучку ринкову політику, своєчасно адаптуватися до ринкової кон'юнктури, що постійно змінюється, умінням співробітничати з посередницькими компаніями і закордонними партнерами.

Для допомоги малому бізнесу і підготовки кадрів на Тайвані створено спеціальну молодіжну комісію. Вона займається виділенням кредитів молодим бізнесменам, проводить технічні, юридичні консультації, готує менеджерів. Ця організація опікується більше ніж 5 тисячами малих підприємств. Фінансову допомогу малим і середнім підприємствам надають Банк малого бізнесу Тайваню, Кредитно-гарантійний фонд дрібного і середнього бізнесу і Центр малого бізнесу.

За 70 км від столиці Тайваню - Тайбея, поблизу двох університетів створено науково-технологічний парк. Тут розташовані науково-дослідні інститути промислових технологій, електроніки: корпорації з розробки мікроелектроніки, компанії з виробництва напівпровідників, центр біотехнологій. Науково-технологічний парк спеціалізується на розробці і випуску комп'ютерів і периферійного устаткування, електронних компонентів, напівпровідникових приладів; зайнято в ньому 12 тисяч вчених і спеціалістів.

Корея (Республіка Корея) за структурою свого розвитку схожа із Тайванем. Чисельність її населення (у 2011 р.) - 48,9 млн чоловік. Площа - 99,6 тис км². За розміром ВВП (1574 млрд дол.- у 2011 р.) займає 12-ю позицію в світовому рейтингу, ВВП на душу населення - 32100 дол. США. За валютними запасами (306,4 млрд дол. у 2011 р.) займає восьме місце в світі, та четверте в регіоні після Китаю, Японії та Тайваню.

При частці населення Кореї у світовому населенні в 0,69% на її економіку припадає майже 2% світового ВВП, 3,1% - світового експорту та 2,9% світового імпорту.

У середині 50-х років за рівнем економічного розвитку Корея відносилася за класифікацією Всесвітнього банку до відсталих країн із ВВП на душу населення менше ніж 100 доларів. З 1999 р. країну прийнято в «клуб багатих і високорозвинутих» - ОЕСР.

Найвищі темпи зростання економіки відзначалися в 80-ті роки (9,1%), але вони знизилися майже в 2 рази і в 2006 р темп становив 5,1%. В 2010 р. - 6,3%.

З 1979 р. Корея проводить політику відкритості економіки для закордонних інвестицій. За ці роки ПІІ за допомогою впровадження ТНК надходили з Японії, США і країн Західної Європи.

Однією з важливих рис країни є роль держави в економічному розвитку, що дозволила в стислий термін акумулювати і направити на індустріалізацію зовнішні і внутрішні інвестиції.

Темпи зростання ВВП в Кореї склали: 4,3% у 50-ті роки, 8,9% - у 60-ті і 4,8% у 90-ті, 6,3% у 2010 р. і 3,6% у 2011 р. При цьому реальний прибуток на душу населення подвоювався кожні 10-12 років.

Іноземний капітал забезпечував 60% обсягу інвестицій у 1961-65 р., 39% - у 1966-70 р., 30% - у 1971-75 р., 14% - у 1978-80 р., 15% - у 1981-85 р. До 1981 року головним інвестором була Японія. На її частку припадало 55% загального числа ПІІ і 76% іноземних фірм, що діяли в Кореї. Японські інвестиції йшли в трудові галузі.

Із середини 80-х років японські інвестиції знижуються, поступаючись місцем американському і західноєвропейському капіталу. Оскільки Корея не має значних природних ресурсів, то ПІІ в основному йдуть в обробні галузі та сферу послуг (75% - промисловість, 24% - сфера послуг). У 2010 р. обсяг прямих іноземних інвестицій в Р. Корея дорівнював 8,5 млрд дол., у 2011 р. він скоротився в 1,8 рази; загальний обсяг інвестицій (1990 - 2011р.) становив 98,2 млрд дол. [175].

На початковому етапі індустріалізації капітал йшов у виробництво добрив, нафтопереробку, щоб замінити імпорт цієї сировини. Згодом ПІІ переорієнтувалися в електронну промисловість і приладобудування. Склався поділ праці і між інвесторами. Так, японський капітал переважає в суднобудуванні, машинобудуванні, швейній промисловості і готельному господарстві; американський - у виробництві транспортних засобів і ділових послуг; західноєвропейський - у хімічній промисловості і машинобудуванні. Японські інвестиції направлялися в основному в експортоорієнтовані галузі, а американські і західноєвропейські - в імпортозамінні, ті, що обслуговують внутрішній ринок.

Основою індустріалізації послужили трудові і матеріаломісткі галузі - суднобудування, автомобілебудування. Згодом їх замінили наукомісткі - електроніка, електротехніка, виробництво комп'ютерів, виробництво і запуск комерційних космічних супутників.

Постійна необхідність у структурних перебудовах економіки під впливом мінливої кон'юнктури світового ринку у 80-90-ті роки в Кореї віднайшла новий засіб диверсифікації. Для так званих депресивних картелів в електротехнічній, хімічній, суднобудівній і автомобільній галузях, при необхідності скорочення надлишкових потужностей і збиткових напрямів, практикувалося добровільне скорочення або перепрофілювання виробництв. Під гарантії уряду комерційні банки виділяли кредити для створення нових робочих місць у сфері малого бізнесу.

Для економіки Кореї проблеми розвитку зберуться й у майбутньому. Макроекономічна модель, що забезпечила країні настільки різкий стрибок, була спрямована на підтримку високих темпів зростання за будь-яку ціну. Експортоорієнтована модель економіки не ставила своєю метою залучення

внутрішніх резервів, а орієнтувалася на зовнішні інвестиції. На даний час високі темпи розвитку країни можуть бути забезпечені тільки за рахунок підвищення внутрішнього попиту і більш діючого використання інтелектуального потенціалу країни. Один із шляхів - структурна перебудова економіки і розукрупнення монополій. Державний жорсткий контроль над економікою буде змінюватися на ринкові важелі керування.

Азійські «тигри» - це Індонезія, Малайзія, Таїланд і Філіппіни. За рівнем економічного розвитку вони поки ще не наздогнали «драконів», але успішно йдуть до цього. Ближче всіх до мети Малайзія і Таїланд, але на їхній економіці фінансово-валютна криза позначилася найбільше. Ці країни скопіювали моделі розвитку «японського дива» і «драконів», а світовий ринок просто не витримав такого потужного тиску товарів і капіталів.

Економіка цієї групи країн має аграрно-індустріальний характер. На відміну від «драконів», «тигри» мають багатий природно-ресурсний потенціал, що дає їм можливість широко залучати його в господарську діяльність. Тому в них переважає видобувна і переробна промисловість, але недостатньо розвинута сфера послуг. Винятком є тільки туризм (табл. 3.34).

Таблиця 3.34

Структура економіки «тигрів» ПСА, 2011р., % до ВВП

Галузі економіки	Малайзія	Таїланд	Філіппіни	Індонезія
Сільське господарство	12,0	13,3	12,8	14,7
Промисловість	40,0	34,0	31,5	47,2
Послуги	48,0	52,7	55,7	38,1

Джерело: [133].

Малайзія. Чисельність населення – 29,2 млн. чол., площа - 336,7 тис км², ВВП на душу населення – 15,8 тис. дол. (2011 р.).

Головний у світі виробник олова і натурального каучуку. Галузева структура промисловості: кольорова металургія, виробництво гумових виробів, текстильна і лісова промисловість. Останніми роками, у зв'язку зі зростанням вартості робочої сили в Японії і «драконах» ПСА, ТНК розмістили тут ряд трудомістких галузей: текстильну, взуттєву, швейну, зборку нескладної техніки (наручних годинників, електронагрівальних приладів, парасольок) поточним засобом. Сільськогосподарський комплекс займається вирощуванням рису, виробництвом цукру. Виробляється пальмова олія. Нематеріальне виробництво представлено туризмом.

Значні кошти витрачаються на створення власної науково-технічної бази. Так, Малайзія створила «малайзійський мультимедійний супер-коридор» на південь від Куала-Лумпура. Тут побудована нова столиця країни Путраджайя, що входить у науково-технологічну зону. Цей коридор включає наукові центри,

вищі навчальні заклади, інкубатор для становлення молодих компаній, оптоволоконну магістральну лінію зв'язку, сучасні офісні та житлові приміщення. Вже близько 600 компаній отримали статус учасників проекту МСК і ведуть активну науково-дослідну діяльність. Серед них такі міжнародні гіганти, як «Oracle», «Ericsson», «Microsoft systems» та ін. [101].

Після кризи 1998 р. економічне життя помітно активізувалося, проте, як і раніше, відзначається слабкий попит на внутрішньому ринку, скоротився імпорт. Причини кризи в країні - зниження рівня приватних і державних інвестицій, падіння внутрішнього попиту, а також попиту на малайзійську продукцію електроніки й електротехніки на світовому ринку через жорсткість конкуренції. Скоротилося виробництво у видобувних галузях, лісовій промисловості і сільському господарстві через падіння попиту на цю продукцію в основних імпортерів - Японії і Республіці Кореї.

Таїланд (Королівство Таїланд). Чисельність населення - 67,1 млн чол., площа - 514 тис км . При частці в 0,96% у світовому населенні, країна виробляє 0,8% світового ВВП, на її товари припадає 1,2% світового експорту та 1,1% світового імпорту. ВВП складає 609,8 млрд дол., на душу населення - 9500 дол. (у 2011 р.)

Країна має значні запаси вольфраму, плавикового шпату, коштовних і напівкоштовних каменів, олова, лісових ресурсів; є головним виробником натурального каучуку. Галузева структура економіки подібна до такої в Малайзії, але туризм тут розвинутий набагато краще - половина ВВП країни створюється за рахунок прибутків від туризму.

Близько 40,7% трудових ресурсів зайнято в сільському господарстві, де й виробляється 13,3% ВВП країни (у 2011 р.). Основні культури: рис, кукурудза, цукрова тростина, тапіока, джут і бавовник. Розвинене рибальство і тваринництво.

Найвищими темпами ВВП країни зростав у 80-ті роки (7,9%); у 90-х знизився більше ніж у 2 рази - 3,4%, у 2011 р. він склав 0,1%. Від азійської фінансово-економічної кризи 1998 р. Таїланд постраждав менше всіх, тому що в країні була оперативно розроблена антикризова програма по створенню більш сприятливих умов для іноземних інвесторів. Навіть була скасована заборона на купівлю іноземцями землі, спрощений контроль за використанням коштів філіями іноземних банків і фінансових компаній. Настільки успішний вихід із кризи Таїланд зв'язує з фінансовою допомогою США і МВФ. Але при цьому зачіпаються інтереси національних підприємців, і вони різко виступають за більшу орієнтацію на Японію, Китай і країни Індокитаю.

Республіка Філіппіни. Чисельність населення (у 2011 р.) – 103,8 млн. чол., територія 300,7 тис км . При частці населення у світі в 1,48% її ВВП становить 0,49%, частка у світовому експорті - 0,26%, а у світовому імпорті 0,35%. ВВП становить 395,4 млрд дол., ВВП на душу населення – 4,1 тис. дол., тобто набагато нижчий, ніж у Таїланді. Найвищі темпи розвитку економіки відзначалися в 60-70-ті роки, коли середньорічні темпи приросту ВВП

становили 5,9-6,1%. У 80-ті роки вони знизилися до 2,1%, але завдяки проведеним реформам у 90-х роках зросли до 4%.

Природно-ресурсний потенціал країни представлений запасами нафти, олова, мідної, залізної, хромітової, нікелевої і марганцевої руд. Є запаси срібла і золота, країна добре забезпечена лісовими і рибними ресурсами.

Сільське господарство займається вирощуванням рису, кукурудзи, цукрової тростини, абаки, тютюну, бананів, збиранням кокосових горіхів.

Дешевизна робочої сили стимулює останніми роками приплив трудомістких виробництв із НК ПСА: побутової техніки, електроніки, телекомунікаційного устаткування, виробів фармацевтичної промисловості.

На Філіппінах висока частка державного сектора. Він контролює видобуток вугілля, суднобудування, готельний бізнес, будівництво, виробництво тканин, паперу, цукру.

Головні статті експорту - руди та їхні концентрати, продукція сільського господарства. Імпортуються машини й устаткування, нафта і кам'яне вугілля, споживчі товари. Торгові партнери - США, Японія, країни АСЕАН і країни ЄС.

Індонезія (Республіка Індонезія). Чисельність населення – 248,2 млн. чол., територія - 1,9 млн. км . При частці населення в 3,5% у світі, Індонезія виробляє 1,4% світового ВВП, її частка у світовому експорті - 1,12%, а у світовому імпорті 0,93% (у 2011 р.). Загальний ВВП (за ПКС) у 2011 р. становив 1139 млрд. дол., ВВП на душу населення – 4,7 тис дол.

Основа природно-ресурсного потенціалу країни: нафта, природний газ, олово, кам'яне вугілля, нікелева руда, боксити, золото, лісові і рибні ресурси.

У промисловості, поряд із видобутком корисних копалин, останніми роками інтенсивно розвивається текстильне, швейне, взуттєве виробництва, суднобудування й авіабудування, нафтохімія, електроніка, автоскладання.

Сільське господарство займається вирощуванням: рису, кави, чаю, гіркого і запашного перцю, олійної пальми, тютюну, гвоздики, касави, цукрової тростини, кукурудзи, фруктів, овочів; збором натурального каучуку і копри. Уряд заохочує розвиток інтенсивного сільського господарства - як фермерського, так і плантаційного типів; розширюється використання добрив, гербіцидів, впроваджуються високопродуктивні сорти рослин. Тваринництво розвинуте слабо.

У сфері послуг переважає туризм. Щорічно країну відвідує 3 млн іноземних туристів.

В Індонезії висока частка державного сектора в економіці. У 60-ті роки державний сектор контролював інфраструктуру, комунальне господарство, тобто ті сфери, де рентабельність виробництва була невисокою і були потрібні значні вливання початкового капіталу. До 90-х років державний сектор значно розширився і став нараховувати 200 підприємств у галузі нафтопереробки, виробництва сталі, цементу, мінеральних добрив, виплавки алюмінію, у суднобудуванні. Це викликало непомірне розростання адміністративного апарату, корупцію.

НІК Латинської Америки. До них відносяться Бразилія, Мексика, Чилі й Аргентина. Ці країни мають значний природно-ресурсний потенціал, тому поштовхом для підвищення темпів економічного розвитку в них став експорт сировини і продукції сільського господарства. Наприклад, у Чилі в недавньому минулому 80% експорту складала мідь.

Порівняно з НІК ПСА, чотири НІК Латинської Америки мають меншу частку і в населенні, і в промисловому й сільськогосподарському виробництві світу. Якщо за часткою населення вони поступаються НІК ПСА в 1,3 разу, то за експортом - у 2,6, а за сільськогосподарським виробництвом - у 2,3 разу.

До 80-х років для країн регіону була характерна «імпортозамінна індустріалізація» з опорою на внутрішні можливості. Вона сприяла нарощуванню виробництва в галузях важкої промисловості, збільшенню експорту сировини, здійсненню протекціоністської політики. При цьому відзначалася сильна роль держави в управлінні економікою. Етатистська модель давала суттєві результати і забезпечувала 5-6% річного зростання ВВП у 50-70 роки. У 70-ті роки темпи зростання зберігалися за рахунок нарощування потужностей видобувних галузей, але при цьому постійно збільшувалася кількість найменувань товарів критичного імпорту. Світова економічна криза, що настала після енергетичної 1979 р., призвела до падіння попиту на латиноамериканську сировину, а зростання цін на нафту - до інфляції. Це викликало відплив капіталу з регіону і ще більше погіршило ситуацію.

З 80-х років Латиноамериканські країни перейшли до неоліберальної моделі розвитку, що створила умови для виходу з кризи. В основі цієї моделі, як і в країнах ПСА, лежала орієнтація на зовнішні чинники і зовнішньо орієнтовану економіку. Головна роль держави тепер замінювалася ініціативою приватного сектора. Ця модель одержала назву «креольського неолібералізму».

Одним із важелів сучасного економічного розвитку в світі є фондові біржі. Вони як центри мобілізації фінансових коштів, діють у більшості країн ЛА, а в деяких із них їх по декілька. Так, на бразильському ринку цінних паперів нараховується 9 бірж. Найбільшою з них є Фондова біржа Сан - Паулу «Bovespa», що зосередила у себе 70% обсягу торгів усього регіону, на ній котируються акції таких відомих компаній як «Banco do Brasil S.A.» (банк Бразилії), «Gol Linhas Aéreas Inteligentes S.A.» (авіакомпанія Бразилії), «LATAM Airlines Group S.A.» (бразильсько-чилійська авіакомпанія). Другою за розмірами фондовою біржою після фондової біржі Сан-Паулу є Мексиканська фондова біржа «Bolsa Mexicana de Valores, BMV» [194].

Фінансовий центр країн Центральної Америки і Карибського басейну - фондова біржа в Мехіко (тут зареєстровано 200 компаній).

Третьою за значенням є біржа в Буенос-Айресі, де обороти акцій приватних і державних компаній щодня досягають 70-80 млн дол.

Чилі (Республіка Чилі). Чисельність населення (у 2011р.) - 17,1 млн чол., територія - 756,9 тис. км². При частці населення у світовому 0,24%, країна виробляє 0,38% світового ВВП. На економіку припадає 0,45% світового

експорту та 0,39% світового імпорту. Загальний ВВП склав у 2011р. 303,5 млрд дол., ВВП на душу населення – 17,1 тис. дол.

Темпи зростання економіки - одні з найвищих у НІК (у 90-х роках - 5,4%); темп росту ВВП у 2011 р. – 5,9%).

Основа природно-ресурсного потенціалу країни мідні, залізні, марганцеві і цинкові руди, кам'яне вугілля, золото, самородна сірка, селітра.

Традиційно добре розвинута гірничодобувна промисловість. Останнім часом до неї додалися швидко зростаючі деревообробна, нафтохімічна, рибна, легка і харчова.

Сільське господарство займається вирощуванням зернових, винограду, цитрусових. Розвинуто молочно-м'ясне скотарство. Сільське господарство високоінтенсивне.

З початку 90-х років основний потік іноземних інвестицій направлявся в гірничорудну промисловість (56%), сферу послуг (34), переробну промисловість (7) і сільське господарство (3%).

Мексика (Мексиканські Сполучені Штати). Чисельність населення (у 2011 р.) майже 115 млн чол., територія - 1958,2 тис. км . При частці населення 1,64% у світовому показнику країна виробляє 2,1% світового ВВП. На неї припадає 1,95% світового експорту та 1,97% світового імпорту. Її сукупний ВВП у 2011 р. становив 1683 млрд дол. ВВП на душу населення – 14,8 тис. дол.

Природно-ресурсний потенціал країни: запаси нафти (8-е місце в світі), природного газу, свинцево-цинкові, мідні, срібні та марганцеві руди, самородна сірка.

На початку 90-х років було проведено повномасштабну приватизацію гірничорудної промисловості, чорної металургії, авіаційного транспорту, зв'язку, найбільших банків. За масштабами приватизації і прибутками від неї Мексика - лідер серед країн регіону. Її прибутки від приватизації за 1990-94 рр. склали 24,3 млрд. дол. (в Аргентині - 18,5, Бразилії - 9,1 млрд. дол.).

Завдяки тому, що в країні поки що зберігається більш низький рівень заробітної платні, ніж у країнах ПСА, Мексика є привабливою для інвестицій як зі США, так і з країн ПСА. Інвестиції в основному йдуть у експортноорієнтовані галузі.

Істотну роль в економічному розвитку країни відіграло її приєднання в 1994 р. до Північно-Американської зони вільної торгівлі (NAFTA) і співробітництво зі спільним ринком країн Південної Америки (MERCOSUR), що об'єднує Бразилію, Аргентину, Уругвай і Парагвай.

Після включення Мексики в NAFTA зросла її присутність в економіці США. Завдяки США Мексика в 1998 р. вийшла на сьоме місце в світі (1,5 млн шт.) за виробництвом автомобілів. 83% мексиканського експорту йде в США, 73% мексиканського імпорту - зі США. Мексика одержала доступ до іноземних інвестицій, 70% з них - зі США. І все ж таки актуальним залишається питання залучення ПШ.

Сільське господарство дає 3,8% ВВП (у 2011 р.). Основними сільськогосподарськими культурами є пшениця, кукурудза, сорго, бавовна,

кава, цукрова тростина. Добре розвинуте екстенсивно-пасовищне м'ясне скотарство, свинарство.

Промисловість дає 34,2% ВВП. Розвинуті нафто- і гірничовидобувні, нафтопереробні галузі, електроніка, текстильна і харчова промисловість.

Сфера послуг дає 62% ВВП, в основному це туризм і діяльність фондової біржі в Мехіко.

Аргентина (Аргентинська Республіка). Чисельність населення (у 2011 р.) – 42,2 млн чол., територія - 2,8 млн км². При частці її населення 0,6% у світовому показнику, країна виробляє 0,9% світового ВВП. На неї припадає 0,47% світового експорту та 0,4% світового імпорту. Загальний ВВП у 2011 р. становив 725,6 млрд дол.; ВВП на душу населення - 17 700 дол.

Найвищі середньорічні темпи приросту ВВП за останні десятиріччя відзначалися в 50-ті (4,5%), а найнижчі - з негативним значенням (-1,65) - у 80-ті роки. В даний час Аргентина нарощує обсяги виробництва, і приріст ВВП за 1991-2000 роки склав 3,2%, у 2006 р. - 8,5%, у 2011 р. темп росту ВВП досяг 8,9%.

Природно-ресурсний потенціал країни: родючі земельні ресурси, лісові ресурси, гідроенергетичні річкові, запаси нафти, кам'яного вугілля, природного газу, уранових, цинкових, мідних, берилієвих і залізних руд.

Галузева структура промислового виробництва спочатку орієнтувалася на видобуток корисних копалин - кам'яного вугілля, залізної руди, нафти. Згодом у країні почали віддавати перевагу переробним галузям: чорній металургії, нафтопереробці, хімічній промисловості, автомобілебудуванню, текстильній і лісовій промисловості. Тут раніше, ніж у більшості латиноамериканських країн, з'явилися такі прогресивні галузі, як атомна, електроніка, літакобудування.

Сільське господарство не тільки забезпечує своєю продукцією населення країни, а й є значним експортером зерна, яловичини, шкір, шерсті, винограду, вин. Тут вирощують пшеницю, кукурудзу, розвинуті скотарство і вівчарство.

У 90-х роках бурхливим процесам приватизації сприяло прийняття закону, за яким іноземні інвестори прирівнювалися в правах до національних. Внаслідок цього 28% державної власності перейшло до американського, а 24% - до іспанського капіталу. Чилійський капітал брав участь у націоналізації енергетики. За рахунок надання іноземним банкам рівних прав із національними, зросло їхнє число, і тепер 60% кредитних операцій припадає на частку іноземних банків.

Незважаючи на явний прогрес у макроекономічній і фінансовій стабілізації, в Аргентині загострилася проблема бюджетного дефіциту і зростання внутрішнього боргу.

Бразилія (Федеративна Республіка Бразилія). Чисельність населення (у 2011 р.) – 205,7 млн чол., територія - 8,5 млн км². За чисельністю населення частка Бразилії складає 2,93%, а всі інші показники - нижчі: частка у світовому ВВП - 2,89, у світовому експорті - 1,42%, у світовому імпорті – 1,23%. На відміну від Аргентини, економічний підйом у країні мав місце в 70-х роках (середньорічні темпи приросту ВВП - 8,5%), а потім змінився спадом у 80-ті

роки (1,4%) і деяким підйомом у 90-ті (2,0%). У 2006 р. приріст ВВП становив 3,1%, у 2011р. – 2,7%

За обсягом промислового виробництва Бразилія вийшла на восьме місце в світі, має власний аерокосмічний комплекс. До середини 90-х років вона стала займати третє місце в світі, після Японії і Республіки Кореї за виробництвом морських суден, п'яте - за випуском тракторів, шосте - за виготовленням озброєння, літаків, сьоме за випуском автомобілів і виплавною сталі, десяте - за виробництвом металообробних і ковальсько-пресових верстатів.

Країна страждає від недостатньо розвинутої інвестиційної бази. Тут низька частка участі внутрішніх накопичень в інвестиціях (у Бразилії це усього 19,3% ВВП у 2011р.). Тривалий час Бразилія орієнтувалася на іноземний капітал. За 1991-97 р. приплив ПІІ зріс більше ніж у 4 рази, але в основному він має короткостроковий характер і при зміні політичної або економічної ситуації «тікає» із країни. За період 1080 – 2011 р. обсяг залучених ПІІ дорівнював 471,2 млрд. дол., у 2011 р. надійшло ПІІ 6,6 млрд.дол. [175].

Бразилія орієнтується переважно на національний капітал. При цьому вона бере активну участь у процесах субрегіональної інтеграції, намагається об'єднати навколо себе південноамериканські держави і протистояти експансії США. Вона є активним учасником МЕРКОСУР.

У плані економічних реформ у країні проводиться масова приватизація, здійснюються заходи по підвищенню конкурентспроможності місцевих підприємств, заохочується приватна ініціатива, залучаються іноземні інвестиції. Якщо в 1990 р. ПІІ склали 30,2 млрд дол., то в 1999-128,5, а в 2005 р. - 201 млрд. дол. Держава приватизувала багатомільярдні об'єкти інфраструктури: телекомунікаційний і телефонний зв'язок, електро- і газопостачання, виробництво електроенергії та ін.

Бразилія постала ініціатором створення MERCOSUR. Мета - створити загальний ринок країн Латинської Америки.

Бразилія володіє одним з найбагатших у світі природно-ресурсним потенціалом. За територією - п'яте місце в світі, за запасами деревини і залізної руди - друге (після Росії), бокситів – четверте, марганцевих руд – п'яте місце в світі. Крім цього, провідне місце займає країна за запасами цинку, берилію, ніобію, платини, нікелю, урану, золота. Бразилія входить у першу шістку країн за гідропотенціалом рік.

Промисловість дає 27,5% ВВП (у 2011 р.) і виділяється видобутком корисних копалин (залізної руди, бокситів, золота, дорогоцінних каменів і т.д.), чорною і кольоровою металургією, машинобудуванням (у тому числі виробництвом літаків, морських і річкових суден, супутників), електронною і харчовою промисловістю, лісопромисловим комплексом.

Відносно сільського господарства, то тут вирощують пшеницю, кукурудзу, какао, каву, бавовну, цукрову тростину, цукрові буряки; на нього припадає 5,5% ВВП (у 2011 р.). У сільському господарстві зайнято 20% трудових ресурсів.

Сфера послуг (67% ВВП) - фінансові послуги (у Сан-Паулу розміщується одна з головних фінансових бірж регіону), туризм.

У великої за територією країні загострилися проблеми непропорційного розвитку різних її частин, з'явилися «депресивні» регіони, що викликає зростання соціальної напруженості.

Республіка Індія. Індія - друга за чисельністю населення (1205,1 млн. чол. на 2011 р.) і сьома за територією (3,3 млн км²) країна світу. За ВВП (4515 млрд. дол.) вона займає третє місце в світі після США та Китаю. Зовнішній борг у 2011 р. склав 289,7 млрд. дол., частка державного боргу у ВВП – 48,5%. ВВП на душу населення – 3,7тис. дол. США.

Індія належить до країн, що розвиваються, із середнім рівнем доходів. На країну припадає тільки 5,6% світового ВВП (у 2011 р.), 1,67% світового експорту та 2,59% світового імпорту. Тобто за всіма цими показниками Індія не відповідає своїй частці населення в світі.

Індія є членом ООН з моменту її організації, одним із фундаторів і лідерів Руху неприєднання; займає особливу позицію з нерозповсюдження ядерної і ракетної зброї, створення без'ядерної зони в Південній Азії. Індія - член регіонального співробітництва Південної Азії - СААРК, «Плану Коломбо».

Індія останніми роками перейшла на постіндустріальну стадію розвитку. У 2011 р. у виробництві ВВП сільське господарство займало 17,2 і промисловість - 26,4%. На сферу послуг (транспорт, торгівлю, зв'язок) припадає 56,4% ВВП. Темпи росту ВВП відзначалися на рівні 6,0% у 1991-2000 рр. Це нижче, ніж у середньому в Азії (6,6 %), але вище, ніж у цілому в країнах, що розвиваються, - 5,0 %. У 2011 р. темп приросту ВВП становив 7,2%.

Хоча населення Індії подвоюється кожні 30 років, а ВВП з 1980 р. - кожні десять років, країна тільки змогла перейти з групи найбідніших країн у групу із середніми доходами. Її душевий ВВП у 1,8 разу нижчий, ніж у країнах Азії, і в 1,9 разу нижчий, ніж у країнах, що розвиваються.

Частка ВВП Індії протягом сторіччя постійно змінювалася: спочатку спадала до 1970 р., а потім стала зростати, але все одно вона поки що не зіставимо з часткою її населення (17%) і природно-ресурсним потенціалом. Проте, високі темпи зростання економіки Індії в новому тисячолітті дозволили Індії посісти третє місце в світі за розміром ВВП (після США і Китаю).

У сільськогосподарському виробництві частка Індії порівняно з 1900 р. знизилася, а країн Азії та країн, що розвиваються, - зросла.

Індія займає перше місце в світі за виробництвом цукру, друге - за вирощуванням джуту і тютюну, виробництвом бавовни-волокна і бавовняних тканин (після Китаю), третє - за видобутком вугілля (після Китаю і США), виробництвом і споживанням бавовни.

Індія має багатий природно-ресурсний потенціал. Вона входить у першу десятку країн світу за запасами деревини, площі оброблюваних земель, гідропотенціалом річок, територією, населення, запасами вугілля, залізних,

уранових, марганцевих, хромітових руд, бокситів, діамантів та інших коштовних каменів.

При цьому країна імпортує нафту і нафтопродукти.

Частка Індії у світовому промисловому виробництві почала зростати з 80-х років. У країні було розроблено стратегію розвитку по «лініях проникнення», котрими стали залізничні магістралі, що з'єднують 4 найбільші агломерації країни: Мумбайську, Калькутську, Мадраську і Делійську. Ці залізничні лінії утворили чотирикутник, сторони якого назвали «коридорами зростання». Завдяки наявності розвинутої інфраструктури вони стали притягати до себе головні промислові новобудови країни. Тут почали виникати підприємства чорної металургії, важкого машинобудування. Коридори зростання розростаються вшир і охоплюють нові, дотепер не освоєні, території.

Незважаючи на значний природно-ресурсний потенціал, розвиток промисловості стримується недостатньою сировинною базою і нестачею фінансових коштів.

Структура промислового виробництва за виробітком ВВП: текстильна промисловість - 17,2, нафтова і вугільна - 16,5, чорна і кольорова металургія - 14, машинобудування - 12, харчова промисловість - 11,4, целюлозно-паперова - 7, електротехнічна - 5%.

Найвищі темпи зберігають галузі інформаційних і комп'ютерних технологій. Індії належить 5% світового ринку комп'ютерного устаткування і програмного забезпечення.

Сільське господарство - основна ланка економіки, в ньому зайнято 52% працездатного населення (у 2011 р.). Уряд продовжує здійснювати принципи «зеленої революції» у сільському господарстві, спрямовані на іригацію посівних площ, розширення посівів високопродуктивних сортів рослин, активніше використання мінеральних добрив і сільськогосподарської техніки.

У сільському господарстві відчувається постійна нестача державних асигнувань. Значні інвестиції вкладаються в створення сільської інфраструктури. Політика лібералізації цін на аграрну продукцію сприяла зростанню приватних інвестицій у сільськогосподарському виробництві.

В економіці країни домінуючу роль відіграє приватний сектор, що забезпечує 75% ВВП країни. Він лідирує в легкій, харчовій, медичній промисловості, в торгівлі, машинобудуванні, будівництві, на автотранспорті. На державний сектор припадає 25% виробництва ВВП. Він переважає в оборонній промисловості, енергетиці, авіаційному, залізничному та морському транспорті, зв'язку і металургії. Державний сектор опікується науковими розробками. Індія має високі електронні технології, космічну промисловість, атомну енергетику.

У недавньому минулому централізоване планування було замінено на ринкові механізми. Був відкритий широкий доступ приватним компаніям у такі раніше строго державні галузі, як авіабудування, суднобудування, чорна і кольорова металургія, електроенергетика, авіатранспорт.

За даними Всесвітнього банку 36% населення Індії живе в умовах бідності з прибутком менше ніж 1 дол. на день.

Для поліпшення економічної ситуації в країні держава стала приділяти підвищену увагу розвитку дрібних виробництв. Їхня частка в промисловості досягає 40%, у промисловому експорті - 45, у загальному експорті - 35%.

Постійний надлишок робочої сили, обмежена купівельна спроможність населення, незначний прогрес в економіці стали основою масового розвитку традиційних форм господарської діяльності. Залучення нових технологій дало можливість модернізувати дрібне виробництво, технічно зблизити його з великим.

Держава проводить політику захисту внутрішнього ринку від активної іноземної конкуренції, що створює умови для виживання дрібних підприємств, орієнтованих на бідні прошарки населення. Цей ринок має свою специфіку: попит обмежений вузьким набором товарів першої необхідності, мало схильний до змін, що дає можливість не витратити додаткових коштів на модернізацію і відновлення асортименту. В основному йдеться про текстильне, взуттєве, шкіряне, скляне і будівельне виробництва, в яких дрібні підприємства становлять 70-80%. Держава створила перелік товарів, що заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, що можуть закуповуватися в дрібних виробників за фіксованою ціною. Це фактично гарантує збут продукції.

Чисельність трудових ресурсів в Індії становить 487,6 млн чол., а рівень безробіття складає 9,8% у 2011 р.

Уряд розробив нову економічну програму, що передбачає прискорення лібералізації економіки, підвищення темпів зростання сільськогосподарського виробництва до 5% за рік, стимулювання іноземного бізнесу. У 40 пріоритетних галузях промисловості, в тому числі в автомобілебудуванні, виробництві штучних добрив і енергетичного устаткування, уряд гарантує допуск 51% іноземної участі.

Частка Індії в припливі портфельних інвестицій у країни, що розвиваються, складає 9,5%. Пріоритети віддаються інвестиціям в інфраструктуру і ключові галузі економіки, включаючи експортні.

З огляду на чисельність населення Індії, її економіка працює насамперед на свій внутрішній ринок і поки що бере недостатню участь у міжнародному поділі праці. На експорт надходить тільки 7% ВВП. При частці населення країни у світовому населенні в 17% її частка в світовому експорті усього 0,9%.

У структурі індійського експорту переважають текстильні вироби - 24%, сільськогосподарська продукція - 18,9, ювелірні вироби - 14, машини й устаткування - 8,1, шкіра та шкіряні вироби - 4,4, фармацевтичні товари - 4%.

У світовому експорті на частку Індії припадає 20% чаю, 10 - спецій, виробів із шкір, коштовних і напівкоштовних каменів, 5% - залізної руди та її концентратів, бавовняних тканин, текстильних виробів. За останні роки в структурі експорту скоротилася частка сировини за рахунок збільшення частки промислової продукції (76% усього експорту).

Країна залишається найбільшим виробником і експортером чаю. Щоб забезпечити постійно зростаючий його внутрішній попит, і зменшити експорт високоякісних сортів, було знижено мита на ввезення чаю з Бангладеш, Непалу, Шрі-Ланки.

Частка Індії у світовому експорті сільськогосподарської продукції становить 1%.

У структурі імпорту переважають: нафта і нафтопродукти, природний газ, машини й устаткування, продукція хімічної промисловості, золото, срібло, коштовні та і напівкоштовні камені для ювелірної промисловості.

Основні торгові партнери: США, Велика Британія, Японія, ФРН, ОАЕ, Бельгія, Італія, а останнім часом - НІК Південно-Східної Азії.

Істотну роль в економіці Індії відіграє іноземна фінансова допомога в розмірі 7 млрд дол. за рік. Серед основних кредиторів виступають: «Форум розвитку Індії», МБРР, МАР. Державний борг Індії у 2011 р. склав 48,5% ВВП, із них зовнішній борг - 289,7 млрд дол.

3.3.3. Економіка найменш розвинутих країн

Група країн, до яких відносять найменш розвинуті, тобто країни з низьким доходом, - численна. Різні спеціалісти включають до неї від 54 до 60 країн. Показники, за допомогою яких визначається міра нерозвиненості країн - не досконалі (табл.3.35). Найчастіше рівень соціально-економічного розвитку оцінюють за рівнем письменності, за душевим ВВП, купівельною спроможністю, розміром зовнішнього боргу, структурою господарства, структурою зайнятості населення в різних сферах виробництва і т.д. Як би не намагалися виявити універсальний показник бідності, він буде далекий від ідеального.

Таблиця 3.35

Економічні показники деяких найменш розвинутих країн, 2011 р.

Країни	ВВП (за ПКС, млрд. дол.)	ВВП на душу населення, дол.	Населення за межею бідності, %
Бурунді	3,672	400	68
Гаїті	12,44	1200	80
Того	6,324	900	32
Нігер	11,93	800	63
Афганістан	29,99	1000	36
Ліберія	1,836	400	80
Мадагаскар	20,6	900	50
Мозамбік	23,87	1100	54
Ефіопія	94,76	1100	29,2
Малі	18,26	1300	36,1

Сомалі	5,896	600	...
Зімбабве	5,916	500	68
Гвінея-Біссау	1,938	1100	...
ЦАР	3,672	800	...
Єрїтрея	3,978	700	50

Джерело: [133].

За класифікацією Всесвітнього банку країн із душевим ВВП менше 1 025 доларів на рік у світі нараховується близько 50. Більш усього їх у Тропічній Африці південніше Сахари - 38; у Латино-Карибському регіоні - 3 (Гаїті, Гондурас, Нікарагуа), в Азії - 7 (Афганістан, Бутан, Ємен, Камбоджа, Лаос, М'янма, Непал).

Причини бідності цих країн різні: наслідок хижацької колоніальної політики (Гаїті, М'янма, Кот-д'Івуар), периферійне положення (Непал, Бутан), відсутність значних запасів корисних копалин (Чад, Нігер, Бенін), диктаторські режими (Гондурас), відсутність виходу до моря (Малі, Центрально-Африканська Республіка, Уганда), слаборозвинена транспортна, фінансова і соціальна інфраструктури.

Слаборозвинені країни відрізняються неконтрольованою і нерегульованою демографічною ситуацією, при якій ріст ВВП країни не поспіває за ростом чисельності населення. У них низька тривалість життя (у середньому 40-57 років), висока смертність (20-26 проміле), у тому числі і дитяча (135-170 проміле). Процеси псевдоурбанізації ще більше ускладнюють і без того численні економічні проблеми.

На 2008 р. біля 1 млрд. чоловік у країнах, що розвиваються, страждало від постійного недоїдання; біля 1,3 млрд. людей мало щоденні прибутки в розмірі менше 1 долара; більш ніж у 1,1 млрд. чол. очікувана тривалість життя не перевищувала 40 років.

У слаборозвинених країнах основну частину споживчого бюджету складають витрати на харчування. У світі виділяють 25 країн, де за останні 25 років відбулося зниження калорійності щорічного раціону. Якщо в 1970 р. у 24 країнах на одну людину в середньому в день припадало більше 2 тис. калорій, то в 1996 р. їх залишилося 1,7 тис, а нижче цього рівня опустилися 8 країн: Ангола, Бурунді, Заїр, Замбія, Камбоджа, Мозамбік, ЦАР, Чад. Додамо до них Руанду, Ефіопію, Єрїтрею, і загальна чисельність населення «країн недоїдання» складе 460 млн. чол.

Основа економіки цих країн - екстенсивне сільське господарство. На його частку припадає 40 % ВВП. Зайнято в ньому до 80 % працюючого населення.

Багато видів сільськогосподарської продукції є головними статтями експорту цих країн і забезпечують до 90% валютних надходжень (какао в Кот д'Івуарі і Гані, кава в Нікарагуа й Ефіопії), падіння цін або попиту на їхню продукцію відразу ж знижує прибутки країн. Інтенсифікація і модернізація низько продуктивного сільського господарства в даних умовах нереальна через

відсутність можливості накопичення капіталу для його наступного інвестування в модернізацію.

Через фінансову і політичну нестабільність ці країни слабо інтегровані у світове господарство, сюди поволі йдуть інвестиції.

Проблеми слаборозвинених країн полягають у тому, що вони не мають власних резервів для подолання бідності. Відсутність багатих покладів корисних копалин не дає їм можливості одержати прибутки від мінеральної ренти. Якщо ж і якісь корисні копалини є в надрах країни, їхній видобуток залежить від притоку зовнішніх інвестицій. Але тут гальмом для них виступає політична нестабільність і відсутність транспортної інфраструктури. Можна було б розраховувати на приток капіталів для створення трудомістких виробництв, але низький рівень письменності, високий при цьому відсоток функціонально неосвіченого населення стримує розвиток даних виробництв. Світове співтовариство постійно надає допомогу цій групі країн у різних формах, але відсутність механізму її раціонального застосування призводить до розкрадення та розбазарювання цих надходжень.

Вкрай низький рівень накопичення коштів населення і капіталів виробництва унеможлиблює інвестування галузей для створення засобів виробництва, підготовки кваліфікованої робочої сили, удосконалення технологій. Це, у свою чергу, не сприяє росту продуктивності праці, викликає низький рівень споживання, **тобто низький рівень накопичення є результатом злиднів і одночасно причиною їх збереження.**

Незначні інвестиції, що мають місце, не забезпечують впровадження нових технологій. Наприклад, сукупна сума всіх ПІІ (2011 р.), що вкладені в економіку менш розвинених держав Африки та Гаїті з 1970 по 2011 р., дорівнювала 136,0 млрд. дол. що менше в 3,6 рази, ніж інвестиції в економіку Бразилії за цей же період (483,9 млрд.дол.) [175]. Низький попит навіть на товари першої необхідності не дає можливості створювати підприємства серійного виробництва.

Слаборозвинені країни знаходяться на початковому етапі розвитку індустріального суспільства, тому з промислового виробництва в них зазвичай розвинуті галузі з видобутку корисних копалин і переробки сільськогосподарської сировини на експорт; третій напрямок - виробництво продуктів харчування і товарів повсякденного попиту для споживання усередині країни.

У цих країнах промислове виробництво зосереджене в основному на малих підприємствах. По числу зайнятих малі підприємства займають друге місце після аграрного сектора і багато в чому пов'язані з аграрним сектором. Вони більш ефективно використовують наявні незначні сировинні ресурси, постачають населенню споживчі товари, виробляють сільськогосподарський реманент. Це особливо важливо в умовах нерозвиненості складського і холодильного господарства, відсталості інфраструктури і постійних перебоїв у подачі електроенергії. У Східній Африці, наприклад, через проблеми з електроенергією 70% ремісників працюють у помешканнях без електрики і

водопроводу. Крім цього, рівень інтенсифікації виробництва на таких підприємствах нижчий, ніж на великих, що дає можливість створювати додаткові робочі місця. На таких підприємствах велика питома вага живої праці, у тому числі неврахованої: сімейної, дитячої і жіночої.

Можливість дрібних підприємств пристосовуватися до нестабільної економічної ситуації знайшла відбиток в особливих їхніх формах - об'єднанні промислової і сільськогосподарської діяльності. Це так звана «сільська індустріалізація» і «мала індустріалізація», що створюється за межами великих міст для максимального наближення до сировинної бази.

Такі форми підприємництва дають можливість розширити масштаби використання місцевих природних ресурсів, а за рахунок розвитку трудомістких виробництв знизити відтік робочої сили із сільської місцевості.

У ряді країн, що розвиваються, стали створюватися **кластери** - групи малих підприємств, територіально пов'язаних між собою, що здійснюють спільні закупівлі сировини і збуту готової продукції. Малі підприємства витримують конкуренцію з більш значними виробниками подібної продукції завдяки економії на адміністративному штаті і більш детальному вивченні місцевих ринків.

Відбувається помітна диференціація малих підприємств за шаблоном технічної озброєності, спеціалізації, рівнем кваліфікації кадрів, продуктивності праці. Кооперація дрібних підприємств з великими призводить до якісних змін у промисловості. Нові стимули росту дрібного виробництва створює інтернаціоналізація світового господарства при активній ролі ТНК. Об'єктом їх інтересу є малі підприємства в текстильній, взуттєвій, швейній промисловості. Розширюється число малих підприємств з виробництва продукції народних промислів. Кустарні і ремісничі майстерні з великою питоною вагою ручної праці користуються підтримкою уряду своїх країн не тільки з урахуванням економічної необхідності, але і як охорона культурної спадщини. Широко функціонує **неформальний** (неорганізований, неофіційний, нерегульований, нецензований) **сектор**. За звичай, до нього відносять ту частину населення, що зайнята в традиційно відсталих галузях економіки, і не враховується офіційною статистикою, відрізняється низькими прибутками, часто в натуральній формі, на грані фізичного виживання. Це найдрібніші підприємства, що виробляють товари і послуги, а також незалежні, самозайняті виробники в містах.

В Азії й Африці більше 50% жінок, не зайнятих у сільському господарстві, працюють у неформальному секторі (Замбія - 72%, Гамбія - 62%). Це роздрібна торгівля і традиційні послуги.

Високі темпи урбанізації переповняють міста надлишковою робочою силою, у них питома вага неформальної зайнятості складає 20-60%. Неформальний сектор виготовляє текстиль, килими, іграшки, взуття, біжутерію, перуки, штучні квіти.

Розділ 4. Регіонально-інтеграційна структура країн світу

Ключові поняття

Регіональна інтеграція; рівні інтеграції; Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС); Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом); Європейське економічне співтовариство (ЄЕС); Європейський Союз; Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ); Співдружність Незалежних Держав (СНД); Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС); Організація за демократію та економічний розвиток (ГУАМ); Європейсько-Азійське економічне співробітництво (ЄврАзЕС); Митний союз Росії, Білорусі й Казахстану; Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); «План Коломбо»; Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Південний спільний ринок (МЕРКОСУР); Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛААІ); Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок (КАРИКОМ); Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС); Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА); Митний і економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК).

4.1. Основні риси та рівні міжнародної регіональної інтеграції

Міжнародна регіональна інтеграція полягає в тісному, органічному з'єднанні національних економік країн, що компактно розташовані в певному просторі (регіоні). На досить високому рівні розвитку інтеграції національні економічні системи становлять єдине ціле, що характеризується єдиною виробничою структурою, спільною структурою регулювання з боку державних і недержавних інституцій, вільним рухом факторів виробництва і навіть політичною єдністю. Регіональна інтеграція в своєму розвитку проходить п'ять стадій, або рівнів: зона преференційної торгівлі; зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний і валютний союз.

Становлення системи регіональних організацій припадає на кінець 40-х — початок 50-х років. Спочатку вони мали переважно характер політичних союзів (Ліга арабських держав, Організація американських держав, Рада Європи), воєнно-політичних (Західноєвропейський союз) та воєнних (НАТО, Варшавський договір). Та поступово все більше утворюється організацій, в яких економічна функція стає домінуючою. Це — Організація європейського економічного співробітництва (1948 р.), що стала попередницею ОЕСР; Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ, 1949 р.); «План Коломбо» (1951 р.); Європейське об'єднання з вугілля й сталі (1951 р.).

В 1951 році шість країн — Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург — підписали угоду про заснування ЄОВС. Це об'єднання стало «першою ластівкою» інтеграційного процесу. Координація розвитку вугільної

промисловості і чорної металургії очолювалася Верховним органом, який надбав певних наднаціональних повноважень. Після реалізації «Плану Шумана» передбачалася інтеграція й інших галузей економіки. По суті, ЄОВС стало першим щаблем в еволюції європейської інтеграції – зоною преференційної торгівлі.

ЄОВС швидко продемонструвало свою ефективність, між «шісткою» міцніли економічні стосунки, поступово складався механізм регулювання зовнішніх зв'язків на взаємовигідній основі. Згодом розпочалися переговори про поширення інтеграції на інші товари й послуги. Виникла ідея утворення митного союзу, а далі – економічного союзу.

В 1957 р. в Римі було підписано угоду про утворення на базі сполучення трьох об'єднань — Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) і Європейського економічного співробітництва — організації, яка одержала офіційну назву «Європейське економічне співтовариство» і неофіційну — «Спільний ринок». ЄЕС розпочало функціонувати з 1958 року. Його засновниками були шість західноєвропейських держав — Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Вже досить швидко співтовариство продемонструвало свою ефективність. Темпи зростання зовнішньої торгівлі між членами організації значно випереджали світовий показник; зміцнювалися кооперативні виробничі зв'язки; поширився інвестиційний процес всередині ЄЕС.

Зростання економічної могутності «шістки», її впливу на ринках Західної Європи викликали занепокоєння інших країн регіону, насамперед, Великої Британії. Як противагу ЄЕС, було в 1960 р. утворено **Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ)**, до якої увійшли сім держав: Велика Британія, Данія, Португалія, Норвегія, Австрія, Швеція та Швейцарія. Трохи пізніше до «сімки» приєдналися Фінляндія, Ісландія та Ліхтенштейн. Проте ЄАВТ неспроможна була стати гідним конкурентом Європейському Співтовариству. Її внутрішній ринок виявився значно вужчим, оскільки тільки Велика Британія мала економічний потенціал, порівняльний з потенціалом ФРН, Франції чи Італії. Країни «сімки» відставали в темпах інтеграції від країн ЄЕС і поступово перетворювались на аутсайдерів на західноєвропейському економічному просторі. На початку 70-х років ЄАВТ зазнала відчутного «розколу»: Велика Британія, що була економічним лідером і фактичним засновником цієї організації, вийшла з неї і приєдналася до ЄЕС в 1973 р.; разом з нею до такої ж дії вдалася і Данія, а згодом (1985 р.) і Португалія. Це дуже послабило ЄАВТ, і вона так і не змогла в інтеграційному розвитку піднятися вище ступеню зони вільної торгівлі.

Європейське Економічне Співтовариство дедалі міцнішало й поширювалось географічно. До кінця 80-х років до нього увійшли також Ірландія, Греція, Іспанія; учасників «Спільного ринку» стало дванадцятьоро. Співтовариство упорядкувало організаційну структуру, впровадило основні положення спільної економічної політики. В 1979 р. почала діяти Європейська валютна система (ЄВС), що істотно стабілізувало валютні відносини в Співробітництві; введена спільна розрахункова грошова одиниця - екю. В 1958 р. засновано Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку, в 1973 р. - Європейський фонд валютного

співробітництва (ЄФВС). Поступово ліквідувались всі перешкоди на шляху внутрішнього руху факторів виробництва: капіталу, робочої сили, технології. Шенгенською угодою (1985 р.) скасовано прикордонний контроль над пересуванням громадян в межах ЄЕС.

ЄЕС все більше набуває риси політичного союзу, виходить за межі суто економічної організації. В 1979 р. починає діяти Європейський Парламент. В 1987 р. набув чинності Єдиний європейський акт, який, по суті, констатував завершення розвитку стадії спільного ринку і накреслив шляхи до досягнення вищого рівня - економічного і політичного союзу. Таким чином, економічна інтеграція і політичне співробітництво були сполучені в єдиний процес.

Не в останню чергу під впливом успіху ЄЕС, в різних регіонах світу утворюються десятки організацій, що мають за мету економічну інтеграцію. Найбільша кількість угруповань цього типу з'явилась саме тоді. Найвідоміші з них:

- **в Азії:** Рада арабської економічної єдності (1964 р.); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967 р.); Організація Ісламська конференція (1971 р.); Рада із співробітництва арабських країн Перської затоки (1981 р.); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АПЕК, 1989 р.);
- **в Африці:** Організація африканської єдності (ОАЄ, 1963 р.); Центральнафриканський митний і економічний союз (1966 р.); Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКОВАС, 1976 р.);
- **в Латинській Америці і Карибському басейні:** Андська група (1969 р.); Карибський спільний ринок (1973 р.); Латиноамериканська економічна система (1975 р.); Латиноамериканське інтеграційне об'єднання (1982 р.); Міжамериканське інвестиційне співробітництво (1989 р.).

Економічним стимулом процесу регіональної інтеграції мали стати регіональні банки розвитку. Спочатку міркувалось, що ці банки будуть складатися тільки з представників регіональних організацій; але вже невдовзі виявилось, що більшість з них не може існувати власними коштами, отже, за невеликим винятком (наприклад, Ісламський банк), до їх складу входять і деякі розвинуті країни.

Система регіональних банків розвитку в цілому утворилась саме на третьому етапі, коли були засновані банки: Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959 р.); Центральнамериканський банк економічної інтеграції (1960); Африканський банк розвитку (АфБР, 1964); Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966 р.); Карибський банк розвитку (1970 р.); Західноафриканський банк розвитку (1973 р.); Арабський банк економічного розвитку в Африці (1973 р.); Банк розвитку держав Центральної Африки (1975 р.); Східноафриканський банк розвитку (1976 р.).

Крім того, було утворено різні регіональні фонди і програми допомоги країнам, що розвиваються (Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Африканський фонд розвитку, Арабський валютний фонд та ін.). Ці фонди звичайно засновувались регіональними організаціями або регіональними банками розвитку.

Процес регіоналізації міжнародних відносин знайшов відбиток в завершенні побудови структури регіональних органів ООН, комісій з розвитку регіонів. Ще на попередньому етапі були утворені Економічна комісія для Європи (ЕКЄ),

Економічна і соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО) та Економічна комісія для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛАК). До них тепер додалися Економічна комісія для Африки (ЕКА) та Економічна і соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА).

Після розпаду світової соціалістичної системи відбуваються значні зрушення в інтеграційних процесах в Східній Європі та Центральній Азії. Ліквідуються такі великі блоки, як Організація Варшавського договору та Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ). Натомість утворюються регіональні організації, які сполучають як нові незалежні держави, так і колишні соціалістичні країни Європи. Значною мірою цей процес має характер «заповнення вакууму»: на теренах постсоціалістичного простору просто-таки мали з'явитися організації, які б не дали загаснути інтеграційному руху. Так утворилася Співдружність незалежних держав (СНД, 1991 р.). Колишні балтійські республіки СРСР (Естонія, Латвія, Литва), а також Росія і Польща об'єдналися з іншими країнами Балтії в Раду держав Балтійського моря (1992 р.). Причорноморські держави, в тому числі й Україна, утворили організацію під назвою Організація Чорноморського економічного співробітництва (1992 р.). Казахстан, Азербайджан і колишні радянські республіки Середньої Азії стали членами Організації економічного співробітництва, яке було сформовано ще в 1985 р. з ініціативи Ірану, Пакистану й Туреччини.

Важливою ланкою розвитку інтеграційних процесів було переростання Європейського економічного співтовариства в **Європейський Союз**, що було підтверджено Маастріхтською угодою 1992 року (увійшло в дію в 1993 р.). Суть трансформації полягає в тому, що економічний союз, який вже до цього часу сформувався, доповнився валютним і політичним союзом. Суттєвої реконструкції зазнала валютна система ЄС. Замість ЄФВС було утворено Європейський валютний інститут (1994 р.), який здійснив валютну реформу. Сучасні валютні відносини країн ЄС базуються на Європейській системі центральних банків на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ, 1999 р.). Впроваджено спільну валюту - євро.

Авторитет ЄС, його вплив на міжнародну економіку дедалі зростає. Він стає взірцем економічного порядку для багатьох країн, насамперед, для європейських, які прагнуть вступити до нього, або хоча б встановити з ним особливі партнерські стосунки. В 1995 р. число членів ЄС становило 15. В 2004 р. до Європейського Союзу приєдналося ще 10 держав, а в січні 2007 року ще Болгарія та Румунія, отже станом на 2012 рік організація налічує вже 27 країн-членів. Щодо інших країн, то ЄС також намагається налагодити з ними економічні відносини з метою прискорення інтеграції в межах всієї Європи. В 1992 р. ЄС і ЄАВТ підписали угоду про утворення Європейського економічного простору (вступила до сили в 1994 р.). Для країн Східної і Центральної Європи ЄС розробив спеціальні програми економічного співробітництва; зокрема, для країн СНД — Програму

технічної допомоги (TACIS). В 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між ЄС і Україною, ратифікована парламентом всіх країн-учасниць. З кінця 70-х років діють так звані Ломейські конвенції — багатосторонні торгово-економічні угоди між ЄС і країнами, що розвиваються.

Процеси регіоналізації поширюються. В 1994 р. укладено Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), що об'єднала США, Канаду та Мексику. Тоді ж утворюються: Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА), який трансформувався із зони преференційної торгівлі, Західноафриканський економічний і валютний союз (УЕМОА), а в 1995 р. — Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР).

У 2001 р. утворилося інтеграційне об'єднання Шанхайська організація співробітництва (ШОС), до якої увійшли Китай, Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан й Узбекистан.

У 2004 р. за ініціативою президента Венесуели Уго Чавеса і прем'єр-міністра Куби Фіделя Кастро був утворений альянс країн Латинської Америки і Карибського басейну - Боліваріанський альянс для народів Америки (АЛБА), метою якого є сприяння торгівлі і кооперації між країнами-учасниками. У квітні 2009 р. на саміті країн-членів Боліваріанської ініціативи було прийнято рішення про введення умовної віртуальної одиниці для взаєморозрахунків «сукре», яка на думку країн-членів АЛБА, дозволить протидіяти фінансовій кризі і відмовитися від долара США в регіональних операціях [103]. Офіційно «СУКРЕ» введена в обіг з 1 січня 2010 р., її вартість складає 1,25 долара. Вперше «СУКРЕ» використовувалася для взаєморозрахунків в лютому 2010 р., коли відбулася поставка венесуельського рису на Кубу [107].

Регіональні інтеграційні процеси мають тенденцію до подальшого поширення. Так, була оголошена ідея про розширення зони вільної торгівлі НАФТА на всю Латинську Америку. Головною метою є створення зони вільної торгівлі на території двох Америк (ФТАА) (Free Trade Area of the Americas - ФТАА), яка була запланована на 2005 рік, проте розбіжності між країнами здолати не удалось, і єдиний торгівельний простір в Латинській Америці так і не з'явився. На підтримку створення зони вільної торгівлі виступали США, Канада, Мексика і Чилі. Проти інтеграційного об'єднання були Аргентина, Бразилія, Венесуела, Парагвай і Уругвай. Опоненти ФТАА стверджують, що запропонований план загрожує не лише економічним інтересам південноамериканських країн, але і їх політичній незалежності [110].

Також, яскравим прикладом розширення регіональних інтеграційних процесів є створення за ініціативою колишнього французького президента Ніколя Саркозі в 2008 р. Середземноморського Союзу, який об'єднує країни Середземномор'я і країни, що входять в Європейський союз. Цілі організації - узгодження імміграційної політики країн регіону, спільне

рішення економічних і торгових питань, а також захист довкілля [96]. Також однією з цілей проекту є просування Франції на ключові позиції в європейському діалозі з середземноморським регіоном, що не входить в ЄС, лідерство в технологічному розвитку північноафриканських країн і прямий доступ ЄС до газових родовищ Північної Африки. Газопровід, який в майбутньому зможе постачати африканський природний газ в Європу, знаходиться на стадії активного будівництва. У разі успіху проекту Франція могла б стати лідером в середземноморському регіоні, а згодом і лідером ЄС і ключовою постаттю світової політики, значно зміцнивши свої геополітичні позиції. У Середземноморський союз входять 43 країни, а також Ліга арабських держав [193].

На пострадянському просторі також продовжувалися інтеграційні процеси, які здебільшого мали локальний характер на теренах СНД. Так, у 1999 р. Росією, Білоруссю, Казахстаном і Узбекистаном було утворено Єдиний економічний простір (ЄЕП), а в 2000 р. тими ж державами, а також Таджикистаном - Європейсько-Азійське економічне співробітництво (ЄврАзЕС). Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова об'єдналися в Організацію за демократію й економічний розвиток (ГУАМ). Нарешті, Росія, Білорусь і Казахстан сполучилися в Митний союз, до якого наполегливо запрошують і Україну.

Усе це свідчить про певну економічну ефективність міжнародних регіональних об'єднань і їх привабливість для країн світу.

Розглянемо більш докладно особливості інтеграційних процесів по регіонах.

4.2. Регіонально-інтеграційні угруповання в Європі

4.2.1. Європейський Союз (ЄС)

Європейський Союз утворено згідно з Маастрихтською угодою, що була підписана 7 лютого 1992 року; дія угоди розпочалася з 1 січня 1993 р. Як вже було сказано, ЄС являє собою вищий ступінь еволюції західноєвропейської інтеграції, яка пройшла стадії Європейського об'єднання вугілля і сталі та Європейського економічного співтовариства („Спільного ринку”).

Започаткували Європейський Союз шість країн, а сьогодні у його складі нараховується 27 країн-членів. Нагадаємо еволюцію формування Європейського Союзу (табл.4.1).

У травні 1950 року тодішній міністр закордонних справ, а згодом прем'єр-міністр Франції Роберт Шуман запропонував Франції, ФРН та будь-якій іншій європейській державі об'єднати ресурси у вугледобувній та сталеливарній промисловості. Ця пропозиція одержала назву „Декларація Шумана”. Через рік, у квітні 1951 р. Франція, ФРН, Італія,

Бельгія, Нідерланди й Люксембург підписали у Парижі договір про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС).

„Декларація Шумана” виходила за межі суто економічного об'єднання. Головною метою було припинення тривалої ворожнечі між європейськими країнами, об'єднання політичне, культурне, утворення єдиної європейської спільноти, яка б назавжди відвернула протистояння між націями континенту. В основу об'єднаної Європи покладалися принципи миру, демократії, рівноправного співробітництва між країнами.

Ініціатори європейської інтеграції розуміли, що об'єднання Європи – тривалий процес. І було визнано, що його слід починати з економічної сфери. Для успішності процесу інтеграції необхідно було сформувати правову базу, систему інститутів, частина з яких мала б наднаціональний характер.

У березні 1957 р. та ж сама „шістка” підписує у Римі **Договір про створення Європейського Економічного Співтовариства та Європейського Співтовариства з атомної енергетики.**

„Римські договори” набули чинності 1 січня 1958 року. Того ж року було засновано **Європейську парламентську асамблею**, президентом якої був обраний Роберт Шуман.

Економічна співпраця „шістки” починає поглиблюватися. В 1960 р. було утворено Європейський соціальний фонд, завданням якого передбачалося сприяння працевлаштуванню та професійній мобільності працівників між країнами-членами. В 1962 р. започатковано проведення єдиної сільськогосподарської політики як важливого елемента інтеграції. Утворено Європейський фонд організації і гарантування сільського господарства.

Інтеграційний процес набуває подальшого поглиблення. В 1965 р. було об'єднано виконавчі структури ЄОВС, ЄЕС та Євратома. В 1968 р. було укладено договір про митний союз; таким чином, економічна інтеграція піднялася на новий, вищий щабель.

Через 20 років після об'єднання „шістки” вона починає розширюватися за рахунок нових членів. У 1972 р. підписують договір про вступ до Європейського Співтовариства Велика Британія, Ірландія, Данія та Норвегія. Втім, Норвегія так і не стала членом Співтовариства через негативний результат референдуму населення щодо цього питання. Інші три країни стали членами ЄЕС у 1973 році.

Поступово розширюється склад асоційованих членів Співтовариства. В 1975 р. підписується так звана **Ломейська конвенція** (у м. Ломе, столиці Того), згідно з якою асоційованими членами стають вже 46 держав Африки, Карибського та Тихоокеанського регіонів. Ломейська конвенція замінила собою Яунденську конвенцію. В 1979 р. була підписана Друга Ломейська конвенція, в 1984 р. – Третя, яка зафіксувала 65 асоційованих членів. Четверту конвенцію (1989 р.) підписали вже 69 держав.

Продовжується і розширення самого Європейського Співтовариства. У 1981 р. до нього приєдналася Греція, у 1986 р. – Іспанія й Португалія, у 1994 – Австрія, Швеція й Фінляндія. У складі 15 членів Співтовариство функціонувало десять років, аж до 2004 р., коли воно поповнилося ще десятьма країнами, а в 2007 р. членами ЄС стали Болгарія й Румунія.

Після утворення митного союзу і спільного ринка настала черга підготовки до валютного союзу, шлях до якого виявився досить довгим. У 1978 р. в Брюсселі було прийнято рішення про впровадження валютної системи, в основі якої полягала б єдина грошова одиниця „екю”. З 1979 р. європейська валютна система вступила у дію. З 1 січня 1999 р. була уведена нова валюта „євро”, яка замінила собою екю.

Важливою подією інтеграційного процесу стало підписання в 1985 р. у м. Шенген (Люксембург) угоди, яка сьогодні відома як **Шенгенська угода**, про скасування прикордонного контролю між Бельгією, Німеччиною, Францією, Люксембургом та Нідерландами. Згодом Шенгенську угоду підписали й інші члени Співтовариства.

В Шенгенській угоді зазначалося, що для громадян країн ЄЕС формальності на спільних кордонах значно спрощуються. Здійснюється лише візуальний контроль за приватними транспортними засобами, які перетинають кордони на малій швидкості, але не зупиняючись. Передбачалося спрощення порядку переміщення для громадян, які проживають в районах, розташованих поблизу спільних кордонів. Угода визначила необхідність координації митних служб і поліції з метою боротьби із злочинністю. Водночас контроль за пересуванням громадян переносився на зовнішні кордони, й цей контроль ставав більш пильним і суворим. Окремо було оговорено про необхідність запобігання нелегальній міграції з країн, що не є членами ЄЕС.

У 1986 р. підписано Єдиний європейський акт, що доповнював і уточнював Римський договір. Нарешті, у 1991 р. в Маастрихті (Нідерланди) було прийнято проект договору про утворення Європейського Союзу. Договір підписано у 1992 р., а чинності він набув у січні 1993 року.

Таблиця 4.1

ВВП держав-членів ЄС (за ПКС), 2011 р.

Країна	ВВП		
	абс., млрд.дол.	% до ЄС	на душу населення, тис. дол.
Німеччина	3085	20,0	37,9
Велика Британія	2250	14,6	36,1
Франція	2214	14,4	35,2
Італія	1826	11,9	30,4
Іспанія	1411	9,2	30,6

Нідерланди	706	4,6	42,2
Польща	766	5,0	20,3
Бельгія	412	2,7	37,7
Швеція	379	2,5	40,4
Греція	306	2,0	26,3
Австрія	351	2,3	41,8
Румунія	264	1,7	12,5
Чехія	272	1,8	27,1
Португалія	247	1,6	23,4
Данія	209	1,4	37,2
Угорщина	196	1,3	19,6
Фінляндія	196	1,3	36,2
Ірландія	182	1,2	39,6
Словаччина	127	0,8	23,3
Болгарія	101	0,7	13,6
Литва	61	0,4	18,9
Словенія	59	0,4	28,6
Латвія	35	0,2	15,7
Люксембург	44	0,3	80,1
Естонія	27	0,2	20,4
Кіпр	24	0,2	29,1
Мальта	11	0,1	25,4
ЄС	15383	100,0	31,6

Джерело: [133].

Маастрихтською угодою підтверджується спадкоємність основних принципів і здобутків Європейського товариства і водночас визначається, що з її прийняттям розпочинається нова стадія в процесі європейської інтеграції [117]. Союз засновується на базі Європейського Співтовариства, доповненого сферами політики і новими формулами співробітництва.

Головною метою Європейського Союзу проголошується сприяння інтегруванню Європи в єдине економічне й політичне ціле для подальшого економічного й соціального прогресу її народів. Зі змісту головної мети витікають такі основні **цілі**:

- досягнення високого рівня економічного розвитку й зайнятості;
- утворення єдиного простору без внутрішніх кордонів;
- створення економічного й валютного союзу;
- здійснення спільної зовнішньої політики;
- здійснення в майбутньому спільної оборонної політики;
- захист прав та інтересів народів Союзу шляхом запровадження спільного громадянства.

В 1997 р. було підписано **Амстердамський договір**, який уточнив і розширив положення Маастрихтського договору. В ньому підтверджено цілі Європейського Союзу, а крім того, доповнено розділ щодо здійснення спільної зовнішньої політики й політики безпеки. Амстердамський договір містить також окремий розділ про дотримання державами-членами ЄС принципів демократії, прав людини й пріоритету законності, утворення „зони свободи, безпеки й справедливості в інтересах громадян. Наголошена необхідність боротьби з тероризмом, расизмом, контрабандою, злочинністю.

У 2007 р. підписано **Лісабонський договір**. Необхідність внесення змін до договорів ЄС була викликана збільшенням кількості країн-членів ЄС з 15 до 27 держав (з квітня 2004 по 1 січня 2007 рр.). Договір покликаний замінити проект Конституції ЄС, що провалився (в 2005 р. на референдумах у Франції і Нідерландах Конституція була відхилена, Європейський Союз опинився в інституціональній безвиході). Щоб рухатися далі, було необхідно спростити структуру колективних органів, принципи і порядок їх роботи, зробити їх діяльність зрозумілішою і прозорішою. На рішення цієї двоєдиної задачі і спрямований Лісабонський договір.

Згідно з Лісабонською угодою принципи, що розглядалися раніше як декларативні: захист громадян ЄС по всьому світу, економічна, соціальна і територіальна єдність, культурне різноманіття - разом з соціальними цілями, стають головними питаннями політики ЄС. Завданням ЄС також стає створення "внутрішнього ринку" і досягнення цілого ряду цілей: повна зайнятість, соціальний прогрес, високий рівень захисту довкілля, боротьба з дискримінацією, соціальна справедливість, захист прав дітей тощо.

Діяльність ЄС ґрунтується на **загальних принципах** міжнародного співробітництва:

- вірність принципам свободи, демократії та поваги людських прав;
- визначення верховенства права;
- поважання національної ідентифікації держав-членів.

Тривале існування європейського інтеграційного співтовариства, яке сьогодні має форму Європейського Союзу, показало ефективність його політики практично в усіх сферах. Особливо вражаючими є соціально-економічні наслідки інтеграції. Європейський Союз перетворився на потужний світовий центр економічного й політичного тяжіння, на впливову силу в міжнародних відносинах. Цим пояснюється прагнення цілої низки держав, у тому числі України, стати повноправним членом інтегрованої Європи.

4.2.2. Співдружність Незалежних Держав (СНД)

СНД утворилася в 1991 р. на просторі колишнього СРСР і складалася з 12 країн: Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменії, України та Узбекистану. В 2008 р. Грузія вийшла зі складу СНД; отже, сьогодні організація нараховує 11 членів.

В 1992 р. було підписано Статут СНД, який визначив цілі і принципи діяльності Співдружності.

Головною метою СНД є співробітництво в політичній, економічній, гуманітарній, екологічній та культурній областях для всебічного й збалансованого економічного й соціального розвитку держав-членів. Таке співробітництво, як задекларовано, має перетворитися в Економічний Союз; угоду про його створення підписано в 1993 році.

Принципами СНД задекларовано:

- держави-члени суверенні й рівні;
- держави-члени є самостійними й рівноправними суб'єктами міжнародного права.

Останній принцип означає, що Співдружність не буде рухатись до утворення єдиної держави. Проте Статут передбачає широкий діапазон функцій СНД; серед них не тільки співробітництво в сфері економіки, але й колективна безпека, військово-політичне співробітництво, запобігання конфліктів і таке інше. Практично ж не всі країни погодилися співробітничати в усіх сферах. Так, Україна не приймає участі у військових структурах СНД.

Передбачалося, що СНД стане потужним економічним об'єднанням на кшталт Європейського співтовариства. Для цього, здавалося, були об'єктивні підстави. Промисловий потенціал держав СНД складає 10% від світового, запаси основних видів природних ресурсів – 25%, експортний потенціал – 4,5%, простір СНД має досить розвинуту транспортну інфраструктуру [1, с. 95]. На СНД припадає 5% світового валового продукту; за економічним потенціалом Співдружність посідає третє місце після Європейського Союзу та НАФТА. На країни СНД припадає 17% території світової суші; 21% лісів; 30% запасів газу; 30% запасів вугілля; 10% запасів нафти; 36% урану; золота, цинку й свинцю – по 20%; нікелю, міді й молібдену – по 10-12% [47, с. 32].

Таблиця 4.2

ВВП країн СНД в 2011 р.

Країни	ВВП, млрд. дол. (за ПКС)	частка у ВВП СНД, %	ВВП на душу населення, тис. дол.	в% до середнього показника СНД
СНД	3 354	100,0	7,81	100,0
Росія	2 380	70,95	16,7	213,6
Україна	329	9,8	7,2	92,09
Казахстан	216,4	6,45	13,0	166,27
Білорусь	141,2	4,2	14,9	190,58

Узбекистан	94,04	2,8	3,3	42,2
Азербайджан	93,02	2,77	10,2	130,46
Туркменістан	41,51	1,23	7,5	95,93
Вірменія	17,95	0,53	5,4	69,06
Молдова	11,93	0,35	3,4	43,48
Киргизстан	13,1	0,39	2,4	30,6
Таджикистан	16,01	0,47	2,0	25,58

Джерело: [133].

Були підстави очікувати швидкий розвиток інтеграційних процесів між державами Співдружності, оскільки на початку 90 - х років ще збереглися виробничі зв'язки між підприємствами колишніх республік СРСР. Тривалий процес територіального розподілу праці в межах Союзу утворив механізм доповнення, кооперації між економіками союзних республік. Необхідно було пристосувати цей механізм до нових умов, пов'язаних з переходом до ринкової економіки. До того ж, відсутність мовного бар'єру, культурні, навіть сімейні зв'язки сприяли успішному розвитку інтеграції. Проте насправді цей процес іде з великими труднощами.

В 1993 р. урядами країн СНД було підписано договір про утворення Економічного Союзу. Його функціонування мало на меті вільний рух товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Передбачалося узгодження політики в сферах грошово-кредитних відносин, бюджету, цін і оподаткування, валютних відносин, митних тарифів.

Цілями Економічного Союзу проголошувалося стабільний розвиток економіки країн-членів, утворення спільного економічного простору, сприяння взаємним інвестиціям, утворення платіжного союзу із взаємним визнанням внутрішніх валют, взаємну конвертованість валют, що необхідно для переходу до валютного союзу.

В 1990 р. частка взаємних поставок 12 держав СНД перевищувала 70% загальної вартості їх експорту, то в 1995 р. вона складала тільки 55%, а в 2006 р. – вже 34%. При цьому в першу чергу скорочується частка товарів з високим ступенем обробки. Для порівняння: в ЄС частка внутрішньої торгівлі в загальному обсязі експорту перевищує 60%, НАФТА – 45%. За оцінками, близько половини спаду виробництва в країнах СНД в 1991 – 1995 р. р. обумовлена саме скороченням їх взаємного товарообігу [1, 95-96].

Є декілька причин такого явища. З одного боку, - це наслідок глибокого падіння економік всіх країн СНД, розрив економічних зв'язків між суб'єктами економіки колишнього СРСР і труднощі переходу до ринкової економіки. З іншого боку, така ситуація утворюється з політичних причин. Політичні лідери, партії й деякі соціальні верстви країн побоюються втрати частки незалежності країни через необхідність передачі деяких суверенних прав до наднаціональних органів. Незважаючи на багаторазову задекларованість необхідності знижувати митні бар'єри, уряди країн СНД часто діяли у зворотному напрямі – утворювали митні пости, вводили квоти, ліцензування

взаємної торгівлі. Неодноразові зустрічі голів держав і урядів не надають інтеграційному прогресові належного імпульсу через неоднакове трактування національних інтересів кожного члена СНД.

В 2000 році Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія й Таджикистан заснували міжнародну організацію під назвою «Європейсько-азіатське економічне співтовариство» (ЄврАзЕС), яке утворювалося для реалізації угод про митний союз і Єдиний економічний простір.

Головними рисами ЄврАзЕС проголошуються: єдиний економічний простір; спільна політика економічної безпеки; скоординована зовнішньоекономічна політика держав-учасниць; спільні законодавчі засади; тісне співробітництво в гуманітарній сфері.

В 2001 р. в м. Шанхай була заснована «Шанхайська Організація співробітництва» до якої увійшли Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан й Китай.

4.2.3. Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

ОЧЕС утворено в 1992 році Декларацією про чорноморське економічне співробітництво. Секретаріат ОЧЕС розташований у Стамбулі. До ОЧЕС входить 12 держав: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина та Україна. Всі вони безпосередньо виходять до Чорного моря, або мають економічні інтереси на просторі його басейну.

Первинним мотивом формування ОЧЕС була необхідність усунення перешкод у використанні транспортних артерій та вирішення екологічних проблем, а основною ознакою функціонування організації – превалювання двосторонніх зв'язків над багатосторонніми. Феномен ОЧЕС полягає в тому, що це перше велике інтеграційне угруповання країн, яке поєднало держави, які до останнього часу розвивалися, орієнтуючись на різні економічні й політичні моделі [45, с. 8].

Основною метою ОЧЕС є перетворення Чорного моря в море миру, стабільності й процвітання. **Цілями** Співробітництва визначено:

- поліпшення умов для підприємницької діяльності;
- сприяння економічному співробітництву;
- оптимальне використання всіх можливостей для розширення й диверсифікації співробітництва [26, с. 236].

Основні напрямки співробітництва ОЧЕС охоплюють практично весь комплекс співпраці між країнами-членами на багато- та двосторонньому рівні. Пріоритетність надається напрямкам, які створюють умови для національного економічного розвитку. Особливої актуальності набули інфраструктурні напрямки співробітництва, такі як забезпечення транзиту енергоносіїв

територією країн-членів ОЧЕС, а також розбудова європейських транспортних коридорів в регіоні.

В 1994 р. було засновано **Чорноморський банк торгівлі й розвитку**. Кредитування він розпочав з 1999 року. Цілі Банку: фінансування проектів інфраструктури; залучення інвестицій; співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями. Уставний капітал Банку складає 1 млрд. СДР. Квоти окремих країн складають: Росія, Греція й Туреччина – по 16,5%; Україна, Болгарія й Румунія по 13,5%, Азербайджан, Грузія, Албанія, Вірменія і Молдова – по 2% [26, 237].

Основні сфери співробітництва членів ОЧЕС: транспорт і комунікації; інформатика; обмін економічною й комерційною інформацією; стандартизація й сертифікація продукції; енергетика; видобуток і обробка мінеральної сировини; туризм; спільне господарство; охорона здоров'я й фармацевтика; наука і техніка; охорона довкілля. Особлива увага приділяється запобіганню забруднення Чорного моря й збереженню його біопродуктивного потенціалу.

В рамках ОЧЕС утворені Міжнародний центр чорноморський досліджень, Науковий центр ОЧЕС.

Незважаючи на безумовні досягнення на шляху інтеграції в межах ОЧЕС, для більшості країн Чорноморського регіону торгівля з партнерами по ОЧЕС не посідає чільного місця в загальному обсязі зовнішньоторговельного обороту і не є безумовним пріоритетом зовнішньоекономічної політики. Географічний розподіл товарних потоків показує, що зовнішня торгівля країн-учасниць ОЧЕС значною мірою орієнтується на економічно розвинуті країни, насамперед, на ЄС.

Це свідчить про те, що між країнами-членами ОЧЕС ще не склався раціональний поділ праці, який є необхідною складовою розвитку регіонального ринку. Окрім того, обмеженість номенклатури продукції та незбалансованість товарообміну, значна питома вага продукції паливно-енергетичного сектору й видобувної галузі виступають природною перешкодою на шляху лібералізації зовнішньоторговельних режимів у регіоні [45, с.13].

Але ці проблеми поступово вирішуються. Україна має міцні й тривалі інтереси в регіоні ОЧЕС й намагається докласти свої зусилля на підвищення ефективності функціонування цієї організації.

4.2.4. Організація за демократію й економічний розвиток (ГУАМ)

Організація за демократію й економічний розвиток (ГУАМ) - регіональна організація, створена в 1997 р. (хартія організації підписана в 2001 р., статут - в 2006 р.). Аббревіатура ГУАМ походить від перших літер назв країн-учасниць організації: Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова. З 1999 по 2005 рр. в організацію входив Узбекистан [116].

Згідно зі Статутом основними цілями ГУАМ є: затвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права й поважання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної й регіональної безпеки й стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічного й гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного й гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії й практичного співробітництва у сферах, що являють взаємний інтерес.

Структура Організації включає Раду і Секретаріат.

Рада є основним органом організації, яка здійснює свою роботу на рівні глав держав (саміт), міністрів закордонних справ, національних координаторів і постійних представників. За рішенням Ради можуть створюватися робочі і допоміжні органи на постійній або тимчасовій основі, а також проводитися зустрічі представників відповідних міністерств і відомств.

Секретаріат здійснює організаційно-технічне забезпечення діяльності ГУАМ і функціонує під керівництвом Генерального секретаря.

Держави-члени ГУАМ взаємодіють в рамках міжнародних організацій, зокрема ООН і ОБСЄ. У 2003 р. ГУАМ отримала статусу спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН. Також ГУАМ активно співробітничав з іншими державами. Відповідно до Рамкової програми ГУАМ-США щодо сприяння торгівлі і транспортуванню, забезпеченню прикордонного і митного контролю, боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю і поширенню наркотиків державами ГУАМ за сприянням США, Центру SECI, експертів Болгарії, Румунії і Угорщини були реалізовані ряд спільних проектів. Зокрема, створений Віртуальний центр ГУАМ по боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, поширенням наркотиків і іншими небезпечними видами злочинів. В даний момент здійснюється реалізація Проекту по сприянню торгівлі і транспортуванню.

В ГУАМ існує статус спостерігача і партнера. Організація відкрита до співпраці з третіми державами і міжнародними організаціями, які розділяють її цілі і принципи, а також готові брати участь в реалізації спільних ініціатив [116].

4.3. Регіональні інтеграційні угруповання в Азії, Північній та Південній Америці, Африці

4.3.1. Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)

АТЕС утворено в 1989 р. До складу входять: Австралія; Бруней; В'єтнам; Гонконг, Китай; Індонезія; Канада; Тайвань; Китайська Народна Республіка; Республіка Корея; Малайзія; Мексика; Нова Зеландія; Папуа- Нова Гвінея; Перу; Росія; Сінгапур; США; Таїланд; Філіппіни; Чилі; Японія [127]. Секретаріат організації знаходиться в Сінгапурі. З врахуванням специфіки, обумовленої наявністю серед 22 учасника АТЕС не лише держав, але і територій (Тайвань, Гонконг), членів АТЕС прийнято називати «економіками» [128].

АТЕС має консультативний статус. Його політика базується на цілій низці спільних декларацій і заяв лідерів держав з економічних питань: Сеульська декларація АТЕС, Бангкокська декларація про Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, Осацька Декларація дій АТЕС в галузі економіки та ін.

Головною метою АТЕС є сприяння економічному зростанню країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Для цього визначені **пріоритетні напрямки** співробітництва: сприяння регіональній торгівлі, інвестиціям, рухові фінансових ресурсів, розвитку людських ресурсів, передачі технологій, промислового співробітництва і розвитку інфраструктури.

Довгостроковою метою АТЕС в процесі інтеграції є формування до 2020 р. системи вільної торгівлі та ліберального інвестиційного режиму.

Пріоритетні завдання АТЕС-2012:

- лібералізація торгівлі і інвестицій, регіональна економічна інтеграція;
- зміцнення продовольчої безпеки;
- формування надійних транспортно-логістичних ланцюжків;
- інтенсивна взаємодія для забезпечення інноваційного зростання [128].

Принципи діяльності АТЕС: рівноправне партнерство; взаємовигідність економічного співробітництва з урахуванням країн, що розвиваються; схильність до відкритого діалогу й досягнення консенсусу у обговоренні найважливіших проблем.

АТЕС має величезний потенціал людських і природних ресурсів, потужну виробничу базу й контролює значну частину товарного й валютного ринків. Його частка (без Росії) у світовому ВВП становить 60%, в світовій торгівлі – 40%, а в золотовалютних резервах – 80% [26, с. 244]. В країнах регіону проживає понад 2 млрд. чоловік.

АТЕС представляє собою вільний консультативний форум без жорсткої організаційної структури. Секретаріат АТЕС, розташований в Сінгапурі, включає 22 дипломати, які представляють країни-члени АТЕС, а також 20

місцевих співробітників. Спочатку найвищим органом АТЕС були щорічні наради на рівні міністрів. З 1993 р. головною формою організаційної діяльності АТЕС є щорічні саміти (неформальні зустрічі) лідерів країн АТЕС, в ході яких приймаються декларації, що підводять загальний підсумок діяльності Форуму за рік і визначають перспективи подальшої діяльності. З більшою періодичністю проходять сесії міністрів економіки і закордонних справ.

У 1998 р. одночасно з прийомом в АТЕС трьох нових членів - Росії, В'єтнаму і Перу – введений 10-річний мораторій на подальше розширення складу членів Форуму. Заяви на вступ в АТЕС подали Індія і Монголія [181].

4.3.2. Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

АСЕАН заснована в 1967 році. Складається з 10 членів: Бруней, В'єтам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд. На даний момент, статус спостерігача має Папуа-Нова Гвінея. У 2002 р. заявку на здобуття статусу спостерігача подав Східний Тимор [182].

Особливістю цієї організації є співробітництво з деякими іншими країнами за ієрархічним принципом (за ступенем значимості); визначаються партнери по діалогу, партнери по консультації і спостерігачі.

Партнери по діалогу – Австралія, Європейський Союз, Канада, Нова Зеландія, Республіка Корея, США, Японія. **Партнери по консультації** – Росія й Китай.

Місцезнаходження керівних органів АСЕАН - м. Джакарта (Індонезія).

Цілі АСЕАН згідно з Бангкокською декларацією:

- прискорення економічного зростання, соціального прогресу і культурного розвитку в регіоні за допомогою спільних зусиль у дусі рівноправ'я і партнерства з метою зміцнення фундаменту для процвітаючого і мирного співтовариства країн Південно-Східної Азії;
- установа регіонального миру і стабільності між країнами регіону через прихильність принципам Статуту ООН;
- активна співпраця і взаємна допомога в економічній, соціальній, культурній, технічній, науковій і адміністративній областях;
- підтримка тісної і взаємовигідної співпраці з існуючими міжнародними і регіональними організаціями з аналогічними цілями і завданнями [129].

Конкретизуючою ціллю є утворення зони спільної торгівлі.

Співробітництво країн АСЕАН не замикається лише на економіці й соціальній сфері. Воно поширюється на культуру, освіту, науку. Так, 11 університетів країн регіону утворили спеціальну університетську мережу АСЕАН.

Поки що політичне співробітництво країн АСЕАН розвивається більш успішно, ніж економічне. Преференційні пільги мало стимулюють взаємну

торгівлю; торгівля орієнтується переважно на країни, що лежать за межами АСЕАН (Японія, США, ЄС).

В політичних і економічних колах розглядається перспектива на базі АСЕАН утворення широкого Східно-Азіатського економічного співтовариства за рахунок залучення до АСЕАН Китаю, Японії та Республіки Корея.

Оскільки до складу АСЕАН входять як країни НПК, так і країни, що виходять з глибокої економічної кризи, це призводить до певних труднощів в процесі інтеграції. Для його прискорення розроблено спеціальний механізм зони вільної торгівлі – АФТА (ASEAN Free Trade Association – AFTA) Згідно з цим передбачалось, що вже до 2000 року товари (понад 90% обсягу взаємної торгівлі) мали обкладатись митом за ставками, які не перевищують 5%. Контроль за дотриманням цієї політики здійснює спеціальна рада на рівні міністрів.

Головним інструментом домовленостей по АФТА була угода про єдині існуючі пільгові тарифи країн АСЕАН. Згідно йому, щороку визначаються чотири списки:

- товари, тарифи на які підлягають безумовному скороченню;
- товари, тарифи на які офіційно затверджені до скорочення, але вступ у силу цієї угоди відкладається на певний строк;
- тарифи на товари, що обговорюються, вводяться в дію на більш пізні строки через неоднозначність інтересів країн-членів у цьому питанні;
- тарифи, що повністю виключаються з процесу лібералізації (наприклад, на продукцію сільського господарства).

Список товарів затверджується на щорічних нарадах міністрів економіки країн АСЕАН, а поточною роботою по узгодженню товарних списків займається Рада АФТА. Проблемою є виключення з процесу лібералізації сільськогосподарської продукції, а також продукції автомобільної промисловості.

Країни АСЕАН докладають зусиль по залученню іноземних інвестицій до регіону. Розроблено план Асеановської інвестиційної зони, який передбачає усунення до 2010 р. внутрішніх перешкод для інвестицій. Інші країни будуть користуватися пільговим режимом з 2020 р. Головна мета – створення єдиного ринка капіталу в АСЕАН. Всі інвестори з країн організації одержують рівний статус з національними компаніями.

Спільними зусиллями країн АСЕАН розроблена програма розвитку потенціалу басейну ріки Меконг, що має надзвичайне значення для розвитку економіки Лаосу, Камбоджі і В'єтнаму.

Азіатська фінансова криза 1997 року дуже негативно відбилася на економіці країн АСЕАН. Знецінилися національні валюти (малазійський рингіт – на 40%, індонезійська рупія – на 80%). Доходи населення у душовому обчисленні скоротилися удвічі. Приток іноземних інвестицій в 1997 р. скоротився на 40%.

У відповідь на цю кризу на саміті в Куала-Лумпурі в грудні 1997 р. було прийнято документ: „Бачення АСЕАН 2020 року”. В ньому зазначалося, що до 2020 року АСЕАН перетвориться на відкритий для діалогу з усіма країнами світу, стабільний і процвітаючий союз, зв'язаний партнерством в динамічному розвитку і гуманними принципами.

У розвиток цього документу на саміті 1998 р. в Ханойі було прийнято Ханойський план дій. Він конкретизував наміри в економічній сфері:

- зміцнення макроекономічного й фінансового співробітництва;
- більш тісну торговельно-економічну інтеграцію;
- забезпечення прогресу в науково-технічній сфері;
- прогрес у соціальній сфері;
- розвиток трудових ресурсів.

4.3.3. Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА)

НАФТА сполучає США, Канаду й Мексику. Угода утворена в 1994 році.

Головна мета – утворення зони вільної торгівлі в Північній Америці протягом 15 років від підписання угоди. Проте неважко збагнути, що НАФТА має і подальшу перспективу; є підстави міркувати, що саме навколо цієї організації може згодом формуватись спільний ринок обох американських континентів.

НАФТА має великий природно-ресурсний, людський, виробничий і фінансовий потенціал. Населення країн, що входять до організації, перевищує 375 млн. чол.; це утворює потенційно широкий ринок для товарів, а також для інвестицій. Вже сьогодні економічні відносини між країнами НАФТА дуже інтенсивні. В США реалізується 80% експорту Канади і 70% - Мексики. В Канаді реалізується 20% експорту США. Частка США становить 75% усіх іноземних інвестицій в Канаді [26, с. 250]. З утворенням вільної торгівлі для товарів і капіталів США відкриваються ринки Мексики й Канади. Американські фірми матимуть більш вільний доступ до багатих мінеральних ресурсів і деревини Канади, до нафти Мексики. Дешева робоча сила в Мексиці сприяє притоку сюди капіталу зі США й Канади. В той же час Мексика сподівається на широкий споживчий ринок США для своєї продукції легкої промисловості та сільськогосподарської продукції. Привабливим для мексиканців є ринок робочої сили в США; проте поки що існують обмеження на пересування робочої сили в межах НАФТА.

США, безперечно, є серцевиною НАФТА. Мексика ж є містком між цією організацією й організаціями Латинської Америки; до багатьох з них вона входить. Деякі латиноамериканські держави вже сьогодні розглядають можливість приєднання до НАФТА.

Механізм утворення зони вільної торгівлі в Північній Америці передбачає: доступ до ринків; лібералізацію інвестиційної діяльності; гарантії

на підприємницьку діяльність; узгодження стандартів. Протягом 15 років мали бути ліквідовані всі торговельні й інвестиційні перешкоди між країнами НАФТА, митні податки усунені. Між США і Канадою в цілому таких перешкод вже нема, але відносно Мексики ще існують проблеми.

До 2000 року передбачалося вивільнити від митного оподаткування 65% американського експорту до Мексики і 70% мексиканського експорту до США. Особливий наголос робиться на відміні тарифів на текстильні товари. До цього ж терміну забезпечується вільний доступ на мексиканський фінансовий ринок ділків із США й Канади; те ж саме стосується лібералізації інвестування [26, с. 251].

Скасування мита на промислові й продовольчі товари завершилося у 2003 році. Це особливо стосується автомобільної промисловості. Мексика, щоб підтримати національне автомобілебудування, свого часу встановила високі тарифи на імпорт автомобілів. Тепер же, за Угодою, вона протягом 10 років повинна ліквідувати всі обмеження. Ще одне положення Угоди стосується розробки мексиканських мінеральних ресурсів, в першу чергу, нафти: компанії третіх країн не можуть брати участь в їх розробці, видобуванню, виробництві нафтопродуктів [26, с. 251].

Хоча НАФТА стимулює взаємну торгівлю, проте є і приклади торгівельних воєн, коли члени НАФТА не могли домовитися про заходи регулювання торгівлі. Так, в 1996—1997 була «лососева війна» між Канадою і США, «яблучна війна» Мексики проти американських експортерів, «помідорна війна» Мексики з США [192].

В організаційному відношенні не утворено наднаціональних структур, подібних іншим міжнародним організаціям. Регулювання діяльності НАФТА здійснюється переважно шляхом двохсторонніх переговорів між країнами-членами.

4.3.4. Південний спільний ринок (МЕРКОСУР)

МЕРКОСУР утворено в 1995 році на основі Асунсьонського договору 1991 р. про формування зони вільної торгівлі й митного союзу. До організації входять: Аргентина, Бразилія, Парагвай і Уругвай. Часто це об'єднання називають Спільним ринком країн Південного Конусу, оскільки конфігурація південної частини континенту дійсно нагадує конус, повернутий вершиною до Антарктиди.

МЕРКОСУР являє собою потенційно потужний ринок в Латинській Америці. Він зосереджує 45% її населення (понад 200 млн. чол.), 50% сукупного ВВП, 40% прямих зарубіжних інвестицій, 60% сукупного товарообігу й 33% обсягу зовнішньої торгівлі [26, с. 252].

Головна мета – створення спільного ринку країн Південної Америки. Досягнення її має здійснюватись поетапно через стадії зони вільної торгівлі й митного союзу. Договір передбачав скасування всіх тарифних обмежень до початку 1995 року. Це означало б вільний рух капіталу і робочої сили, застосування єдиного зовнішнього тарифу (тобто утворення митного союзу), координацію політики в сферах промисловості, сільського господарства й транспорту, співробітництво в валютно-фінансовій сфері. Отже, ці умови мали бути готові ще до формального утворення організації. Проте в призначений строк повної ліквідації тарифів у внутрішньорегіональній торгівлі не відбулося. Строк перенесено до 2000 року, але й сьогодні є винятки по окремих групах товарів, на які ще зберігаються митні податки. Не вдалося повністю узгодити й зовнішні тарифи щодо третіх країн; все ж таки спільні зовнішні тарифи охоплюють 85% товарних позицій.

МЕРКОСУР виявився ефективною організацією, він дав відчутний імпульс процесові інтеграції в цьому регіоні. За 1991 – 1995 рр. (тобто за п'ять років від підписання Асунсьонської угоди) обсяг внутрішньозонального експорту виріс втричі. Частка внутрішньозональної торгівлі в загальному товарообігу країн МЕРКОСУР становила 22%, що значно вищий показник порівняно з іншими латиноамериканськими організаціями [26, с. 252].

Керівництво МЕРКОСУР пропонує поширити зону вільної торгівлі на всю Латинську Америку і розробляє відповідні плани. В певному відношенні МЕРКОСУР є другим центром інтеграційного тяжіння для латиноамериканських країн поряд із організацією НАФТА. Сьогодні організація Південного Конусу знаходиться на стадії завершення митного союзу, оскільки в 2010 р. був затверджений загальний Митний кодекс, який завершує формування Митного союзу МЕРКОСУР і відкриваються можливості реального утворення спільного ринку [102].

4.3.5. Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАС)

ЕКОВАС було утворено в 1975 році згідно Договору, підписаному в м. Лагос. До складу організації входять: Бенін, Буркіна Фасо, Кот-д'Івуар, острови Зеленого Мису (Кабо Верде), Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того. Співробітництво має власні колективні озброєні сили ЕКОМОГ (Група по моніторингу ЕКОВАС). Штаб-квартира ЕКОВАС розташована в Абуджі (Нігерія).

Найпотужнішою й найперспективнішою в економічному відношенні є тут Нігерія.

Головна мета – утворення економічного союзу в Західній Африці. **Серед цілей:** підвищення рівня життя населення, досягнення економічної стабільності, підвищення рівня освіти й культури населення регіону; забезпечення миру і безпеки в «гарячих точках» (Ліберія, Гвінея-Бісау); боротьба зі злочинністю і незаконним поширенням легкої стрілецької зброї, роззброєння, боротьба з контрабандою. Для цього була створена Група моніторингу (ЕКОМОГ).

Головної мети передбачається досягнути в декілька етапів. Спочатку це – координація політики держав в економічній сфері, далі – утворення спільного ринку, потім – економічного й валютного союзу.

На сьогоднішній день в організації вже створена транспортна і енергетична інфраструктура; введений мораторій на імпорт, експорт і виробництво легкої стрілецької зброї; введені туристські чеки, що приймаються до оплати всіма банками співтовариства, номіналом 5, 10, 20, 50 і 100 заре (західноафриканська розрахункова одиниця).

Особлива увага приділяється перспективам створення федерації західноафриканських держав; введенню уніфікованого паспорта (єдиного громадянства); введенню єдиної валюти «еко»; стандартизації дипломів про освіту; створенню енергетичного пулу.

Основними проблемами на шляху розвитку ЕКОВАС є: відсутність ефективної системи платежів; неузгодженість митних інструкцій (що приводить до контрабанди); багато вимог союзу (наприклад, приведення дефіциту бюджету до рівня ВВП менше 4 %) є для більшості країн-членів важкодосяжними; нестабільність політичної ситуації; громадянські війни; невизначеність регіонально-правового статусу організації [200].

Розділ 5. Особливості економічних стратегій розвинутих країн

Ключові поняття

Економічна політика. Стратегії економічного розвитку економічно розвинутих країн. Стратегічні пріоритети.

5.1. Економічні стратегії Сполучених Штатів Америки

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на **ліберальній моделі**; відповідно до неї уряд здійснює економічну політику, теоретичною базою якої є монетаризм і яка найбільш послідовно втілюється у практику починаючи з другої половини 70-х років минулого століття. Проте лібералізм не завжди був домінуючою політикою США. Вже говорилося про **«Новий курс»** президента Ф. Рузвельта, в основі якого полягала кейнсіанська теорія. Ця теорія була базовою не тільки в часи подолання «Великої депресії» 30-х років і років другої світової війни, але й у повоєнні десятиліття ХХ століття.

На відміну від європейських країн та Японії, економіка яких була зруйнована війною, Сполучені Штати вийшли з війни ще більш потужними економічно. Так, наприклад, з 1939 р. по 1945 р. виробництво електроенергії в США збільшилося на 74%, виплавка сталі – на 50%, видобуток нафти – на 35%, а загальний обсяг промисловості країни в 1943 р. удвічі перевищив рівень 1937 р. [16, с.115]. Зростання обсягів виробництва значною мірою було досягнуто за рахунок державних інвестицій, які за роки війни склали дві третини усіх інвестицій у промисловість.

По закінченні війни регулююча роль держави в американській економіці не тільки не знизилася, але й деякий час навіть посилилася. Президент Г. Трумен, який став до влади в 1945 році, також як і Рузвельт, стояв на позиціях кейнсіанства. Він оголосив так званий «середній курс» економічного розвитку. Середнім він звався через те, що дистанціювався як від системи соціального планування (що притаманне соціалізму), так і від ринкової стихії. Цей курс визначався як «державне регулювання економіки». Його суттю було поєднання підприємницької ініціативи з державною діяльністю в господарстві змішаного типу. Ринкові відносини одержали подальший розвиток. Роль держави полягала в збільшенні урядових закупівель, наданні субсидій приватним фірмам, в ефективній податковій політиці. Держава взяла на себе завдання щодо

зниження безробіття. В 1946 р. було видано «Акт про зайнятість», у якому йшлося про те, що уряд відповідає за координацію зусиль і заходів щодо організації суспільних робіт, а також за симулювання бюджетної політики в сфері зайнятості.

Виходячи з кейнсіанської теорії, американські економісти С. Харріс та Е. Хансен в основу економічної політики пропонували покласти збільшення державних витрат для підтримання оптимальної кон'юнктури, упередження криз і зменшення безробіття в країні. Уряд повинен був не просто стимулювати інвестиції в економіку, але й розширювати саме державне інвестування. Кейнсіанці розуміли, що збільшення державних витрат спровокує дефіцит бюджету, але вважали це явище навіть позитивним, таким, що стимулює динаміку економічного розвитку [16, с.118-119].

Після другої світової війни активізувалася зовнішньоекономічна політика уряду США. Було висунуто ідею створення «світового картелю», що діяв би під американським головуванням. Американські політики й економісти обґрунтували положення, за яким стабільність американської економіки може бути забезпечена не тільки внутрішньою політикою, але й плануванням світового господарства, тобто активним втручанням у міжнародні економічні відносини. З цією метою передбачалося широко використовувати надання позик іноземним державам та інвестування в зарубіжні країни. Це, з одного боку, стимулюватиме американський експорт, а з іншого боку, - зміцнить позиції США у світовій економіці.

Одним з дієвих інструментів зовнішньоекономічної стратегії США став «**план Маршалла**», названий на честь державного секретаря, який запропонував в 1947 р. ідею економічної допомоги європейським країнам. Суть плану полягала в наданні значних коштів на відбудову зруйнованої війною європейської економіки. На ці цілі було виділено 12 млрд. доларів, які надходили до європейських країн протягом чотирьох років (1948-1952 рр.). Учасницями плану Маршалла були 17 країн Західної Європи. Кошти на відбудову надавалися у вигляді позик, поставок товарів та інвестицій, причому адміністрація США жорстко контролювала їх використання. У відповідь європейські країни мусили знизити митні тарифні ставки на імпорту товарів зі Сполучених Штатів. Для контролю за реалізацією плану Маршалла в США була утворена Адміністрація економічного співробітництва.

Слід визнати, що завдяки плану Маршалла економіка західноєвропейських країн одержала суттєвий поштовх до відбудови. В порівняно короткі строки піднялися з руїн підприємства галузей важкої індустрії, було приборкано інфляцію, збалансовано державні бюджети. За планом Маршалла ці країни отримували також військову допомогу. Водночас позиції США в Західній Європі значно зміцнили, їх авторитет у регіоні виріс. Утворення НАТО, куди увійшли західноєвропейські держави, США й Канада, ще більше посилили провідну роль США у світовій політиці. Підвищенню регулюючої ролі США у світовій економіці сприяло також утворення

Міжнародного валютного фонду й Світового банку, у яких позиція США одразу ж стала домінуючою.

Економічні стратегії США формувалися на засадах кейнсіанства аж до початку 70-х років минулого століття. Криза 1973-1975 років виявила необхідність переходу до інших методів регулювання економіки. Сполучені Штати до цього часу вже втратили майже неподільні позиції у світовій економіці, їх частка у світовому виробництві знизилася під тиском європейських країн та Японії, почав втрачати силу долар, зростала інфляція. В таких умовах президент Р. Рейган, який прийшов до влади в 1981 році, запропонував нову програму, яка базувалася на монетаристській теорії американського економіста М. Фрідмена. Уряд Р. Рейгана запропонував і реалізував програму, яка звалася «Нові засади для Америки». В її основі містилася всіляка підтримка приватного підприємництва при одночасному послабленні державного втручання в мікроекономічні процеси. Ця економічна політика одержала неофіційну назву «**рейганоміки**».

На відміну від кейнсіанської теорії, яка проголошувала пріоритет стимулювання попиту, нова політика ґрунтувалася на стимулюванні пропозиції. Головним інструментом регулювання економіки було визначено податкову політику. Податки на корпорації було значно знижено, було запропоновано відмовитися від прогресивного оподаткування. В 1981 р. було прийнято Закон про оподаткування, який передбачав поступове зниження податкового податку на 23%, скорочення максимальної податкової ставки на доходи з капіталу з 70% до 50%. В 1986 р. було прийнято новий закон, за яким максимальна ставка особистих податкових податків скорочувалася з 50% до 28%, а податку на прибутки корпорацій – з 46% до 34%. Найменш забезпечені громадяни були звільнені від сплати податків.

Застосування монетаристських заходів надало американській економіці нового імпульсу. Темпи зростання реального ВВП підвищилися до 3-4% на рік, знизилася інфляція й безробіття. У 80-х роках ХХ ст. було створено 18 мільйонів нових робочих місць – удвічі більше, ніж створили за цей час країни Західної Європи та Японії, разом узяті. Інвестиції в інформаційні технології зростали щороку в середньому на 13%.

«Рейганоміка» діяла ефективно майже до кінця 80-х років, коли виявився черговий спад в американській економіці. Темпи зростання виробництва різко знизилися. Державний бюджет зводився зі значним дефіцитом (не в останню чергу – через зниження надходжень податків), сформувалося велике від'ємне сальдо платіжного балансу по поточних операціях. Погіршилося становище найбідніших і незахищених верств населення через скорочення витрат на соціальні потреби. Інвестиційна активність в країні помітно впала.

Уряд Б. Клінтона повернув від монетаризму до політики, яку називають «**некейнсіанством**». Вона не передбачає такої жорсткої регламентації економічної діяльності, як класичне кейнсіанство, проте активізує роль уряду в економічній сфері. Головною метою уряду визначалося сприяння притоку інвестицій в економіку. Зросли обсяги державних вкладень в основний капітал

країни. Основна увага приділялася заохоченню інвестування в новітні галузі виробництва, які визначають науково-технічний прогрес. Збільшилися соціальні витрати держави, особливо на охорону здоров'я й освіту. Водночас підвищилися податки.

Успіх неокейнсіанської політики продемонструвала динаміка основних показників економіки в 90-х роках. Наприкінці десятиріччя вперше з'явилася тенденція зменшення державного боргу США – з 3,8 трлн. дол. до 3,4 трлн. дол. в 2000 р. [27, с. 153]. Проте деякі експерти й політики висловлювали побоювання щодо перспектив подальшого безхмарного розвитку американської економіки. Її зліт в 90-ті роки минулого століття, як уважав багато хто з них, ґрунтувався на нечуваному «бумі» інвестування в інформаційні технології. Коли цей «бум» мине через насичення ринку інформаційною технікою, то темпи американської економіки мають загальмуватися. Події 11 вересня 2001 р. (теракт) додали нервування й невпевненості щодо її розвитку. Криза 2008-2009 рр. повністю підтвердила прогнози експертів.

Наступний президент США Дж. Буш – молодший повернувся до основних засад економічної політики свого батька, який був прихильником **монетаризму**. Його програма, яка також мала назву «Нові засади», передбачала, перш за все, зниження податків, скасування податку на спадщину, ставки якого досягали 50%. Було встановлено податкові пільги на наукові розробки й дослідження. Бюджетна програма передбачала жорстку економію з метою подальшого скорочення державного боргу. На відміну від «рейганоміки» адміністрація Дж. Буша обережніше ставилась до скорочення витрат на соціальні потреби. Набула підтримки пенсійна система й система медичного обслуговування людей похилого віку «Медікейр». Розроблена програма освіти для дітей з бідних сімей, 70% яких не вміють читати навіть у четвертому класі.

Проте економічні програми уряду Дж. Буша не були виконані повністю. У зв'язку з активною участю США у війнах в Афганістані й Іраку різко зросли бюджетні витрати на армію. В 2004 фінансовому році (закінчився у вересні) дефіцит американського бюджету став рекордним – 413 млрд. доларів (в той час як за уряду Б. Клінтона мав місце профіцит). В 2006 р., правда, цей дефіцит скоротився й склав 250 млрд. дол. Але в 2009 р. він становив уже 1 416 млрд. дол. У 2010 році експерти очікували ще більше зростання дефіциту – до 1 560 млрд. дол., або 10,6% від ВВП [98]. Однак Білий дім очікує, що зможе добитися скорочення бюджетного дефіциту в 2011 і 2012 роках: до 1,27 трлн. дол., або 8,3% ВВП, і 828 млрд. дол., або 5,1% ВВП відповідно. Неприємним для подальшого розвитку американської економіки стає демографічний фактор: наближається час масового виходу на пенсію покоління так званого «бебі-бума» – людей, що народилися в перші повоєнні роки і становлять велику кількість. Вони вже не будуть сплачувати податки, але потребують соціальних пільг.

Втім, порівняно з іншими розвинутими країнами, економіка США виглядає непогано в динаміці. Так, наприклад, в 2003 році приріст реального ВВП у США становив +3,1%, тоді як у Великій Британії +2,2%, Канаді +1,7%,

Японії +2,7%, Франції +0,5%, Італії +0,4%, а в Німеччині навіть був від'ємним: -0,1%. В 2004-2006 роках пересічний приріст ВВП у США становив 3,6%. Але з 2007 р. зростання американської економіки загальмувалося; приріст ВВП складав лише тільки 2,0% (менше, ніж у Німеччині й Великій Британії, не кажучи вже про нові індустріальні держави), приріст промислового виробництва всього 0,5%.

В 2008 р. американська економіка зіткнулася з фінансовою проблемою, курс долара став неухильно падати відносно провідних валют світу. У кризовому 2009 році ВВП США скоротився на 2,6%; у більшості ж розвинутих держав падіння було більш глибоким: у Великій Британії - 4,3%, у Німеччині - 5%, Японії -5,7%, Італії - 5%. Для подолання кризового стану Президент США Барак Обама запропонував програму оздоровлення економіки на суму 838 млрд. дол. За два роки дії програми було створено біля 4 млн. нових робочих місць.

З кінця минулого століття в США відбувається рішуча реструктуризація економіки. Енергійно форсується розвиток інформаційних технологій і програмних продуктів. Відбувається перехід до «індустрії інформації»; поряд із цим уживаються терміни «деіндустріалізація» й «делокалізація» стосовно американської економіки. З одного боку, зростає попит на людей розумової праці високої кваліфікації; з іншого боку, постає проблема масової перекваліфікації робітників переробної промисловості. Так, ще в 50-х роках минулого століття в обробній промисловості працював кожний третій працюючий американець, то сьогодні – лише кожний дев'ятий [4, с. 19]. В 2011 р. промисловість США мала 22,1% частки ВВП, тоді як послуги – 76,7%. Серед американських економістів і політиків виникає побоювання, що індустрія поступово буде відходити з території США («делокалізація») в країни, що більш динамічно розвиваються (в НІК, БРІК), а американці будуть інформаційно обслуговувати чужу економіку [4, с.19].

Зовнішньоекономічна політика США спрямована на зміцнення їх позицій у світовій економіці. Вона здійснюється як через механізм діяльності ТНК, так і відстоюванням інтересів США їх представниками в міжнародних організаціях. Зокрема, США постійно відстоюють політику відкритої торгівлі, фрітрейдерства з метою доступу своїх товарів на міжнародні ринки. Водночас вони (всупереч принципам цієї політики) уводять протекціоністські бар'єри для обмеження внутрішнього ринку від товарів своїх конкурентів. Часто таке обмеження набуває форм антидемпінгових заходів, спонукання торговельних партнерів до «добровільного» обмеження експорту. Така політика пояснюється величезним дефіцитом зовнішньоторговельного балансу. У 2011 р. він становив 803 млрд. дол.

США надають великого значення участі в інтеграційних процесах. Основні напрямки їх міжнародної економічної інтеграції – американські континенти (з перспективою розширення НАФТА на всю Латинську Америку) й Азіатсько-Тихоокеанський регіон (з перспективою перетворення АТЕС на спільний ринок). У процесі глобалізації США претендують на світове

економічне лідерство; ці претензії виправдовуються їхнім величезним економічним потенціалом і стабільно позитивною динамікою зростання американської економіки. Правда, у світовій економіці лідируючі позиції США поступово знижуються; так, ще в 2003 р. на них припадало 30% валового світового продукту, 10% світового експорту й 18% імпорту. Пояснюється це більш динамічним розвитком економіки нових індустріальних країн і країн транзитивної економіки. Прогнозується, що і найближчим десятиліттям США будуть втрачати свої позиції у світовому валовому продукті. Але суттєва перевага в технологіях, інформатиці, продуктивності праці ще надовго забезпечить США фактичне лідерство в міжнародних економічних відносинах.

У 2008 і 2009 рр. США спіткала економічна криза. Вона саме почалася зі США, а потім переросла у світову. Банкрутство деяких великих страхових компаній і банків струсувало згодом всю американську економіку. Зокрема, виявилася хибною політика надання у необмеженій кількості незабезпечених кредитів; спекуляції із цінними паперами призвели до утворення «мильної бульки», яка луснула в 2008 році. Уряд Барака Обами ставить мету здійснювати більш урівноважену економічну політику, зокрема, намагається скоротити дефіцит бюджету за рахунок великих витрат на обслуговування військових контингентів за кордоном (наприклад, за рахунок виведення контингенту з Іраку). Барак Обама і його уряд намагаються підвищити соціальне спрямування економічної стратегії США.

5.2. Стратегії економічного розвитку Японії

Моделлю економічного розвитку Японії, як уже зазначалося, є ієрархічний корпоративізм. Ця модель формувалася протягом останніх півтора століть, удосконалюючись під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин. Вона є основою розробки економічних стратегій країни. Особливостями, що визначають оригінальність японської економічної моделі, є: історико-економічні умови; рішучість у проведенні економічних реформ та їх ефективність; специфіка соціальних відносин усередині країни, зокрема, по вісі уряд-бізнес-населення.

Специфіка формування сучасних економічних стратегій Японії значною мірою пояснюється **особливостями історико-економічного розвитку країни**. Вони характеризуються двома суперечливими процесами: тривалою самоізоляцією Японії від навколишнього світу й готовністю впровадити в національну економіку найкращі здобутки світової наукової й технічної думки. Ізоляція, яку правлячі кола країни (особливо у феодалний період) ретельно підтримували, сприяла не тільки збереженню національних традицій і зміцненню національної свідомості, але й мала економічні наслідки. Один з них полягає в тому, що японці неохоче допускають до себе іноземців, у тому числі – іноземні товари й інвестиції. Частка прямих іноземних інвестицій у японській економіці незрівнянно нижча, ніж японські інвестиції в інших країнах.

Поворотним пунктом японської історії була антифеодальна революція «Мейдзі» (1867-1868 рр.), яка розчистила шлях ринковим відносинам в економіці й надала поштовх формуванню національної буржуазії. З цього часу починається стрімкий процес промислового перевороту, який перетворив Японію на індустріальну державу на початку ХХ століття. Розпочинається широка економічна, політична і воєнна експансія Японії, об'єктами якої був регіон Східної, Південно-Східної Азії та Океанії. Цьому сприяла світова війна: великі колоніальні держави були глибоко занурені у європейські справи й не помітили, як Японія їх поступово виштовхує з Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Вона захопила Корею, Маньчжурію, Тайвань та низку островів у Тихому океані. Японські товари розповсюджувалися по країнах регіону; Японці краще знали традиційні смаки жителів Південно-Східної Азії, ніж європейці та американці.

Напередодні Другої світової війни Японія вже мала потужний військово-промисловий комплекс, що спирався на розвинуту важку промисловість. Особливістю її було те, що енергетична й металургійна бази були розташовані на Північному сході Китаю. Це в роки війни мало негативні наслідки, оскільки сировинні бази були відрізані від машинобудівного комплексу.

Незважаючи на антифеодальну революцію, залишки феодалізму ще не були остаточно викоренені. Великі землевласники і взагалі аристократія мали великий вплив на правлячі кола, на імператорський двір.

Характерною рисою економічного розвитку Японії тривалий час було активне втручання уряду в економічні процеси. Уже після революції Мейдзі держава здійснює протекціоністську політику, всіляко підтримуючи приватне підприємництво. Широко практикуються державні субсидії приватним підприємцям, податкові пільги. Держава перетворюється на активного інвестора. Утворюються великі державні підприємства; зокрема, усі залізниці були державними. Значні кошти витрачаються на розвиток військово-промислового комплексу. В 20-х роках ХХ століття державне підприємництво досягає особливого розмаху. Майже дві третини усіх інвестицій в економіку забезпечувала держава [16, с. 106]. В період між двома світовими війнами посилюється мілітаризація японської економіки. Була проголошена «загальна мобілізація нації», що означало підготовку до війни. Відповідно до цього здійснювалася економічна політика. В галузях стратегічного призначення (нафтова, вугільна, хімічна промисловість, чорна й кольорова металургія) була встановлена система фіксованих цін і утворено планово-розподільчий апарат. Компанії, що виконували військові замовлення, були підпорядковані міністерству озброєнь.

Згідно із законом про «загальну мобілізацію нації» держава одержала практично необмежений контроль над економічними процесами, концентруючи у своїх руках матеріальні й трудові ресурси. Було заборонено страйки, ліквідовано профспілки, розпущено політичні партії.

Крім уряду, контроль над економікою у довоєнній Японії здійснювали великі монопольні об'єднання, концерни на чолі із сімейними холдингами, так

звані «дзайбацу». Вони одержували найбільші військові замовлення й саме вони були найактивнішими прибічниками участі Японії у війні. Найпотужнішими концернами були «Міцуї», «Міцубісі», «Сумітомо», «Ясуда», «Окура». Концерн «Міцуї» охоплював банки, страхові компанії, підприємства гірничої, хімічної, електротехнічної галузей, відігравав значну роль у зовнішній торгівлі. Концерн «Міцубісі» контролював видобуток мідної руди, виробництво мінеральних добрив, нафтопереробну промисловість і судноплавство. Концерн «Сумітомо» контролював чорну металургію, а «Ясуда» володів найбільшими банками, страховими й промисловими компаніями.

Переведення японської економіки на воєнні рейки посилило роль важкої промисловості, особливо металургії, хімічної промисловості. За 1931-1938 роки (період активної мілітаризації) обсяг промислової продукції зріс в 1,6 рази, продукція металургії збільшилася в 10 разів, машинобудування – майже в 7 раз, хімічна промисловість – більш ніж утричі. Наприкінці 30-х років Японія вийшла на перше місце у світі за виробництвом штучного шовку (матеріал для виробництва парашутів), військового суднобудування. Проте занедбаніми опинилися галузі цивільного виробництва.

Політика мілітаризації економіки стала стрижнем економічної стратегії Японії в 30-40-х роках ХХ століття: одержати військову перемогу над своїми конкурентами – США, Великою Британією та Францією, - витіснити їх з Азіатсько-тихоокеанського регіону й установити тут своє неподільне економічне панування.

Перекося в структурі економіки, надмірна монополізація хибними сторонами виявилися в процесі війни. Японія не тільки зазнала поразки, але й опинилася в неймовірно руйнівному становищі. Промислове виробництво наприкінці 1945 року складало лише 10% довоєнного рівня, його частка експорту у світовій торгівлі – лише 0,5%. Японія втратила свої колонії й була окупована американськими військами.

У цій ситуації перед Японією постали вже зовсім інші стратегічні цілі в економіці. Головною метою було якнайшвидше відбудувати народне господарство й ліквідувати відставання від своїх американських і європейських конкурентів, причому не тільки за кількісними показниками, але й – головне – за технологічним рівнем. Необхідно було перебудувати галузеву структуру економіки відповідно вимогам науково-технічного прогресу.

В перші повоєнні роки економічні реформи в Японії здійснювалися під керівництвом американських окупаційних військ; процес реформування очолив американський економічний радник Дж. Додж – відомий фінансист, президент Детройтського банку. Основні напрямки реформи визначалися таким чином: демілітаризація економіки; декартелізація; завершення аграрної реформи.

Було закріплено в новій конституції, що війна вже ніколи не повинна вийти з японської землі; витрати на військові цілі не повинні перевищувати 1% від ВВП.

Декартелізація полягала в ліквідації «дзайбацу». Холдингові компанії були розпущені, їх акції були розпродані подрібненими частками. Лише за два роки 70% акцій перейшло у володіння громадян. Надмірна концентрація економіки була послаблена. Було запроваджено контроль над злиттям фірм, взаємне володіння акціями було обмежене 25%. Проте найбільші монополісти зберегли свої основні позиції. Перше місце посів концерн «Міцубісі», друге – «Сумітомо», третє – «Міцудзі», а четверте – «Ясуда». Під дію демонополізації не потрапили банки.

В 1947-1949 рр. була здійснена земельна реформа. Її основна мета полягала в ліквідації великих земельних володінь і перерозподіл їх селянам-орендарям за викуп по ринковій ціні. Після проведення реформи селяни-власники склали вже 62%, орендарі – 5,5%. Частина землі залишилася в руках поміщиків, проте вони вже не могли активно впливати на відносини в аграрному секторі.

Була здійснена фінансова стабілізація, у рамках якої надавалася американська фінансова допомога, поставлялося пальне, продовольство й медикаменти. Всі гуманітарні товари продавалися за гроші, а виручка йшла на фінансування сільського господарства. Японія повністю розплатилася за цю допомогу через 10 років. Була проведена бюджетна реформа, основою якої було суворе балансування статей бюджету з метою уникнення великого дефіциту. Державні субсидії збитковим підприємствам, що надавалися безповоротно, були замінені банківським кредитом. Було запроваджено фіксований курс єни, грошова емісія жорстко контролювалася.

Пріоритетом економічних реформ визначено піднесення виробництва. Військові заводи були демонтовані під контролем американських окупаційних влад. Заборона виробляти військову продукцію пішла на користь Японії, оскільки вона зосередила зусилля на цивільних технологіях. В той час, коли провідні держави світу відволікали значні кошти на гонку озброєнь, Японія освоювала ринки цивільної продукції. Більше того, вона немало заробила на замовленнях для армії США підчас військових дій у Кореї та В'єтнамі. Це було неабияким стимулом розвитку японської економіки. В окремі роки військові замовлення США давали до третини усіх валютних надходжень Японії.

В рамках економічної реформи було впроваджено такі заходи: введено процедуру банкрутства компаній; введено контроль уряду над ключовими галузями економіки; заморожено ціни й заробітну плату; відтворено централізоване постачання підприємств.

Роль держави в післявоєнній відбудові економіки Японії не тільки не ослабла, але й зросла. За основу економічної моделі розвитку було взято кейнсіанську теорію, яка передбачає активну роль держави в регулюванні економіки. Було запроваджено планування економічного розвитку, плани мали індикативний характер. Програма відбудови економіки спиралася на три плани: 1949-1952, 1949-1953, 1951-1953; ці плани корегували й доповнювали один одного. Найбільш змістовними були «П'ятирічний план самозабезпечення» (1955-1959 рр.) й «Новий довгостроковий план економічного розвитку» (1957-

1960 рр.). Наступні плани мали за мету прискорення темпів розвитку економіки й удосконалення її галузевої структури.

Важливим напрямком економічної стратегії стала **зовнішньоекономічна орієнтація японської економіки**. Держава здійснювала контроль над зовнішньоекономічними операціями, розподіляла за лімітом кошти на оплату імпорту. Основою зовнішньоекономічної політики був протекціонізм, приплив іноземного капіталу в Японію обмежувався.

Післявоєнна економічна реформа оздоровила японську економіку; вона стала тим трампліном, з якого почалося бурхливе піднесення Японії у світовому економічному просторі. В 50-ті-60-ті роки ХХ ст. японська економіка розвивалася дуже високими темпами, щорічний приріст ВВП становив пересічно 15%. Це був час відбудови економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. В другій половині 60-х років ХХ ст. приріст дещо знизився, але все ж таки був досить високим, у середньому 11%.

Період 70-х-80-х років минулого століття характеризується помірною динамікою економічного розвитку. Пересічні темпи росту ВВП складають 3,8-4,5%. Це був час стабілізації вже зрілої економіки. Невисокі темпи пояснюються структурною перебудовою економіки, а також світовою енергетичною кризою початку 70-х років. В цей період відбуваються певні зміни в економічній політиці уряду. Був скасований валютно-ліцензійний контроль над імпортом, знято обмеження для притоку капіталу й для експорту японського капіталу за межі країни. В середині 70-х років ХХ ст. Японія перейшла від фіксованого до плаваючого курсу єни. Для форсування розвитку пріоритетних галузей – електронного машинобудування й виробництва сучасних засобів зв'язку – були впроваджені державні програми фінансової й організаційної підтримки науково-дослідних робіт, що виконувалися найбільшими фірмами в галузях високих технологій. Однією з них була «Програма фундаментальних досліджень в галузі новітніх технологій» (1981-1990 рр.). В середині 80-х років ХХ століття, зважаючи на надмірно високе позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, що загострювало відносини Японії з її конкурентами, уряд запровадив пільги для імпортерів, щоб вирівняти торговельний баланс.

Таким чином, стратегія 1970-х-1980-х років відзначається деякою лібералізацією економічної політики, але регулююча роль держави залишається досить активною.

В 90-х роках ХХ століття відбулося **суттєве гальмування** японської економіки. Темпи зростання ВВП дуже знижуються, навіть до мінусових позначок в окремі роки. Економічні негаразди Японії в 90-х роках минулого століття пов'язані з макроекономічними перекосами. Тривалий час Японія має велике позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Приток капіталу від експорту японські банки використовували не стільки для інвестування в промислові підприємства (через високу вартість робочої сили), скільки в спекулятивні операції з акціями та в нерухомість. Курси акцій та ціни на земельні ділянки штучно завищувалися, акції купувалися для їх подальшого перепродажу. Цей процес одержав назву «мильної бульки». В 1990 р. «булька» луснула, ринкова ціна акцій і земельних ділянок почала спадати. Це призвело до

утворення й накопичення боргів банками з боку корпорацій, які вкладали свої вільні кошти в ці активи. В 1995 р., уперше за післявоєнний період, прокотилася хвиля банкрутств багатьох банків.

Криза фінансової системи відбулася й на реальних векторах економіки Японії. Знизилися темпи капіталовкладень, знецінилося майно (нерухомість), яке є заставою під банківські кредити. Збанкрутування банків й утруднення з одержанням кредиту (через знецінення застави) спровокувало масове банкрутство японських компаній. Капітал і виробництво дедалі більше йшли за кордон у філії японських корпорацій та спільні підприємства, оскільки внутрішній ринок звузився.

Спад в економіці Японії був обумовлений також і зовнішніми причинами. В 1998 р. відбулася економічна криза в країнах Південно-Східної Азії – в регіоні, де Японія завжди мала пріоритетні позиції. Це призвело як до скорочення японського експорту, так і до падіння виробництва численних філій японських корпорацій, які розташувалися в регіоні.

Іншим фактором стало гальмування економіки США з другої половини 2000 р. і особливо в 2001 р. Сполучені Штати являють собою найбільший ринок для японських товарів та зарубіжних інвестицій, отже падіння темпів економічного розвитку в найбагатшій державі світу боляче відбилося й на економіці Японії в 2001 році. До того ж політика США спрямована на послаблення свого основного конкурента. Вона встановлює протекціоністські перешкоди, переважно нетарифного характеру на шляху японських товарів; особливо часто уряд США вимагає від Японії «добровільного» скорочення експорту на американський ринок.

В умовах тривалої стагнації перед урядом Японії постало завдання розробити й втілити в життя нову стратегію розвитку економіки. Кейнсіанські засади економічної моделі поступилися місцем неоліберальній політиці. Роль держави в регулюванні економіки звузилася, зосередившись переважно на макроекономічній сфері.

В 1999 р. була здійснена **фінансова реформа**, яка одержала назву «великого вибуху». Були усунені перепони для доступу на фінансові ринки. Банки, брокерські й страхові компанії набули можливість займатися всіма видами фінансових операцій. Скасовано заборону доступу нефінансових компаній на фінансові ринки. Дозволена торгівля цінними паперами поза фондовими біржами. Втручання держави в оперативну діяльність суб'єктів економіки суттєво знизилася, піднялося значення ринкових важелів регулювання. Це означає дерегуляцію економіки [27, с. 163].

Дерегуляція економіки, визволення системи від безнадійних боргів і жорсткий контроль дефіциту державного бюджету – ось головні пріоритети нової економічної політики уряду Японії. Необхідно було визволити банки від великого обсягу так званих «поганих кредитів», які утворилися внаслідок краху «мильної бульки». Ці борги списано. Знижено податковий податок з корпорацій. Значно пожвавився приток іноземних інвестицій у японську економіку внаслідок лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

Реформування економіки, що почалося з кінця 90-х років, почало давати позитивні результати з 2004 р., коли ВВП дав приріст 2,7%. Правда, надалі приріст коливався навколо 2% щороку, але все ж таки це краще, ніж у 90-х роках. Зовнішній борг скоротився до 1,5 трлн. дол. Рівень інфляції в Японії досить низький (0,3 % у 2006

році); це певною мірою пов'язано з квалістю динаміки японської економіки. Боротьба з дефляцією є одним з важливих напрямків економічної політики уряду. Рівень безробіття перевищує 4%, що для Японії слід оцінювати як досить високий.

Отже, з 2004 р. економічне зростання Японії відновилося після тривалої стагнації. Пожвавлення почалося з галузей, що обслуговують переважно внутрішній ринок. Внутрішньоекономічна політика японського уряду характеризується наголошенням на вирішення соціальних проблем. На відміну від «жорсткої» американської моделі в Японії культивується «доброчливий» капіталізм, коли перевага надається економічній стабільності, безпеці, збереженню соціальної рівноваги [4, с. 22].

Світова економічна криза відбилася на економіці Японії. У 2009 р. її ВВП скоротився на 5,2%, а промислове виробництво на 17%. Зовнішній борг досяг 2,132 трлн. дол. Безробіття сягнуло 5,1%. У 2010 році ситуація дещо покращилася. Однак руйнівний землетрус та цунамі, які сталися в Японії в березні 2011 року звели нанівець усі позитивні зміни.

У зовнішньоекономічній політиці Японія має два головних пріоритети: тісне співробітництво з партнерами по ОЕСР, особливо в рамках «Великої Сімки», і зміцнення своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Японія є членом АТЕС, у якому відіграє важливу роль, бере участь у більшості регіональних банків розвитку. Особливе значення мають для Японії її стосунки зі США й Китаєм, ринок яких найпривабливіший для японських експортерів товарів та інвесторів.

Усе більшого значення для Японії набуває її зарубіжна інвестиційна діяльність. Відплив інвестицій з Японії перевищував їх приплив у 2005 р. у 16 разів. В тому ж році чисте перевищення доходів від іноземних інвестицій над відповідними витратами виявилось більше активного сальдо торговельного балансу [4, с. 19]. На кінець 2009 р. обсяг іноземних інвестицій у Японії становив 147,2 млрд. дол., а обсяг японських за кордоном – 738,5 млрд. дол. Японія перетворюється на країну-інвестора й кредитора. Останніми роками активну динаміку має експорт інформаційних і комунікаційних послуг з Японії. За період 2001 – 2005 рр. він виріс з 95 млрд. дол. до 121 млрд. дол. [27, с. 164]. Таким чином, тенденція, яка у цій сфері характерна для США, поширюється також і на Японію.

5.3. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Німеччини

Економічні стратегії Німеччини багато в чому залежать від протиріч її економічного розвитку. Ці протиріччя пояснюються як зовнішніми обставинами, так і особливостями внутрішньої економічної політики, обраними стратегіями.

Уже говорилося, що за часів панування в Німеччині фашистського режиму економіка була жорстко централізована й керувалася адміністративними методами. Значна її частина, особливо важка промисловість, була підпорядкована військовим цілям, стратегічної метою режиму було зміцнення економічних і політичних позицій Німеччини у світі через перерозподіл сфер впливу у світовій економіці; механізмом

перерозподілу було визначено світову війну. Відомо, що ця мета не була досягнута й Німеччина зазнала нищівної поразки.

Внаслідок II світової війни економіка Німеччини опинилася в руйнівному становищі. В 1946 році промисловість складала лише 34% від довоєнного рівня. Державний борг за часи війни зріс у 14 разів, інфляція досягла 600%. Марка була знецінена, торговельні операції здійснювалися часто на основі натурообміну. Зanedбаним виявилось сільське господарство. Життєвий рівень німців значно знизився, мільйони з них голодували, нараховувалася велика кількість безробітних.

В таких складних умовах потрібна була принципово **нова економічна політика**, яка б поривала з амбіціями тоталітаризму й мала б націленість на соціальні пріоритети. Така політика була сформована у ФРН наприкінці 40-х – на початку 50-х років XX ст.; її ефективність доведена успіхами німецької економіки протягом більш ніж півстоліття. Кардинальні позитивні зрушення в економіці ФРН пов'язані з «Планом Маршалла» та економічними реформами міністра економіки, а згодом канцлера Людвіга Ерхарда.

За «Планом Маршалла» США надали економічну допомогу ФРН і деяким іншим західноєвропейським країнам. Фінансова допомога Західній Німеччині складала понад 3 млрд. доларів – за тих часів велика сума. У ФРН надійшла велика кількість американського продовольства й продукції легкої промисловості. Головне ж – інвестиції та кредити. Інвестиції прямували переважно в галузі важкої промисловості – енергетику, металургію, важке машинобудування, хімічну промисловість.

Американська фінансова допомога сприяла поживленню економіки ФРН. Проте її повна відбудова, а потім небачений зліт, «економічне диво» пов'язані з політикою Л. Ерхарда. В основу цієї політики були покладені ідеї «фрайбурзької школи» (В. Ойкен, В. Репке), що пропагувала вільну ринкову економіку, та теорії «соціальної ринкової економіки» (А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард). Ці ідеї склали засади **неоліберальної економічної політики**. Таким чином, на відміну від США, Японії та більшості західноєвропейських держав, у яких перші повоєнні десятиліття проходили під пануванням кейнсіанства, уряд ФРН впроваджував неоліберальний напрям.

Згідно з неоліберальною політикою роль держави має бути обмеженою регулюванням економіки на макрорівні, вона не повинна втручатися в оперативну діяльність суб'єктів народного господарства. Суть цієї політики виражалася гаслом: «Так мало держави, наскільки це можливо, так багато держави, наскільки це потрібно» [27, с. 166].

Стратегічною метою економічного розвитку Німеччини в перше повоєнне десятиліття було відновлення економіки від руйнації й досягнення рівня найбільш розвинутих держав на новій технологічній основі.

Політика «соціального ринкового господарства» не була тотожною класичному лібералізму, який взагалі обмежував регулюючу роль держави до крайності. Неолібералізм Ерхарда ґрунтувався на досить сильній ролі держави в регулюванні соціальних відносин, у забезпеченні гідного рівня життя всіх верств населення. Важливим положенням неолібералізму була необхідність забезпечення державою умов для вільної конкуренції.

Реформування економіки ФРН розпочалося з грошової реформи в 1948 році. Рейхсмарки, що були в обігу за часів фашизму, були об'явлені недійсними й підлягали обміну на нові гроші – дойчмарки в співвідношенні 10:1. Заробітна ж плата сплачувалася новою валютою в співвідношенні 1:1. В короткий термін країна позбавилася знеціненої валюти, припинилася інфляція. Уряд припинив жорстке регулювання цін, вони були відпущені на свободу. Скасовувався також адміністративний розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання.

Мікроекономічна політика Л. Ерхарда була спрямована на підтримку ключових галузей і підприємств, яким надавалися податкові пільги, кредити й інвестиції. Значну підтримку одержав дрібний і середній бізнес; водночас була обмежена можливість зростання потужності монополій, було прийнято низку антимонопольних і антикартельних законодавчих актів («Картельний закон» 1957 р. та інші).

Першочерговою політикою Ерхарда було вирішення соціальних проблем, і тут держава брала на себе велику частку відповідальності. Бюджетні витрати на соціальні потреби у ФРН встановлено на рівні вищому, ніж в інших розвинутих країнах.

Економічна політика Ерхарда досить швидко принесла позитивні наслідки. Уже наприкінці 1949 р. валовий обсяг промисловості складав 98% від 1936 року, тобто майже досяг довоєнного рівня; наприкінці 1950 р. він досяг 114%, а в 1956 р. він більш ніж подвоївся – 216% [16, с. 134]. За 1950-1957 роки промислове виробництво ФРН збільшилося удвічі, тоді як у США тільки на 27%, Великій Британії – на 22%, Франції – на 64%. Експорт Німеччини за той же період зріс в 4,3 рази. Підвищився добробут населення. Зник «чорний ринок», інфляція трималася на низькому рівні, марка поступово міцніла. Підвищилася продуктивність праці робітників і, відповідно, їх заробітна плата.

У світі заговорили про «німецьке економічне диво». Сам Л. Ерхард, головний автор цього дива, свою причетність до виняткового економічного піднесення ФРН оцінював досить скромно: «Це був лише наслідок чесних зусиль усього народу, який згідно із принципами свободи одержав можливість використати право на людську ініціативу, людську свободу і людську енергію» [27, с. 167].

Неоліберальна політика давала ефект понад десять років. Зростав добробут населення, а за ним і купівельна спроможність громадян, що сприяло розширенню внутрішнього ринку. Невисокий рівень податків стимулював виробників збільшувати інвестиції у виробництво. ФРН перетворилася на процвітаючу державу з високими темпами розвитку економіки й високою соціальною захищеністю населення. Наприкінці 50-х років за розміром ВВП вона посідала друге місце серед розвинутих держав.

Поступово виявилось, що ставка на «вільну гру» ринкових регуляторів не може довго сполучатися зі зростаючими витратами держави на соціальні потреби. Завищені економічні й соціальні вимоги обумовили бурхливе зростання державних витрат, а безперервне зростання заробітної плати призвело до росту цін та інфляції. Л. Ерхард, який в 60-х роках був канцлером, попереджав про необхідність втримання росту соціальних витрат і обмеження споживання, але в умовах ейфорії, яка панувала тоді в суспільстві, його заклик сприймався легкоковажно.

Найвищих темпів розвитку економіка ФРН досягала в 50-х роках; приріст ВВП складав пересічно 15-20%. Проте в 60-ті роки ХХ ст. позитивні фактори стрімкого економічного розвитку багато в чому себе вичерпали. Високий рівень соціальних витрат вимагав підвищення податків з корпорацій, державний бюджет зводився з дефіцитом. У першій половині 60-х років державні витрати зростали вдвічі швидше, ніж ВВП. В 1966 р. в країні вибухнула перша в повоєнному періоді економічна криза. В 1967 р. відбулося скорочення суспільного продукту на 0,1%, число зайнятих зменшилося на 3%.

Криза 1966-1967 рр. стала сигналом для необхідності формування нової стратегії й нової економічної політики. Якщо перша повоєнна стратегія робила наголос на швидких темпах економічного розвитку, то нова – на стабілізації економіки. На зміну неоліберальній політиці прийшла **політика неокейнсіанства**, яка означала посилення ролі держави на макроекономічному рівні регулювання. Цю політику впроваджували в життя соціал-демократи, що прийшли до влади.

Основи нової політики були сформовані в «Законі про сприяння стабільності й економічного росту», який було прийнято в 1967 році. Згідно із цим законом, кредитно-грошова політика доповнювалася активним використанням інструментів державної бюджетної та податкової політики. В процесі розробки рішень брали спільну участь союзи роботодавців, профспілки й урядові органи. Вони узгоджували динаміку заробітної плати і доходів із загальноекономічними цільовими установками. Була спроба нейтралізувати економічну владу груп примушенням до співробітництва, обміну інформацією, готовності до компромісів. Ця спроба виявилася невдалою через відсутність будь-яких економічних санкцій [27, с. 168].

«Законом» запроваджувалося п'ятирічне фінансове планування, яке спиралося на загальноекономічні прогнози основних показників. Ця політика одержала найменування «фіскальної політики стабілізації». Вона ставила перед собою дві взаємопов'язані цілі: не допускати різких кон'юнктурних коливань економіки та сприяти стійкому економічному зростанню. Економічний бум вже не ставився за стратегічну мету, було взято курс на виважене зростання економіки. «Закон про стабільність» зобов'язував федеральні й земельні влади пристосовувати свою бюджетну політику до завдань досягнення загальноекономічної рівноваги, яка виражена в «магічному чотирикутнику»: стабільність цін; високий рівень зайнятості; рівновага платіжного балансу; постійне й збалансоване економічне зростання.

В основі політики стабілізації фінансовими засобами полягала кейнсіанська концепція регулювання сукупного попиту, яку необхідно було інтегрувати в систему соціального ринкового господарства. В 70-х роках уряд соціал-демократів, який очолював Г. Шмідт, зайнявся регулюванням навіть інвестицій, що підривало підвалини ринкового господарства. Економічні заходи уряду склалися в систему, яка отримала назву «глобального регулювання». Певний час ця система виявляла свою ефективність. З кінця 60-х і до середини 70-х років пересічні темпи зростання ВВП складали 5-7%. Скоротилося безробіття.

Проте в 1974-1975 роках сталася нова економічна криза, яка виявилася більш серйозною, ніж попередня. Вона посилилася світовою енергетичною кризою. Різко підвищився рівень споживчих цін у країні – до 7% щороку, набирала темпів інфляція.

ВВП скоротився на 5%, промислове виробництво – на 12%, обсяг внутрішніх приватних інвестицій – на 18,5%. Наростало масове безробіття. Вихід із цієї кризи відбувався дуже повільно, а в 1980-1982 рр. настала ще одна криза, яка супроводжувалася масовими збанкрутуваннями і зниженням рівня життя населення.

У 1982 р. до влади прийшли християнські демократи на чолі з Г. Колем. Новий уряд знову повернувся до **неоліберальної політики**, взявши за основу ерхардівську модель, але не відмовляючись від позитивних здобутків досвіду «глобального регулювання». Головним в економічній політиці Г. Коля був поворот від стимулювання сукупного попиту до економіки пропозиції.

Одним з основних напрямків нової політики передбачалося стримання росту витрат. Державні витрати не повинні були випереджати за темпами зростання виробництва. Поступово зменшувалася роль держави в перерозподілі ВВП. Якщо в 1982 р. частка всіх державних витрат у ВВП складала 50%, то в 1989 р. вона скоротилася до 45%. Скоротився дефіцит державного бюджету з 3,4% від ВВП в 1996 р. до 1,2% в 1999 р.

Ще одним важливим напрямком економічної політики Г. Коля було стимулювання науково-технічного прогресу. Велика увага приділялася створенню сучасних засобів зв'язку та інформатики. Держава виділяла значні кошти на науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки. Високий технічний рівень виробництва обумовив і високу конкурентоспроможність німецьких товарів на світовому ринку. За експортом продукції машинобудування Німеччина в цей період випереджала усі країни світу.

Водночас християнським демократам не вдалося запровадити податкову реформу, й Німеччина залишається країною з дуже високими податками, рівень яких зростав у часи правління соціал-демократів. Продовжувалося накопичення державного боргу, який зріс у обсязі з 900 млрд. марок в 1989 р. до 2200 млрд. марок у 1990 р. В значній мірі цей борг збільшився через витрати на вирішення соціально-економічних проблем, пов'язаних з возз'єднанням Німеччини.

Економічне зростання, яке розпочалося в 1982 р., тривало майже десять років. В цей період відбувається докорінна перебудова технічної бази економіки. Фірми спрямовують до 50% виробничих інвестицій на модернізацію і раціоналізацію виробництва. Темпи приросту ВВП коливалися від 1,5% в 1987 р. до 5,7% в 1990 р. Інфляція трималася на рівні нижче 3%, але безробіття залишалося ще високим.

В 90-х роках ХХ ст. і в перші роки наступного десятиліття динаміка економічного розвитку Німеччини характеризується вкрай низькими темпами, (див. таблицю 3.8).

В 1993 р. спад економіки ФРН становив $-1,3\%$, що було найнижчим показником за всю післявоєнну історію країни. Того ж року кількість безробітних становила 2,2 млн. чоловік, а в 1996 р. досягла 3,1 млн. чол. В 1993 р. дефіцит держбюджету складав 69 млрд. марок, а державний борг зріс до 1850 млрд. марок.

В 1999 р. уряд Коля пішов у відставку, йому на зміну прийшла коаліція соціал-демократів і «зелених» на чолі з Г. Шрьодером. Незважаючи на принципові політичні розходження з християнськими демократами, уряд Шрьодера в цілому зберігав

неоліберальний напрям економічної політики. Водночас були деякі зміни в методах її здійснення.

Стратегічною метою соціал-демократи вважають суттєве піднесення життєвого рівня населення; головна їх увага зосереджена на **соціальній сфері**. Перш за все, це стосується боротьби з безробіттям. В 1999 р. безробіття сягнуло небезпечного рівня в 10,5%. На відміну минулим урядам, які допомагали безробітним збільшенням витрат на їх утримання (що не стимулювало їх у пошуках роботи), Шрьодер робив ставку на створення сприятливих умов для підприємців, для відкриття нових фірм, що веде до появи нових робочих місць. Соціал-демократи особливо намагаються підтримати малий і середній бізнес.

Важливою метою нового уряду було зниження податків. Рівень оподаткування в країні наприкінці 90-х років минулого століття досяг небачених розмірів. Так, якщо в США на податки йшло близько 32% нерозподіленого прибутку, у Великій Британії – 45%, то в Німеччині цей показник досяг 65%. Принципи податкової реформи були затверджені в 2000 році. Сукупний податок на прибуток зменшується з 50% до 40%; податок на доходи знизився з 53% в 1999 році до 42% у 2005 році [27].

Тривала увага уряду Німеччини до соціальної сфери має наслідком високий рівень заробітної плати, яка є однією з найвищих у світі. З одного боку, це підвищує добробут громадян ФРН. Проте, з іншого боку, така система має негативний момент, оскільки робочі місця стали надто дорогими, що небажано в умовах світової конкуренції. Тому підприємці не зацікавлені в розширенні контингенту працівників і створенні нових робочих місць. Вони надають перевагу в модернізації виробництва й ліквідації робочих місць. Це стимулює зростання безробіття.

Зростання чисельності безробітних стало помітним вже з середини 80-х років, коли вона складала 2 млн. чоловік. В 1997 р. безробіття досягло найвищого значення, коли кількість безробітних становила 4,4 млн. чол. або 11,4% працездатного населення. Потім напруга дещо спала: в 1999 р. рівень безробіття знизився до 10,5%, а в 2000 році до 9,6% (3,9 млн. чол.). В 2002 р. цей рівень становив 9,8%, тобто залишався ще досить високим.

Проте уряду соціал-демократів не вдалося здійснити стратегічну мету; темпи росту економіки були дуже низькі, а безробіття суттєво не зменшувалося.

В 2005 р. до влади в Німеччині повернулися християнські демократи на чолі з Ангелою Меркель; уряд сформовано коаліційний, до нього входять і представники соціал-демократів. Перед новим урядом постали проблеми, які вирішити в короткі строки дуже важко. Високі соціальні зобов'язання важким тягарем висять на державному бюджеті. Від'ємне сальдо бюджету в 2006 р. складало 67 млрд. дол. Через урядовий сектор витрачається 31% ВВП на соціальні цілі. Близько 41% дорослого населення живе в основному на державні субсидії у вигляді пенсій, стипендій, допомоги по безробіттю, пенсій по інвалідності й таке інше. Наповнення бюджету здійснюється за рахунок жорсткого податкового тиску. При цьому 10% суб'єктів економічної допомоги сплачують понад 50% від своїх доходів, 20% сплачують близько 80%, а 40% тих, хто має доходи, не сплачує податків взагалі [27, с. 171]. Така податкова система не стимулює економічну ініціативу.

Уряд А. Меркель першочерговим завданням вважає припинення зростання бюджетного дефіциту. З цією метою передбачалося скорочення бюджетного кредитування з 38 млрд. євро в 2006 р. до 20 млрд. євро в 2009 р. Очікувалося, що відбудуться зміни в оподаткуванні; зокрема, зменшаться витрати роботодавців на соціальні виплати. До 2009 р. планувалося підвищити вік виходу на пенсію з 65 до 67 років (однаково для чоловіків і жінок); таким чином трохи зменшаться зобов'язання по виплаті пенсій [27, с. 172].

Перші кроки нового уряду дали позитивні результати. В 2006 і 2007 роках після тривалої стагнації темп приросту ВВП перевищив 2%. Інфляція в 2007 р. становила 2%. Але залишається високим рівень безробіття (9,1% в 2007 р.), зовнішній борг (4489 млрд. дол.) [133].

Світова економічна криза боляче вдарила по економіці Німеччини. ВВП у 2009 р. скоротився на 4,7%. Рівень безробіття становив 7,5%. Зовнішній борг дорівнював 5,208 трлн. дол. В 2010 році економіка Німеччини почала повільно виходити з кризи. Її ВВП виріс у 2010 році на 3,3 відсотка, що є кращим показником за останні 20 років. Цей результат набагато перевершив прогнози аналітиків, що чекали лише підйому на 1,3-1,4 відсотка [95].

Одним з найважливіших стратегічних напрямків економічного розвитку Німеччини є її участь у європейських інтеграційних процесах. В 1951 р. ФРН разом із Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами й Люксембургом підписали угоду про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС). Ця організація швидко показала свою ефективність, зокрема, сприяла відбудові й зміцненню енергетики й чорної металургії ФРН, що позитивно позначилося також і на важкому машинобудуванні. В 1957 р. ці ж шість країн підписали угоду про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Тоді ж всі три організації сполучилися в одну спільноту, яка одержала назву «Європейське економічне співтовариство» або «Спільний ринок». В цьому об'єднанні ФРН зразу ж почала відігравати лідируючу роль і виграла від об'єднання більше, ніж інші члени ЄЕС, принаймні, на перших етапах існування організації. Німеччина мала значно потужнішу промисловість: вже наприкінці 50-х років ХХ ст. вона посідала перше місце в Західній Європі за виплавною сталлю й чавуну, виробництвом сірчаної кислоти, каустичної й кальцинованої соди, азотних і калійних добрив, синтетичного каучуку, тракторів, автомобілів, суден. Продуктивність праці в промисловості ФРН була вищою, ніж у її партнерів. Тому знесення торговельних перешкод, відкриття кордонів внаслідок скасування тарифів та квот надало промисловості ФРН сильного стимулу, сприяло експансії німецьких товарів на західноєвропейські ринки. Зміцніли позиції великих корпорацій ФРН та її банків. Марка перетворилася на найсильнішу валюту Європи й залишалася такою аж до 2000 року, тобто до запровадження євро.

Із перетворенням ЄЕС на Європейський Союз лідируюча роль Німеччини в європейській економіці збереглася, незважаючи на розширення організації. Більше того, приєднання в 2004 та 2007 році до складу ЄС нових держав, особливо Польщі, Чехії, Угорщини й Словаччини, підсилює роль Німеччини, оскільки в цих країнах вона має міцні економічні позиції (зовнішня торгівля, інвестиції). Символічно, що

серцевина валютної системи ЄС – Європейський центральний банк – міститься у Франкфурті-на-Майні.

Зовнішньоекономічні зв'язки в цілому є одним з найважливіших напрямків економічних стратегій Німеччини. За оборотом зовнішньої торгівлі вона посідає третє місце у світі; її частка у світовому експорті складає 9,8%, в імпорті – 8,4%. Сальдо зовнішньої торгівлі Німеччини постійно позитивне і має тенденцію до зростання; якщо в 2001 р. воно становило 85 млрд. дол., то 2009 р. – вже 188,3 млрд. дол. [27, с. 173]. Правда, у 2011 р. позитивне сальдо знову зменшилося до 69 млрд. дол. Щодо платіжного балансу, то він тривалий час складався з позитивним сальдо; проте в 90-х роках утворився дефіцит, який має тенденцію до зростання. Пояснюється це відтоком капіталу з Німеччини у вигляді інвестицій, тоді як зворотний приплив відносно незначний.

Таким чином, стратегічною метою сьогоденної Німеччини має бути надання імпульсу для нового економічного піднесення.

5.4. Стратегії економічного розвитку Франції

Стратегічна політика урядів Франції формувалася під впливом низки чинників. Серед них, крім імперського минулого, - тривале переважання ролі позичкового капіталу над виробничим, виключна роль держави в регулюванні економічних процесів і активне членство в Європейському Союзі.

Колоніальна експансія Франції набула найбільшого розмаху в ХІХ столітті, коли вона володіла величезними територіями в Африці, захопила Індокитай, мала численні колонії в Океанії, Карибському басейні. На той час володіння колоніями сприяло економічному розвитку Франції. Вона одержала багату сировинну базу й ринок збуту своєї продукції. Проте, оскільки Франція відставала в промисловому розвитку від інших індустріальних країн, вона не спромоглася в повній мірі використати цю перевагу. Частка колоній у зовнішній торгівлі Франції в 1913 р. становила за експортом лише 13%, а за імпортом – 9,5%. В колонії було вкладено не більше 10% усього капіталу, що був розміщений Францією за кордоном. Після першої світової війни активність Франції в економічних стосунках з колоніями зростає. В 1935 р. експорт у колонії вже становив 30%, а імпорт – 24%. При цьому французький експорт складався з промислових товарів широкого вжитку, а імпорт – з мінеральної та сільськогосподарської сировини. В період між двома світовими війнами зростає роль колоній як арени для вкладення французьких капіталів. На колоніальні володіння в ці часи припадало 75% експорту капіталу з Франції.

Після другої світової війни значення колоніальних володінь для Франції змінилося. Національно-визвольний рух, який підсилювався в цей час, вимагав великих витрат на утримання колоніальних військ та колоніальної адміністрації, що лягало важким тягарем на бюджет країни. В ситуації економічної руїни, яка не обминула французькі колонії, попит на імпорт французьких товарів і капіталу помітно впав. Аж до початку 60-х років, коли французька колоніальна імперія остаточно розвалилася, вона відволікала з метрополії більше коштів, ніж надавала їй. Після

ліквідації імперії стосунки Франції з колишніми колоніями стали більш гнучкими. Франція надає їм преференції в торгівлі й сама здобуває певні пільги на ринках цих країн. Низка африканських країн до недавнього часу входила в так звану «зону франка», прив'язуючи свою валюту до французької. Значна частина колишніх французьких колоній сьогодні є асоційованими членами Європейського Союзу.

Значну роль в економіці Франції здавна відігравав **експорт капіталу**, причому переважно в позичковій формі. Банківський капітал тривалий час визначав «економічне обличчя» Франції. На увесь світ були відомі такі кредитні заклади як Французький банк, «Генеральне товариство», «Ліонський кредит». Вони в XIX столітті в значній мірі контролювали економіку Франції та світовий ринок позичкового капіталу. Навколо них формувалися великі фінансові групи. Наприкінці XIX століття паризька біржа стала відігравати роль міжнародного позичкового центру. До провідної групи банків додалася «Національна облікова контора» й «Паризько-Нідерландський банк». Вирішальною силою в цих банках виступали «200 сімей», серед яких найсильнішими були Ротшільди, Шнейдери, де Ванделі.

З кінця XIX століття посилювалося вивезення французького капіталу за кордон. За період 1870-1913 рр. промислове виробництво Франції зросло тільки в три рази, а експорт капіталу – у шість разів. Напередодні першої світової війни обсяг вивезеного з Франції капіталу в 1,6 раз перевищував суму капіталовкладень в промисловість і торгівлю. Експорт капіталу з Франції мав не підприємницьку, а саме позичкову форму. Вивезення капіталу гальмувало економічний розвиток Франції, оскільки відволікало кошти від внутрішньої економіки. Наслідком цього було промислове відставання Франції від США, Великої Британії та Німеччини.

Роль позичкового капіталу для економіки Франції починає зменшуватися в XX столітті. Натомість поступово зростає значення вивезення капіталу в підприємницькій формі. В цілому Франція й після другої світової війни залишається одним з найбільших експортерів капіталу. В перші повоєнні роки французький капітал, переважно в підприємницькій формі, прямує в колонії, частка яких досягає 60% усього експортованого французького капіталу. Проте поступово відбувається переорієнтація в експорті капіталу на розвинуті країни, у першу чергу, на країни Західної Європи та США. В 90-х роках 70% всіх зарубіжних інвестицій з Франції припадало на країни Європейського Союзу, а ще чверть – у країни, що розвиваються (переважно в Африку).

На особливостях стратегії економічного розвитку Франції позначається **активна роль держави** в регулюванні економіки. Така роль є традиційною, й вона сягає часів, коли Франція була абсолютистською монархією, а в економічній політиці панували ідеї меркантилізму, що їх впроваджували в життя Сюллі й Кольбер. Після Великої французької революції втручання держави в економічні процеси дещо спадає, проте посилюється після першої світової війни. Війна нанесла великої шкоди французькій економіці. Матеріальні збитки становили 200 млрд. франків, загальний рівень промислового виробництва скоротився на 40%, сільськогосподарське виробництво – на третину, експорт на 50% [16, с. 92].

В такій ситуації уряд намагався здійснити заходи щодо відновлення економічного потенціалу, стабілізації економіки й підвищення рівня життя

населення. Було уведено 8-годинний робочий день в промисловості, розроблена спеціальна програма, що передбачала укладання трудових договорів робітників з підприємцями. Були запроваджені пенсії робочим і службовцям по старості, хворобі, а також допомога безробітним. Незважаючи на те, що до 1924 року промислове виробництво було відновлено до довоєнного рівня, труднощі в економіці Франції ще зберігалися. В основному вони торкалися фінансової сфери. Державний бюджет зводився зі значним дефіцитом, курс франка падав. Для запобігання подальшої дестабілізації економіки уряд був вимушений піти на непопулярні заходи. Були підвищені непрямі податки, скорочена заробітна плата службовцям, пенсії. Було здійснено грошову реформу, яка супроводжувалася девальвацією франка, що сприяло його стабілізації.

Криза, яка спіткала Францію в 1930-1934 роках, підсилила регулюючу роль держави. При цьому активізація держави в економічній сфері була своєрідною: вона намагалася не стільки допомогти бізнесу, скільки підмінити його [27, с. 176]. «Народний фронт», що прийшов до влади (1934-1936 рр.), здійснив націоналізацію окремих підприємств, промислове картелювання, запровадив субсидіювання, ціновий контроль. Була підвищена заробітна плата службовцям, пенсії ветеранам війни, для безробітних були організовані громадські роботи. Здійснено податкову реформу, внаслідок якої підвищувалися податки на великі прибутки. Нова криза 1937 року, а потім війна не дозволила урядові «Народного фронту» завершити реформування економіки. В цілому в період між двома світовими війнами економічна політика, що одержала назву «дирижизму», спиралася на ідеї Дж. Кейнса.

По закінченню Другої світової війни спостерігалися ще декілька хвиль націоналізації й зміцнення економічної ролі держави. Протягом 1945-1947 рр. були націоналізовані електроенергетика, вугільна промисловість, газові підприємства, частина авіаційної промисловості, автомобільний концерн «Рено», морське судноплавство, повітряний флот. Націоналізацією було охоплено близько 20% виробничих потужностей країни [16, с. 142]. Націоналізована промисловість опинилася поза ринковою сферою: держава фінансувала її діяльність з бюджетних коштів і контролювала всі стадії прийняття й реалізації інвестиційних проєктів. Держава розробляла плани розвитку націоналізованого сектора, але більшість з них мала індикативний характер. Відновленню економіки Франції сприяла також американська допомога за «планом Маршалла» у сумі 12 млрд. доларів. Але великою є й заслуга французького уряду. Міністром економіки Жаном Монне було розроблено план модернізації економіки, розрахований на 1947-1953 рр. Планом передбачалася ефективна система контролю націоналізованого сектора економіки, він містив програму капіталовкладень.

Стратегічною метою політики «дирижизму» була індустріалізація країни для того, щоб утримати за Францією статус великої держави. Економічною моделлю Франції стала, як і в Німеччині, соціально-орієнтована ринкова економіка. В 50-60-х роках ХХ ст. державі належала одна третина державного майна, багато банків, авіатранспорт, великі страхові компанії, радіомовлення. За рахунок держави здійснювалося 30% всіх капіталовкладень.

Наприкінці 60-х років і в 70-х роках минулого століття до влади прийшли прибічники лібералізації економіки, і державне втручання в економіку дещо зменшилося, хоча й не було суттєво усунуто; здійснився перехід від дирижизму до неокейнсіанської моделі. За часів президентства Ж. Помпіду важливою метою було збалансування державного бюджету. Скорочувалося внутрішнє споживання, упорядковувалася податкова політика. На деякий час ці заходи стабілізували економіку. Проте глибока криза 1973-1974 років струснула економіку Франції. Безробіття зросло втричі і втричі знизилася прибутковість компаній. Якщо в період з 1950 по 1973 рр. щорічний приріст ВВП складав пересічно 5,1%, то в 1971-1980 роках він знизився до 2,3%.

Ця криза спровокувала новий прихід до влади в 1981 р. лівих сил на чолі з Ф. Міттераном, що означало нову хвилю націоналізації. В 1982 р. було прийнято закон про націоналізацію великих приватних банків і декількох промислових груп. Так, до рук держави перейшли такі промислові групи, як «Компані генераль д'електрисіте», «Пешіне-Южін-Кюльман», «Сен-Гобен», «Томсон-Брандт», «Рон-Пуленю», залишалася в державній власності компанія «Рено». Держава також придбала контрольні пакети акцій компаній «Юзінор», «Сасілор», «Дассо», «Матра». Частка державних підприємств у промисловості збільшилася з 18 до 32%. Державний сектор у банківській сфері забезпечував 75% депозитних і кредитних операцій. Держава контролювала діяльність 3,5 тис. компаній [27, с. 178]. Були націоналізовані навіть такі могутні фінансові компанії, як «Паріба» і «Сюз». В 1983 р. на державний сектор припадало 23% зайнятих, 29% доданої вартості й 30% експорту товарів. Було введено активний ціновий контроль, високий податок на великі статки.

Водночас були задіяні деякі **соціальні реформи**. Були підвищені мінімальні ставки заробітної плати, збільшені розміри пенсій, дещо скоротився робочий тиждень.

Значна увага приділялася індикативному плануванню, було прийнято Закон про реформу планування, визначена методика розробки й організації виконання планів. В планах визначалися стратегічні напрямки й цілі розвитку економіки на п'ятирічний період.

Реформа мала й негативні наслідки. Справа в тому, що націоналізації підлягали переважно компанії, які знаходилися у важкому фінансовому стані, на їх санацію витрачалися великі кошти з держбюджету. Бюджет не витримував такого навантаження [33, с. 41].

В 1986 р. до влади повернулися праві сили, які запровадили приватизацію підприємств. Із другої половини 80-х років економіка Франції дещо пожвавішала. Світові ціни на традиційні французькі товари підвищилися, а на енергоносії знизилися. Баланс зовнішньої торгівлі став позитивним. Проте пожвавлення економіки було нетривалим, і на початку 90-х років Франція зіткнулася з новою рецесією. Скоротилися обсяги промислового виробництва, зросло безробіття, знизився обсяг інвестицій. Період 1974-1996 рр. у Франції прозвали «тридцятьма гіркими роками». Особливо безпрецедентним було падіння інвестицій. Питома вага промисловості впала в структурі ВВП.

Уряд консерваторів на чолі з Ж. Шираком відійшов від неокейнсіанської політики й повернув до стимулювання приватного сектора. Відповідно закону «Про заходи щодо приватизації» до рук приватних підприємців перейшла велика кількість підприємств, у першу чергу таких, де кількість персоналу перевищувала тисячу чоловік. В 90-х роках ХХ ст. у приватну власність перейшли такі великі корпорації як «Томсон» (електротехніка й електроніка), «Пешине» (кольорова металургія), «Юзінор-Сасіпор» (чорна металургія). Частка держави в зайнятості знизилася до 10%, а в доданій вартості – до 16%. Проте в державній власності залишалися підприємства електроенергетики, газопостачання й комунікацій. І все ж таки регулююча роль держави була дещо звужена. Було скорочено рівень оподаткування, здійснена лібералізація цін. В середині 90-х років минулого століття денационалізовано «Банк насьональ де Парі», хімічний завод «Рон-Пуленк». У валютній сфері був скасований контроль над валютними операціями, рухом капіталу, зняті обмеження в міжбанківського, біржового й іпотечного ринків. Всі державні підприємства були переведені на незалежне від бюджету функціонування й почали діяти в жорстких умовах ринку.

Проте економічна політика держави не стала по справжньому ліберальною. Перехід до влади «червоно-зеленого» уряду Л. Жоспена загальмував найбільш **радикальні реформи**. Уряд знов повернувся до контролювання цін державних природних монополій, цін на більшість аграрної продукції, тарифів на послуги сфер охорони здоров'я. Діяльність бізнесу у Франції зарегульована й зарегламентована більше, ніж у будь-якій країні ЄС.

Одним з головних напрямків діяльності уряду Л. Жоспена стало врегулювання державного бюджету, який тривалий час зводився з великим пасивом. За рахунок стримання державних витрат вдалося скоротити дефіцит бюджету, і в 2000 році він становив 1,8% від ВВП, що вважається цілком задовільним для країн ЄС. Платіжний баланс також зводився з позитивним сальдо. Уряд намагався стимулювати розвиток економіки через зростання попиту з боку населення (кейнсіанський принцип), для чого передбачається підвищення доходів, заробітної плати. З 2000 року розгорнулася програма зниження податків. Держава мала у своєму розпорядженні кошти для запровадження цього заходу. Завдяки успішному економічному розвитку, зменшенню безробіття фіскальні надходження до бюджету суттєво збільшилися. Проте податкове зниження поширилося головним чином на осіб з невисокими доходами. Скорочено податок на житло. Але в цілому рівень податків у Франції й сьогодні залишається одним з найвищих в ЄС. Високим залишається рівень податків на корпорації, на заощадження та майно.

Важливою складовою стратегій розвитку французьких урядів завжди була **соціальна політика**. Витрати на соціальну сферу складають 60% всіх бюджетних витрат, вони значно вище, ніж у основних суперників Франції, і це в певній мірі негативно впливає на конкурентоспроможність французької економіки. Незважаючи на пріоритетність соціальних цілей, Франція характеризується високим рівнем безробіття, яке досягло нечуваних розмірів – 12,5% від активного населення. Такий високий рівень є не стільки наслідком неуваги уряду до соціальних проблем, скільки недостатньо ефективною економічною політикою в цілому. Так, антиринкові заходи

уряду призводять до скорочення інвестицій в економіку країни і масового вивезення капіталу за її межі.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. уряду вдалося знизити рівень безробіття (в 2002 р. він становив 9,1%). Запроваджено доплати особам, які отримують мінімальну зарплату. Із другої половини 90-х років трохи підвищилися темпи економічного розвитку. Вони збігаються з пересічними для ЄС, але в цілому є невисокими. До того ж, з початком нового тисячоліття ці темпи знову впали.

На зламі тисячоліть економіка Франції опинилася не на кращих позиціях. Темпи зростання ВВП виявилися досить кволими, нижче середньоевропейських. В 2006 р. приріст промислового виробництва становив лише 0,2%. Безробіття в тому ж році сягнуло 8,7%. Сальдо платіжного балансу було від'ємним, зовнішній борг складав 3,5 трлн. дол. [133].

В таких умовах правоцентристський уряд суттєво змінює економічну політику й у цілому економічну модель. Так майже повністю ліквідовано державний сектор в економіці: частка держави в доданій вартості скоротилася до 5%. Уряд відмовився від політики дирижизму, яка була основою економічних стратегій тривалий час. Впала роль індикативного планування, воно майже не застосовується. Докорінні зміни відбуваються в соціальній політиці. Мета нової політики полягає в тому, щоб підвищити конкурентоздатність національного бізнесу. Для цього послабляється податковий тягар на корпорації. В рамках боротьби з безробіттям компанії отримують від держави субсидії за кожне нове робоче місце. Пенсійний вік підвищився з 60 років до 63-65 років [33, с. 40].

В 2007 р. президентом Франції було обрано Ніколя Саркозі. Він намагається поєднати **позитивні наробки дирижизму з посиленням ринкових відносин**, з ліберальною моделлю. Серцевиною реформ має стати комплекс податкових заходів, спрямованих на реалізацію головного гасла його програми: «більше працювати – більше заробляти» [27, с. 181].

Н. Саркозі мав наміри здійснювати більш гнучку соціальну політику. Так, якщо безробітний удвічі відмовляється від запропонованої йому роботи, то він втрачає право на соціальну допомогу. Передбачається надати більше прав роботодавцям щодо приймання на роботу й звільнення робітників. Прийнято закон про скорочення апарату державної адміністрації.

Світова економічна криза не обминула й Францію. Приріст її ВВП становив у 2008 році тільки 0,1%, а в 2009 році скоротився на 2,5%; отже падіння економіки було не таким глибоким, як у деяких інших державах Європейського Союзу.

У 2012 році у Франції відбулися президентські вибори. Новим Президентом Франції став представник соціалістичної партії Франсуа Олланд.

У **зовнішньоекономічних відносинах** стратегічним напрямком Франції є активна участь у європейських інтеграційних процесах. Вона стояла у витоків цієї організації й була найактивнішим прибічником її створення. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, й Роберт Шуман, французький прем'єр-міністр. Саме завдяки зусиллям Р. Шумана вдалося втілити в життя ідею утворення Європейського об'єднання вугілля й сталі в 1951 р. Французькі урядовці, політики,

економісти й бізнесмени на початку 50-х років сподівалися, що в інтегрованій Європі Франція буде найсильнішою в економічному й політичному відношенні державою й отримає від усього неабиякі вигоди. Уже дуже швидко виявилось, що це місце посіла ФРН, вплив якої, особливо в економічному плані, на розвиток Західної Європи став визначальним. Франція залишилася на другому місці в ЄС. Проте вона виграла від інтеграції, ефективно використавши переваги міжнародного поділу праці. Участь в ЄС прискорила процес концентрації виробництва, його технічної модернізації.

Нині стратегічною метою Франції залишається зміцнення позицій в Європейському Союзі й ОЕСР, збереження вигідних економічних стосунків з країнами, що розвиваються та прискорення темпів власної економіки.

В липні 2008 р. під егідою Франції й, зокрема, за ініціативою колишнього Президента Франції Н. Саркозі створено Середземноморський Союз (Союз Середземноморських держав - ССД). Ця організація об'єднує більшість західноєвропейських держав і країн Північної Африки, що тяжіють до басейну Середземного моря. Серед арабських країн, які увійшли до ССД, Марокко, Алжир і Туніс – колишні французькі колонії, які й сьогодні підтримують тісні економічні, політичні й культурні зв'язки з Францією. Це значно підсилює роль Франції як у Середземноморському регіоні, так і в Європейському Союзі.

5.5. Стратегії економічного розвитку Великої Британії

Велика Британія протягом тривалого історичного періоду обирала високі стратегічні цілі. Після революції XVII століття й особливо після промислового перевороту в XVIII столітті Велика Британія стрімко увійшла до лідируючої групи економічно потужних держав світу й головною стратегічною метою ставила посісти перше місце у світовій економіці, що їй вдалося; економічним лідером вона залишалася аж до середини XIX століття, коли її обійшли США, а наприкінці того ж століття – також і Німеччина. В останній чверті XX століття за обсягом ВВП Велика Британія поступилася також Японії та Франції, а за деякими економічними показниками навіть Італії. Проте з початком нового тисячоліття темпи розвитку її економіки хоч і були невисокими, все ж таки дещо перевищували показники розвитку її основних суперників, крім США.

Зовнішньоекономічна політика Великої Британії як складова стратегій розвитку суттєво змінювалася як під впливом зовнішніх обставин, так і внаслідок внутрішніх процесів в економіці. Після буржуазної революції та аж до 40-х років XIX століття уряд запроваджував політику протекціонізму з метою захисту своєї промисловості, що народжувалася в ході промислового перевороту, від іноземної конкуренції. Протекціонізм було задіяно також і в аграрному секторі. В 1815 р. були видані та звані «хлібні закони»; їх суть полягала в тому, що ввезення хлібу з-за кордону дозволялося лише тоді, коли внутрішні ціни на нього стояли високо, а коли знижувалися, - імпорт заборонявся.

Після завершення індустріалізації економічна ситуація в Англії докорінно змінилася. Англійські промислові товари стали значно дешевшими, ніж в інших країнах, через те їх конкурентоспроможність була дуже високою на внутрішньому й міжнародних ринках. В цих умовах необхідності в протекціоністських заходах вже не було. Більше того, Великій Британії було вигідно запровадити політику фритредерства й вимагати того ж від своїх торговельних партнерів. Економічна політика в цей час ґрунтувалася на принципах вчення А. Сміта й Д. Рікардо. В 60-х роках активно використовується політика взаємного сприяння в торгівлі, суть якої полягала у взаємній відмові торговельних партнерів від митних перешкод. Це надавало Англії великі переваги й дозволило їй встановити лідируючі позиції на світових ринках. Внаслідок впровадження технічних засобів у сільське господарство продуктивність праці в цьому секторі значно підвищилася, що здешевило сільськогосподарську продукцію. Це дозволило в 1846 році скасувати «хлібні закони». Отже, лібералізація зовнішньої торгівлі була майже повною.

Велика Британія в першій половині й середині XIX століття була не тільки «майстернею світу», але й стала світовим кредитором. Ще в 1694 р. було засновано Англійський банк, наприкінці XVIII століття в країні нараховувалося вже 350 банків. В середині XIX століття Лондон перетворюється на світовий кредитний центр, Англійський банк стає «банком банків». Британські банки в цей час кредитували переважно зовнішню торгівлю. Британська колоніальна імперія була найбільшою в світі. Вона була одним із засновників міжнародної системи страхування (контора, згодом центр «Lloyd's of London», де зустрічаються андерайтери зі страховими брокерами для укладення договорів страхування і перестрахування.) Англійський фунт стерлінгів був найтвердішою валютою в міжнародних розрахунках.

На економіку Великої Британії та економічну політику її урядів великий вплив мало володіння величезними колоніальними територіями, звідки вона вивозила сировину (зокрема, бавовну) за дуже низькими цінами, а експортувала туди продукцію промисловості за монопольними цінами. Велика Британія була найбільшою колоніальною імперією світу.

Домінуюче положення Великої Британії у світовій економіці тривало до останньої чверті XIX століття. У цей час її частка у світовому видобутку вугілля становила 52%, у виплавлені чавуну – 50%, вона переробляла половини усієї бавовни, що вирощувалася у світі. Проте поступово економічні позиції Великої Британії починають слабнути. Уже з 50-х років XIX століття торговельний баланс країни стає пасивним, хоча платіжний баланс зберігає позитивне сальдо за рахунок міжнародних послуг (перевезення іноземних товарів на англійських судах тощо), процентів від міжнародного кредитування. Велика Британія запізнюється зі структурною перебудовою економіки. Аж до кінця XIX століття провідною галуззю залишалася текстильна промисловість. В той же час, з останньої третини XIX століття, головні конкуренти Великої Британії – США й Німеччина – випереджаючими темпами розвивали металургію, машинобудування й хімічну промисловість. Як вже відзначалося,

наприкінці XIX століття Велика Британія опинилася на третьому місці у світовій економіці. Відставання її від головних суперників тривало й на початку XX століття, аж до кінця Першої світової війни.

Протягом війни англійський уряд встановив жорстке державне регулювання економіки. Був встановлений контроль над базовими галузями промисловості, фіксовані ціни, контроль за вивезенням продукції за кордон, нормування запасів. Була організована державна закупівля товарів за зниженими цінами.

Після війни Велика Британія ненадовго повернула собі друге місце (після США) у світовій економіці, проте в її внутрішній економіці залишалися серйозні проблеми. Фунт стерлінгів, який до війни був найміцнішою валютою, знецінився. Для оздоровлення грошового обігу в 1919 р. було прийнято закон про відмову від золотого стандарту. Відновлення економіки супроводжувалося денационалізацією підприємств, скороченням непрямих податків. В 1925 р. золотий паритет фунта було відновлено. Короткочасне економічне піднесення 1924-1929 років було перервано світовою кризою. Промислове виробництво скоротилося на 23%, рівень безробіття сягнув 22%. Фунт стерлінгів знову поповз донизу, власники вкладів в англійських банках почали вилучати їх і переводити в більш міцну валюту, що призводило до скорочення золотого запасу країни [16, с. 90].

З метою подолання кризи й збалансування державного бюджету уряд збільшив податки, зменшив посадові оклади робітникам бюджетної сфери, знизив виплати безробітним. В 1931 році знову було скасовано золотий стандарт фунта стерлінгів, що спровокувало зростання цін на внутрішньому ринку. Але на зовнішньому ринку, через цю обставину, конкурентоспроможність англійських товарів підвищилася. Велика Британія відмовилася від політики фритредерства й повернулася до протекціонізму, що дозволило їй покращити її платіжний баланс.

Друга світова війна негативно вплинула на економіку Великої Британії. Хоча вона зазнала менших пошкоджень, ніж країни континентальної Європи, великі військові витрати різко збільшили величину державного боргу, обумовили значний дефіцит платіжного балансу. Скоротився експорт англійських товарів. Велика Британія втратила значну частину своїх закордонних капіталовкладень, велику кількість суден, вантажів. На ведення війни країна втратила 25 млрд. фунтів стерлінгів. Починаючи з 1945 року Велика Британія вимушена була сплачувати в доларах свій борг США за ленд-лізом. Це обумовило виникнення гострої фінансової кризи. Ситуація пом'якшилася із наданням Сполученими Штатами допомоги за «планом Маршалла». Проте США умовою надання допомоги висунули вимогу вільного обміну фунта на долар. Оскільки англійська валюта була ослабленою, в 1949 році уряд був вимушений девальвувати фунт. В післявоєнний період позиції фунта продовжують погіршуватися; поступово він відтісняється маркою ФРН, яка стає другою за значенням після американського долара валютою в міжнародних розрахунках.

Купівельна спроможність фунта знизилася в 1979 р. порівняно з 1950 роком майже в п'ять разів.

Промислове виробництво Великої Британії було відбудовано в цілому до 1952 року. Позитивним моментом у цей час стає його структурна перебудова. Випереджаючими темпами розвивалися нові галузі, зокрема, електротехнічне й електронне машинобудування, приладобудування, хімічна промисловість. Натомість значно знизилася питома вага металургії, транспортного машинобудування, видобутку вугілля, текстильної та швейної промисловості. Проте за темпами оновлення структури промисловості Велика Британія поступалася Німеччині та Японії. Вона також поступалася за темпами зростання продуктивності праці.

Економічна політика британського уряду в перші повоєнні роки ґрунтується на економічному вченні Дж. М. Кейнса. Лейбористи, що прийшли до влади в 1945 році здійснили націоналізацію великої кількості підприємств і цілих галузей промисловості. Перша хвиля націоналізації (1946-1951 рр.) охопила переважно капіталомісткі, базові галузі промисловості: вугільну, електроенергетику, чорну металургію, транспорт, зв'язок. Також був націоналізований Англійський банк. Лейбористи спиралися на кейнсіанську концепцію необхідності централізованого державного контролю й значного розширення господарських і соціальних функцій уряду. З метою стимулювання інвестицій було створено Раду національних інвестицій, яка являла собою плановий орган; вона здійснювала контроль за капіталовкладенням у націоналізовані підприємства. Падіння купівельної спроможності фунта вимусило уряд здійснити його девальвацію; вартість фунта знизилася з 4,03 до 2,8 долара за одиницю.

В 1951 р. до влади прийшли консерватори на чолі У. Черчиллем. Стратегічною метою цього уряду було повернення для Британії ролі лідера у світовій політиці й економіці. На відміну від лейбористів консерватори дотримувалися неоліберальної економічної політики. Була здійснена денационалізація частки підприємств. Проте суттєво змінити економічну ситуацію на краще консерваторам не вдалося.

У цей період набирає сили й завершується розпад британської колоніальної системи, Велика Британія до початку 60-х років втрачає майже всі свої колонії. Цей факт суттєво вплинув на зовнішньоекономічну складову англійської стратегії розвитку. Уже було ясно, що Британія вже не зможе повернутися до позицій світового лідера, слід було шукати нові орієнтири розвитку. Головним стратегічним партнером для Британії стають Сполучені Штати. З європейськими країнами її стосунки розвиваються непросто.

Тривалий час англійський уряд, політики й бізнесмени з насторогою ставилися до ідеї європейської інтеграції на тих засадах, які були оголошені «шісткою» (насамперед, Францією та ФРН), а саме – щодо утворення наднаціонального механізму регулювання економічних відносин. Велика Британія не приєдналася до Римського договору й не стала членом Європейського економічного співтовариства в 1957 році. Натомість вона

ініціювала утворення Європейської асоціації вільної торгівлі в 1960 році, що складалася із семи країн (Велика Британія, Данія, Норвегія, Португалія, Австрія, Швеція та Швейцарія). На відміну від ЄС у цій організації передбачалося активне співробітництво лише в сфері міжнародної торгівлі, лібералізація якої вважалася головною метою. Ніяких наднаціональних структур не планувалося.

Дуже швидко виявилось, що ЄАВТ не спроможна конкурувати з більш потужним Європейським економічним співтовариством, і поступово вона стала розпадатися. При цьому Велика Британія першою вийшла з ЄАВТ і вступила до «Спільного ринку» в 1973 році. П'ять років для Великої Британії були втрачені, оскільки розбудова ЄЕС, становлення основних принципів діяльності організації відбувалися без англійців.

В 1964 р. до влади знов повертаються лейбористи. Їх уряд впровадив індикативне планування й регіональне планування. Було здійснено часткову ренаціоналізацію металургійної промисловості, що повернуло під державний контроль 90% потужностей цієї галузі. Крім того, у державному секторі залишалися вугільна, газова промисловість, електроенергетика, транспорт, цивільна авіація, зв'язок і Англійський банк.

Але уряд лейбористів не вирішив проблем прискорення темпів економічного розвитку й не досяг суттєвого поліпшення умов життя населення. В 1970 р. до влади прийшли консерватори, які взяли курс на денационалізацію економіки й зменшення втручання держави в діяльність фірм. Вони розпустили ті міністерства, що були створені їх попередниками (міністерство економіки, міністерство зайнятості й продуктивності праці, міністерство технології). Якщо лейбористи вважали необхідним перш за все стимулювати попит як головний фактор піднесення економіки, то консерватори здійснювали неоліберальну політику, суть якої полягала в стимулюванні пропозиції, тобто в наданні всілякої підтримки виробникам.

Спільним у лейбористів і консерваторів було намагання досягнути покращення платіжного балансу або росту економіки за допомогою політики «стоп – уперед»; це означало, що перш, ніж прискорити темпи розвитку, слід упорядкувати всі структурні підрозділи економіки. Основним завданням такої політики була боротьба з інфляцією. Проте дефляційні заходи, що особливо активно проводили консерватори, погіршили становище на внутрішньому ринку, обмежили попит на товари й послуги. Внаслідок уповільнилися темпи росту економіки й зросло безробіття.

Економічна криза 1973-1974 років прискорила падіння уряду консерваторів, до влади знов прийшли лейбористи. Розпочалася нова хвиля націоналізації економіки (1974-1977 рр.). Цього разу до державного сектора були залучені суднобудування, авіаракетне виробництво, автомобільна промисловість, низка підприємств верстатобудування, електроніки та інші. Одним з напрямків політики лейбористів цього періоду була закупівля державною контрольних пакетів акцій перспективних підприємств. Для здійснення цієї мети була утворена холдингова компанія «Національне

управління підприємствами». Взагалі, у регулюванні економіки Великої Британії державі належить значно більша роль, ніж у деяких інших розвинутих країнах. Це виявляється, зокрема, у високій питомій вазі держави в національних капіталовкладеннях, у частці державних підприємств у числі зайнятих і валовій продукції, у високій частці бюджетних витрат у ВВП. Наприкінці 70-х років у націоналізованих галузях утворилося понад 10% ВВП і здійснилася чверть усіх інвестицій в промисловість. Глибина втручання державних органів в економіку в значній мірі залежить від того, яка партія перебуває при владі: лейбористи чи консерватори.

Наприкінці 70-х років ХХ ст. економічна ситуація у Великій Британії погіршилася, темпи розвитку загальмувалися. Кейнсіанська теорія стала розглядатися як така, що не може вирішити економічні проблеми в нових умовах. Усе це сприяло приходу до влади в 1979 р. консерваторів на чолі з М. Тетчер. Вона рішуче відкинула кейнсіанство й віддала перевагу політиці монетаризму. Була денационалізована ціла низка державних підприємств. Було розпродано приватному бізнесові родовища нафти й газу, що належали до того державі, контрольні пакети акцій компаній «Брітїш ероспейс», «Брітїш ейруейз», «Брітїш фрейт корпорейшн», «Брітїш телеком», «Роллс-Ройс». Було приватизовано близько 100 державних компаній, внаслідок чого державний сектор скоротився на дві третини.

Державна система в сфері охорони здоров'я, страхування, пенсійного забезпечення перетворилася на змішано-державну систему. Уряд консерваторів знизив ставки податків на прибуток, йому вдалося приборкати інфляцію, яка знизилася з 16% у 1980 р. до 3% у 1988 р. З'явилася тенденція до зростання темпів економічного розвитку. Якщо в 1970-1980 роках щорічний приріст ВВП становив пересічно 1,9%, то в 1980-1990 роках він піднявся до 3,2%. Значні зусилля уряд М. Тетчер докладав до стимулювання розвитку приватного бізнесу. Ставка податку на прибуток великих корпорацій була знижена до 35%; їм надавалися кредити на пільгових умовах банками країни. Приділялася увага також дрібному й середньому підприємству.

Важливим завданням уряду була боротьба з інфляцією (одним з головних постулатів монетаризму). Темпи зростання грошової маси жорстко контролювалися. З цією метою було суттєво обмежено державні витрати на низку галузей народного господарства, у тому числі на промисловість, комунальне господарство, транспорт, культуру й освіту.

Водночас виникли проблеми соціального порядку. Скорочення витрат на соціальні потреби й контроль над зростанням заробітної плати посилили диференціацію в суспільстві; викликали невдоволення найменш забезпечених верств населення. Темпи розвитку економіки в першій половині 90-х років впали до 1,4% пересічно.

З 1997 р. країною керують знов лейбористи на чолі з Е. Блером. На відміну від попередніх лейбористських урядів Блер не став розпочинати нову хвилю націоналізації підприємств. Його програма будується на сполученні соціальних цінностей лейборизму з розвитком ринкової економіки. Якщо в

попередніх програмах лейбористів наголос робився на наданні прямої допомоги малозабезпеченим верствам населення, то нові лейбористи перевагу надають кращим умовам одержання освіти, професійному навчанню, стимулюванню праці, створенню нових робочих місць.

Хоч уряд лейбористів не здійснив нової деприватизації; держава продовжує контролювати цілі сектори економіки, у тому числі приватизовані об'єкти. В першу чергу це стосується електро- й газопостачання, телекомунікацій. В цих секторах створені спеціальні регулюючі органи, які контролюють, зокрема, тарифи на комунальні послуги, перешкоджаючи надмірному зростанню цін. Новим заходом в політиці лейбористів стало залучення приватних фірм до фінансування державних проектів [27, с. 190].

Лейбористи продовжують політику обмеження зростання цін та інфляції, яку впроваджували ще консерватори. Велика увага приділяється скороченню дефіциту державного бюджету. Пріоритетними бюджетними витратами визнано витрати на освіту, професійне навчання, особливо молоді. Як і до них консерватори, лейбористи знижують ставки прямих податків для стимулювання економіки. Зараз рівень оподаткування у Великій Британії нижчий, ніж у більшості розвинутих країн. Бюджет Великої Британії, незважаючи на зниження податків, став профіцитним. У 2000 році уряд підвищив рівень мінімальної заробітної плати і пенсій.

Лейбористам вдалося пожвавити економіку після стагнації першої половини 90-х років минулого століття. Хоч темпи приросту ВВП не дуже високі, проте вони вищі, ніж у Франції.

Таким чином, за роки прем'єрства Е. Блера (1997-2007 рр.) економіка Великої Британії розвивалася в цілому стабільно, без злетів і падінь. Як лейборист Блер намагався дотримуватися соціальної орієнтації своєї партії в економічній політиці; у той же час він все більшу перевагу віддавав ліберальній моделі економіки. Йому вдалося знизити рівень безробіття до 2,9% (2006 р.). ВВП країни зріс з 775 млрд. ф. ст. у 1997 р. до 1306 млрд. ф. ст. у 2006 р., тобто майже подвоївся. Душовий показник ВВП (за ПКС) за цей же період збільшився з 20 тис. дол. до 31 тис. дол.

Проте наприкінці правління Блера перед британською економікою знов постали проблеми. Бюджет зводиться з дефіцитом (у 2006 р. доходи – 973 млрд. дол., витрати – 1,04 трлн. дол.); сальдо платіжного балансу також від'ємне (-58 млрд. дол.); рівень інфляції дорівнював 3,0%, що є критичною межею для Євросоюзу. Зовнішній борг сягнув позначки 8,28 трлн. дол. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зростало весь час і в 2007 р. становило 150 млрд. дол.

Ці негативні наслідки в економіці поступово знижували популярність Е. Блера; до того ж, значна кількість населення невдоволена його підтримкою війни в Іраку. Зважаючи на все це, Блер пішов у відставку в 2007 р., а його місце зайняв також лейборист Г. Браун, колишній міністр фінансів. Від нового прем'єра очікували наведення більш жорсткої фінансової політики, ліквідації

дефіциту держбюджету, скорочення зовнішнього боргу, а також підвищення темпів економічного розвитку країни.

Світова криза далася взнаки й на економіці Великої Британії. Скорочення ВВП становило -5%, безробіття сягнуло 7,6%. Державний бюджет показав від'ємне сальдо в 244,3 млрд. дол. Зовнішній борг перевершив 9 трлн. дол.

Світова економічна криза не дозволила уряду Г. Брауна втілити в життя усі задачі, що були поставлені. У 2010 році був обраний новий прем'єр-міністр Великої Британії – Д. Кемерон, який є представником консерваторів. Пріоритетним напрямом нового уряду Великої Британії стала боротьба з дефіцитом державного бюджету та зовнішнім боргом.

Зовнішньоекономічні орієнтири Великої Британії змінювалися залежно від змін зовнішньої та внутрішньої ситуації. Якщо в 40-50-х роках ХХ століття пріоритет надавався зв'язкам з колоніями та США, то згодом зросла роль Західної Європи, особливо після вступу Британії до ЄЕС в 1973 році. Так, якщо в 1950 р. 40% експорту країни і стільки ж імпорту припадало на країни, що розвиваються, то вже наприкінці 90-х років минулого століття частка Західної Європи в британському експорті становила 63%. Знизилася частка США в зовнішній торгівлі (до 14% в 2009 р.), проте для Великої Британії партнерство зі США має більше значення, ніж для будь-якої іншої країни ЄС.

Уже відзначалося, що Велика Британія увійшла до Європейського Економічного Співтовариства із запізненням. Це негативно вплинуло на її економіку, оскільки ємні ринки Західної Європи опинилися недостатньо відкритими для британських товарів. З кінця 70-х років ХХ ст. ситуація змінилася на краще, і Велика Британія змогла використати переваги глибокої економічної інтеграції. Особливістю стосунків Великої Британії з партнерами по ЄС є те, що по зовнішньоторговельних операціях з ними вона має негативне сальдо, а по інвестиціях – позитивне, тобто англійські інвестиції в західноєвропейські країни перевищують за обсягом приток інвестицій звідти.

Як консерватори, так і лейбористи протидіють тотальній інтегрованості Великої Британії в європейські структури, вони виступають проти перетворення Європейського Союзу на наднаціональну організацію. В цьому уряд має підтримку більшості населення країни. Велика Британія не приєдналася до Європейського валютного союзу і зберегла фунт стерлінгів як національну валюту. Уряд має розбіжності зі своїми партнерами по ЄС і в деяких інших питаннях. Так, наприклад, він проти уведення єдиних податкових ставок в ЄС, оскільки рівень ставок в Британії нижчий, ніж в інших країнах, і це надає певні переваги англійським виробникам.

Розділ 6. Особливості формування стратегій розвитку країн транзитивної економіки

Ключові поняття

Сутність поняття «країна з транзитивною економікою». Соціалістична система господарства. Ідея «ринкового соціалізму». «Шокова терапія». «Еволюційний шлях». Модель «соціалістичної ринкової економіки».

6. 1. Стратегічні передумови реформування економіки

Країни з транзитивною економікою – це колишні соціалістичні країни, у яких відбувається перехід від командно-адміністративних методів господарювання до сучасних ринкових.

Соціалістична система, яка панувала в економіці певної групи країн понад 70 років, виявилася неефективною наприкінці ХХ століття. Слід зауважити, що на стадії індустріалізації (орієнтовно з кінця 20-х до кінця 50-х років минулого століття) у соціалістичній економічній системі були й позитивні надбання в окремих сферах і напрямках. Централізація управління й жорстке планування дозволяли широко маневрувати ресурсами й спрямовувати їх на найважливіші об'єкти. Мобілізація ресурсів тривалий час сприяла досягненню високих темпів розвитку індустрії. При в цілому невисокому рівні матеріального забезпечення населення вдалося запобігти глибокому соціальному розшаруванню.

Але в умовах науково-технічної революції, коли світова економіка вступає в постіндустріальну стадію розвитку, соціалістична економічна система виявилася неконкурентоспроможною. Темпи ВВП і приросту промислової продукції поступово спадали. Починаючи з другої половини 60-х років сукупна питома вага соціалістичних країн у світовій економіці зменшується. За рівнем продуктивності праці і за якістю продукції (за винятком вузької галузі аерокосмічного й військово-технічного виробництва) соціалістичні країни суттєво відставали від розвинутих країн. Внутрішні протиріччя системи соціалістичної економіки перешкоджали перетворенню таких позитивних явищ на тривалу тенденцію. Ліквідація приватної власності, монополія держави на засоби виробництва, відсутність нормальної конкуренції не стимулювали зростання продуктивності праці. У 30-ті – 50-ті роки високі темпи росту промисловості ґрунтувалися переважно на ентузіазмі трудівників, які щиро вірили в реальність перемоги комунізму. Згодом ентузіазм почав згасати, а методів ефективного стимулювання праці система розробити не змогла. Тому, починаючи з другої половини 60-х років, темпи росту економіки СРСР та інших соціалістичних країн уповільнюються, а їх сукупна питома вага в світовій економіці зменшується. За рівнем продуктивності праці і за якістю продукції

(за винятком вузької галузі аерокосмічного й військово-технічного виробництва) соціалістичні країни суттєво відставали від розвинутих країн.

Адміністративно-командна система управління економікою виявила свою негнучкість щодо здатності опанування надбанням науково-технічного прогресу. Згідно з пануючою теорією про пріоритетність виробництва засобів виробництва основний наголос більше робився на нарощування потенціалу важкої індустрії. Це призводило не тільки до занепаду сфери послуг, але й викликало деструкцію народного господарства в цілому. Незважаючи на досить великі вливання коштів у НДДКР, соціалістичні країни дедалі помітніше відставали від західних країн у розвитку наукоємного виробництва. Жодна із соціалістичних країн не перейшла до постіндустріальної стадії розвитку.

Соціалістична система господарства оволоділа економікою різних країн у неоднаковій мірі. Найбільш глибоко й послідовно вона реалізувалася в СРСР, що пояснюється також і тривалістю її існування. Ця обставина багато в чому визначає той факт, що в колишніх радянських республіках (в тому числі в Україні) перебудова економіки на ринкових засадах здійснюється значно важче, ніж у країнах Центральної Європи. На початку 90-х років у СРСР серед економічно активного населення вже не існувало поколінь, які б пам'ятали оперативні засоби господарювання в умовах ринкової економіки. Ментальність значної частини населення країни була антиринковою. Ось чому в умовах вже перехідного періоду наші бізнесмени в багатьох випадках виявили безпорадність, урядовці – нерозуміння ситуації, певні частини населення й чиновництва – потайний і явний опір реформам.

Найбільш крайніх і спотворених форм адміністративно-командна система набула в Китаї в 60-х роках, в період так званого «великого стрибка» і «культурної революції». Колективізація відбувалася у формі комун, у яких усупільнення поширювалося не тільки на засоби виробництва, але й у багатьох випадках на особисті речі селян. Комуна вважалася самодостатньою господарською одиницею, здатною забезпечити своїх членів усім необхідним. Більше того, у сільськогосподарських комунах насаджувалися примітивні промислові підприємства, які нічого спільного не мали з агропромисловим комплексом, наприклад, установки по виплавлінню заліза. Продукція таких підприємств була надзвичайно низької якості, по суті, малоприсадною для використання. Таким чином, розтринькувалися ресурси, а віддачі не було.

Продуктивність праці в усіх секторах економіки була дуже низькою. В країні існувала розподільча система найпоширеніших продуктів споживання. В зовнішньоекономічній політиці уряд додержувався автаркії, тобто опори на власні сили при максимальному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі. Така політика в решті решт призвела до голоду нечуваних масштабів, що охопив десятки мільйонів людей.

В соціалістичних країнах Центральної Європи (також в Литві, Латвії, Естонії) запровадження соціалістичної системи відбулося значно пізніше і в більшості країн було не таким глибоким і всеосяжним, як в СРСР. Так, наприклад, у Польщі та Югославії не було здійснено колективізації сільського

господарства, у цій сфері панувала дрібна приватна власність. В Чехословаччині та Угорщині земля не була націоналізована, й поряд з колективними сільськими господарствами існував і приватний сектор. В цих країнах також дозволялося займатися дрібним приватним бізнесом у сфері послуг (торгівля, перукарні, кав'ярні, пошивочні ательє, інші побутові послуги). В Югославії соціалістичні методи керування економікою багато в чому відрізнялися від канонічної системи, що панувала в інших країнах. Державні підприємства тут мали значний ступінь самоуправління і свободу у визначенні номенклатури своєї продукції, її реалізації й ціноутворення. В країні існувала конкуренція підприємств, централізація управління економікою була не такою жорсткою, як у СРСР. З іншого боку, у Югославії зростало безробіття та інфляція.

Система соціалістичних економік відпала від системи світової економіки через несумісність командно-адміністративних і ринкових методів господарювання. Утворилася світова соціалістична система, яка розвивалася на плановій основі. Організаційною формою цієї системи стала Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), яка набула утворена в 1949 р. До неї входили СРСР, НДР, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Албанія (припинила членство з 1962 р.), Монголія, В'єтнам і Куба; в деяких структурах РЕВ приймала участь Югославія.

Метою РЕВ було сприяння поглибленню й удосконаленню співробітництва між соціалістичними країнами, розвиткові соціалістичної економічної інтеграції, планомірному розвиткові народного господарства кожної країни, прискоренню економічного й технічного прогресу. Діяльність РЕВ базувалася на довгострокових програмах в сфері економіки; однією з останніх була Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції (1971 р.).

Гальмування економічного розвитку соціалістичних країн розпочалося ще в 60-х роках. У той час його могли розглядіти лише фахівці, оскільки за рахунок кількісного нарощування виробничих потужностей у промисловості загальні макроекономічні показники цих країн виглядали пристойно. Але вже детальний аналіз виявляв структурні негаразди. Відсутність ринкового регулятора призводила до того, що вироблялася велика кількість продукції, яка не знаходила збуту; у той же час відчувався гострий дефіцит багатьох видів продукції. Продукція ставала дедалі більш матеріало- й енергомісткою. Віддача на інвестиції в основні фонди падала, знижувалася продуктивність праці. Спадали темпи росту національного доходу.

Якщо в 1971-1975 роках його середньорічні темпи в країнах Ради Економічної Взаємодопомоги склали 6,4%, то в 1976-1980 роках вони знизилися до 4,1%, в 1981-1985 роках – до 3,3% [27, с. 195].

У 80-х роках минулого століття криза економічної системи соціалізму вже стала очевидною. Основні макроекономічні показники почали стрімко падати. Так, вироблений національний дохід в Україні в 1990 році порівняно з попереднім роком скоротився на 3,6%, а в 1991 р. – ще на 13,4% [27, с. 196].

дедалі більшим ставав розрив з розвинутими країнами у використанні наслідків науково-технічного прогресу. Стало зрозумілим, що ті позитивні фактори, що стимулювали екстенсивний розвиток економічної системи соціалізму, вже вичерпано. Перехід до ринкової системи господарювання став об'єктивним і неминучим. Настав час обирати принципово нові стратегії економічного розвитку.

6.2. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах

Широке розгортання економічних реформ у колишніх соціалістичних країнах почалося в 90-х роках ХХ століття, після розпаду політичної й економічної системи соціалізму. **Стратегічною метою реформувань ставилося досягнення рівня економічного розвитку провідних країн світу; механізмом досягнення мети визначено перехід до ринкових економічних відносин.** Тобто ринок виступає не самоціллю, а засобом.

Однією з головних проблем реформування стало питання про методи й темпи економічних перетворень. Появилася два шляхи: рішуча ламка соціалістичних економічних відносин і перехід до ринкового механізму якнайшвидше (так звана «шокова терапія»), - цей шлях обрала більшість країн; поступовий, еволюційний метод формування, що зберігає сильні позиції державної адміністрації, - таким чином здійснюються реформи в Китаї й (з деякими обумовленнями) у Білорусі.

Найбільш рішуче «шокова терапія» впровадилася в Польщі, яка однією з перших серед країн Центральної Європи стала на шлях глибоких ринкових перетворень. Шоковий метод супроводжується болісними соціальними явищами, падінням виробництва, інфляцією, бурхливим зростанням цін, зростанням безробіття, зниженням рівня життя населення, погіршенням становища його малозахисених верств. Ці негативні явища характерні для першого етапу реформування за цим методом. Потім, через декілька років, становище вирівнюється й реформи проявляють свій позитивний результат. Першими з «шокового стану» вийшла відносно розвинена група країн Центральної Європи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, у той час як інші країни Центральної та Східної Європи почали виходити з кризи лише з кінця 90-х років минулого століття.

Реформи в Польщі, які здійснювалися за планом міністра фінансів Л. Бальцеровича, включали, зокрема, такі заходи: різке зниження інфляції завдяки припиненню фінансування державного бюджету Центральним банком країни; впровадження конвертованості національної грошової одиниці (злотого); лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі; отримання кредитів МВФ на стабілізацію економіки; швидку структурну перебудову економіки шляхом проведення прискореної приватизації; прийняття нового економічного законодавства; відкриття національної економіки для іноземних інвесторів.

Рішучі дії польського уряду щодо реформування економіки розпочалися з 1990 року, коли було «відпущено» ціни на 90% видів товарів та послуг, тобто була здійснена цінова лібералізація. Підприємствам була надана самостійність у фінансових питаннях, у закупівлі сировини й реалізації продукції. Проте ці дії призвели до інфляції й зростання цін; вже в 1990 році інфляція зросла на 69% [16, с. 229]. Скоротилося промислове виробництво, зростало безробіття. З 1991 року уряд запровадив більш жорстку фінансову політику, інфляція суттєво скоротилася. Було підвищено ставку процента за кредит до 50%, а потім навіть до 80%. Проте така висока ставка не стимулювала економічну ініціативу підприємств, тому наприкінці 1991 р. вона була суттєво знижена. Розпочалася приватизація підприємств. В країну став надходити іноземний капітал.

Після завершення «шокового етапу» реформування економіки Польщі стабілізувалося й розпочався динамічний розвиток. Позитивні показники приросту ВВП і промислової продукції почалися з 1992 року, а в 1996 році Польща досягла дореформеного рівня виробництва.

Реформи в Чехословаччині (в 1993 р. розділилася на Чехію та Словаччину) розпочалися в 1990 році з масової приватизації державних підприємств. З початку 1991 року було здійснено лібералізацію цін. Як і в Польщі, тут перший етап реформ супроводжувався інфляцією й падінням виробництва. Проте інфляція не набула такого характеру, як у Польщі, ціни зросли лише на 59% за 1991 рік. Надалі вдалося приборкати інфляцію, вона вже не перевищувала 10%.

В Угорщині реформи мали більш поступовий характер, оскільки вони розпочалися, як вже зазначалося, раніше. Тому вони й відбулися тут з найменшими втратами. Самостійність державних підприємств була забезпечена певною мірою ще в 80-х роках; в 90-х роках розпочалася їх приватизація. Уже на початку цього десятиліття до Угорщини швидко пішов іноземний капітал; наприкінці 1993 р. прямі іноземні інвестиції в Угорщину складали за обсягом половину усіх інвестицій західних країн у Центральну та Східну Європу.

Позитивними наслідками реформ у країнах Центральної Європи стали: зникнення дефіциту товарів на ринках; поступове підвищення доходів населення; реструктуризація економіки в напрямку суттєвого підвищення частки приватного сектора; збільшення обсягів зовнішньої торгівлі; зростання продуктивності праці; поступове зростання обсягів ВВП (табл. 6.1).

Проте не всі проблеми було вирішено успішно. В цих країнах залишається досить високим рівень безробіття. У 2002 році він становив у Чехії 9,8%, в Угорщині – 5,8%, в Словаччині – 17,2%, Словенії – 11%, в Польщі – 18,1%. Уповільнилися темпи приросту ВВП після 2000 року. Фактори, що сприяли активному економічному зростанню в 90-х роках (приватизація, приплив іноземного капіталу й т. ін.) значною мірою виявилися вичерпаними.

Таблиця 6.1

Динаміка ВВП, % до попереднього року

Країни	Роки							
	2001-2004 пересічно	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	9,0	2,7	7,1	7,9	2,1	-15,1	4,2	5,2
Росія	6,1	6,4	6,7	8,5	5,2	-7,8	4,3	4,3
Польща	2,9	3,2	6,1	6,8	5,1	1,7	3,3	3,8
Угорщина	3,8	4,2	3,9	1,0	0,6	-6,3	0,8	1,4
Болгарія	5,1	6,2	6,1	6,4	6,2	-5,0	0,0	2,2
Чехія	3,1	6,1	6,4	6,1	2,5	-4,1	1,8	1,8

Джерело: [90; 133].

Але, як відомо, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, а також Естонія, Латвія й Литва в 2004 році були прийняті до Європейського Союзу, а в 2007 р. Болгарія й Румунія. Це означає, що їх вже визнано країнами з ринковою економікою. Отже, перехідний етап для цих країн завершився.

У країнах СНД реформи проходили важче й позитивний ефект дали пізніше. Практично тільки з 2000 року почалося наростання темпів економічного розвитку, протягом же 90-х років виробництво в колишніх республіках СРСР скоротилося майже вдвічі. Відбувалося зникнення цілих галузей виробництва, особливо в сфері високих технологій. З'явилося й наростало безробіття. Рівень життя основної маси населення різко впав.

Порівняно з 1990 роком ВВП Росії в 1999 році складав 50%, України – 41% [90].

Така ситуація склалася через невдале, необачне застосування методів «шокової терапії» для якої тут умови були менш сприятливими, ніж у країнах Центральної Європи. Перед початком процесу реформування держава мала майже абсолютну монополію в усіх сферах виробництва. Приватного сектора ще не склалося. Ціноутворення жорстко регламентувалося. Суб'єкти економічної діяльності не мали досвіду праці в ринкових умовах.

На перших порах основним напрямом реформування стали роздержавлення власності й лібералізація цін. Приватизація державної власності в країнах СНД мала форму «ваучеризації», коли кожний громадянин одержував ваучер, тобто документ на право володіння часткою державної власності; цей ваучер він потім мав право вкласти в будь-яке підприємство, що підлягало приватизації. По суті, відбувався поділ на дрібнесенькі частини державного майна. Основною формою власності в процесі роздержавлення стала колективна, згодом підвищувалася частка приватного сектора. Державна власність в більшості країн СНД наприкінці 90-х років ХХ століття становила не більше 8%.

Лібералізація цін, яка була проведена без огляду на реальний стан економіки, призвела до інфляції нечуваних розмірів. Так, протягом 1992-1996 років індекс споживчих цін виріс у Молдові в 1,5 тисяч разів, у Білорусі – в 39,6

тис. разів, в Україні – в 42,5 тис. разів [28, с. 455]. Тільки у другій половині 90-х років інфляцію вдалося приборкати шляхом здійснення грошових реформ. Були запроваджені національні валюти (в Україні – в 1996 році, найпізніше серед усіх країн СНД). Починаючи з 2000 року в більшості країн цього регіону інфляція має помірний характер, хоч її рівень вище, ніж в розвинутих країнах.

Непідготовленим рішенням стала також лібералізація зовнішньої торгівлі. Більш дешеві і якісні зарубіжні товари буквально придушили національне виробництво багатьох видів легкої та харчової промисловості, автомобілебудування.

Із другої половини 90-х років минулого століття економічні реформи в країнах СНД набули більш систематичного й послідовного характеру. Була завершена грошова реформа, упорядковано законодавство про зовнішньоекономічну діяльність, у цілому наближався до завершення процес роздержавлення власності. В ряді країн розпочалися аграрні реформи, завдяки яким селяни одержали землю у власність. Поступово зростав приплив іноземних інвестицій, хоч його темпи поступалися темпам у країнах Центральної Європи. Усе це підготувало підґрунтя спочатку для припинення падіння, а потім і для економічного росту. Починаючи з 2000 року темпи приросту ВВП у більшості країн СНД перевищували аналогічні показники країн Центральної Європи.

Проте не всі проблеми вирішено. Рівень 1990 року в економіці досягли не всі країни навіть на початок передкризового 2008 року (Росії це вдалося тільки в 2007 році). Далекою від оптимальної залишається галузева структура економіки: в Росії і в структурі ВВП, і в експорті переважає паливно-енергетичний комплекс, в Україні – металургійний; частка машинобудування залишається невисокою. Вкрай повільно здійснюється технологічна перебудова економіки, витрати на науково-дослідні роботи зовсім недостатні. Рівень життя основної маси населення поки що значно поступається країнам Західної Європи.

В 2008-2009 роках країни Східної і Центральної Європи зазнали економічної кризи, яка виявилася більш глибокою, ніж в інших країнах Європи. ВВП Росії скоротився майже на 8%, України понад 15%, Естонії - на 13,9%, Латвії – на 18%, Литви – на 14,8%. В той же час економіка Китаю зросла на 9,1%. З 2010 р. країни транзитивної економіки подолали кризу й набули позитивних темпів розвитку економіки.

Отже, **стратегічною метою** країн Східної Європи на сьогоднішньому етапі є прискорення темпів розвитку економіки й технологічна перебудова промисловості. В зовнішньоекономічному плані – активізація діяльності на зовнішніх ринках, пошук стабільної ніші для своїх товарів та послуг, диверсифікація партнерів щодо зовнішньої торгівлі. Стратегія відносно економічної інтеграції в різних країнах СНД на однакова. Україна чітко визначила свій напрямок – до Європейського Союзу; на це націлена також Грузія; Росія, Білорусь, Казахстан виступають за більш глибоку інтеграцію на

теренах СНД. Докладніше про інтеграційні процеси мова буде йти в IX-му розділі посібника.

Особливості стратегій країн перехідної економіки доцільно розглянути на прикладі найбільших держав цієї групи – Росії та Китаю.

6.3. Особливості стратегій економічного розвитку Росії

Головною стратегічною метою Росії є збереження того місця у світовій економіці й світовій політиці, яке займав СРСР напередодні свого розпаду. Росія прагне зберегти свої позиції у вісімці найвпливовіших держав світу.

Певні підстави для цього є. Росія володіє величезними природними ресурсами, й що особливо важливо, - запасами нафти (15% світових), газу (42%) та вугілля (43%). Росія має найдовшу у світі протяжність берегової лінії; це означає, що вона розпоряджається значною площею і підводними ресурсами континентального шельфу. Росія залишається провідною космічною державою, її ракетно-космічний комплекс визначається високим технологічним рівнем. Важливим чинником економічного потенціалу Росії становить її людський потенціал. Рівень освіченості й професійної підготовки російських громадян робить їх спроможними вирішувати будь-які технічні й економічні проблеми. Система підготовки кадрів усіх рівнів відповідає світовим нормам, завдяки чому існує великий попит на них практично в усіх розвинутих країнах.

Реформи в Росії було започатковано за моделлю «шокової терапії». Найважливішими складовими економічної політики в першій половині 90-х років стали: лібералізація цін, лібералізація зовнішньої торгівлі, приватизація. Реформи розроблялися під керівництвом Єгора Гайдара, який був прихильником монетаристської теорії регулювання економіки. Було взято курс на роздержавлення майна й згортання державного втручання в економіку, що одержало назву дерегуляції.

Уважалося, що лібералізація цінової політики («відпуск цін») у короткі строки оздоровить економіку. Справа в тому, що в неринковій економіці, яка існувала за радянських часів, ціни встановлювалися адміністративним порядком і в цілому не відповідали реальній вартості товару. Відсутність узгодження попиту й пропозиції призводила до того, що одні товари не користувалися попитом («затоварення»), інші опинилися в дефіциті. Це спричинило накопичення великих матеріальних і фінансових втрат, гальмувало економіку. Прибічники лібералізації цін розраховували, що їх відпуском одні товари подорожчають, інші – подешевшають; таким чином, як сподівалися, буде встановлено структурну рівновагу в економіці. Але дійсність не виправдала цих сподівань. Економіка Росії не була готова для такої «санації». За відсутності державного регулювання ціни практично на всі товари й послуги збільшилися багаторазово.

Особливо «обвальним» був 1992 рік, коли ціни зросли в 26 разів. Російський рубль стрімко знецінювався. Грошові зберігання, які населення мало в ощадкасах, перетворювалися на пил.

Лібералізація зовнішньої торгівлі в перші роки реформ виявилася в майже повному відкритті внутрішнього ринку Росії для іноземних товарів через максимальне зниження імпорتنих тарифів. Це стимулювало імпорт. Дешеві і якісні іноземні товари підірвали цілі галузі російської економіки. Водночас російські товари по багатьох позиціях, особливо в машинобудуванні, виявилися неконкурентоспроможними на світових ринках. Тяжким наслідком для Росії стало переорієнтування країн Центральної Європи на західні ринки. Важке становище в економіці колишніх радянських республік звузило їхні ринки для російських товарів. Дезорганізація внутрішнього ринка й проблеми на зовнішніх ринках, різке падіння купівельної спроможності населення – усе це призвело до руйнування економіки, закриття великої кількості підприємств, особливо в промисловості. Як слідство – тривале падіння обсягів валового внутрішнього продукту (див. табл. 6.2).

Таблиця 6.2

**Індекси соціально-економічних показників розвитку Росії
в першій половині 90-х років (у % до попереднього року)**

Показники	Роки					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
ВВП	87,2	81,0	88,0	87,4	96,0	95,1
Промисловість	92,0	82,0	86,0	79,0	97,0	96,0
Інвестиції в основний капітал	84,0	60,3	84,5	76,0	90,0	81,9

Джерело: [27, с. 205].

Слід зазначити, що в цілому показники зовнішньої торгівлі Росії в цей період були непоганими, сальдо є позитивним з 1992 року. Справа в тому, що Росія значно активізувала експорт енергоносіїв, у першу чергу, газу й нафти, а також деяких інших природних ресурсів. Саме природні багатства дозволили російській економіці втриматися “на плаву” в ці важкі для неї роки. В цілому Росія в міжнародній торгівлі перетворилася на експортера сировини. Частка мінеральних ресурсів у її товарному експорті зростає, в 2000 році вона досягла 55%. Частка ж машин і обладнання становила 15% в торгівлі з країнами СНД і тільки 6% в торгівлі з іншими країнами.

Дослідники простежують декілька етапів еволюції економічної політики уряду Росії в процесі реформування [32, с. 65-69].

Перший етап тривав з 1992 по 1995 роки. Основними цілями економічної політики на цей час ставилися:

- лібералізація економіки (цін, господарських зв'язків, зовнішньоекономічних відносин);
- макроекономічна стабілізація, зниження інфляції;

- приватизація.

У 1992 році була здійснена грошова реформа; знецінені грошові купюри були замінені новими, курс яких був фіксованим відносно світових валют, рубль вільно конвертувався на валютних ринках. Була створена банківська система на основі акціонерних комерційних банків на чолі із Центральним банком Російської Федерації. Сформувався фондовий ринок у країні. Поступово зростало надходження іноземних інвестицій у Росію, особливо з 1995 року. Проте водночас спостерігався вплив капіталу з Росії за кордон, що перевищувало надходження ПІІ. У структурі платіжного балансу Росії протягом 90-х років рахунок операцій з капіталом мав від'ємне сальдо.

Приватизація в Росії здійснювалася у формі «ваучеризації». Кожний громадянин одержав сертифікат на право участі в розподілі власності. Значна кількість таких ваучерів була скуплена ділками, що мали необхідні для цього кошти. Оцінка вартості основних фондів підприємств була сильно занижена, що дозволило окремим бізнесменам і діловим групам реально стати володарями великих і прибуткових підприємств. Утворилися компанії, деякі з котрих стали транснаціональними й увійшли до реєстру сотні найбільших ТНК світу. Передують компанії енергетичного сектору: «Сургутнафтогаз», «Лукойл», «Газпром», «РАО-ЄЕС Росії», «Сибнафта», «Татнафта», «Тюменська нафтова компанія (ТНК)», «Роснафта». На кожній із цих компаній зайнято десятки тисяч робітників.

Перша половина 90-х років минулого століття, як вже визначалося, характеризувалася глибоким економічним спадом у Росії. Однією з головних його причин була хибна політика «невтручання» держави в економічні процеси. Уже в середині 90-х років недоліки такої політики стали очевидними. Втім, перший етап реформування здійснив деякі цілі, поставлені розробниками стратегії розвитку. Було завершено лібералізацію цін; була здійснена масова приватизація, внаслідок чого 70% ВВП вироблялося в недержавному секторі; було приборкано інфляцію. Головним позитивним наслідком середини 90-х років стало відновлення системи державного регулювання економіки; це означало кінець політики «дерегулювання» й початок нового етапу реформування.

Другий етап реформ відбувався з 1996 р. до 1998 р. його цілі були визначені програмою «Структурна перебудова й економічне зростання в 1997-2000 роках». Принципово важливим пунктом цієї програми є положення про підсилення ролі держави в економіці. На цьому етапі ліберальні теорії розвитку поступаються неокейнсіанству. Нова політика принесла позитивні наслідки. Падіння економіки припинилося, і в 1997 році уперше з початку реформування ВВП показав приріст. Проте в 1998 році відбулася криза, що значною мірою була спровокована зовнішніми чинниками; вона відкинула російську економіку знову назад на деякий час.

Третій етап розпочався восени 1998 року й завершився наприкінці 1999 року. Завдання цього періоду були сформовані постановою держдуми «Про основні напрямки соціально-економічного розвитку Російської Федерації».

Провідна теза цього документу – необхідність підсилення регулюючої ролі держави в економіці.

Серед основних цілей економічної політики на цьому етапі зазначалося: відновлення й розвиток виробництва, збереження й активізація науково-технічного потенціалу; удосконалення ціноутворення в природних, в тому числі сировинних монополіях, оздоровлення системи державних фінансів і нормалізація грошового обігу; концентрація ресурсів для пріоритетних галузей економіки; підсилення ролі державного замовлення й закупівлі продовольства для державних потреб; підвищення ефективності соціальної політики; захист прав власника й забезпечення інших правових умов ефективного функціонування ринкової економіки; захист національних інтересів у зовнішньоекономічній і зовнішньополітичній сферах.

Цей період характеризується визнанням «дирижизму» як пріоритету в економічній політиці держави. Функції держави формулюються таким чином: корегування негативних проявів ринка; прогнозування розвитку ринкових процесів; цілеспрямоване й планомірне формування умов і стимулів розвитку стратегічно важливих для держави й суспільства сфер; забезпечення надійного захисту громадян від надмірних соціальних витрат реформ.

Політика цього етапу виявилася виправданою. З 1999 року в економіці Росії розпочався підйом, який тривав і на початку нового десятиліття аж до світової кризи 2008-2009 рр.

Деякі зміни в економічній політиці уряду прийшлися на четвертий етап, який розпочався в 2000 році. Оскільки ринковий механізм у цілому вже запрацював, уряд зосереджує свої зусилля переважно на макроекономічному регулюванні. В «Плані дій уряду Російської Федерації в галузі соціальної політики й модернізації економіки на 2000-2001 роки» зазначалося, що зусилля уряду будуть сконцентровані на забезпеченні рівних умов конкуренції, захисті прав власності, скасуванні надмірних адміністративних перешкод для підприємницької та інвестиційної діяльності, підвищення фінансової прозорості підприємств і організацій.

У 2001 році була запроваджена митна реформа. Скоротилося число товарних позицій, що підлягали митному оподаткуванню в імпорті в розмірі до 5%; зросла кількість позицій, оподаткованих високою ставкою (понад 20%). Установлено оподаткування експорту деяких важливих товарів, насамперед, нафти й газу, що суттєво поповнює державний бюджет Росії; таким чином, посилюються протекціоністські тенденції в зовнішньоекономічній політиці.

Надалі стратегія уряду була сформульована в «Програмі соціально-економічного розвитку Російської Федерації на середньострокову перспективу (2002-2004 роки)». Вона передбачала модернізацію економіки при певному скороченні втручання держави в господарську діяльність й подальшу лібералізацію ринків.

Основним напрямком модернізації економіки було визначено створення сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату. З цією метою було запропоновано такі заходи: захист прав власності й покращення

корпоративного управління; розвиток інституту банкрутства й захист прав кредиторів; вирівнювання умов конкуренції й дійова антимонопольна політика; дебюрократизація економіки; підвищення ефективності управління державною власністю; розвиток фінансової інфраструктури [32, с. 69].

Із приходом до влади В. Путіна упорядковується бюджет, скорочується від'ємне сальдо платіжного балансу Росії. Країна поступово зменшує зовнішній борг, припиняє брати позики Міжнародного валютного фонду. Ці заходи приносять певні ефекти. Темпи зростання економіки з початком нового десятиліття стабільні, про що свідчать дані наступної таблиці.

Таблиця 6.3

**Динаміка основних показників розвитку економіки Росії
із другої половини 90-х років (в % до попереднього року)**

Показники	Роки								
	1996-1999 (пересічно)	2000	2001	2003	2006	2007	2009	2010	2011
ВВП	99,0	109,0	104,0	107,3	106,6	107,6	92,1	104,3	104,3
Промисловість	101,0	111,9	104,9	107,0	...	106,0	90,7	108,3	105,0

Джерело: [133, 144; 167].

З початку нового століття темпи зростання російської економіки стабільно високі. Це дозволило Росії підняти ВВП до рівня 1991 р. і навіть перевершити його. Показник ВВП на душу населення тут вищий, ніж у будь-якій країні СНД. Росії вдалося перейти з десятого – одинадцятого місця у світовій економіці, яке вона посідала ще в 2000 році, на шосте місце, обігнавши Канаду, Францію, Італію й Велику Британію. Зростають прямі іноземні інвестиції в економіку Росії; у 2006р. їх обсяг становив 68 млрд дол., а у 2011 р. уже 343,4 млрд дол.

Економіка Росії дуже залежить від коливань світових цін на нафту. Так, високі темпи економічного росту з 2000 р. тісно корелюють з високими цінами на нафту на світових ринках.

Для приборкання інфляції російський уряд здійснює низку заходів у ціновій політиці. Так, в 2003 році було встановлено граничний розмір підвищення ціни на газ (не більше ніж 20%). В той же час ціни на газ зростають швидше, ніж на вугілля й мазут, що має зробити останні види палива більш привабливими для споживача, а це сприятиме вирівнюванню енергетичного балансу. Зважаючи на першорядне значення для російської економіки паливно-енергетичного комплексу, було розроблено «Основні положення енергетичної стратегії Росії на період до 2020 року» і федеральну цільову програму «Енергоефективна економіка на 2002-2005 роки й на перспективу до 2010 року». Згідно із цими документами передбачається, зокрема, створення й освоєння конкурентоздатного обладнання для ПЕК, що замінило б імпортне.

З 2004 р. російський уряд здійснює політику централізації управління країною. Це виражається в призначенні губернаторів президентом (до того вони обиралися), в більш ретельному догляді і за діяльністю олігархічних структур

(справа ЮКОСа) та ін. Є підстави вважати, що після короткого періоду лібералізації (четвертий етап) уряд знову повертається до підвалин теорії Кейнса.

Формуючи економічну політику, президент В. Путін обґрунтував тезу про необхідність подвоєння ВВП за 10 років. На перший план висунуто структурне оновлення економіки; першочерговим завданням ставиться розробка концепції прискореного зростання. В дискусіях про методи такої концепції домінують дві моделі – дирижістська й інституційна.

Останнім часом уряд надає перевагу **інституційній моделі**. Згідно з нею здійснюються реформи природних монополій, пенсійна реформа, реформується бюджетне законодавство тощо. Уряд відмовився від визначення явних галузевих пріоритетів. Ця відмова пов'язана з особливостями сучасного етапу технологічного розвитку, коли практично дуже важко апріорно визначити перспективні сектори й відповідно в адміністративному порядку надавати їм фінансові ресурси. Водночас важливим завданням ставиться диверсифікація виробництва й експорту, прискорений розвиток секторів «нової економіки» [27, с. 210].

У **зовнішньоекономічній політиці** російський уряд намагається дотримуватися принципу збалансованості в географічному вимірі. В зовнішній торгівлі головними партнерами Росії є країни Європейського Союзу; на них припадає приблизно 52% усього товарообігу. Так, в експорті частка Німеччини становить 8,2%, Нідерландів – 6% (2010 р.).

В той же час Росія є основним торговельним партнером для країн СНД. Частка СНД у російському товарообігу становить 14,5% (Україна - 4%, Білорусь - 4%, Казахстан - 3%). Ця частка поступово знижується. В 2009 р. частка СНД у російському експорті становила 15,5%, в імпорті – 13,0% [47, с. 34].

Проте в експорті продукції обробної промисловості Росії частка країн СНД становить 55%. В тому числі на експорт продукції загального машинобудування припадає 54%, транспортних засобів – 78%, продукції легкої промисловості – 73%, фармацевтичної продукції – 85%.

Водночас у Росію спрямовується майже половина оброблених виробів, що експортуються з країн СНД, в тому числі 60-65% машин, обладнання, транспортних засобів. Наприклад, у 2008 році залізничне устаткування експортувалося з України до Росії на 2 млрд. дол., що складало 80% усіх продаж цієї групи товарів (залізничні товарні вагони, локомотиви тощо) [47, с.35-36].

Росія зацікавлена в розширенні свого економічного впливу на просторі СНД, тому вона ініціює утворення тут локальних інтеграційних угруповань з більш високим рівнем інтеграції. Так, існує митний союз, до якого увійшли Росія, Білорусь, Казахстан і Киргизстан. Ці ж країни сформували організацію «ЄврАзЕС» – Євразійський економічний союз, до якого запрошувалася й Україна. У січні 2003 р. було прийнято рішення про утворення єдиного економічного простору (ЄЕП), який сполучає Росію, Україну, Білорусь й Казахстан; ця організація відповідає рівневі вільної економічної зони. Рішення

України щодо вступу до ЄСП було ратифіковано українським парламентом в 2004 році. Проте з приходом у 2005 році до влади нового уряду, який однозначно визначив пріоритетність європейського вектора для України, реальне функціонування ЄСП ставиться під сумнів. У 2010 році знову підписано угоду про митний союз, до якого увійшли Росія, Білорусь і Казахстан; його учасники сподіваються, що він стане реальністю з 2011 р. (попередня угода була лише формальним актом). Україна не приєдналася до цієї угоди, але сьогодні, починаючи з 2010 р., взаємовідносини України з Росією в політичній та економічній площині стали більш конструктивними, зовнішньоекономічні стосунки набули суттєвого динамізму.

Росія зацікавлена в реінтеграції пострадянського простору, де вона відіграватиме лідируючу роль. Причому мета розвитку реінтеграційних процесів не обмежується створенням митного союзу і ЄСП, а полягає у формуванні широкої євразійської зони економічного співробітництва за участю СНД і ЄС, а також з виходом на Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Найважливіша умова досягнення цієї мети – господарська консолідація пострадянського простору. Це є стратегічною метою Росії в СНД.

Іншим напрямком зовнішньоекономічної стратегії Росії є зміцнення своїх позицій на світових ринках, в першу чергу, на європейських. Останнім часом активізуються економічні й політичні зв'язки Росії з Китаєм. У 2009 р. частка Китаю в зовнішньоекономічному товарообігу складала вже 5,7%, тобто КНР вийшла на четверте місце.

Поки ще не можна говорити, що в економіці Росії здійснилися кардинальні зрушення на краще. Ті позитиви, що мають місце, здебільшого пов'язані з експлуатацією природних ресурсів країни. Інвестиції в основний капітал, особливо інноваційного характеру, недостатні. Так, наприклад, в структурі ПІІ (2009 р.) на торгівлю припадає 27,8%, на обробну промисловість – 27,1%, на транспорт і зв'язок – 16,8%, на операції з нерухомістю – 9,7%, а на машини й обладнання – тільки 1,5% [124]. В товарному експорті Росії в 2009 році на мінеральні продукти припадало 67,4%, а ще 12,9% на недорогі метали, в той час як на машини й обладнання – тільки 5,9% [124]. Необхідна більш рішуча політика щодо структурних перетворень в економіці.

В 2005 р. президент Росії В.В. Путін оголосив ідею визначення пріоритетних національних проектів на найближчу перспективу. Найактуальнішими серед них було визнано:

- охорону здоров'я;
- освіту;
- доступне житло;
- розвиток АПК.

Таким чином, наголос робиться на вирішення, у першу чергу, соціальних проблем, що створює необхідні умови для розвитку людського капіталу. В Росії формується економічна модель, що ґрунтується на знаннях, інтелектуальному потенціалі [27, с. 212].

У 2007 р. прийнято «Концепцію довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації», розраховану до 2020 року. Концепція ґрунтується на трьох фундаментальних факторах.

Перший фактор – посилення глобальної конкуренції, яка б охоплювала ринки не тільки товарів, але й капіталів, технологій, робочої сили. Слід подолати залежність Росії від паливно-енергетичної складової в структурі виробництва й експорту, диверсифікувати економіку.

Другий фактор – зростання ролі людського капіталу в соціально-економічному розвитку. Необхідно різко підвищити продуктивність праці.

Третій фактор – нарощення потужностей для випуску товарів, що характеризуються високим технологічним рівнем.

Концепція визначає стратегічною метою перетворення Росії в одного з глобальних лідерів світової економіки, вихід її на рівень соціально-економічного розвитку високо індустріальних держав. Прогнозується, що до 2020 року Росія має увійти в п'ятірку провідних країн світу за економічною потужністю [111]. Сьогодні вона займає шосте місце.

Президент Росії Д. Медведєв, який був обраний у 2008 р., в основі продовжує стратегічну політику В. Путіна. В економічній сфері наголос ставиться на необхідності суттєвих зрушень в технологічному переобладнанні на інноваційних засадах. У зовнішньоекономічних відносинах буде продовжена політика на географічну диверсифікацію зв'язків з основними партнерами як на Заході, так і на Сході, активізація позиції Росії, насамперед, на просторах СНД, ЄС і АТР.

У 2012 р. у Росії відбулися чергові президентські вибори, на який перемогу одержав В.В. Путін. Як очікується, стратегічний курс Росії на шляху економічних перетворень не зміниться.

6.4. Стратегії економічного розвитку Китайської Народної Республіки

Сучасні економічні стратегії Китаю беруть початок з 1978 року, коли було проголошено курс на економічну реформу, в основу якої поклалися перебудова відносин власності й формування соціалістичного ринку. Реформа має довготерміновий характер і здійснюватиметься у три етапи:

- до 2000 року планувалося збільшити валову продукцію промисловості і сільського господарства в 4 рази, забезпечити досягнення середнього достатку життя народу;
- до 2021 року – підняти Китай до рівня середньорозвинутої країни;
- до 2049 року – перетворити Китай на високорозвинуту державу.

Головною метою стратегії залишається побудова комунізму в країні через сто років після перемоги соціалістичної революції в Китаї (1949 р.).

Реформування розпочалося в 80-ті роки минулого століття зі сфери сільського господарства, з аграрних відносин. Комуни ліквідувалися, земельні ділянки (0,4 га на господарство) передавалися селянам у довгострокову оренду на правах сімейного підряду. Селянам було надано право займатися підсобним

промислом, продавати надлишки продукції на ринках. Проте земля залишилася в державній власності, не стала об'єктом купівлі-продажу. В 1983 р. виробничі бригади, які діяли в комунах, були розпущені й було завершено перехід селян до одноосібного господарювання; наприкінці того ж року вже 94% усіх селянських дворів працювало за формою сімейного підряду.

Спочатку держава контролювала ціни на основні сільськогосподарські продукти, насамперед, на рис і бавовну. Але після 1985 р. уряд почав відмовлятися від жорсткого регламентування цінової політики в аграрному секторі.

Господарська самостійність селян, їх зацікавленість у результатах праці призвела до суттєвого підвищення продуктивності праці і різкого збільшення обсягів сільськогосподарської продукції. Виявилось, однак, що наприкінці 90-х років сільське господарство вичерпало свої можливості для збільшення виробництва продукції. Знадобилися нові підходи, які забезпечили нове зростання якісних показників виробництва на селі. Аграрна політика перенесла наголос на кооперування селян у сфері виробництва й обігу, концентрацію землі в руках господарників, використання найманої робочої сили.

Аграрні реформи викликали надлишок робочої сили в селі; в 90-х роках її чисельність досягала 130 млн. чоловік [27, с. 214]. Міста не в змозі були поглинути таку кількість робітників. Вихід було знайдено в сполученні сільськогосподарської діяльності селян з дрібним підприємництвом у сфері промисловості й торгівлі. В сільській місцевості утворювалися підприємства кустарного типу, які потім укрупнювалися й перетворювалися в акціонерні товариства, іноді навіть з іноземним капіталом (переважно капіталом хуацяо). Розвиток сільської промисловості відбувався бурхливими темпами. Якщо пересічні темпи міської промисловості у 80-90-х роках не піднімалися вище 12%, то сільської досягали 134%.

В 1997 році було прийнято «Закон про волосні й селищні підприємства», який встановлював права сільських промислових підприємств. Водночас закон передбачав необхідність раціонального планування, регулювання й контролю з боку держави щодо цих підприємств.

Згодом у сільській місцевості були створені приватні підприємства, що залучали найману робочу силу. В середині 90-х років почали інтенсивно розвиватися пайові підприємства, як правило, великі; їх комерційні інтереси вже виходили за межі селищ і волостей. На всі ці підприємства в 1997 р. вже припадало 25% ВВП, 50% доданої вартості промислової продукції, 30% валютних доходів від експорту, 30% доходів селян [27, с. 214].

Після того, як реформування аграрних відносин дало перші позитивні наслідки, уряд поширив механізм економічних перетворень на інші галузі

й сфери. У 1984 році була прийнята постанова «Про реформу господарської системи». Вона передбачала розширення господарської самостійності підприємств, скорочення сфери директивного планування, перехід до торгівлі засобами виробництва. Також реформуванню підлягала система цін, праці, заробітної плати. Було офіційно проголошено про доцільність використання різноманітних форм власності – державної, колективної та приватної.

Промислові підприємства одержали досить широкі можливості для самостійної діяльності. Вони могли обирати різні форми власності, самостійно вирішувати оперативні питання (виробництво, постачання, збут), здійснювати кадрову політику, встановлювати систему заробітної плати і в певних межах (які визначалися державою) самостійно встановлювати ціни на свою продукцію. Поступово формувалася ринкова система ціноутворення.

В 1988 році було прийнято «Закон про промислове підприємство загальнонародної власності», в якому визначалися права й обов'язки державних підприємств. Було зазначено, що підприємство відповідає за свої доходи й збитки, знаходиться на самостійному балансі. Але контроль за діяльністю державного підприємства здійснюється первинною ланкою комуністичної партії. Поступово частка державного сектора у виробництві промислової продукції знижується; в 1980 році вона становила 76%, в 1993 р. – 43%, а в 2000 р. скоротилася до 24% [27, с. 215].

Реформуванню підлягає також кредитно-фінансова сфера. Передбачалося, що Народний банк Китаю стане дійсно центральним банком країни, що відповідає за стабільність національної валюти. Для цього необхідно було його максимально звільнити від втручання й опіки з боку центральних і місцевих влад. Проте цього не сталося, Народний банк залишився в прямому підпорядкуванню Держраді КНР.

Держава жорстко регулює первинну емісію акцій компаній, визначаючи емітентів, обсяги й строки випуску цінних паперів. При цьому 2/3 акцій виключено з вільного ринкового обігу.

Особливістю економічної системи Китаю є сполучення планових важелів управління (директивне планування) з ринковими. Держава здійснює регулювання на макрорівні, ринок – на мікрорівні. Принцип розподілу за працею (соціалістичний принцип) сполучається з принципом розподілу за вкладеним капіталом (капіталістичний принцип). Ця концепція отримала назву **моделі «соціалістичної ринкової економіки»**.

Заходи щодо реформування економіки прискорили темпи її розвитку. Пересічний річний темп зростання ВВП у п'ятирічку 1981-1985 років був одним з найвищих за всю історію післявоєнного Китаю, він становив 13,2%. Проте форсування розвитку промисловості мало й негативні наслідки. Розпочалася інфляція, накопичилося багато незавершеного капітального будівництва, загострилися міжгалузеві диспропорції. Економіка увійшла до стадії «перегріву». За цих умов у 1989 р. було взято

курс на «гальмування» реформ і посилення втручання державних органів регулювання економіки. Було вжито заходів щодо встановлення більш жорстких умов кредитування, скорочено бюджетні витрати й грошову емісію. Наприкінці 1991 року з наслідками «перегріву» було в цілому покінчено, і з 1992 року реформам було надано нового імпульсу.

В другій половині 90-х років головна увага приділяється реформуванню державного сектора економіки. Справа в тому, що державні підприємства нарощували обсяги виробництва часто за рахунок неконкурентоспроможної продукції, яка не знаходила збуту на ринках. Внаслідок цього в деяких галузях до половини держпідприємств виявилися збитковими й не могли відігравати роль соціального стабілізатора. Найчастіше винуватцем такої ситуації виявлявся управлінський персонал, що не міг (або не хотів) пристосуватися до ринкових умов керування. Рентабельність державного сектора постійно скорочувалася; в 1990-1995 роках частка збиткових підприємств зросла з 27 до 43% [27, с. 216].

Загострення ситуації в реальному секторі економіки негативно відбилося на стані банківсько-кредитної системи. Обсяг прострочених боргів досягав 25% усіх наданих кредитів. Це спонукало банки до відмови від кредитування державних підприємств, що ще більше погіршувало становище державного сектора.

З метою подолання труднощів у державному секторі економіки було вирішено суттєво розширити права державних підприємств щодо виходу їх на ринок. Активізувалася структура ринку: розширилася мережа товарних і фондових бірж. У державному секторі залишилися великі й середні підприємства, а малі були здебільшого продані.

На пленумі КПК у вересні 1999 року була сформована чергова програма реформування державних підприємств. Передбачалося до 2010 року скоротити частку держсектора в економіці, залишивши під контролем держави транспорт, зв'язок, металургію й хімію. Розроблено й затверджено закони про охорону прав приватних підприємств. Заохочується кредитування приватного сектора банками; в банках створюються відділи по роботі з малими й середніми підприємствами.

Реформи в економіці Китаю дали вражаючі наслідки. В 1991-2001 роках ВВП країни зріс (у поточних цінах) у 5 разів, а порівняно з 1978 роком (початок реформи) – у 30 разів. В період 1996-2000 рр. пересічний річний приріст сільськогосподарської продукції становив 3,5%. За 1978-2001 роки виробництво зерна збільшилося в 1,5% рази, бавовни – в 2,4 рази, олійної сировини – в 5,5 разів, цукрового буряку – в 4 рази, м'яса – в 7,4 рази, вилову риби – у 9,6 разів.

Протягом реформування (1979-2000 рр.) щорічний приріст промислової продукції зростав у середньому на 11,6%. Виробництво електроенергії зросло у 5,8 разів, сталі – у 4,8 рази, цементу – у 9,8 разів, автомобілів – у 15,7 разів [27, с. 217]. Китай посів перше місце у світі за

виробництвом сталі, вугілля, цементу, хімічних добрив, телевізорів, синтетичних волокон.

Таблиця 6.4

Динаміка ВВП Китаю, %

Роки	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Динаміка ВВП	8,3	10,0	10,1	10,2	11,1	13,0	9,0	9,1	10,3	9,2

Джерело: [176].

Незважаючи на світову кризу, ВВП Китаю зріс у 2009 році на 9,1% (табл. 6.4). Продовжилася позитивна динаміка зовнішньоекономічних зв'язків. Так, за 2003 р. експорт збільшився на 32%, за 2007 р. – на 25%; це становить до 40% приросту ВВП [3, с. 48]; більше половини експорту припадає на підприємства з участю іноземного капіталу (в 2005 р. частка підприємств з іноземним капіталом становила в експорті 58%). За обсягом золотовалютних резервів Китай вийшов на перше місце у світі (2,622 трлн. дол.); основною валютою китайських резервів є долар (до 72%).

У 2003 році до влади в Китаї прийшло нове керівництво, яке схильне до більш рішучих реформ економіки. Стратегічними цілями нової економічної політики визначені: підтримка приватного власника й лібералізація зовнішньоекономічних відносин.

Якщо в 1988 році в конституцію країни було внесене положення про недержавний сектор як доповнюючий до державного, то в березні 2004 р. була внесена поправка до конституції, в якій міститься положення про недоторканість «законно нажитої» приватної власності громадян КНР. Важливим моментом став дозвіл приватним власникам і навіть олігархам вступати до лав комуністичної партії, чим скористалося чимало багатіїв; це стає ознакою поступового розмивання соціалістичного ладу під номінальним адміністративним керівництвом КПК.

Серед головних завдань сучасної економічної стратегії Китаю є приватизація збиткових державних підприємств і реструктуризація державного фінансово-банківського сектора на принципах різноманітності форм власності фінансових інститутів. Оскільки національний капітал сьогодні не може освоїти усі державні активи, виникає необхідність більш активно залучати іноземних інвесторів [29, с. 52]. В 2005 р. обсяг іноземних інвестицій у китайську економіку становив 64 млрд. дол. [5, с. 27]. На кінець 2010 р. він становив вже 574,3 млрд. дол. [133].

На третьому пленумі ЦК КПК (жовтень 2003 р.) були визначені такі орієнтири стратегії в галузі економіки:

- реформа конституції на підтримку плюралізму форм власності;
- зміцнення влади закону й створення для усіх справедливих умов старту в економіці;
- розвиток самоврядування на селі.

Головним напрямом вважається узаконення плюралізму форм власності.

Важливим напрямом **зовнішньоекономічної стратегії** визначено активізацію економічних стосунків з іншими країнами й особливо зовнішньоторговельну експансію Китаю. З 1992 р. китайський уряд зробив наголос на стратегію експортної орієнтації під гаслом «Йти за межі країни!».

Китай здійснює активну зовнішньоекономічну політику. В 1979-2001 роках він використав 394 млрд. дол. іноземних інвестицій. В 2000-2002 роках щорічне надходження прямих іноземних інвестицій складало 40-50 млрд. доларів. На початок 2002 року в Китаї були накопичені інвестиції з більш ніж 170 країн; кількість підприємств з іноземними інвестиціями досягала 390 тисяч. Основна маса прямих іноземних інвестицій прибуває в Китай через Гонконг (30% у 2005 р.); значна кількість інвестицій надходить з країн Латинської Америки (19%); великими інвесторами в китайську економіку є також Японія й Південна Корея [175]. З свого боку, КНР поступово сама перетворюється на експортера капіталу. В 2006 р. обсяг прямих китайських інвестицій за кордоном перевищив 63 млрд. дол. [5, с. 28]. Сьогодні ця цифра вельми зросла, так на кінець 2011 р. обсяг ПІІ з Китаю становив 322 млрд. дол.

Починаючи з 1990 р. Китай має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Уряд здійснює помірковану тарифну політику. В 1990-2001 рр. тарифи знижувалися декілька раз. Середня ставка імпорتنих тарифів була зменшена з 35% до 15% на промислову продукцію. В 2005 році встановлено середню ставку імпорتنих тарифів на рівні 10%.

Зміцнюється валютно-фінансова система країни. Емісію і контроль за валютними операціями здійснює Народний банк Китаю. Діють також Торговельно-промисловий, Будівельний і Сільськогосподарський банки, які були перетворені на державно-комерційні заклади. Засновано також Державний банк розвитку, Імпортно-експортний банк. В 1996 році були засновані перші акціонерні комерційні банки.

Формуючи стратегічні цілі економічного розвитку, китайський уряд останнім часом дедалі більше враховує глобальний чинник. Якщо тривалий час Китай уникав участі в міжнародних організаціях економічного типу, то з кінця 90-х років ХХ ст. ситуація змінилася. Визначною подією став вступ Китаю до Світової організації торгівлі в листопаді 2001 року. Після цього КНР зразу ж активізувала економічне зближення з Японією та Південною Кореєю. Китай намагається перетворитися на потужний чинник розвитку міжнародної економіки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Для досягнення цієї мети китайський уряд активно використовує особливий статус Гонконгу (Сянган) – території, яка належить КНР, але має виключно пільгові умови торговельних та інших економічних операцій з іноземцями. Через Гонконг іде понад 14% експорту Китаю.

Однією з важливих складових стратегічної політики китайського уряду є утворення спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, куди активно залучається іноземний капітал. В першу чергу, це провінції Гуандун, Фуцзянь і Цзянсу; сформувався величезний економічний комплекс із центром у місті Шанхай. В 2005 р. в п'ять регіонів експортної орієнтації (Гуандун, Фуцзянь, дельта річки Янцзи, зона Бохайської затоки, Шаньдун) надійшло 51% національних інвестицій в основний капітал, 85% іноземних інвестицій, тут створено 83% підприємств з іноземним капіталом. Ці регіони дають 91% експорту країни, 58% її ВВП [5, с. 29].

Слід, правда, зауважити, що орієнтація на пріоритетний розвиток приморських регіонів супроводжується уповільненим темпом розвитку внутрішніх регіонів, диференціація їх економічних рівнів дедалі зростає.

На початку нового тисячоліття Китай активізує свою участь в Азіатсько-Тихоокеанському економічному співтоваристві (АТЕС). Розглядається можливість зміцнення контактів в рамках регіональних контактів «ПСА-3» (Північно-Східна Азія за участю Китаю, Японії та Південної Кореї), АСЕАН+3 (+ Китай, Японія, Південна Корея), Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Успішно розвивається діалог з «Великою вісімкою».

Останніми роками Китай активізує свою зовнішньоекономічну експансію на просторі СНД, де він є успішним конкурентом Росії. Його частка в імпорті держав СНД (без Росії) зросла з 2% в 2000 р. до 10,7% в 2008 р., а в абсолютному вираженні китайський експорт в СНД за той же період збільшився в 30 разів [47, с. 43].

Розвинуті держави, а особливо країни АТР не можуть не рахуватися зі зростаючою економічною потужністю Китаю в регіоні. США вже давно відмовилися від економічної блокади КНР. Китай сьогодні є не тільки одним з найбільших виробників продукції, але і являє собою величезний потенційний простір для реалізації іноземних товарів та розміщення капіталу. Тому західні держави все більш охоче йдуть на контакти з Китаєм. Прийняття КНР до СОТ означає, що його визнано країною з ринковою економікою. Тривалий час перепорою для активного співробітництва розвинутих країн з Китаєм були ідеологічні розходження. Сьогодні вони поступово згладжуються. Цей процес набув нового поштовху, коли партію очолив представник молодшої генерації партійної й державної еліти Ху Цзиньтао.

Активне включення Китаю в глобальні процеси й бурхливе зростання його економічного потенціалу перетворює його не тільки в регіональний, але й в глобальний чинник розвитку світової економіки. Сьогодні стратегічна політика КНР так чи інакше відбивається на економіці багатьох країн, в тому числі України.

Розділ 7. Специфіка економічних стратегій країн, що розвиваються

Ключові поняття

Економічна суть поняття «країни, що розвиваються». Нові індустріальні країни. Найменш розвинуті країни. Економічні проблеми країн, що розвиваються. Стратегії економічного розвитку країн, що розвиваються. Політика «етатизму». «Вашингтонський консенсус». Зовнішня заборгованість. Соціальні проблеми й соціальна політика. Політика експорторієнтації й імпортозаміщення. Індустріалізація.

7.1. Особливості сучасних стратегій економічного розвитку країн, що розвиваються

Впровадження стратегій економічного розвитку країнами, що розвиваються, здійснюється в складних умовах. Значна їх частина знаходиться на аграрній стадії економічного розвитку; пересічний показник ВВП на душу населення майже вдсятеро поступається показнику розвинутих країн; у структурі промисловості більшості цих країн переважають легка й гірнича, новітні галузі або відсутні, або ще недостатньо розвинуті; їх економіка знаходиться під сильним тиском ТНК і залежністю від ринків розвинутих країн.

В цілому ж група країн, що розвивається, досягла певних успіхів в розвитку економіки за останні 50 років. Темпи їх економічного росту за цей період в 2,5 рази перевищують відповідний показник розвинутих країн. Не в останню чергу це є наслідком реформування економіки, реалізації обраних стратегій.

Одним з головних факторів, що сприяв економічному зростанню певної групи країн (особливо Східної й Південно-Східної Азії), є дешева робоча сила. На цей фактор зорієнтовані такі галузі промисловості, як швейна, текстильна, взуттєва, побутова електроніка. Іншим фактором стало використання сировинної бази (перш за все, покладів мінеральної сировини). Екологічно шкідливі виробництва – нафтопереробна, виробництво мінеральних добрив, металургійна, целюлозно-паперова промисловість через високі витрати на природоохоронні заходи в розвинутих країнах були з них витіснені до країн, що розвиваються.

Важливою рисою економічних політик цих країн було створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвестицій; зокрема, було запропоновано пільгове оподаткування, можливість придбання нерухомої власності іноземними інвесторами. У 80-90-х роках минулого століття це сприяло інтенсивному надходженню інвестицій; поступово, з

середини 90-х років, темпи іноземного інвестування почали спадати через те, що все зростаюча частина ПІІ почала прямувати на ринки розвинутих країн.

Поступово в окремих країнах розпочалося проведення структурних реформ. Від видобувних виробництв вони стали переходити до переробних трудомістких і навіть наукомістких. Це стосується так званих нових індустріальних країн. Високими темпами розвивалася інженерна й соціальна інфраструктура, сфера послуг, туризм, банківська справа, страхування, зв'язок. Проводилася жорстка фінансова політика, політика по зниженню рівня інфляції, боротьба з корупцією, тіншовим капіталом; щоправда, успіхи в цій сфері були не такі очевидні.

Одним зі стратегічних напрямів економічної політики країн, що розвиваються, є переорієнтування виробництва з імпортозамінного на експортоорієнтований. Сьогодні вони значно розширили номенклатуру запропонованих на експорт товарів, перейшовши з розряду монофункціональних у поліфункціональні.

У багатьох країнах, що розвиваються, на початковому етапі реформування економіки була широко застосована модель «етатизму» – широкого втручання держави в економічні процеси, створення потужного державного сектора. Економічні ресурси опинилися в руках уряду, який постійно регулював ціни на продукцію державних підприємств, регулював курс валют, контролював зовнішню торгівлю. Для зниження безробіття на державних підприємствах штучно завищувалася чисельність робітників. Поряд з позитивними наслідками такої політики (наприклад, в Сінгапурі, Тайвані) мали місце й негативні; зокрема, зосередження великих ресурсів й економічної влади в руках державних чиновників часто вели до корупції.

На сучасному етапі економічного розвитку більшість країн цієї групи перейшли до неоліберальної політики. Особливо широко неоліберальна модель застосовується в країнах Латинської Америки. Вона була розроблена Економічною комісією ООН для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКІАК). Ця модель, яка мала назву «периферійної економіки», передбачала структурні перетворення щодо формування імпортозамінної індустріалізації. Головну роль у реалізації моделі повинна була відіграти держава, але методами макроекономічної політики. Імпортозамінна політика дала можливість у Латинській Америці розвивати нові виробництва й підтримувати достатньо високі темпи економічного росту.

У 90-х роках минулого століття була запропонована нова модель – «Вашингтонський консенсус», яка була підтримана МВФ і рекомендована також країнам із перехідною економікою. Основні положення цієї моделі:

- бюджетна дисципліна (дефіцит бюджету не повинен перевищувати офіційні резерви);
- державні витрати повинні бути переорієнтовані з політичної до економічної сфери;
- податкова реформа (зниження податкових ставок);

- фінансова лібералізація (відмова від пільгових умов фінансування й кредитування);
- лібералізація торгівлі (зниження митних тарифів до 10%);
- усунення перешкод для залучення прямих іноземних інвестицій;
- приватизація державних підприємств;
- дерегулювання економіки.

Упровадження моделі «Вашингтонського консенсусу» мало суперечливі наслідки. До позитивних наслідків слід віднести зростання темпів зовнішньої торгівлі, залучення іноземних інвестицій; до негативних – фінансову й валютну нестабільність, яка обернулася низкою криз, зокрема, в Аргентині, в Південно-Східній Азії.

У виборі й реалізації економічних стратегій країн, що розвиваються, є суттєві розбіжності по групах нових індустріальних країн (НІК) і найменш розвинутих країн.

Поняття **нових індустріальних країн** виникло у 80-х роках минулого століття і зв'язувалося з чотирма драконами Південно-Східної Азії: Гонконгом, Республікою Кореєю, Сінгапуром і Тайванем. Ці країни першими почали індустріалізацію і згодом по багатьох показниках наздогнали й обігнали розвинуті країни. Пізніше до числа НІК додалися «тигри» – Індонезія, Філіппіни, Малайзія і Таїланд. В Азії до нових індустріальних країн належить також Індія, а в Латинській Америці – Бразилія, Мексика, Аргентина та Чилі. В цілому на НІК припадає 30% населення світу, 18% світового ВВП.

Головну роль у становленні нових індустріальних країн зіграла держава. Нею здійснювалася дирижистська політика: жорстка економія валютних коштів, протекціонізм (обмеження імпорту й стимулювання експорту). Створювалися найсприятливіші умови для прямих зарубіжних інвестицій у сфері організації спочатку трудомістких, а пізніше – наукомістких виробництв, залучення нових технологій. Держава шляхом продуманої політики пільгового оподаткування скорочувала розвиток одних галузей і сприяла розвитку інших.

Важливим важелем державної політики було валютне регулювання. Гальмувалося підвищення курсу національних валют. Зростання ж курсу валют в міру нарощування експорту й росту конкурентноздатності національних товарів держава компенсувала субсидіями для експортерів, що продовжувало робити експорт вигідним.

Політика імпортозаміщення здійснювалася за такою схемою: спочатку заміщувався імпорт у галузях, що виготовляють товари народного споживання (текстильна, взуттєва, харчова); пізніше, при накопиченні необхідного капіталу, імпортозаміщення стало поширюватися на товари виробничого призначення (хімічні й нафтопереробні продукти, чорні метали, деталі машин і устаткування).

Держава постійно контролювала перерозподіл коштів між пріоритетними й допоміжними галузями. Так, обробна промисловість в основному фінансувалася за рахунок коштів сільського господарства і видобувних галузей, а також за рахунок притоку прямих іноземних інвестицій. Пріоритети в

економіці постійно змінювалися. Так, у 50-х роках минулого століття це було текстильне виробництво; у 60-х роках – виробництво цементу, мінеральних добрив, нафтопереробка, чорна металургія, хімія органічного синтезу; у 70-х – суднобудування, автомобілебудування; у 80-х – інформатика, електротехнічне машинобудування; у 90-х – виробництво нових матеріалів і технологій, електроніка й аерокосмічна промисловість. В останні два десятиліття були створені науково-дослідні інститути, вузи, технопарки, технополіси для практичних наукових розробок. Основні напрямки досліджень, що впроваджуються в практику: устаткування для АЕС, виробництво комп'ютерів, устаткування для шельфового видобутку нафти й газу, мікроекономіка, чиста хімія, інформатика, автоматизація виробництва.

У міру зміцнення економіки роль держави почала знижуватися, жорсткі адміністративні методи в управлінні стали замінятися макроекономічним регулюванням. Експортоорієнтована модель розвитку багато в чому себе вже зжила. З підвищенням рівня зарплати товари цієї групи країн втрачають свою конкурентоспроможність на світових ринках, темпи обсягів виробництва знижуються. Тому НІК продовжують модернізацію і перехід на нові технології, наукомістке виробництво й послуги. Розвиваються туризм, фінансова діяльність, інформаційні технології.

Фінансово-економічна криза 1997-1998 рр. негативно вплинула на нові індустріальні країни Південно-Східної Азії (Таїланд, Індонезію, Філіппіни, Сінгапур). Криза мала, зокрема, такі причини: незбалансованість галузевої структури виробництва (відсутність або недостатній розвиток базових галузей); спрямованість іноземних інвестицій переважно в ті галузі, в яких очікувався найвищий прибуток; дисбаланс у фінансово-банківському секторі.

На початку нового тисячоліття темпи розвитку деяких НІК дещо знизилися, але й сьогодні в цілому вони вищі за відповідні показники розвинутих країн (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Темпи зростання ВВП деяких НІК, %

Країни	Роки							
	1991-2000 (пересічно)	2001-2005 (пересічно)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Бразилія	2,0	2,1	3,7	6,1	5,1	-0,2	7,5	2,7
Мексика	3,3	1,8	4,8	3,3	1,5	-6,5	5,4	3,8
Аргентина	3,2	2,3	8,5	7,6	5,0	-3,0	7,5	8
Індія	6,0	6,9	9,4	9,0	7,4	7,4	8,3	7,8
Р. Корея	4,8	4,3	5,0	5,1	2,3	0,2	6,2	3,6
Таїланд	3,4	4,8	5,0	4,9	2,5	-2,3	7,8	0,1

Джерело: [133; 176].

Звертає увагу суттєве падіння темпів розвитку в Аргентині, а також їх гальмування в інших Латиноамериканських країнах в 2000-2003 роках; в

Аргентині воно спричинилося глибокою фінансовою кризою. Так, у 2001 р. ВВП Аргентини скоротився на 4,6%, а в 2002 р. – ще на 10,9%. Дослідники пояснюють це некритичним застосуванням ідей «Вашингтонського консенсусу». З 2004 року економіка цих країн розвивалася прискореними темпами. Але криза 2008-2009 років загальмувала це зростання. Особливо вразила криза Мексику, економіка якої значною мірою спрямована на ринок США, які відчули економічний спад. Слід також відзначити стабільно високі темпи розвитку економіки Індії, навіть під час світової кризи. Це дозволило країні посісти четверте місце у світовій економіці. У 2010 році ситуація змінилася на краще. Країни, що розвиваються, демонструють досить високі темпи приросту ВВП. У 2011 році темпи приросту ВВП дещо знизилися. Розглянемо докладніше особливості стратегій економічного розвитку нових індустріальних країн на прикладі Індії та Бразилії.

7.2. Економічні стратегії Індії

Розвиток індійської економіки розпочався в складних умовах постколоніальної держави (Індія стала незалежною в 1947 році). Економічні стратегії Індії формувалися з огляду на внутрішні й зовнішні обставини, які час від часу змінювалися.

З самого початку здобуття незалежності уряд Індії стикнувся з розбалансованою й децентралізованою економікою, із центробіжними тенденціями місцевих князьків і олігархів. Великий президент Індії Джавахарлал Неру проклав курс, названий його ім'ям, який передбачав суттєве підвищення ролі держави в економічній сфері. В основі економічної стратегії «курсу Неру» було спирання на внутрішні сили країни.

З перших же років незалежності Неру всіляко зміцнював державний сектор в економіці. Було націоналізовано усі підприємства, що належали колоніальній владі. Державний сектор почав розвиватися найбільш динамічно. На початку 70-х років ХХ століття його частка у ВВП складала вже 26%, а на початку 80-х – навіть 38% [18, с. 78]. При цьому держава контролювала основну діяльність приватного сектора.

Державне регулювання в Індії здійснюється в умовах багатуукладної економіки. Використовуються два методи регулювання: пряме (адміністративне) й непряме (економічне). Відсталі господарства, що знаходяться на нижчому технологічному рівні, слабо реагують на економічне регулювання, тому до них застосовуються адміністративні методи. Підприємства й сектори з високим технологічним рівнем краще піддаються економічним методам, які дають більший ефект. Економічне регулювання здійснюється шляхом регулювання цін, тарифів, умов кредиту, курсу валюти, рівня податків [27, с. 229].

Перші три десятиліття незалежності були орієнтовані на становлення базових галузей економіки (вугільна промисловість, електроенергетика, чорна й

кольорова металургія, транспортне й сільськогосподарське машинобудування) й реформування сільського господарства. Завдяки «зеленій революції» значно підвищилася врожайність сільськогосподарських культур. Індія перетворилася на індустріально-аграрну державу. Проте темпи зростання економіки в цей час були не дуже високими, пересічно 3,5% приросту ВВП на рік.

У 80 – х роках минулого століття розвиток індійської економіки дещо прискорився, пересічно річні темпи зростання ВВП становили 5,6%. За роки незалежності декілька разів була реформована банківська система. У 50 – ті роки, поряд із дрібними, стали створюватися великі комерційні банки. У 1969 році з метою більш рівномірного розподілу кредитних ресурсів були націоналізовані 14 банків, у 1980 році – ще 6. Банки були зобов'язані не менше 40% усіх кредитів виділяти пріоритетним галузям економіки. Жорсткий контроль банків з боку держави призвів до погіршення їхнього фінансового становища.

Бідність значної кількості населення й безробіття, яке становить десятки мільйонів чоловік, змусили уряд приділяти підвищену увагу розвитку дрібних підприємств. Їхня питома вага в промисловості досягає 40%, у промисловому експорті – 45%, у загальному експорті – 35%. Постійний надлишок робочої сили, обмежена купівельна спроможність населення стали основою масового розвитку традиційних форм господарської діяльності. Залучення нових технологій дало можливість провести модернізацію дрібного виробництва, технічно зблизити його з великим.

На перших етапах економічного реформування (аж до кінця 80 – х років) держава проводила політику захисту внутрішнього ринка від активної іноземної конкуренції, що створювало умови для виживання дрібних підприємств, орієнтованих на бідні прошарки населення. Цей ринок має свою специфіку: попит обмежений вузьким набором товарів першої необхідності, слабо схильний до змін, що дає можливість не втрачати додаткові кошти на модернізацію і відновлення асортименту. В основному це текстильне, взуттєве, шкіряне, скляне й будівельне виробництво, у яких дрібні підприємства складають 70-80%. Держава уклала перелік товарів, які заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, що можуть закуповуватися в дрібних виробників за фіксованою ціною. Це фактично гарантує збут продукції.

У сільській місцевості здійснюється політика «сільської індустрії» – створюються підприємства по переробці сільськогосподарської сировини на дрібних олійнях, рисосушках, млинах. Це дає можливість збільшити сільськогосподарську зайнятість населення й ширше використовувати місцеві ресурси. Прийнято рішення про створення кластерів малих підприємств як центрів росту, особливо в економічно відсталих районах.

На початку 90 – х років минулого століття Індія зіштовхнулася з новими економічними проблемами. Процес розвитку економіки ставав все менш стабільним. Зростав дефіцит платіжного балансу, а також зовнішній і внутрішній борг. В період 1990-1994 рр. пересічнорічний приріст ВВП знизився

до 3,8%. В 1991-1992 рр. Індію спіткала фінансова криза. Дефіцит бюджету центрального уряду складав 8,2% від ВВП, дефіцит платіжного балансу по поточним операціям – 3,5%, інфляція підскочила до 17%, приріст промислової продукції не досягав навіть 1%, суттєво скоротився експорт [30, с. 90].

За таких умов стало очевидно, що необхідна нова стратегія економічного розвитку, яку й обрав індійський уряд. Основою стратегії стало обмеження державного регулювання, лібералізація економічної політики.

Першочерговим завданням стало досягнення макрофінансової стабілізації й реструктуризації на галузевому рівні. Реформи охопили практично усі сектори економіки. В сільському господарстві були здійснені цінові зрушення, ціни на сільгосппродукти були наближені до реальних витрат на їх виготовлення. Зберігаються субсидії виробникам аграрного сектора. За різними оцінками субсидії становлять 14% від ВВП, що утруднює відносини Індії з СОТ [30, с. 90].

В промисловості було ліквідовано ліцензування підприємств; це сприяло залученню капіталу. Були відкриті для приватного підприємництва деякі сектори економіки, які раніше були власністю держави. В зовнішній торгівлі зняті кількісні обмеження й знижено тарифи з 71% в 1993 р. до 35% в 1998 році.

Втім, проведення реформ 90 – х років ХХ століття не означало повну відкритість індійської економіки. Політика лібералізації призвела до певних поступлень приватному й іноземному капіталу в сфері фінансів і страхування, активізувала діяльність спільних підприємств і сприяла появі чисто іноземних фірм, здійснила конвертацію рупії. Проте значні обмеження ще залишаються, оскільки сьогодні індійська економіка не може бути повністю відкритою.

Реформи дали позитивний наслідок. Збільшився національний продукт на душу населення, знизилися бюджетний дефіцит, інфляція. Темпи зростання ВВП у 1990-1994 рр. склали в середньому 3,8%, в 1995-2000 рр. становили вже 6,5%, в 2001-2003 рр. пересічно 5,9%, у 2004-2007 рр. становили в середньому 8,7%, а в 2009 р. ВВП зріс на 7,4%. У 2010 р. ВВП Індії продемонстрував досить високі темпи приросту – 10,1%, а в 2011 р. цей показник знизився до 7,8%.

Розширення промислового виробництва спиралося переважно на динамічний розвиток галузей, що виробляють споживчі товари, тоді як виробництво засобів виробництва розвивалося повільно. Економіка Індії орієнтована, насамперед, на внутрішній ринок. За деякими підрахунками, 94-96% усього приросту виробництва країни обумовлено внутрішнім попитом і менше 4-6% - розширенням експорту [30, с. 90].

Частка Індії у світовому валовому продукті невпинно зростає, а частка у світовій торгівлі знижується: в 1950 р. її частка у світовому експорті становила 2%, а в 2000 р. – менше 0,6%; правда, у 2007 р. вона підвищилася до 1,0%. Величезний внутрішній ринок Індії поглинає більшу частину продукції, що виробляється. Спирання на внутрішній ринок убезпечує Індію від зовнішніх катаклізм. Так, світова фінансова криза 1998 року майже не вплинула на

економіку країни. Розширенню внутрішнього ринку сприяє поступове підвищення рівня життя індійців: частка бідних в країні знизилася з 39% у 1988 році до 26% у 2000 р.

Зовнішньоекономічні зв'язки Індії відстають за темпами розвитку від зростання економіки в цілому. Повільні темпи розвитку зовнішньої торгівлі Індії пояснюються також недостатньою конкурентоспроможністю більшості індійських промислових товарів. Країна відшукує свою нішу на світових ринках. Основні надії пов'язані з експортом програмного забезпечення. Темпи росту експорту даної продукції за останнє десятиліття склали не менше 25% щороку [18, с. 79]. Наприкінці 90 – х років ХХ століття у секторі інформаційних технологій було зайнято понад 300 тис. чоловік у 1,5 тис. фірмах. Переважна більшість програмного забезпечення йде на зовнішній ринок, в основному, експортується в США. Вважається, що Індія має найбільший після США резерв фахівців з інформаційних технологій [27, с. 232].

Особливе місце серед чинників економічного розвитку Індії посідає наука. Серед країн, що розвиваються, Індія передує за кількістю вищих навчальних закладів і студентів. Важлива роль у формуванні науково-технічного потенціалу належить фінансуванню НДДКР; за показниками частки витрат на наукові розробки та дослідження у ВВП Індія наблизилася до рівня розвинутих країн. Частка держави в загальному обсязі інвестицій у НДДКР становить 80%. Країна має досить розгалужену науково-дослідну інфраструктуру, яка нараховує понад 900 підрозділів включно університети й приватні дослідницькі заклади. Утворено Раду з технологічного розвитку (TDB – Technology Development Board); її діяльність спрямована на інтенсифікацію процесу промислового освоєння національних та зарубіжних науково-технологічних розробок [27, с. 232].

Економічні реформи сприяли притоку іноземних інвестицій в Індію. За роки реформ в країну залучено 27 млрд. доларів прямих іноземних інвестицій. Суттєва роль в цьому процесі належить етнічним індійцям, які проживають за кордоном: в 90 – х роках їх частка в ПІІ становила 31%. Проте, іноземні інвестиції в індійську економіку становлять поки що 11,5% потреб. Стримують приток інвестицій бюрократизація індійського суспільства, корупція, закритість деяких секторів для іноземного капіталу.

Стратегічною метою економічної реформи Індії на перше десятиліття поточного століття визнано створення в країні конкурентоспроможного господарства за стандартами світової ринкової економіки. Узято курс на ослаблення державного втручання в господарський механізм країни з метою заохочення приватної ініціативи, розширення можливостей для саморегуляції національної економіки. Пріоритетними напрямками 10-го плану соціально-економічного розвитку Індії (2002-2007 рр.) було визнано прискорення процесу приватизації підприємств державного сектора, реформи в банківській сфері, реформа трудового законодавства. Особлива увага приділяється виконанню

програм щодо розвитку інфраструктури, насамперед енергетики, нафтогазової промисловості, транспорту й зв'язку.

Зовнішньоекономічна політика уряду спрямована на більш глибоке залучення Індії до світової економічної системи. Країна поступово відмовляється від протекціоністських заходів. Так, максимальний рівень імпорتنих тарифів було знижено з 400% до 65%; на більшість імпорتنих товарів тарифи значно нижчі. Знято обмеження на прямі іноземні інвестиції. Проте це не означає політики «лібералізації без меж». На цілу низку товарів сільськогосподарського виробництва й легкої промисловості зберігаються захисні імпортні тарифи. Це, зокрема, рис, пшениця, кукурудза, деякі види текстилю, чай.

Для активізації експортної діяльності країни й залученню іноземних інвестицій утворюються спеціальні економічні зони; вирішено сформувати 18 СЕЗ, але поки що реально функціонують тільки вісім [27, с. 233].

Значні економічні успіхи Індії вивели її на четверте місце у світовій економіці за розмірами ВВП. Перспективи її подальшого зростання оцінюються як дуже високі. Недарма її зарахували до символічної групи БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) – групи, яка, на думку фахівців, буде в найближчому майбутньому визначати темпи й напрямки розвитку світової економіки.

Проблемою економіки Індії залишається ще великий масив бідного населення, безробіття. Це стримує впровадження нових технологій в господарство, оскільки підвищення продуктивності виробництва буде звільняти значну кількість працівників. Ось чому більшість технологічних досягнень має в Індії експортну спрямованість. З іншого боку, щорічний від'їзд із країни десятків тисяч найбільш кваліфікованих фахівців ослаблює позиції Індії у високотехнологічній сфері. Ще однією проблемою Індії є досить великий зовнішній борг (267,1 млрд. дол. в 2011 р.).

Отже, перед урядом Індії постає завдання сформувати нову стратегію економічного розвитку на найближчі роки, яка б ще більше прискорила темпи розвитку й сприяла б підвищенню рівня життя основної маси населення.

7.3. Економічні стратегії Бразилії

Тривалий час стратегічним напрямком Бразилії було впровадження імпортозамінної індустрії з опорою на внутрішні можливості; це було характерною ознакою більшості латиноамериканських держав. Така політика сприяла нарощуванню виробництва в галузях важкої промисловості. До 80 – х років минулого століття активно здійснювався протекціонізм, сильне державне втручання в регулювання економічних процесів. Модель «етатизму» давала добрі наслідки в 50-х-60-х роках, коли пересічні темпи росту ВВП складали 5-6%. Енергетична криза 70 – х років боляче вдарила по економіці Бразилії, яка не має значних покладів нафти й газу. В країні різко зросла інфляція,

розпочалася втеча іноземного капіталу, збільшувалася величина державного боргу.

У 80 – х роках ХХ ст. уряд Бразилії перейшов до неоліберальної моделі розвитку. В основі цієї моделі полягає орієнтація на зовнішні чинники й зовнішньоорієнтовану економіку. Наголос в економічній політиці почав зміщуватися від державних важелів управління до стимулювання приватної ініціативи. Значну роль в новій політиці стали відігравати іноземні капітали – кредити й прямі інвестиції.

Наприкінці 80 – х років ХХ ст. була здійснена широка приватизація в нафтовій і електроенергетичній промисловості, фінансовій сфері. Були приватизовані важливі об'єкти інфраструктури: телекомунікаційний і телефонний зв'язок, електро- і газопостачання, виробництво електроенергії. При цьому 40% прибутків від приватизації надійшло від продажу власності іноземним компаніям. Уживаються заходи для збільшення національних накопичень: підвищується надійність банківської системи, розвивається фондовий ринок. Для регулювання фінансового ринку уряд використовує податкову політику. Було встановлено 7% податку на іноземні інвестиції в короткострокові облігації й 5% - на інвестиції в приватизаційні фонди.

Були здійснені заходи щодо приборкання інфляції. Якщо в 1993 році вона складала 2489%, то в 1997 р. – 4,1%. Високі темпи інфляції і високі процентні ставки призвели до спекулятивних банківських операцій. Як тільки була досягнута фінансова стабілізація, - багато банків, прибутки яких будувалися на спекулятивних операціях, стали банкрутами.

Реформи дещо поліпшили ситуацію у фінансовій сфері країни, оздоровили її галузеву структуру. Проте темпи економічного зростання залишилися невисокими. В 2002 році спалахнула нова фінансова криза. Приватний сектор відчував труднощі з рефінансуванням валютної заборгованості. Активізувався перевід доходів за кордон, що стало причиною нестачі коштів на валютному ринку. Центральний банк опинився в не змозі задовольнити попит на валюту, внаслідок чого відбулася девальвація реала. Щоб вийти зі скрутного становища, Бразилія узяла у МВФ кредит на суму в 30 млрд. дол.

Девальвація реала стала однією з головних причин підвищення темпів інфляції; в 2002 році її рівень становив 12,5%; проте згодом інфляцію вдалося приборкати й у 2007 р. вона знизилася до 3,5%. Однак, у 2011 р. темп інфляції знову виріс майже вдвічі до 6,5%.

Однією з головних проблем Бразилії залишається зростання державного внутрішнього боргу, який становить 56% відносно ВВП. Зовнішній борг Бразилії в 2011 році становив 410 млрд. доларів, що є одним з найбільших показників у світі.

В рейтингу конкурентоспроможності економіки, що складає Світовий економічний форум, Бразилія посідає 58-те місце серед 139-ти країн. В рейтингу відкритості економіки – 87 місце серед 125 країн, що

характеризує її як країну із частково закритою економікою. Такий низький рейтинг пояснюється все ще активним регулюванням державою зовнішньої торгівлі й недотримання прав інтелектуальної власності (поширена піратська торгівля музичними й комп'ютерними дисками).

Серед пріоритетних проблем бразильського уряду є ефективність соціальної політики. Рівень безробіття становить 6%, хоч це дещо нижче, ніж в цілому по Латинській Америці. Головним напрямком соціальної політики є боротьба з бідністю та голодом. Розпочато реалізацію програми «Ні – голоду». Вона містить заходи, серед яких надання щомісячної грошової допомоги в розмірі 50 реалів бідним сім'ям; ця сума може бути витрачена виключно на купівлю продовольства. Програма також передбачає покращення житлових умов і доступ до освіти найбідніших верств населення.

В зовнішньоекономічній політиці пріоритетним напрямком бразильського уряду є поглиблення інтеграції в межах МЕРКОСУР – організації, ініціатором утворення якої була саме Бразилія. Активізуються також економічні зносини з ЄС, Китаєм, Індією та Росією. На Північну Америку припадає 25% експорту Бразилії, на Європейський Союз 23%, на Латинську Америку – 16%. В імпорті перше місце займає ЄС – 28%, далі йде Північна Америка – 24% [27, с. 236]. Країни Східної Європи поки що посідають скромне місце: 2,7% в експорті і 1,9% в імпорті.

Для активізації зовнішньоекономічних зв'язків уряд Бразилії створив спеціальну Агенцію по сприянню експорту. Її завдання – просування національних товарів на світовий ринок і підтримка діяльності малих і середніх підприємств. Урядові органи розробили «Стратегічний план розвитку експорту», мета якого – утворення 400 тис. нових робочих місць через збільшення експорту на 10%. Цей план виконується успішно: якщо в 2004 р. експорт Бразилії становив 95 млрд. дол., то в 2007 р. – уже 159 млрд. дол.; при імпорті в 116 млрд. дол. країна мала позитивне сальдо в 43 млрд. дол. [174]. У зв'язку зі світовою економічною кризою показники зовнішньої торгівлі дещо погіршилися. Так, експорт у 2009 р. становив 153 млрд. дол., а імпорт – 127,7 млрд. дол. У 2010 році ситуація змінилася: експорт становив вже 199,7 трлн. дол., а імпорт – 188,7 трлн. дол. 2011 рік продовжив цю позитивну тенденцію, так експорт Бразилії становив 250,8 млрд. дол., а імпорт – 219,6 млрд. дол. [133].

В межах СОТ Бразилія наполегливо відстоює свої позиції. Особливо важливими є переговори щодо лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією. Бразильський АПК щороку втрачає близько 8 млрд. доларів через протекціоністську політику розвинутих країн, а саме – через застосування ними нетарифних обмежень і субсидіювання сільського господарства.

Бразилія намагається залучити в економіку якнайбільше інвестицій, створюючи для цього сприятливий інвестиційний клімат. Останніми роками щорічний приплив інвестицій становить 15-25 млрд. дол. Розподіл

ПІІ такий: у сферу послуг іде 56%, в обробну промисловість – 40%, у сільське господарство й гірничу промисловість – 4%. Для того, щоб збільшити привабливість Бразилії для іноземних інвесторів, утворено державну агенцію зі сприяння інвестиціям.

Економіка Бразилії дуже сильно відчуває вплив (і тиск) з боку США, ГНК, МВФ та Світового банку. В розробці стратегій розвитку уряд країни цей фактор повинен обов'язково враховувати.

7.4. Стратегії найменш розвинутих країн

Головною стратегічною метою більшості країн цієї групи є індустріалізація економіки. Сьогодні промислове виробництво в них представлено переважно переробкою сільськогосподарської продукції, харчовою промисловістю. Промислове виробництво зосереджено, в основному, на малих підприємствах. По числу зайнятих малі підприємства займають друге місце після аграрного сектору й багато в чому з ним пов'язані.

Можливість дрібних підприємств пристосуватися до нестабільної економічної ситуації знайшла відбиток в особливих формах – в об'єднанні промислової й сільськогосподарської діяльності. Це так звані «сільська індустріалізація» і «мала індустріалізація», що створюються за межами великих міст для максимального наближення до сировинної бази. Такі форми підприємництва дають можливість розширити масштаби використання місцевих природних ресурсів, а за рахунок розвитку трудомістких виробництв знизити відтік робочої сили із сільської місцевості. У ряді країн стали створюватися кластери – групи підприємств, територіально пов'язаних між собою, що здійснюють спільну закупівлю сировини й збут готової продукції.

Починаючи з 60 – х років минулого століття найменш розвинуті країни здійснюють політику імпортозамінної індустріалізації. До раніше сформованої харчової, тютюнової і текстильної промисловості додаються металообробка, сільськогосподарське машинобудування (в основному на рівні складання), складання з імпортних вузлів і деталей холодильників, пральних машин, кондиціонерів. Як правило, у їх виникненні бере участь іноземний капітал. Але іноземних інвестицій у ці країни надходить дуже замало. Так, у 1980 р. ПІІ в цю групу країн склали усього 6,233 млрд. дол. Таблиця 7.2 віддзеркалює приток ПІІ в найменш розвинуті країни.

Таблиця 7.2

ПП в найменш розвинуті країни, млрд. дол.

Роки	1985	1990	1995	2000	2004	2006	2008	2009	2010
ПП	8,06	11,051	18,869	37,437	65,717	82,575	112,425	127,425	151,689

Джерело: [175].

Найменш розвинуті країни мають низку й соціальних проблем. Окрім, вкрай низького показнику ВВП на душу населення (у середньому 450 дол.), в цій групі країн середня тривалість життя складає 50 років.

Світова спільнота намагається допомогти найменш розвиненим країнам вирішити перелічені проблеми. Так, ООН у 2011 р. провела Конференцію ООН по найменш розвиненим країнам, на якій був прийнятий План дій на 2011 – 2020 рр. Основними задачами Плану є:

- визначення ефективних міжнародних і національних стратегій, нових завдань і шляхів їх вирішення;
- об'єднання зусиль для сприяння сталому розвитку в контексті його економічних, соціальних та екологічних аспектів;
- мобілізація міжнародного співтовариства на надання найменш розвинутим країнам додаткової підтримки у викоріненні злиднів та інтеграції у світову економіку;
- прийняття концепції активізації партнерських відносин між найменш розвиненими країнами та їх партнерами по процесу розвитку.

Розділ 8. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань

Ключові поняття

Міжнародна економічна інтеграція. Регіональна інтеграція. Європейське об'єднання вугілля й сталі. Європейське економічне співтовариство. Європейський Союз. Рада Економічної Взаємодопомоги. Співдружність незалежних держав. ГУАМ. Організація чорноморського економічного співробітництва. Єдиний економічний простір. Шанхайська організація співробітництва. Наднаціональні структури регулювання інтеграційних процесів

8.1. Загальна характеристика стратегій макрорегіональних інтеграційних об'єднань

З розвитком міжнародних інтеграційних процесів все більшого значення набувають стратегії, що розробляються й здійснюються на макрорегіональному рівні, в міжнародних регіональних об'єднаннях. Нагадаємо, що на сьогоднішній день існує п'ять рівнів регіональної інтеграції: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний і валютний союз. Ступінь впливу стратегій макрорегіональних об'єднань на світове співтовариство залежить переважно від рівня інтегрованості об'єднання: чим глибше процес інтеграції, тим більший вплив. Іншим чинником впливу стратегій на світові економічні процеси є склад учасників регіонального угруповання; якщо воно складається з економічно потужних держав, то стратегічна політика такого об'єднання може істотно вплинути не тільки на економіку країн регіону, але й на розвиток світової економіки в цілому.

У світі нараховуються вже десятки макрорегіональних об'єднань різного рівня інтеграції. Стратегії більшості з них мають вузько локальний характер або слабо виражений вплив на економічний розвиток регіону, не говорячи вже про світову економіку. Серед найвпливовіших та найцікавіших за складом учасників є такі організації: Європейський Союз; Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); Південний спільний ринок (МЕРКОСУР); Латино-Американська асоціація інтеграції (ЛААІ); Співдружність Незалежних Держав (СНД). Для України найбільшу зацікавленість становлять стратегії Європейського Союзу, до якого вона прагне вступити, а також СНД, Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) і ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), членами яких вона є.

Кожне макрорегіональне інтеграційне об'єднання має свою стратегічну мету, заради здійснення якої об'єднання утворюються. З поглибленням інтеграційних процесів в об'єднання, з виходом на наступний рівень інтеграції,

а також з огляду на зміни економічної й політичної ситуації стратегічна мета може доповнюватися, уточнюватися або змінюватися.

Європейський Союз – макрорегіональне об'єднання з найвищим рівнем міжнародної економічної інтеграції. Він пройшов усі стадії інтеграційної еволюції, тому розгляд стратегій регіональних об'єднань доцільно почати саме з нього.

Початок інтеграційних процесів у Європі припадає на перше повоєнне десятиліття. В 1949 р. соціалістичними країнами була заснована **Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)**, яка проіснувала до 1990 року. Але РЕВ являла собою, перш за все, політичну організацію. Економічна інтеграція розглядалася як підпорядкований процес, що має сприяти досягненню політичних цілей. Крім того, в умовах жорсткого централізованого планування інтеграційний процес набував неприродного характеру і, по суті, гальмувався. З розпадом соціалістичної системи як політичної сили припинила існування і РЕВ, що підтвердило її штучний характер.

Інакше розвивалися інтеграційні процеси в Західній Європі. Правда, на перших порах, зразу ж по закінченні Другої світової війни, панувала ідея утворення політичного союзу західноєвропейських країн; він мав бути протидією поширення комунізму на Захід. В 1946 р. прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль виступив за створення Сполучених Штатів Європи, які б являли собою єдиний монолітний блок західноєвропейських держав. Його промова дала початок рухові «за єдину Європу». В різних західноєвропейських країнах почали утворюватися координаційні комітети, що сприяли б втіленню в життя ідеї британського прем'єра. Наприкінці 1948 року було сформовано «Європейський рух» [27, с. 241]. В тому ж році міністрами закордонних справ Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було підписано Брюссельський пакт про утворення Західного Союзу. Його призначенням було забезпечення співробітництва країн-членів в економічній, соціальній і культурній сферах. Згодом цей союз був доповнений Європейською радою (1949 р.), до якої увійшли ще деякі західноєвропейські країни. В 1955 р. Західний союз було перейменовано у Західноєвропейський Союз, який сполучав десять країн.

Проте дійсної економічної інтеграції в Західній Європі певний час не відбувалося, оскільки згадані організації мали відверто політичний характер, а між провідними європейськими державами тих часів мали місце політичні протиріччя (особливо між Францією й Великою Британією). Навіть утворена в 1948 році Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС) для реалізації американської допомоги за «планом Маршалла» мало що змінила, оскільки й у неї були, насамперед, політичні цілі. Необхідним був інший підхід до європейської інтеграції. Політичні цілі, як виявилось, не тільки не сприяли, але й заважали природному рухові процесу економічної інтеграції. Прийшлося відкласти завдання політичної інтеграції аж до 90 – х років. Політичній інтеграції мусила передувати інтеграція економічна, а не навпаки.

Реальний процес економічної інтеграції в Західній Європі розпочався майже водночас із спробами здійснити політичну інтеграцію. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, і Роберт Шуман, французький прем'єр-міністр. В основі проекту була ідея утворення **Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС)**, і Р. Шуман втілював його в життя.

Післявоєнна Європа відчувала неабиякі економічні труднощі. Крім фізичного зруйнування війною об'єктів народного господарства економічне становище погіршувалося нестачею капіталу, конкуренцією з боку США, які вийшли з війни ще більш потужною державою. В цих умовах конкурування ще й між собою у найважливіших галузях виробництва для європейських країн утрудняло вихід з економічної кризи. Такими галузями тоді були енергетика (в першу чергу, вугільна промисловість) та чорна металургія. Саме з них розпочалася координація економічної діяльності західноєвропейських країн.

8.2. Стратегія Європейського Союзу

Утворюючи ЄЕС, його засновники виношували далекосяжні плани. *Головна мета* ЄЕС була проголошена в статті 2-й Договору: «Співтовариство має за свою мету, шляхом створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики та діяльності... сприяти гармонійному та збалансованому розвитку економічної діяльності Співтовариства, високому рівню зайнятості та соціальному захисту, рівності між чоловіками та жінками, стійкому та безінфляційному зростанню, досягнення високого рівня конкурентоспроможності та зближення економічних показників, захисту та поліпшенню стану навколишнього середовища, підвищенню життєвого рівня та якості життя, економічній і соціальній інтеграції та солідарності держав-членів» [117].

Договір передбачав відміну митних зборів та кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів між державами-членами, спільну торговельну політику, утворення внутрішнього ринку. Як показав час, ці наміри здійснилися.

В перші десять років з початку існування ЄЕС (1957-1967 рр.) ішло активне формування зони вільної торгівлі. В 1968 р. було утворено митний союз. В 1969 р. на конференції в Гаазі було прийнято рішення про подальше поглиблення західноєвропейської інтеграції, а саме, - утворення економічного й валютного союзу зі спільною валютою. Ця пропозиція виходила від прем'єр-міністра Бельгії Тіндемманса, і план такого союзу одержав його ім'я. За планом Тіндемманса валютний союз мав бути утворений вже до кінця 1980 року, але цей строк виявився нереальним. Не всі члени ЄЕС були до цього готові; до цього часу відбулося розширення організації, вступ до неї нових країн, і розбіжності між членами ЄЕС в їх економічному розвитку дещо збільшилися, що

гальмувало проведення єдиної валютної політики. Проте в 1979 р. було утворено Європейську валютну систему (ЄВС), яка стала кроком до валютного союзу.

В 1985 році була прийнята Шенгенська угода, згідно з якою громадяни країн-членів могли вільно пересуватися в межах ЄЕС.

Важливим заходом щодо утворення економічного й валютного союзу стало прийняття в 1987 р. Єдиного європейського акту, який проголосив злиття економічної інтеграції та політичного співробітництва в єдиний процес. Актом передбачалося завершення побудови єдиного Спільного ринку до кінця 1992 р. Це означало остаточне усунення перепон у взаємній торгівлі (зокрема, різних стандартів в країнах, різного національного законодавства щодо ведення бізнесу тощо). Одним з головних завдань організації, що були накреслені Актом, визначалося співробітництво в галузі зовнішньої політики. Отже, майбутній союз міркувався не тільки як економічний, але і як політичний.

До початку 90 - х років ХХ ст. було завершено формування єдиного внутрішнього ринку. Це означало, що досягнуто четвертого рівня в інтеграційній еволюції – «спільного ринку». Тепер можна було, нарешті, перейти до утворення економічного і валютного союзу. Політична, економічна й валютна інтеграція Західної Європи була зафіксована Маастріхтською угодою про **Європейський Союз** в грудні 1991 р. Угодою передбачалося: єдине європейське громадянство; політичний союз; економічний і валютний союз. Маастріхтська угода була проголошена як початок нового етапу в процесі створення ще тіснішого союзу народів Європи.

Західноєвропейська інтеграція виявила свою економічну ефективність. Усунення внутрішніх перепон у торгівлі між країнами-членами різко активізувало зовнішньоекономічні зв'язки між ними. Середньорічні темпи приросту зовнішньої торгівлі ЄЕС склали в 1960-1970 роках 10,3%, в 1970–1980 роках – 19,7%. При цьому, якщо в 1960–1970 роках увесь експорт країн ЄЕС збільшився в 3,8 разів, то експорт в межах співтовариства – у 5,5 разів. Відповідно у 1970–1980 роках - 5,9 і 6,2 рази [27, с. 245]. Стабільно розвивалися основні галузі економіки. Поступово відбувалося вирівнювання економічних показників серед членів Співтовариства, бідніші країни підтягувалися до рівня багатших. Особливо вражаючим є приклад Ірландії: в 1972 р., напередодні вступу до ЄЕС, вона була найбіднішою країною серед «дев'ятки», її ВВП на душу населення складав 58,5% від загального показника ЄС в цілому; у 2002 р. вона вже посіла друге місце (після Люксембургу) за душевим показником ВВП, який становив 122,5% від відповідного показника ЄС в цілому [3, с. 18].

Успіхи інтеграції стали чинником, який притягує до ЄС все більшу кількість країн. В 1973 р. до ЄЕС вступили Велика Британія, Данія й Ірландія; в 1981 р. – Греція; в 1986 р. – Іспанія й Португалія; в 1995 р. – Австрія, Фінляндія й Швеція. В 2004 році до лав Європейського Союзу вступило зразу аж десять країн: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр, Мальта. В 2007 р. прийнято до ЄС також Болгарію та Румунію. Отже, інтегрована Європа дедалі поширюється на схід.

Із завершенням формування спільного ринку й переходом на вищий щабель інтеграції перед ЄС постанала *нова стратегічна мета*. У Договорі про Європейський Союз декларується, що він знаменує собою новий етап в процесі утворення згуртованого союзу народів Європи, в якому рішення, що приймаються, спрямовані на якомога більше задоволення потреб громадян.

Конкретизуючи мету, Договір визначає, що Співтовариство має своїм завданням, шляхом утворення спільного ринка, економічного й валютного союзу, спільної внутрішньої й зовнішньої політики, сприяти гармонійному й збалансованому розвитку економічної діяльності, стійкому і безінфляційному зростанню, яке б зберігало навколишнє середовище, досягненню високого ступеня конвергенції (зближення) економічних показників, високого рівня зайнятості й соціального захисту, підвищенню життєвого рівня і якості життя.

Союз ставить перед собою такі *цілі*:

- сприяти стійкому й гармонійному економічному й соціальному прогресу, особливо шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, економічного й соціального згуртування й утворення економічного й валютного союзу;
- сприяти утвердженню індивідуальності Союзу на міжнародних мережах, особливо шляхом здійснення спільної зовнішньої політики й політики безпеки;
- посилити захист прав та інтересів громадян держав-членів за допомогою введення громадянства Союзу;
- розвивати тісне співробітництво в галузі правосуддя й внутрішніх справ;
- повністю зберігати досягнутий рівень інтеграції Співтовариства.

Відповідно поставленій меті й визначеним цілям формується політика Європейського Союзу по різних напрямках діяльності.

Економічна політика ЄС здійснюється за такими напрямками: торгівля; виробництво (промисловість, сільське господарство, транспорт); рух факторів виробництва (капітал, робоча сила); регулювання відносин між суб'єктами міжнародної економіки в межах ЄС (конкуренція, антимонопольне законодавство та ін.).

Спільна торговельна політика ґрунтується на митному союзі. Митні збори на імпорт та експорт товарів між членами Союзу скасовані; це стосується як протекціоністського мита, так і фіскального. Ставки митних тарифів щодо третіх країн – єдині і затверджуються Радою ЄС за рекомендації Комісії. Забороняються кількісні обмеження (квоти й таке інше) в торгівлі між державами-членами.

Для стимулювання експорту в треті країни здійснюється політика надання пільг виробникам тих товарів, в експорті яких зацікавлений Союз. Спільна торговельна політика базується на єдиних принципах щодо укладання угод з третіми країнами. Це виявляється не тільки в становленні тарифів та квот, але й спільних заходів проти демпінгу на міжнародних ринках.

Частка ЄС у світовому експорті складає близько 40%. На взаємну торгівлю країн-членів припадає 60% всього товарного обороту ЄС.

Промислова політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності промисловості країни ЄС. Для цього створюються такі умови: сприяння структурній перебудові відповідно до науково-технічного прогресу; заохочення ініціативи і розвитку підприємництва, особливо малих і середніх підприємств; сприяння співпраці між підприємствами; стимулювання інноваційної політики, впровадження наукових досліджень і нової технології у виробництво.

Промислова політика Співтовариства почала формуватися ще в рамках ЄОВС, тобто на початку 50-х років. Тоді під контроль Об'єднання були взяті малорентабельні й капіталомісткі галузі, які відновлювати після війни поодиночці країнам було важко. Під особливу увагу ЄОВС були узяті вугільна й сталеплавильна промисловість.

Наприкінці 60-х і на початку 70-х років ХХ століття було розроблено середньострокові програми, які давали загальну орієнтацію промисловій політиці. В 1968 р. було створено Генеральний Директорат зі справ промисловості, сьогодні до його відомо входять директорати: з питань промислової політики, з технологічних правил і стандартів, з базисних галузей, з виробництва капітального обладнання, з виробництва споживчих товарів і з інформаційних технологій. У 1970 р. Директорат підготував «Меморандум з промислової політики».

В 1990 р. Європейська Комісія розробила документ «Промислова політика у відкритому і конкурентному середовищі», в якому були сформульовані основні принципи промислової політики. Згідно із цією програмою особливий пріоритет віддається високотехнологічним галузям. Розроблено документи щодо організації НДДКР, технічної стандартизації, Європейського господарського права, утворення єдиної системи енергопостачання й телекомунікацій та ін. Ці програми називаються «Прагматичною ринковою промисловою політикою» [27, с. 248].

З метою сприяння конкурентоспроможності малих і середніх фірм було прийнято рішення про Європейське об'єднання з економічних інтересів (ЄОЕІ). Об'єднання формується шляхом заключення угод між двома або більше учасниками країн-членів. ЄОЕІ координує діяльність своїх членів, сприяє розширенню їх діяльності, субсидує витрати на наукові дослідження. Спільна економічна політика в промисловості передбачає встановлення єдиних стандартів для усіх країн ЄЕС. Найбільша увага в процесі уніфікації стандарту приділяється найновішим галузям - електроніці, аерокосмічній техніці.

Велике значення приділяється боротьбі з нечесною конкуренцією між фірмами країн-членів. Забороняються дії (рішення, договори) між суб'єктами підприємницької діяльності, які можуть обмежувати або усувати конкуренцію в межах спільного ринку. До таких дій відносяться: фіксація закупівельних або продажних цін; контроль виробництва; розподіл ринків або джерел постачання [117]. Важливе значення приділяється підвищенню прибутковості й зниженню витрат виробництва в європейській промисловості. З цією метою надається допомога підприємствам у покращенні професійного навчання, в засвоєнні

нових методів організації праці, у встановленні тотального контролю за якістю при розробці й впровадженні нових технологій. ЄС сприяє західноєвропейським фірмам в їх просуванні на світові ринки. Це здійснюється за допомогою податкових пільг для експортоорієнтованих галузей промисловості, узгодженої інвестиційної діяльності підприємств країн-членів за межами ЄС.

Одним з ефективних заходів підтримки виробників країн-членів є застосування протекціоністського тарифу на імпорт товарів з третіх країн; середній митний тариф ЄС становить понад 5%.

У регулюванні промислового розвитку країн ЄС головна роль належить економічним заходам, адміністрування зведено до мінімуму. Одним з найдієвіших інструментів регулювання є податкова політика. Зміна податкових ставок здійснюється вибірково з огляду на конкретну ситуацію. Іншими заходами підтримки підприємства є: дотації підприємцям; пільгові довгострокові кредити й гарантії; залучення державних коштів для фінансування проектів у галузі будівництва, оновлення технології й реорганізації підприємств; забезпечення державними контрактами, що гарантує ринок збуту [27, с. 249].

Державна допомога в межах ЄС має селективний характер. Промисловість галузево поділяється на дві групи, до кожної з них є свій підхід. Першу групу складають «старі» галузі – чорна металургія, суднобудування, вугільна, текстильна промисловість. Тут політика спрямована на скорочення виробничих потужностей і підвищення конкурентоспроможності. Щодо до групи «нових» галузей – інформаційні технології, електроніка, – то їм підтримка надається у першу чергу і стимулюється розширення виробництва.

Аграрна політика є важливою складовою частиною економічної стратегії ЄС. Метою політики є збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом підтримки технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільського господарства, оптимального використання факторів виробництва, особливо людської праці. Важливого значення набуває стабілізація ринку сільськогосподарських регулярних поставок і збуту продукції за доступної для споживача ціни.

Для досягнення означених цілей заснована спільна організація сільськогосподарських ринків. Ця організація займається регулюванням цін, надає виробникам маркетингові послуги, сприяє стабілізації обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Впроваджується єдина цінова політика.

З метою підтримки сільськогосподарських виробників у 1962 р. було утворено Європейський фонд орієнтації і гарантування сільського господарства – ФЕОГА (Fonds europeen par orientation et garantie de agriculture). Фонд засновано в рамках плану «Зелена Європа», що передбачав утвердження спільного аграрного ринку. Він субсидує експорт сільськогосподарської

продукції за межі ЄС і, таким чином, сприяє продовольчій інтервенції країн Союзу на зовнішні ринки.

Завдяки ефективній сільськогосподарській політиці країни ЄС не тільки забезпечили себе практично всіма сільськогосподарськими продуктами, які притаманні кліматичним поясом Європи, але й стали їх важливими експортерами. Політика стимулювання виробництва й обмеження імпорту призвела до того, що ціни на продовольчі товари на ринках ЄС стали вищими, ніж ціни світового ринку [27, с. 250].

Політика в галузі транспорту й зв'язку спрямована на утворення Єдиної інфраструктури в просторі ЄС. З цією метою розроблено й впроваджено спільні правила щодо перевезень вантажів і пасажирів між державами-членами, встановлено єдині тарифи. Ліквідуються всі будь-які перешкоди на шляху перевезень від країни до країни. Водночас для найменш розвинутих регіонів ЄС дозволяються пільгові тарифи; обумовленість таких тарифів вивчає Комісія, вона ж дає висновки з цього приводу.

Згідно з метою зменшення відмінностей між регіонами і встановлення єдиного економічного простору в ЄС будується система трансєвропейських мереж у сферах транспорту, телекомунікацій та енергетичного комплексу. Особливо увага приділяється взаємодії національних мереж. Утворення єдиних транс'європейських мереж включає технічну стандартизацію, розробки проектів впровадження здобутків науково-технічного прогресу в сфері комунікацій. Такі проекти фінансуються відповідними органами й фондами ЄС.

Великого значення приділяється *сприянню міжнародному рухові факторів виробництва*. Ліквідуються обмеження на пересування капіталу та робочої сили між державами-членами. Лібералізується також рух капіталу між державами-членами і третіми країнами. Лібералізація руху капіталу включає прямі і портфельні інвестиції, надання фінансових послуг і допуск цінних паперів на ринки капіталу. Договором передбачено, що у випадках, коли переміщення капіталу в треті країни або з них погрожує економічній безпеці Союзу, щодо третіх країн можуть бути запроваджені обмеження.

Гарантується свобода пересування працівників у межах Союзу. Вона означає скасування будь-якої дискримінації на національній основі між представниками держав-членів; це ж стосується й оплати за працю. Всі громадяни Союзу мають однакові права на безпеку й охорону здоров'я. Окремо стимулюється обмін молодими працівниками між державами. Забороняється обмеження свободи заснування та ведення бізнесу громадянами держав-членів на території іншої держави-члена. Це стосується також утворення агенцій, філій та дочірніх компаній. Всі суб'єкти економічної діяльності в межах Союзу мають рівні умови – як резиденти, так і нерезиденти країн-членів.

Валютно-кредитна система Європейського Союзу є однією з найважливіших сфер регулювання. Утворення валютно-кредитних і фінансових інститутів Європейського Союзу пов'язано з процесом економічної інтеграції.

Основними елементами валютної інтеграції є: спільна валюта; валютна інтервенція; спільні фонди взаємного кредитування країн-членів; валютно-кредитне регулювання.

Уже із самого початку функціонування ЄЕС було утворено Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку (ЄФР). Згодом виникли й інші інститути. Вищим досягненням еволюції європейської валютної системи стало утворення Європейського валютного союзу.

Формування економічного й валютного союзу почалося відповідно до Маастріхтського договору. Було засновано Європейський валютний інститут (ЄВІ), який здійснював безпосередньо підготовку Європейського валютного союзу (ЄВС). Одним з головних завдань ЄВІ було створення умов для уведення нової міжнародної валютної одиниці – євро. Свої функції ЄВІ виконав до початку 1999 р., коли євро замінив еку. З цього часу на зміну приходить Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ). У 2002 р. євро замінив в обігу національні валюти більшості країн ЄС.

Основні цілі ЄСЦБ:

- забезпечення цінової стабільності;
- розробка й реалізація єдиної грошової політики;
- здійснення валютних операцій;
- управління офіційними валютними резервами держав-членів;
- зміцнення платіжної політики.

Функції Європейського центрального банку полягають у наступному:

- контролювання грошової маси в обігу;
- установлення базисних процентних ставок;
- установлення ліміту бюджетних витрат.

Емісію здійснюють національні центральні банки.

Основним критерієм утворення ЄВС є стабільність економічних параметрів його учасників. Довгострокові процентні ставки не повинні перевищувати 7,8%, інфляція – не більше 2,7%, державний борг – не більше 3% від ВВП.

Європейський фонд розвитку (ЄФР) утворено в 1956 р. в рамках Європейського інвестиційного банку. Його метою є надання допомоги країнам, що розвиваються, асоційованим з ЄС. Функцією ЄФР є кредитування на компенсацію втрат при експорті сільськогосподарської й мінеральної сировини, а також координація двохсторонніх програм допомоги країнам, що розвиваються.

Соціальна політика ЄС має на меті сприяння зайнятості, поліпшення життя та праці трудівників країн-членів. Вона спрямована на забезпечення соціального захисту населення, на встановлення партнерських відношень між правліннями й працівниками, на боротьбу з безпідставним звільненням робітників.

Серед цілей соціальної політики одне із чільних місць займає поліпшення умов праці, захист здоров'я та безпека трудівників. Ставиться завдання забезпечити рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці та ставлення до них на роботі. Передбачається захист робітників по закінченні строку дії їхнього контракту.

Європейська комісія координує співпрацю держав-членів у таких напрямках:

- зайнятість;
- трудове законодавство та умови праці;

- соціальний захист;
- запобігання нещасним випадкам під час роботи та професійним хворобам;
- гігієна праці;
- права на асоціації та колективні договори між управліннями та працівниками.

Заходи щодо цих напрямків Комісія узгоджує з Економічним і соціальним комітетом (ЕКОСОК). Для сприяння ефективному вирішенню соціальних проблем утворено Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Фонд фінансує заходи щодо працевлаштування робітників, підвищення їх професійного рівня, полегшення їхньої адаптації до змін у системі виробництва.

Складовою частиною соціальної політики ЄС є розвиток якості освіти. Ця політика, зокрема, передбачає викладання та широке розповсюдження мов держав-членів, мобільність студентів та викладачів, визнання дипломів навчальних закладів усіх країн-членів, обмін інформацією та досвідом з питань освіти. Особливого значення надається розвитку молодіжних обмінів між країнами. Останнім часом в межах ЄС активно поширюється нова методика навчання у вищій школі – так званий «Болонський процес»; до системи поступово приєднується й країни – не члени ЄС, зокрема, Україна.

Важливим елементом соціальної політики є сприяння професійній підготовці. Вона розцінюється як ефективний засіб адаптації до змін у виробництві, а також як засіб полегшення інтеграції в ринок праці.

Значним соціальним і політичним надбанням стало впровадження єдиного європейського громадянства; житель кожної країни-члена є водночас і громадянином ЄС. Це ще більше сприяє адаптації мігрантів всередині ЄС, активізує мобільність робочої сили.

Незважаючи на в цілому поступальний розвиток, економіка Європейського союзу не позбавлена проблем, які постають час від часу. Так, економічна криза 2008 - 2009 років відкинула назад економіку більшості країн Союзу (наприклад, ВВП Німеччини в 2009 р. скоротився на 4,7%, Великої Британії – на 5%, Італії – на 5,1%). Далася ознаки нерівномірності економічного розвитку членів ЄС: Греція, Португалія й Ірландія опинилися в особливо скрутному становищі. Через відповідні фінансові інституції Греції була надана значна допомога коштами ЄС у 2010 р. Умовою надання допомоги стало суттєве обмеження витрат на соціальну сферу, що викликало в Греції серйозні заворушення серед малозабезпечених верств населення.

Зовнішньоекономічна політика ЄС спирається на угоди, що укладено з іншими країнами в контексті міжнародних правових норм, зокрема, норм і принципів, що розроблені ООН, СОТ, МВФ. Спільна зовнішня політика спрямована на захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу. Вона передбачає співробітництво держав-членів за такими напрямками:

- визначення принципів спільної зовнішньої політики;
- узгодження спільних дій;
- узгодження спільних позицій;
- зміцнення систематичного співробітництва між державами-членами в політичній сфері [117].

З 90-х років минулого століття ЄС привертає все більшу увагу до центральноєвропейських і східноєвропейських країн. З метою підтримки процесу реформ в цих країнах ЄС уклав низку двосторонніх угод про торгівлю й співробітництво, що охоплюють такі пріоритетні області: полегшення доступу товарів на ринки Союзу; співробітництво в сільському господарстві й харчовій промисловості; стимулювання інвестицій; підготовка кадрів; навколишнє середовище. Країни Центральної Європи, а також Балтії (Естонія, Латвія, Литва), Румунія і Болгарія вже стали членами ЄС.

Для підтримки процесу реформ в країнах СНД розроблено програму TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States). Вона передбачає надання технічної допомоги, передачі «ноу-хау», надання гуманітарної допомоги.

В 1992 р. Європейський Союз уклав з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) угоду про утворення Європейського економічного простору, що передбачає вільний рух товарів та послуг між цими двома організаціями.

Особливий статус мають відносини ЄС з групою країн, що розвиваються (69 держав), які є асоційованими членами. Ці відносини регулюються так званими Ломейськими конвенціями (від м. Ломе, столиці Того). Вони надають певні пільги цим країнам в торгівлі, а також передбачають співробітництво в промисловості, сільському господарстві, сфері послуг і соціальній сфері.

Водночас країни Європейського Союзу значну частину свого товарообігу орієнтують на Сполучені Штати Америки. На США припадає 24% експорту й 14% імпорту ЄС (2005 р.). Зростає роль Китаю в зовнішній торгівлі ЄС; його частка складає 5% в експорті й 14% в імпорті Союзу. Досить активні торговельні зв'язки має ЄС з Росією: понад 5% в експорті й понад 9% в імпорті; країни Союзу значною мірою залежать від Росії в отриманні газу.

8.3. Стратегії Співдружності Незалежних Держав

Інтеграційною метою Співдружності Незалежних Держав (СНД) є формування Економічного союзу.

З початку утворення СНД знаходилася на стадії зони преференційної торгівлі. Тому шлях до економічного союзу пролягає через проміжні стадії: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок товарів та послуг, капіталів, робочої сили – валютний союз. В 1994 р. було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. Він передбачав поступове скорочення митних зборів і утворення в майбутньому міждержавної економічної ради. В тому ж 1994 р. був утворений Міждержавний економічний комітет Економічного союзу СНД. Він є наднаціональним органом, який мав втілювати в життя економічні програми й рішення, розроблені в структурах СНД. Передбачалося утворення митного союзу. Проте угоду підписали лише декілька держав; зокрема, Україна до неї не приєдналася.

Незважаючи на далекоглядність прийнятих рішень щодо поглиблення інтеграційних процесів більшість з них залишилася на папері і не втілюється у життя.

Однією з головних перешкод в процесі поглиблення інтеграції в межах СНД є небажання країн-членів передати частку суверенності до наднаціональних структур. Проте практика існування інтеграційних об'єднань свідчить, що без цього справжня інтеграція взагалі неможлива. Саме ефективно створена система наднаціональних органів Європейського Союзу надала суттєвого імпульсу європейській інтеграції. Справжня причина в тому, що уряди деяких країн СНД (насамперед, України та Грузії) побоювалися гегемонії Росії в економічному союзі, що планується. Якщо в Європейському Союзі чотири країни – Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія – приблизно рівні за економічним потенціалом й жодна з них не може в односторонньому порядку заблокувати рішення, то в СНД Росія має безсумнівну перевагу.

Через такі обставини СНД і досі перебуває на стадії зони преференційної торгівлі. Щоб надати імпульсу для розвитку інтеграційного процесу, були здійснені проби сформуванню локальних угруповань всередині СНД для більш високого ступеня інтегрованості. Найбільше зближення відбулося між Росією й Білоруссю. В 1998 р. була підписана Декларація про тісну економічну й політичну інтеграцію обох країн. В 1999 р. була підписана угода про створення Союзної держави між двома країнами, а в 2000 р. прийнято рішення про утворення між ними валютного союзу і впровадження єдиної валюти. Слід зазначити, що незважаючи на повільність реалізації цих договорів, економічні взаємини між Росією та Білоруссю значно поживалися; Білорусь сьогодні вийшла на перше місце серед держав СНД як торговельний партнер Росії, обійшовши Україну. Правда, за деякими розрахунками, за інтегральним показником рівня економічного співробітництва Україна все ж таки є першим партнером для Росії серед країн СНД: її частка становила в 2011 р. 39,3% (частка Білорусі – 31,1%, Казахстану – 17,9%) [125].

В 1996 р. між Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном і Росією було підписано Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній областях. Договір передбачав утворення в перспективі співтовариства інтегрованих держав, формування економічного простору, розвиток єдиних транспортних, енергетичних, інформаційних систем, гармонізацію законодавства, узгодження зовнішньополітичного курсу, а також утворення митного союзу.

В 1999 р. між цими чотирма державами було підписано Договір про митний союз і **Єдиний економічний простір (ЄЕП)**. Основними цілями ЄЕП є ефективне функціонування спільного ринку товарів, послуг, капіталу та праці, утворення умов для єдиної структурної перебудови економіки в інтересах суттєвого підвищення рівня населення; проведення узгодженої податкової, грошово-кредитної, валютно-фінансової, торговельної, митної й тарифної політики; формування єдиних транспортних, енергетичних та інформаційних систем; створення спільної системи заходів державної підтримки пріоритетних галузей економіки, виробничої й науково-технологічної кооперації [1, с. 96]. Передбачалося, що реалізація договору дозволить збільшити товарообіг між країнами на 50-70%. Але ні митний союз, ні Єдиний економічний простір тоді не були реалізовані.

В 2000 році Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія й Таджикистан заснували міжнародну організацію під назвою «**Євразійське економічне співтовариство**»

(ЄврАзЕС), яке утворювалося для реалізації угод про митний союз і Єдиний економічний простір. Формування об'єднання забезпечувалося утворенням таких органів управління, як Міждержавна рада, Інтеграційний комітет, Міжпарламентська асамблея, Суд співтовариства, Наголошувалося, що передача певних повноважень цим органам не зменшує національного суверенітету країн, що входять до ЄврАзЕС.

Цілями формування ЄврАзЕС як митного союзу визначено:

- забезпечення спільними діями соціально-економічного прогресу своїх країн шляхом усунення між ними перешкод для вільної економічної взаємодії між господарськими суб'єктами;
- гарантування стійкого розвитку економіки, вільного товарообміну та добросовісної конкуренції;
- зміцнення координації економічної політики держав-учасниць та забезпечення всебічного розвитку національного народного господарства;
- створення умов для активного виходу держав-учасниць Митного союзу на світовий ринок.

Розроблено стратегію розвитку ЄврАзЕС до 2015 р. До цього часу має бути узгоджена прикордонна політика, облаштовано пункти пропуску на зовнішніх кордонах країн-учасниць, буде скасовано митний контроль на кордонах між державами – учасницями й створено єдину систему управління прикордонними службами в межах ЄврАзЕС.

В 2003 р. ідея створення Єдиного економічного простору одержала нове наповнення. В м. Ялта було підписано угоду про його утворення між Білоруссю, Казахстаном, Росією й Україною. Зміст ідеї полягав у тому, що інтеграція буде просуватися скоріше й глибше тоді, коли в інтеграційне об'єднання будуть сполучені найрозвиненіші країни СНД; вони стануть своєрідним локомотивом, який активізує інтеграційний процес на усьому просторі СНД.

Основними принципами функціонування ЄЄП проголошується: забезпечення свободи переміщення товарів, послуг, капіталу й робочої сили через кордони країн-учасниць. ЄЄП передбачено формувати поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої й різношвидкісної інтеграції; справа в тому, що не всі держави-члени мають однакову готовність до кожного рівня інтеграції. Кожна держава-учасник самостійно визначає, в яких з напрямків розвитку інтеграції вона буде брати участь і в якому обсязі. Завершення формування зони вільної торгівлі є першочерговим і базовим етапом формування ЄЄП.

Ялтинська угода визначає ЄЄП як зону вільної торгівлі; на цьому наполягала українська делегація. Передбачається, що простір формується поетапно з урахуванням можливостей держав, що входять в нього. Угода враховує різні ступені інтеграції держав ЄЄП (Росія і Білорусь – союзна держава; Росія, Білорусь і Казахстан – члени ЄврАзЕС); строки можливого переходу до більш високих ступенів інтеграції визначаються кожною державою самостійно.

Угодою були визначені принципи ЄЄП – забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили через кордони держав-учасниць, а також узгоджена макроекономічна політика й спільна політика по окремим галузям. Принцип вільного

руху товарів передбачає усунення вилучень у режиму вільної торгівлі й усунення обмежень у взаємній торгівлі на основі уніфікації митних тарифів.

Об'єктивно Єдиний економічний простір має непогані умови стати інтеграційним осередком, до якого можуть приєднатися інші члени СНД. На чотири країни, що підписали угоду (Білорусь, Казахстан, Росію й Україну), припадає 90% сукупного ВВП Співдружності Незалежних Держав, 92,6% внутрішньо регіонального експорту [50, с. 96]. Проте сьогодні реальне майбутнє ЄЄП досить не визначене. Хоч Верховна Рада України ратифікувала Угоду, уряд нашої країни підкреслює, що головний вектор наших інтеграційних устремлінь – Європейський Союз, а інші вектори є другорядними, а отже можуть заважати досягненню головної мети. Втім, ідея ЄЄП в принципі не відкидається; мова йде про максимальний захист інтересів України в цьому об'єднанні.

Українська сторона наполягає на дотриманні таких головних елементів зони вільної торгівлі в межах ЄЄП [112]:

- скасування експортного мита;
- незастосування вилучень;
- незастосування кількісних обмежень;
- незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів.

Докладніше про політику України в сфері економічної інтеграції та її участі в інших інтеграційних угрупованнях - у наступному розділі.

У 2010 р. між Росією, Білоруссю й Казахстаном підписана нова угода про створення митного союзу, який розпочав дію з 2011 року, а також про формування Єдиного економічного простору, що, нарешті, має реалізуватися.

8.4. Стратегічні напрями економічного розвитку Шанхайської організації співробітництва (ШОС)

Шанхайська організація співробітництва офіційно була проголошена в 2001 р. в китайському місті Шанхай (звідси назва організації). У 2002 р. голови держав-учасниць прийняли «Хартію Шанхайської організації співробітництва», в якій були зафіксовані цілі, принципи й основні напрями співробітництва в рамках організації. У 2003 р. було підписано «Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва держав-членів ШОС». Програма визначила основні цілі й завдання економічного співробітництва, особливо виокремивши курс на створення протягом 20 років системи вільного руху товарів, послуг, капіталів і технологій. У 2005 р. було утворено Фонд розвитку ШОС і Ділову раду ШОС.

Основними цілями ШОС проголошено:

- зміцнення взаємної довіри й добросусідських відносин між країнами-учасницями;
- організація ефективного співробітництва в політичній, торговельно-економічній, науково-технічній і культурній областях;
- спільне забезпечення й підтримка миру, безпеки й стабільності в регіоні.

Основними принципами ШОС є: повага суверенітету, рівність усіх держав-членів, відкритість і не спрямованість проти інших держав і міжнародних організацій.

В рамках реалізації «Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва» в 2005 р. досягнуто домовленостей по проектам в галузі гідроенергетики, розвитку автотранспортних маршрутів, в науково-технічній і сільськогосподарській сферах. Того ж року була підписана угода про міжбанківське співробітництво.

Як довгострокова мета згідно з «Програмою багатобічної торговельно-економічної співпраці» передбачається створення зони вільної торгівлі в ШОС, а в короткостроковій перспективі - збільшення потоку товарів в регіоні [195].

Особлива увага приділяється співробітництву в енергетичній сфері. Росія, Казахстан і Узбекистан є значними постачальниками нафти й газу, а Китай – їх споживачами. Якщо взяти до уваги, що зацікавленість в цій сфері проявляють спостерігачі Іран (постачальник) та Індія (споживач), то може у перспективі сформуватися регіональне «енергетичне співтовариство».

У 2007 р. була прийнята Бішкекська декларація, яка підвела підсумки діяльності ШОС за минулі роки й підтвердила її основні цілі й принципи. Зокрема, знову було наголошено на важливості спільного ефективного використання енергоресурсів і розробки спільної енергетичної стратегії. Іншими пріоритетними напрямками взаємодії підтверджено сформування єдиної транспортної й інформаційної систем [27, с. 262].

Україна, що не належить до Центральноазійського регіону, не претендує на вступ до ШОС. Але вона могла б мати статус спостерігача при цій організації, бо має економічні інтереси в цьому регіоні. Насамперед, це енергоресурси Росії, Казахстану й Узбекистану. Крім того, це обсяжні внутрішні ринки Росії й Китаю, що приваблюють українських товаровиробників.

У 2011 р. ШОС відсвяткувала десятиріччя від свого створення. На конференції в Казахстані була прийнята Астанінська декларація десятиріччя Шанхайської організації співробітництва, у якій було зазначені наступні досягнення:

- налагоджено ефективну співпрацю в сфері безпеки, спрямоване на протидію тероризму, сепаратизму й екстремізму, незаконному обігу наркотиків і зброї, транскордонної організованої злочинності;

- створені механізми регулярних нарад і зустрічей на рівні секретарів Рад безпеки, генеральних прокурорів, верховних суддів, міністрів оборони та надзвичайних ситуацій, внутрішніх справ та громадської безпеки, керівників антинаркотичних структур, що дозволяють вирішувати актуальні питання спільної боротьби з новими викликами та загрозами;

- прийнято довгострокові програми і плани в торгово-економічній галузі, реалізація яких націлена на забезпечення соціально-економічного розвитку держав-членів ШОС;

ШОС демонструє відкритість до співпраці з іншими державами, міжнародними та регіональними організаціями.

Також приділяється увага і гуманітарній співпраці. Так, в 2008 р. був сформований Університет ШОС, який функціонує на базі вже існуючих університетів в державах-членах ШОС, а також країнах-спостерігачах (Монголія, Індія, Іран, Пакистан). Підготовка кадрів вищої кваліфікації в рамках Університету ШОС здійснюється по пріоритетних областях культурної, науково-освітньої і економічної співпраці країн-учасниць Організації (енергетика, екологія, машинобудування, металургія, матеріалознавство, будівництво, транспорт, історія, лінгвістика, ІТ-технології) [123].

Розділ 9. Міжнародні економічні зв'язки України

Ключові поняття

Економічний потенціал України; рекреаційний потенціал країни; інтелектуальний потенціал країни; сучасна геополітична ситуація країни; позиції України на міжнародних ринках; товарна, географічна структури зовнішньої торгівлі України.

9.1. Фактори економічного розвитку України

З моменту здобуття незалежності Україна увійшла у світове товариство як суверенна держава і перед нею постала мета розробити й здійснити самостійну стратегію економічного розвитку. Стратегія повинна прокласти шлях до перетворення України на економічно розвинену країну постіндустріального типу, здатну забезпечити свою оборонну міць і високий рівень життя населення. З того часу минуло два десятиліття; умови розвитку України (як внутрішні, так і зовнішні) змінювалися, відповідно змінювалася стратегічна політика, механізм її здійснення. Проте головна стратегічна мета залишилася незмінною.

Україна в європейському вимірі має досить потужний економічний потенціал. За розміром території (604 тис. км²) вона посідає друге місце в Європі (після Росії), за чисельністю населення (45 млн. чол.) – шосте. Частка України у світовому ВВП становить 0,4% (328 млрд. дол. у 2011 р.). За цим показником у Європі Україна посідає тринадцяте місце.

Економічний потенціал України ґрунтується значною мірою на природних ресурсах, трудових ресурсах, науково-технічній базі.

На відміну від найбільших країн світу (Росія, США, Китай, Канада) Україна не забезпечує себе повністю мінеральними ресурсами; проте вона має значний природно-ресурсний потенціал і в цьому відношенні знаходиться у більш вигідному положенні, ніж деякі економічно розвинуті країни (Японія, Італія). Кажучи про природні передумови, треба виділити агрокліматичні умови, що здавна сприяли перетворенню України на великий регіон сільськогосподарського виробництва, особливо зернового господарства, буряківництва, скотарства, свинарства. Ці умови створюються унікальними чорноземними ґрунтами, достатньою кількістю тепла, помірною вологістю, переважно рівнинним характером території. Ми маємо чималі ресурси корисних копалин; деякі з них мають світове значення: залізні та марганцеві руди, кухонна сіль, кам'яне вугілля.

Значний рекреаційний потенціал країни – це узбережжя теплих морів, гірничоландшафтні комплекси Карпат і Криму, мінеральні джерела, лікувальні грязі лиманів, озокерит.

Деяких важливих ресурсів у нас обмаль, як-от нафта, газ, більшість руд кольорових металів, деревина. В останнє десятиріччя значно зменшились рибні ресурси Чорного та Азовського морів.

Загалом, за природними ресурсами наша країна перебуває у стані певної рівноваги: дефіцит (а, отже, імпорт) одних видів ресурсів компенсується достатньою кількістю інших, не менш важливих.

Маючи 45 млн. чол. населення, Україна використовує значні трудові ресурси й потенційно широкий ринок збуту споживчих товарів. У працездатному віці знаходиться 56% населення, у суспільному виробництві зайнято 19 млн. працівників. Трудові ресурси країни характеризуються високим рівнем кваліфікації та освіти; питома вага фахівців з вищою та середньою освітою становить 29%, усе доросле населення освічене. У 159 вищих навчальних закладах навчається понад 800 тис. студентів.

Високий інтелектуальний потенціал країни: у науково-дослідних та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР) зайнято майже 250 тис. фахівців. Всесвітньо відомі такі наукові центри, як Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона, Український фізико-технічний інститут, Інститут надтвердих матеріалів та багато інших. Чималі заслуги українських учених та інженерів у, ракето- та авіабудуванні, кібернетиці, біофізиці та біохімії, а також у дослідженні проблем циклу гуманітарних наук. Значна частина інтелектуальної еліти країни донедавна була зайнята у військово-промисловому комплексі. Високий професійний рівень трудових ресурсів, наявність розвинутої науково-дослідної бази сприяє виробництву складної, наукомісткої продукції, що користується попитом на світових ринках.

Економіко-географічне положення України досить вигідне для активної участі в міжнародному територіальному поділі праці. Вона розташована поблизу економічно високорозвинутого регіону – Західної Європи, у безпосередній близькості до Росії, Білорусі та країн Східної Європи. Морським шляхом вона пов'язана с Середземномор'ям, Близьким Сходом та країнами Індійського океану. Через Україну проходять важливі транзитні магістралі (залізниці та автомобільні дороги, нафтопроводи й газопроводи) з країн СНД до Європи та чорноморських портів.

Особливість сучасної геополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що зв'язки з країнами СНД зазнають змін через нові реалії в галузі економічного і політичного суверенітету та орієнтацію на світові ціни. Одночасно поліпилися перспективи для економічної співпраці України з економічно розвинутими країнами, причому не тільки Європи, але й США, Японією, Канадою. З'явилась можливість проводити активнішу торговельну політику стосовно країн, що розвиваються, особливо на Близькому та Середньому Сході, у Південній та Південно-Східній Азії. Ці регіони можуть постачати нам нафту, бавовну, джут, чай, каву, натуральний каучук в обмін на метал, машини та

обладнання, зерно, цукор, тобто товари, попит на які в цих країнах та регіонах розширюється.

Незважаючи на сприятливі природно-ресурсні, демографічні й геополітичні передумови, економічний потенціал України використовується далеко не повною мірою. При ефективному його використанні Україна може стати врівень з найрозвиненішими країнами Європи. Для цього необхідна докорінна структура й технологічна перебудова економіки й відповідна врівноважена економічна політика уряду.

9.2. Позиції України на міжнародних ринках

Як держава з ринковою економікою Україна входить в систему міжнародної торгівлі й прагне стати активним учасником світового ринку. Частка України в міжнародному експорті товарів становить 0,4%, в імпорті – 0,5%. За цими показниками вона знаходиться в другій десятці країн як за експортом, так і за імпортом. Місце Україні на світовому ринку порівняно вище, ніж місце у світовому валовому продукті; це свідчить про активність нашої країни в процесі міжнародного поділу праці. Проте, економічний потенціал України в зовнішній торгівлі використовується далеко не в повній мірі.

Україна належить до групи країн з високим рівнем залежності від міжнародної торгівлі; її зовнішньоторговельна квота складає 51,1%. Вона здійснює торговельні операції з понад 200-ми країнами світу. В 2011 р. експорт нашої країни дорівнював 68,4 млрд. дол., імпорт – 82,6 млрд. дол.; сальдо торгівлі було від'ємним – 14,2 млрд. дол. За роки незалежності динаміка товарообігу зовнішньої торгівлі України була позитивною за винятком кризового 2009 р. (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами, млрд. дол.

Показники	1994	2000	2005	2006	2008	2009	2010	2011
Експорт	10,2	14,6	34,3	39,1	66,9	39,7	51,4	68,4
Імпорт	10,7	14,0	36,1	44,8	85,5	45,4	60,7	82,6
Сальдо	-0,5	+0,6	-1,8	-5,7	-18,6	-5,7	-6,3	-14,2

Джерело: [90].

Звертає на себе увагу такий негативний факт, що, за невеликим винятком, сальдо зовнішньої торгівлі України постійно від'ємне; це вносить напругу до платіжного балансу країни.

Дещо краща ситуація з торгівлею послугами, де Україна має позитивне сальдо (табл. 9.2).

Таблиця 9.2

Динаміка зовнішньої торгівлі України послугами, млрд. дол.

Показники	1996	2000	2005	2007	2009	2010	2011
Експорт	4,7	3,5	6,1	9,0	9,6	11,8	13,8
Імпорт	1,2	2,9	4,5	5,0	5,2	5,4	6,2

Джерело: [90].

Географічна структура торгівлі товарами характеризується значним переважанням питомої ваги Співдружності Незалежних Держав та Європейського Союзу (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

Зовнішня торгівля товарами по регіонах у 2011 р.

Регіональні об'єднання	Експорт		Імпорт	
	млрд. дол.	в %	млрд. дол.	в %
СНД	26,2	38,3	37,2	45,0
ЄС	18,2	26,6	27,4	33,2
НАФТА	1,6	2,3	2,9	3,5
решта	22,4	32,8	15,1	18,3

Джерело: [90].

Така географічна структура свідчить про те, що, по-перше, інтеграційні процеси в межах СНД все ж таки діють, а по-друге, - є передумови вступу України до ЄС. Найголовніший висновок: Україна повинна прагнути до зміцнення й поглиблення зовнішньоекономічних стосунків з обома інтеграційними об'єднаннями. Основними торговельними партнерами нашої країни є Росія, Білорусь, Казахстан, Німеччина, Польща, Італія, Угорщина, Китай, Туреччина, Індія.

Таблиця 9.4

Головні партнери України в торгівлі (млрд. дол., 2011 р.)

Країна	Експорт	Імпорт
Росія	19,8	29,1
Туреччина	3,7	1,5
Італія	3,0	2,0
Польща	2,8	3,2
Індія	2,3	0,8
Китай	2,2	6,3
Білорусь	1,9	4,2
Казахстан	1,9	1,7
Німеччина	1,8	6,9
Угорщина	1,3	1,3
США	1,1	2,6

Джерело: [90].

Отже, саме російський ринок є для нас найважливішим як в торгівлі товарами, так і в торгівлі послугами. Експорт українських послуг в Росію складає 5,6 млрд. дол. (2011 р.), що становить 40,6% усього експорту послуг України. В нашому імпорті послуг Росія також посідає перше місце – 1 млрд. дол. або 16% усіх послуг, що ми імпортували. Серед інших поставщиків послуг в Україну слід назвати Кіпр (0,8 млрд. дол.), Велику Британію (0,6 млрд. дол.), Німеччину (0,4 млрд. дол.), США (0,4 млрд. дол.).

Об'єктом зростаючої уваги є ринки регіонів поза СНД та ЄС. Поки що з Китаєм, Туреччиною та Індією Україна має відносно високі обсяги товарообігу. Серед азійських країн можна назвати ще Іран та Ліван, де сума експорту України становить відповідно 1,1 та 1,4 млрд. дол. Неприпустимо низькі обсяги зовнішньої торгівлі з Японією: 0,2 млрд. дол. українського експорту й 1 млрд. дол. імпорту.

На африканському континенті нашим головним партнером є Єгипет (експорт – 1,3 млрд. дол., імпорт – 1,0 млрд. дол.), з іншими країнами Африки наш товарообіг незначний. Те ж саме можна сказати й про Латинську Америку, ринки якої нами поки що не освоєні. Тут немає жодної країни, в яку б експорт України досяг 1 млрд. дол.; те ж саме з імпортом. Головним партнером нашої країни в Латинській Америці є Бразилія (0,5 млрд. дол. експорт та 0,5 млрд. дол. імпорт).

Отже, для зовнішньоекономічної експансії України є ще низка малозасвоєних регіонів. Це – Латинська Америка, майже вся Африка, Південно-Східна Азія, Австралія й Океанія. Найбільш перспективними регіонами для розширення зовнішньої торгівлі України в найближчі часи, крім СНД, є Близький Схід, Південно-Східна Азія, а також Японія й Канада.

Географічна структура зовнішньої торгівлі України тісно пов'язана з її **товарною структурою**. Починаючи з 90-х років минулого століття, у структурі експорту та імпорту нашої країни сталися суттєві зміни. Знизилася частка продукції високих технологій і підвищилася частка сировини й напівфабрикатів. Якщо Росія та інші країни СНД сприймають нашу продукцію машинобудування, то у розвинуті країни, зокрема, у Європу, ми експортуємо переважно метали, металобрухт, мінеральні добрива. Цим і пояснюється в значній мірі лідерство СНД в наших зовнішньоторговельних стосунках. Крім того, звісно, слід брати до уваги наявність давніх традицій у торговельних зв'язках колишніх радянських республік.

Таблиця 9.5 дає уяву про сучасні позиції груп товарів в експорті та імпорті України.

Таблиця 9.5

Товарна структура зовнішньої торгівлі України в 2011 р. (в %)

Основні товарні групи	Експорт	Імпорт
Недорогоцінні метали й вироби з них	32,3	6,9
Мінеральні продукти	15,1	36,3
Сільськогосподарська продукція	9,4	3,4
Продукція хімічної промисловості	9,2	15,1
Машини, обладнання й механізми	9,9	15,5
Транспортні засоби	7,2	7,5
Харчова продукція	9,2	4,2
Текстильні матеріали й текстильні вироби	1,6	2,9
Продукція з деревини й целюлозні матеріали	3,1	2,7
Інші	3,0	5,5

Джерело: [90].

Отже, лідируючою групою товарів у нашому **експорті** є чорні метали й вироби з них; ця група складає третину українського експорту. З одного боку, така позиція стимулює розвиток нашої металургійної промисловості. З іншого, - це продукція невисокого ступеню технологічної обробки, дешева й дуже залежна від кон'юнктури на світових ринках; економічна криза або просто гальмування економічного росту в країнах-партнерах скорочує попит на метал. У групі «мінеральні продукти» переважають руди чорних металів та продукти нафтопереробки. Серед сільськогосподарських продуктів в експорті лідирують зернові культури, насіння олійних рослин. Харчова продукція в експорті представлена переважно жирами, у тому числі олією. У групі хімічної промисловості чільне місце посідають добрива та інша продукція неорганічної хімії.

Звертає увагу недостатньо висока частка в експорті машин і обладнання. У розвинутих країнах вона складає не менш 30%, а в країнах-лідерах понад 50% усього експорту. Така ситуація склалася через занепад машинобудівної галузі в Україні, недостатню конкурентоспроможність продукції. У цій групі на експорт йдуть переважно електричні машини й інше енергетичне обладнання.

Невеликою є частка в експорті продукції легкої промисловості, яка зазнала сильного тиску з боку дешевої продукції низки країн, що розвиваються, навіть на українському ринку. В експорті цієї групи переважають одяг та взуття.

Експорт транспортних засобів представлений в основному залізничними локомотивами.

За регіональними напрямками структура українського експорту товарів виглядає таким чином:

- СНД: продукція машинобудування, чорні й кольорові метали й вироби з них, готові харчові продукти;
- ЄС: чорні й кольорові метали та вироби з них, мінеральні продукти, продукти рослинного походження;

- АТЕС: чорні й кольорові метали, вироби з них;
- Близький Схід: чорні й кольорові метали та вироби з них, продукти рослинного походження.

Товарна структура українського **імпорту** характеризується значною питомою вагою мінеральних продуктів – понад третину. Перш за все, це газ і нафта, які ми майже цілком імпортуємо з Росії. У групі «машини й обладнання» структура імпорту майже така сама, як і експорту: переважає енергетичне обладнання й електричні машини. В імпорті транспортних засобів головну роль відіграють автомобілі. Імпорт продукції хімічної промисловості представлений в основному фармацевтикою, пластмасами й полімерними матеріалами.

Слід знову зауважити, що в структурі імпорту машинобудування не набуло належної частки, хоч вона й вища, ніж в експорті. Коли в Україні суттєво підвищаться темпи розвитку й технологічна реконструкція економіки, ця частка неодмінно зростатиме.

Серед регіонів України найбільші обсяги експорту товарів припадають на м. Київ, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Полтавську й Миколаївську області. Найбільші імпортні надходження здійснюються в м. Київ, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Київську, Харківську й Одеську області.

Структура торгівлі послугами характеризується значною перевагою транспортних послуг в експорті (табл. 9.6).

Таблиця 9.6
Структура зовнішньої торгівлі послугами в 2010 р. (в %)

Послуги	Експорт	Імпорт
Транспортні	66,1	19,0
Подорожі	3,4	5,5
Послуги зв'язку	3,0	2,9
Будівельні	1,2	3,1
Страхові	0,6	2,4
Фінансові	4,0	25,5
Комп'ютерні	3,0	3,0
Роялті та ліцензійні послуги	0,3	4,8
Інші ділові послуги	1,1	3,0
Професійні та технічні послуги	12,8	17,1
Послуги приватним особам та послуги в галузі культури й відпочинку	0,3	2,8
Державні послуги	0,2	10,0
Послуги з ремонту	3,6	0,9

Джерело: [90].

Значна частка транспортних послуг в **експорті** пояснюється транзитним положенням України. Через нашу територію проходять важливі транс'європейські трубопроводи, переважно з Росії; цим і пояснюється

лідерство Росії в нашому експорті. У структурі транспортних послуг на трубопровідний транспорт припадає 43%. Залізничний транспорт у структурі експорту транспортних послуг складає 19%, морський – 16%, повітряний – 15%; на інші види транспорту, у тому числі на автомобільний, припадає 7% усіх транспортних послуг. Слід також взяти до уваги, що України має першокласні морські порти, через які проходять вантажі Росії, Білорусі й деяких інших країн СНД.

У структурі **імпорту** послуг виділяються фінансові послуги. У цьому відношенні слід виокремити Кіпр (831 млн. дол.), який являє собою офшорну зону, куди перетікає капітал українських ділків.

У цілому український ринок послуг розвинутий ще недостатньо, характеризується досить вузьким спектром секторів, у яких спостерігається активність та розвиток. У той же час Україна має перспективи для розвитку таких секторів послуг:

- послуги зв'язку (телекомунікації, аудіовізуальні);
- фінансові, у тому числі банківські й страхові;
- транспортні, особливо морським транспортом;
- комп'ютерні;
- науково-дослідні послуги;
- послуги туризму;
- послуги, пов'язані з охороною здоров'я.

В секторах телекомунікаційних і фінансових послуг істотне значення має наявність капіталу. У сфері фінансових послуг задіяна значна кількість відносно невеликих банків. Недостатній розвиток інституцій фінансового посередництва й інфраструктури в секторі телекомунікацій створює перепони для економічного зростання, не сприяє швидкому втіленню новітніх технологій. Іноземні інвестиції в ці сектори сприятимуть технологічній перебудові економіки.

Україні як транзитній державі необхідно приділяти уваги, крім трубопровідного транспорту, розвитку інших видів транспортних послуг, зокрема, у галузях повітряного й морського транспорту.

Україна також має значний науково-технічний потенціал та наробки в багатьох наукоємних галузях (літакобудування, ракетобудування, супутникові технології, інформатика, біотехнології та ін.). Розвиток секторів комп'ютерних, науково-дослідних і пов'язаних з ними послуг стимулюватиме технологічний прорив в різних секторах економіки.

Розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України сприятиме її участь в глобальних та регіональних міжнародних економічних об'єднаннях. З 2008 р. Україна є учасником Світової організації торгівлі (СОТ). На регіональному рівні вона є членом СНД, ГУАМ, ОЧЕС. У межах СНД в 2012 р. Україна підписала угоду про Зону вільної торгівлі (ЗВТ) з Росією, Білоруссю й Казахстаном; до цієї угоди приєднуються ще декілька держав СНД. За оцінками експертів тільки за рахунок участі в ЗВТ приріст ВВП нашої країни становитиме 2,5%.

Докладніше про зовнішньоекономічні стратегії України в межах інтеграційних об'єднань мова йтиме в наступному розділі.

Розділ 10. Формування міжнародних стратегій економічного розвитку України в умовах сучасних вимірів

Ключові поняття

Міжнародна конкурентоспроможність. Структурна політика. Системна інтеграція у світове господарство. Інтеграційна макровзаємодія на міжрегіональному рівні. Стратегічні пріоритети. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства. Інтеграційні вектори України.

10.1. Проблеми та перспективи міжнародних стратегій економічного розвитку України

Кожний етап розвитку України як незалежної держави вимагає постановки адекватних стратегічних цілей, їх конкретизації відповідно окремих сфер і галузей економіки. Ця теза поділяється багатьма українськими економістами. «...Якщо на початкових етапах ринкової трансформації найважливішими її інституціональними передумовами вважались лібералізація, приватизація та корпоратизація, макроекономічна стабілізація», - зазначає Д.Г. Лук'яненко, - «то на сьогодні домінує ідея здатності держави забезпечити середовище, що стимулює внутрішню і міжнародну конкурентоздатність національних підприємств та об'єднань. Таким чином, вирішального значення для економічного розвитку України набуває макро- і мікробалансована структурна політика та її інституціональне забезпечення» [43, с. 533].

Така політика конкретизується у заходи, до яких належать:

- системна інтеграція у світове господарство із забезпеченням реальної міжнародної конкурентоспроможності;
- ефективна міжнародна спеціалізація, скоординована із внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сегменти світового ринку;
- спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонної залежності від окремих зарубіжних ринків міжнародна диверсифікація;
- становлення власних транснаціональних економічних структур із глобальним менеджментом;
- забезпечення належного рівня економічної безпеки з дійовими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз [43, с. 535].

Завершення 90-х років стало й часом припинення тривалої кризи в економіці України. Початок нового десятиліття ставить нові завдання, вимагає уточнення й доповнення тих цілей, які визначалися раніше. В 2001 р. були розроблені «Концептуальні засади стратегій економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» [91]. **Метою стратегії** на наступне десятиліття проголошувалося забезпечення підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Якщо на попередньому етапі реформ здійснювався демонтаж (через механізми лібералізації) державно-адміністративної системи управління, то тепер ставилася нова мета – формування сильної держави, активізація її регулюючої функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила ринковий вектор розвитку.

Відповідно до головної мети розвитку «Концептуальні засади» визначали стратегічні пріоритети України. Цими пріоритетами є:

1. *Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.* Передбачалося, що до кінця 2007 р. Україна може претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. – створити реальні внутрішні передумови для вступу України в ЄС.
2. *Забезпечення сталого економічного зростання.* Для цього необхідно реалізувати стратегію випереджаючого розвитку, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП України у півтора-два рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС.
3. *Утвердження інноваційної моделі розвитку.* Базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки.
4. *Соціальна переорієнтація економічної політики.* Головним завданням має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян, обмеження загрозової диференціації доходів населення, подолання бідності, утвердження сучасних європейських стандартів життя.

Згідно з «Концептуальними засадами» соціально-економічні перетворення в Україні мали здійснитися у два етапи:

Перший етап – 2002-2004 роки. Його основна мета – зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, створення сприятливих умов для накопичення інвестиційних ресурсів, істотне розширення внутрішнього попиту й утвердження на цій основі надійної стабілізації та сталого зростання.

Другий етап – 2005-2011 роки. Передбачалася комплексна модернізація підприємств, утвердження принципів і механізмів структурно-інноваційної моделі розвитку та формування базових засад соціально орієнтованого ринкового господарства.

Перший етап, запланований «Концептуальними засадами», вже завершився і йому можна дати оцінку. Певні цілі досягнуто. Зокрема, економіка стабілізувалася, темпи зростання ВВП навіть перевищили планові. Проте в

цілому соціально-економічний розвиток України у цей час не виправдав очікувань. Спостерігалася низька активність іноземного інвестування в економіку, диференціація доходів населення поглибилася, зросла корумпованість, монополізація економіки олігархічними структурами.

В «Концептуальних засадах» конкретизувалися напрямки реформування й шляхи його здійснення. Зокрема, серед пріоритетних були визначені такі сфери: інституційні перетворення; стратегія макроекономічної політики; стратегія розвитку внутрішнього ринку та реального сектора економіки; інвестиційна та структурно-інноваційна політика; соціальна політика; зовнішньоекономічна стратегія; активна державна регіональна політика; економічна та екологічна безпека.

Аналіз виконання завдань Концепції на першому етапі виявив, що вона потребує коригування з огляду на реалії соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичного оточення. Тому було прийнято новий документ, який отримав назву «*Стратегія економічного й соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхом європейської інтеграції*» [93].

В «Стратегії» визначається, що основою стратегічного курсу України є утвердження України як високотехнологічної держави. Кінцевою метою євроінтеграційного курсу України є набуття нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі.

Проте і цей документ недостатньо враховує можливості використання економічного потенціалу України й прискорення процесу реформування економіки країни з метою її вступу до СОТ і Європейського Союзу. Перед урядом нашої держави постає завдання надати більш дієвого поштовху економічному розвитку й забезпечення необхідного динамізму рухові у напрямку до євроінтеграції. Певні досягнення в цьому напрямі вже є. Після гальмування динаміки ВВП у 2005 р. (2,7% приросту) розвиток економіки країни прискорився в 2006 і 2007 роках (відповідно 7,1% і 6,9%). Приріст промислового виробництва в цей період становив понад 6% щороку. Пожвавився приріст ПШ. Проте зростала інфляція, яка перевищувала 11%. Рівень 1990 р. за обсягом ВВП не досягнуто. Дуже повільно йде технологічна перебудова економіки. Е

Економічна криза 2008-2009 р. відкинула економіку України назад. В 2009 р. в порівнянні з попереднім роком ВВП скоротився на 15,1%. При цьому індекс промислової продукції в 2009 р. порівняно з 2008 р. становив 78,1% (в тому числі в металургійному виробництві – 73,4%, в машинобудуванні – 54,9%, в хімічній промисловості – 76,8%), індекс будівельної промисловості – 51,8%, транспорту – 78,1%. Обсяг експорту складав 59,3% до попереднього року, імпорту – 53,1% [90]. Така ситуація вимагає коригування прийнятих планів і щодо строків досягнення цілей і до методів їх досягнення.

Економічна політика українського уряду повинна бути спрямована на розкриття й ефективне використання значного ресурсного, виробничого й інтелектуального потенціалу нашої країни. За визначенням експертів

Національного інституту стратегічних досліджень, основними напрямками такої політики мають стати:

- реформування соціальної політики та формування дієвого ринку праці;
- реформування житлово-комунального господарства;
- створення конкурентного середовища, сприятливого для соціально-економічного розвитку;
- орієнтація фінансової та інвестиційної політики на завдання структурної модернізації національної економіки;
- підвищення енергоефективності української економіки;
- розширення та реструктуризація зовнішньоторговельних відносин;
- поєднання макроекономічної стабільності та динамічного розвитку.

За думкою українських науковців, фахівців з проблем міжнародних економічних стратегій (зокрема, Ю.В. Макогона), інтеграція України в глобальний простір має будуватися на максимальному використанні інформаційних, інтелектуальних ресурсів і наявного науково-технічного потенціалу [22, с. 431].

Починаючи з 2010 р. українська економіка поступово виходить з кризи. Так, у 2010 р. приріст ВВП становив 4,3%, в 2011 р. – вже 6,9%. Цьому сприяли як зовнішні фактори (пожвавлення кон'юнктури світової економіки), так і внутрішня політика уряду, зокрема, у податковій сфері.

10.2. Сутнісні особливості міжнародних стратегій економічного розвитку України

Важливою складовою стратегії розвитку України є **зовнішньоекономічна політика**. Україна є учасницею організацій глобального типу (ООН та її економічні структури), макрорегіонального (СНД, ОЧЕС, ГУАМ), мезорегіонального (єврорегіони). Ще знаходячись у складі СРСР, Україна стала однією із засновниць ООН у 1945 році на правах самостійного члена. Декілька разів вона обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН. Вона бере активну участь у роботі головного економічного органу ООН – Економічній і соціальній раді (ЕКОСОП), а також в ЮНІДО, ЮНКТАД та інших органах, пов'язаних з економікою. Після здобуття незалежності Україна вступила до МВФ і Світового банку (у 1992 році). Міжнародний валютний фонд серед міжнародних організацій є найбільшим кредитором України; на другому місці – Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), та третьому – Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР).

Кредити МВФ йдуть на підтримку платіжного балансу й на погашення внутрішнього боргу України. Кредити МВФ почали надходити в Україну в той час, коли її економіка знаходилася в критичному стані. Завдяки ним удалося приборкати гіперінфляцію та ввести в обіг нову грошову одиницю – гривню. Стабілізація курсу гривні після 2000 р. відбувалася також не без допомоги МВФ.

Члени МВФ умовно поділяються на країни-донори (це розвинуті країни) та країни – споживачі допомоги, до яких належить Україна. Хоча квота України в МВФ

становить лише 0,6%, її членство в цій організації для нас дуже важливе, причому не тільки через можливість безпосередньо одержати від неї кредити. Фонд справляє вплив на ситуацію на світовому валютно-кредитному ринку, і від його позиції багато в чому залежить політика комерційних банків та інших кредитних закладів. Неврівноваженість української економіки сприймається як істотний ризик для надання кредиту; авторитет МВФ, його готовність надати кошти Україні пом'якшують цей ризик, що створює так званий «демонстраційний ефект».

Кошти, що надходять від Світового банку, спрямовані на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. У структурі позик Світового банку значне місце посідають позики на структурну перебудову й розвиток паливно-енергетичної галузі, на впровадження ринкових відносин в агропромисловому комплексі.

Кошти, що надходять від Світового банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані також на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. Позики Світового банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією СБ Україна належить до III-ї категорії країн (рівень доходів нижче від середнього світового), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Пріоритетним напрямком співробітництва України зі Світовим банком є залучення коштів на інвестиційні проекти.

Позики ЄБРР безпосередньо йдуть на розвиток виробництва, причому значна їх частина прямує на підтримку приватних малих і середніх підприємств. До співробітництва з ЄБРР підключаються найсолідніші комерційні банки України. В галузевому розрві ЄБРР інвестує переважно харчову промисловість, видобуток нафти й газу, агробізнес, телекомунікації, портове господарство, а також вкладає кошти у фінансову сферу.

В 2008 році Україна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ). Шлях до цієї організації для нашої країни був довгим і непростим через жорсткі умови, які Україна поступово виконувала. Україна подала заяву про вступ до СОТ ще в 1993 р., а з 1997 р. розпочався процес двосторонніх переговорів уряду України з країнами-членами СОТ про позитивну рекомендацію нашій країні щодо вступу до цієї організації. Отже, з подачі заяви й до вступу промайнуло 15 років.

Набуття статусу члена СОТ надає Україні перспективи більш глибокого залучення до міжнародного поділу праці, прискорює динаміку її зовнішньоторговельної діяльності. Будуть знижені або ліквідовані обмеження на імпорт українських товарів країнами-членами СОТ; зникнуть мури для нашого експорту на зразок антидемпінгових розслідувань; знизяться ціни на імпортні товари широкого вжитку. З іншого боку, український ринок стане більш відкритим для іноземних товарів, які будуть конкурувати з вітчизняним виробництвом, а це може стати загрозою для деяких галузей. Пільговий період, який надається Україні як країні-новачку необхідно використати максимально ефективно для адаптації до нових умов.

Одним з напрямів економічної політики України є співпраця з іноземними комерційними банками й залучення іноземних інвестицій в економіку країни. На початок 2010 року накопичена сума прямих іноземних інвестицій в Україну становила 47 млрд. дол. [90], що зовсім небагато з огляду на значний потенціал нашої країни (для порівняння: ПШ в Польщі становили на ту ж дату 168 млрд. дол., в маленький Угорщині – 239 млрд. дол., в Чехії – 119 млрд. дол.) [133]. Іноземний капітал поступово проникає до банківської сфери України. Серед 176 існуючих банків країни 52 містять іноземний капітал. За даними НБУ, частка іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи України складає 36%. Найбільшими за вкладеним капіталом іноземними банками, що діють в Україні, є «Raiffeisen Zentralbank» (Австрія), «BNP Paribas» (Франція), «Unicredit Group» (Італія), «ВТБ» (Росія), «Внешэкономбанк» (Росія), «Альфа - Груп» (Росія) [86].

Стратегічним напрямком зовнішньоекономічної політики України відносно глобальних економічних організацій є однозначна активізація участі нашої держави в їх функціонуванні. Що ж до макрорегіональних організацій, то тут формування української стратегічної лінії відбувається непросто. Вже говорилося, що першим регіональним угрупованням, у яке увійшла Україна (й стала одним з його співзасновників), була Співдружність Незалежних Держав. В перші роки незалежності стратегічними партнерами України визначалися Росія, США, Польща, Німеччина. Згодом стратегічний вектор України все більш почав повертатися у бік Європейського Союзу. Сьогодні вже однозначно визнано: **стратегічною метою України є вступ до ЄС**. Цей імператив був зафіксований ще в «Концептуальних засадах» як основне геополітичне завдання нашої держави.

В 1998 р. набула чинності після ратифікації Верховною Радою *Угода про партнерство та співробітництва між Україною та Європейським Союзом*, яка була підписана ще у 1994 р. Ця угода регулює політичні, економічні та культурні відносини між Україною та ЄС. Одним з головних завдань угоди було передбачено сприяння торгівлі та залученню інвестицій, а також розвиток гармонійних економічних відносин між Україною та ЄС [94].

Економіко-торговельні положення Угоди спираються на принципи режиму найбільшого сприяння і національного режиму. Окремі розділи присвячено питанням торгівлі сталеливарними виробами, умовами заснування та функціонування компаній, наближенню законодавства і захисту прав інтелектуальної власності, а також визначенню інструментів захисту торгівлі [94].

В розділі Угоди про економічне співробітництво наголошується, що його метою є сприяння процесу економічних реформ та відродження і сталого розвитку України. Стверджується, що таке співробітництво сприятиме зміцненню й розвитку економічних зв'язків на благо обох сторін. Зосереджується увага, зокрема, на промисловій кооперації, заохоченні та захисті інвестицій, державних поставках, зближенні політики стандартизації в гірничовидобувній та сировинній галузях, науці та техніці, освіті, АПК, енергетиці, цивільній ядерній галузі, галузі охорони довкілля, транспорті, космосі, телекомунікація, фінансових послугах, перешкоді «відмиванню грошей», валютній політиці, регіональному розвитку та в інших галузях.

У 2008 р. дія Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством завершилася. Вона надала певного імпульсу в розвитку економічних відносин між Україною та ЄС. Проте нові реалії у світовій економіці, поглиблення регіональних інтеграційних процесів вимагають розширення й удосконалення взаємовідносин між нашою країною та Європейським Союзом. Ця обставина робить актуальним прийняття нових документів, що сприяли б наближенню України до вступу в ЄС.

У 1998 та 2000 рр. Указами Президента України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України в ЄС. У грудні 1999 р. Європейська Рада схвалила Спільну стратегію ЄС щодо України. Спільна стратегія ЄС передбачає підтримку процесу демократичних та економічних перетворень в Україні, вирішення спільних проблем щодо підтримання стабільності та безпеки на Європейському континенті. У вересні 2000 року відбувся Паризький саміт «Україна – ЄС», який засвідчив європейську перспективу України, стратегічний курс на інтеграцію України до ЄС. У 2001 році було прийнято «План дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні». В 2002 р. відбувся у Копенгагені черговий саміт «Україна – ЄС», на якому було визнано прогрес України у виконанні вимог та стандартів ОБСЄ і Ради Європи, у запровадженні економічних реформ, позитивні зрушення в українській економіці. Була підкреслена необхідність розвивати й надалі стратегічне партнерство між Україною та ЄС.

У зв'язку з розширенням у 2004 та 2007 році складу ЄС Україна стала безпосередньо контактувати з ним кордонами, що надало нового аспекту у взаємозв'язках нашої країни з Європейським Союзом. Врахування цієї ситуації знайшло вираження у документі «**Європейська політика сусідства**», який прийнято в рамках Угоди «План дій Україна – Європейський Союз». Цей план розрахований на три роки. Він передбачав інтенсифікацію політичних, безпекових, економічних та культурних відносин між сторонами. Згідно з Планом, інтеграція України в Європейський Союз в оглядовому періоді буде здійснена у формі Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ. Відзначається, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України та вітає її європейський вибір.

Європейська політика суспільства відкриває **нові перспективи** для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва:

- підвищується рівень інтеграції, включно участі України у внутрішньому ринку ЄС;
- розширюється політичне співробітництво;
- збільшується фінансова підтримка України з боку ЄС; через Європейський інвестиційний банк надаватиметься підтримка проектам, що потребують інвестиції в інфраструктуру;
- будуть розширені можливості для участі України в певних програмах ЄС, що сприятиме розвитку культурних, освітніх, технічних, наукових зв'язків, а також співробітництву у сфері охорони довкілля;
- буде надана підтримка в адаптації законодавства України до норм і стандартів ЄС;

- поглибляться торговельні та економічні відносини, особливо після вступу України до СОТ.

План дій Україна – Європейський Союз визначав **пріоритети діяльності**. Серед них виокремлюються такі [92]:

- зміцнення демократичних основ в Україні, забезпечення свободи засобів масової інформації та свободи слова;
- посилення співробітництва з питань спільної сусідської та регіональної безпеки;
- вступ України до СОТ;
- покращення інвестиційного клімату в Україні шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощення адміністративних процедур та боротьби з корупцією;
- зміцнення податкової реформи в Україні;
- спрощення в'язового режиму між Україною та ЄС;
- поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу;
- усунення дискримінаційного ставлення до працівників-мігрантів.

План дій конкретизував заходи щодо співробітництва між Україною та ЄС по окремим напрямкам та галузях. Особливе значення приділяється взаємозв'язкам в **економічній сфері**.

Умовою інтеграції України до ЄС визначався подальший прогрес у створенні повністю функціонуючої ринкової економіки, включаючи ціноутворення, контроль за державною допомогою, законодавче середовище, яке забезпечує чесну конкуренцію між суб'єктами господарювання.

В галузі макроекономічної політики відзначалася необхідність посилити незалежність Національного банку України, а також зміцнити стабільність фіскальної системи, в тому числі шляхом проведення податкової реформи та реалізації заходів у пенсійній системі. Наголошується на необхідності зменшення участі держави у ціноутворенні з метою запобігання погіршення умов торгівлі та функціонування економіки.

Вважалось за необхідне покращити умови для іноземних інвесторів; зокрема, рекомендується скасувати існуючі обмеження, закріплені Земельним кодексом України, на володіння земельними ділянками несільськогосподарського призначення українськими юридичними особами із часткою іноземного капіталу, включаючи ті, в яких іноземний капітал становить 100%.

В **соціальній сфері** наголос робиться на зменшення бідності та збільшення зайнятості. Необхідно посилити соціальну інтеграцію, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг.

Важливою метою українського уряду повинна стати розробка державної стратегії сталого розвитку.

Значна увага у Плані дій приділялася **торгівлі** й реформі ринкових відносин. Згідно з Планом, поступово будуть скасовані усі експортні та імпорتنі обмеження. Буде здійснено поступове скасування експортного мита на брут чорних металів відповідно до двосторонньої угоди між Україною та ЄС. Необхідно здійснити митну

реформу з метою спрощення проходження товарів через митницю й усунення бюрократичних перепон. Поступово будуть усунені кількісні обмеження імпорту, його ліцензування.

План дій передбачає створення сприятливих умов для руху капіталу. При заснуванні компаній необхідно забезпечити повне дотримання режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Дискримінаційні заходи, що впливають на діяльність компаній ЄС та України, мають бути скасовані. Дочірні компанії або філії ЄС, а також України, мають діяти в умовах, не менш сприятливих, ніж ті, в яких діють національні компанії. Поступово скасовуються обмеження щодо заснування компаній.

План дій декларує необхідність забезпечення вільного руху капіталу, пов'язаного з прямими та іншими інвестиціями, гарантування захисту іноземних інвестицій, а також ліквідації або репатріації капіталовкладень або прибутку з них.

У сфері **транспорту** вважалося за необхідне розробка й впровадження національної транспортної стратегії, яка б включала розвиток національної транспортної інфраструктури. Передбачається продовження участі у спільному розвитку транс'європейських коридорів, а також у програмі ТРАСЕКА. Буде розвиватися співробітництво у сфері супутникової навігації. Учасники Плану дій ввізьмуть активну участь у сприянні розвитку Дунаю з метою повного використання його потенціалу як однієї з головних складових європейського внутрішнього водного транспорту.

В галузі **енергетики** передбачалося затвердження спільної енергетичної політики України та ЄС. Розглядається можливість участі України в Європейській енергетичній програмі. Вважається за доцільне диверсифікувати постачання нафти й газу в Україну; в цьому відношенні приділяється увага нафтопроводу Одеса-Броди-Польща. Важливе значення має впровадження реструктуризації українських вугільних шахт, безпеці їх експлуатації.

План дій передбачав також заходи щодо **охорони навколишнього середовища**. Зокрема, йдеться про впровадження положення Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а також про активізацію участі України у робочій групі Дунай - Чорне море.

Особливого значення надавалося співробітництву у сфері **науки, технологій та освіти**. Передусім вважається за необхідне зміцнити людський, матеріальний та інституціональний потенціал України з метою покращення можливостей фізичних та юридичних осіб, задіяних у науково-технічній та інноваційних сферах. Передбачається обмін науковим персоналом в рамках спільних проектів та сприяння участі українських науковців у міжнародних конференціях та форумах.

Реформування освіти в Україні буде здійснюватися у напрямку наближення до європейських стандартів у рамках Болонського процесу. Будуть розширені молодіжні обміни та співробітництво у сфері неформальної освіти молоді, посиляться міжкультурний діалог через програму «Молодь» (YOUTH).

В Плані дій звертається увага на розширення контактів та співробітництва на транскордонному та регіональному рівнях з сусідніми новими державами-членами

ЄС. Вважається за необхідне забезпечити підтримку регіонів у підготовці та впровадженні «Програми сусідства» за участю України.

Основна ідея Європейської політики сусідства полягає в тому, що такі держави, як Україна, які поки ще не мають найближчої перспективи членства в ЄС, але мають спільний з ЄС кордон, стануть частиною простору процвітання та «кола друзів», з якими ЄС тісно співпрацює. Україні та іншим сусіднім країнам буде запропоновано перспективу поступової інтеграції у внутрішній ринок ЄС паралельно з подальшою торговельною лібералізацією [186]. В грудні 2005 р. Європейський Союз визнав ринковий статус української економіки.

Серед програм, спрямованих на економічну взаємодію Європейського Союзу з Україною, особливо слід відзначити **програму TACIS** (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) – Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав. Програма TACIS була заснована у 1991 році для надання допомоги незалежним державам, що утворилися після розпаду СРСР.

На початковому етапі пріоритетами програми TACIS було надання країнам СНД європейських ноу-хау, що були спрямовані на інституційну перебудову країн у зв'язку з їх переходом до ринкової економіки. В наступних етапах програма розширювалася й диверсифікувалася в галузевому відношенні.

Україна є одним з найбільших отримувачів допомоги у рамках TACIS. Починаючи з 2000 року програма TACIS для України сконцентрована на інституційній, адміністративній і правовій реформі з наголошенням на зміцнення норм права, підтримку приватного сектора й подолання соціальних наслідків перехідного періоду. Проекти TACIS розвиваються у контексті Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС.

Розвиток приватного сектора є однією з ключових задач програми. Реалізація цього завдання полягає у допомозі підприємствам у реструктуризації, забезпеченні довгострокового фінансування приватних підприємств, зокрема, через підтримку банківського й фінансового сектора.

Серед окремих об'єктів, які були споруджені або реконструйовані TACIS, слід відзначити пункт перетину кордону в місті Чоп, міст в Ягодині, реконструкцію низки енергетичних об'єктів з метою реалізації програми енергозберігання. Європейська Комісія взяла на себе обов'язок в рамках TACIS частково компенсувати втрати електроенергії в Україні через закриття Чорнобильської АЕС.

Важливим напрямком в реалізації програми TACIS є модернізація інформаційної системи приватизованих підприємств. Починаючи з 2000 року експерти TACIS допомагали впроваджувати сучасні інформаційні системи на цілій низці українських фірм; зокрема, серед них «Київмедпрепарат», «Оболонь», «Бліцінформ», «Одесакабель», «Возко», «Запоріжтрансформатор».

Всього на економічні реформи в Україні TACIS виділила гранти на 32 проекти. Серед них також проекти з реструктуризації сільського господарства, сприяння розвитку фінансових ринків в Україні та інші.

Вступ до Європейського Союзу, як вже зазначалося, найголовнішою метою, **визначальним вектором стратегічної політики України**. Дата вступу нашої країни до ЄС поки що не визначена; Україна у відносинах з цією організацією має

поки що статус «сусідства». Звісно, що такий статус не зовсім відповідає прагненням України на шляху інтеграції у європейське співтовариство; українська громадськість сподівається на здобуття статусу асоційованого члена Європейського Союзу. Очевидно, що нашій країні належить ще пройти певний період подальшого реформування економіки, підвищення її макроекономічних показників, щоб увійти до європейської спільноти на рівних. У вересні 2008 р. на саміті «Україна - ЄС» вже була досягнута принципова домовленість про надання Україні статусу асоційованого члена в 2009 році, але, як вже відомо, ця подія відсунута на пізніший строк.

Ще Угодою про партнерство та співробітництво була передбачена можливість створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. В 2005-2006 роках ця перспектива розглядалася сторонами в практичній площині. Було визначено, що для майбутньої угоди слід обрати варіант поглибленої угоди про вільну торгівлю. Така угода може бути підписана після вступу України до СОТ. Тепер, коли Україна є членом СОТ, перешкод для створення зони вільної торгівлі немає.

Після приходу до влади команди Президента України В.Ф. Януковича процес взаємовідносин між нашою країною і ЄС активізувався в напрямку реалізації конкретних домовленостей. На саміті Україна – ЄС в листопаді 2010 р. було прийнято принципове рішення про надання Україні з боку ЄС безвізового режиму в 2011 році. В конкретну площину лягла домовленість про утворення зони вільної торгівлі між нашою країною та Європейським Союзом з перспективою надання Україні статусу асоційованого члена ЄС (табл. 10.1).

За оцінками експертів, формування зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом матиме для нашої країни неабиякі позитивні наслідки, хоч виникнуть і деякі проблеми. Позитивний вплив позначиться у таких сферах:

- поліпшення доступу до ринків ЄС стимулюватиме нарощення виробництва української економіки і ВВП України зростатиме;
- уповільниться зростання індексу споживчих цін через посилення конкуренції з боку іноземних товарів;
- курс гривні стане гнучкішим, утворяться умови до режиму вільно конвертованої гривні;
- зниження торговельних бар'єрів стимулюватиме збільшення руху товарів між країнами в обох напрямках [118].

Проблеми: ризик збанкрутування неконкурентоспроможних вітчизняних фірм з відповідним скороченням робочих місць; ліквідація імпорتنих тарифів зменшить доходи до бюджету; розробка й впровадження нових стандартів і правил походження товарів потребують підвищення державних витрат.

Таблиця 10.1

**Торгівля України товарами з країнами ЄС
в 2011 р., млн. дол.**

Країна	Експорт України	Імпорт України	Сальдо	Товарообіг	Питома вага в товарообігу, %
Австрія	588,7	713,3	-124,6	1302,0	3,0
Бельгія	400,8	664,6	-263,8	1065,4	2,4
Болгарія	755,4	269,7	485,8	1025,1	2,3
Велика Британія	485,7	1128,6	-642,8	1614,3	3,7
Греція	291,2	128,7	162,5	419,9	1,0
Данія	163,8	297,3	-133,6	461,1	1,1
Естонія	150,4	104,8	45,6	255,1	0,6
Ірландія	14,7	168,3	-153,7	183,0	0,4
Іспанія	970,6	685,3	285,3	1655,9	3,8
Італія	3039,5	2005,8	1033,8	5045,3	11,5
Кіпр	174,4	143,9	30,5	318,3	0,7
Латвія	221,5	98,5	123,0	319,9	0,7
Литва	317,1	822,8	-505,7	1139,9	2,6
Люксембург	7,0	46,6	-39,6	53,6	0,1
Мальта	120,3	16,6	103,7	136,9	0,3
Нідерланди	833,4	1186,8	-353,4	2020,2	4,6
Німеччина	1763,8	6865,7	-5101,9	8629,5	19,7
Польща	2794,1	3183,4	-389,3	5977,5	13,7
Португалія	192,3	65,8	126,5	258,1	0,6
Румунія	950,7	1125,7	-175,0	2076,4	4,7
Словаччина	843,0	603,9	239,1	1446,9	3,3
Словенія	10,7	254,9	-244,2	265,6	0,6
Угорщина	1340,7	1326,7	14,0	2667,4	6,1
Фінляндія	52,8	522,7	-469,8	575,5	1,3
Франція	570,7	1501,5	-930,8	2072,2	4,7
Чехія	842,4	1181,3	-338,8	2023,7	4,6
Швеція	74,2	638,6	-564,4	712,8	1,6
ЄС-27	17970,0	25752,9	-7782,9	43722,9	100,0

Джерело: [90].

Як вже говорилося, Україна реально є учасницею таких регіональних об'єднань як СНД, ОЧЕС, ГУАМ. Проблеми, пов'язані з членством нашої країни в **Співдружності Незалежних Держав**, розглядалися в попередньому розділі. Слід додати, що економічний простір СНД зберігає для України важливе значення. Незважаючи на те, що частка СНД у зовнішній торгівлі

нашої країни останнім часом зменшується, вона залишається ще досить високою. З Росією Україна має найбільший товарообіг. Значна кількість товарів, якими ми торгуємо з партнерами із СНД, підпадає під преференційний режим, в тому числі наш імпорт енергоносіїв. Збереглося чимало виробничих зв'язків між підприємствами України і колишніх радянських республік. Більшість країн надає безвізовий режим, що полегшує вільне переміщення робочої сили (табл. 10.2).

Таблиця 10.2

**Зовнішня торгівля товарами України з країнами СНД,
2011 р., млн. дол.**

Країна	Експорт	Імпорт	Сальдо
Країни СНД	26177,0	37212,4	-11035,5
Азербайджан	708,3	643,3	65,0
Білорусь	1922,3	4211,8	-2289,4
Вірменія	227,6	18,5	209,1
Казахстан	1857,5	1675,9	181,6
Киргизстан	111,3	7,5	103,8
Молдова	874,4	130,4	744,0
Російська Федерація	19819,6	29132,2	-9312,6
Таджикистан	60,2	13,0	47,2
Туркменістан	241,9	736,0	-494,1
Узбекистан	353,8	643,9	-290,1

Джерело: [90].

В межах СНД найважливіше значення мають наші стосунки із Росією. Вона визнана, поряд з ЄС і США, нашим стратегічним партнером. В «Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» зазначається, що наші економічні відносини з Росією органічно узгоджуються з євроінтеграційним курсом нашої держави. Зауважується, що ці стратегічні стосунки мають базуватися на принципах добросусідства, партнерства, рівності та взаємної вигоди. Відповідно до національних інтересів та цілей України, її економічної безпеки пріоритетними напрямками стратегічного партнерства з Російською Федерацією в економічній сфері «Концептуальні засади» відзначають:

- співробітництво в енергетичній галузі (розвиток єдиної енергетичної системи, спільне використання нафтопереробних та інших виробництв паливно-енергетичних комплексів);
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні в інтересах обох держав;
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, коопераційних та технологічних зв'язків, формування спільних промислово-фінансових груп (ПФГ);

- розвиток фондових ринків та процесів взаємoinвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;
- спільний розвиток регіонів, що становлять інтерес для обох країн; взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток контактних територій;
- співробітництво в протидії тінізації економіки та нелегальній міграції.

Росія є головним постачальником енергоносіїв в Україну, в першу чергу, нафти й газу. Нинішній український уряд відшукує альтернативні джерела забезпечення країни енергетичними ресурсами, щоб зменшити залежність від Росії, яка є майже монополістом на українському енергетичному ринку.

Проте у найближчому часі роль Росії як головного поставника енергоносіїв в Україну залишиться. Росія також є потенційно великим ринком для українських товарів та послуг (зокрема, транспортних послуг). Через ці обставини економічні зв'язки між нашими країнами ослаблювати було б недоречно.

Що ж до СНД, то очевидно, що ця організація потребує серйозного реформування. Ті цілі, що ставилися в момент її заснування в 1991 році, не у всьому відповідають сьгоднішнім реаліям. Ще більшою мірою це відноситься до механізму функціонування організації. Головна мета реформування – перетворення СНД з переважно політичної організації, якою вона є сьогодні, на організацію, активно працюючу в напрямку поглиблення економічної інтеграції між країнами-членами. В такому разі участь України в СНД була б доцільною і ефективною.

В такому ж контексті слід розглядати й участь України в Єдиному економічному просторі (ЄЕП). Потенційно наша країна може отримати економічні вигоди завдяки режиму вільної торгівлі, що передбачає ця організація. Важливо тільки, щоб угоди, які підписуються в рамках ЄЕП, не суперечили цілям вступу України до ЄС.

З приходом в 2010 р. до влади президента В.Ф. Януковича й нового уряду перспективи співробітництва України з СНД і, особливо, з Росією значно покращилися. Це відзначилося, зокрема, і на зовнішньоторговельних відносинах. Так, за перше півріччя 2010 р. порівняно з відповідним періодом 2009 р. наш експорт в країни СНД збільшився на 40% (увесь експорт – на 33%), а імпорт – на 31%; експорт в Росію виріс на 67%, а імпорт – подвоївся (205%). Разом з тим, Україна не приєдналася до Митного союзу, укладеного Росією, Білоруссю й Казахстаном. Як і раніше, українська влада надає перевагу зоні вільної торгівлі. В 2012 р. Верховна Рада України ратифікувала угоду про вступ до зони вільної торгівлі в межах СНД. Це створює додаткові можливості для українських виробників та експортерів, зважаючи на досить ємний ринок цього регіону.

Іншим макрорегіональним об'єднанням, до якого входить Україна, є **Організація Чорноморського економічного співтовариства (ОЧЕС)**. Це співтовариство було засноване в 1992 р. Воно складається з 12 держав: Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії,

Румунії, Сербії, Туреччини та України. Серед цілей ОЧЕС – багатостороннє співробітництво чорноморських держав у різних галузях економіки, в першу чергу, у промисловості, сільському господарстві, транспорті, в торгівлі, в розвитку туризму, телекомунікацій. Однією із сфер співробітництва визначено екологію Чорного моря. Механізм інтеграції в межах ОЧЕС передбачає безподаткову торгівлю, вільний рух капіталів та послуг, створення вільних економічних зон, обмін економічною інформацією.

Чорноморське економічне співробітництво знаходиться поки що на початковій стадії інтеграційного процесу. Зовнішня торгівля країн-учасниць орієнтована переважно на регіони, що знаходяться поза ОЧЕС. Так, у Росії товарообіг з регіонами ОЧЕС складає 15-16% від загального (з цієї частки дві третини припадає на Україну); для України цей показник дорівнює 11-12% (88% за рахунок Росії); для Туреччини – 7%, Греції – 3% в імпорті й 9% у експорті. Тільки для Болгарії та Молдови цей показник вищий (відповідно 32% і 80%).

Незважаючи на це, учасники ОЧЕС вбачають реальні перспективи для плідного співробітництва. Найперспективнішими напрямками інтеграції є: об'єднання електромереж в єдиній системі «Чорноморського кільця»; утворення регіональних транспортних коридорів; прокладення ліній оптиковолоконного зв'язку; програми з охорони Чорного моря.

Багато надій покладається на Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), який розпочав діяльність у 1999 році. Його функціями є кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримка фінансових систем країн-членів. Квоти окремих країн в уставному капіталі ЧБТР складають: Росія, Греція й Туреччина – по 16,5%; Україна, Болгарія й Румунія – по 13,5%; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія й Молдова – по 2% [27, с. 280].

В рамках ОЧЕС утворені Міжнародний центр чорноморських досліджень, Науковий центр ОЧЕС.

Однією з найважливіших цілей ОЧЕС є утворення зони вільної торгівлі на території країн-учасниць. Прагнення до цього є у всіх країн. Проте ця справа ускладнюється тим, що деякі з членів (Греція, Болгарія, Румунія) входять до ЄС і мають там особливий торговельний режим. Решта ж країн має інший режим торгівлі. До того ж, деякі члени ОЧЕС поки що навіть не увійшли до Світової організації торгівлі, а без цього утворення зони вільної торгівлі в регіоні неможливе.

Серед важливих економічних завдань ОЧЕС є створення високоефективної єдиної транспортної мережі в Чорномор'ї. Окрім дев'яти транспортних коридорів, що проходять територією країн-учасниць, передбачаються також інші проекти. Серед них відкриття Волго-Донського каналу для міжнародних перевезень; активізація вантажопотоків на Іллічівськ; активізація транспортної лінії Поті-Констанца та інші. Важливе значення приділяється транспортуванню енергоносіїв з Закавказзя й Казахстану на захід. В 1992 р. був утворений Каспійський трубопровідний консорціум для вивозу казахської нафти. Багато надій покладається на будівництво нафтопроводів, які

надали б можливість експортувати азербайджанську нафту. Серед варіантів – трубопроводи Баку – Новоросійськ, Баку – Джейхан (Туреччина). Для України найвигіднішим варіантом був би трубопровід Баку – Супса, який би подавав нафту до порту Южний і далі по трубопроводу Одеса – Броди.

В рамках ОЧЕС сформовані і діють 17 робочих груп, в тому числі з торгівлі й економічного розвитку, надзвичайних ситуацій, боротьби з організованою злочинністю, статистики, транспорту, зв'язку, енергетики, науки й технологій, екології, сільського господарства, туризму, освіти банківської справи й фінансів, культури.

У вирішенні проблем транспортування нафти й газу із Середньої Азії й Закавказзя через територію України багато сподівань покладається на **Організацію за демократію й економічний розвиток - ГУАМ** (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Раніше до цього об'єднання належав і Узбекистан, але, як вже говорилося в попередньому розділі, він припинив співробітництво з країнами-учасницями. Україна в цій організації є державою з найбільшим економічним потенціалом. В певній мірі ГУАМ розглядається як альтернатива СНД, в якій домінуючу роль відіграє Росія.

Згідно зі Статутом основними цілями ГУАМ є: затвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права й поважання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної й регіональної безпеки й стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічного й гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного й гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії й практичного співробітництва у сферах, що являють взаємний інтерес [116].

Однією з головних задач ГУАМ є будівництво потужного транспортного коридору «Схід – Захід», своєрідне відродження «Великого шовкового шляху». Але тут встають певні перешкоди. Транспортування нафти через Босфор у Середземне море практично заборонено Туреччиною. Великі надії, як вже говорилося, покладаються на трубопровід Баку – Супса (грузинський порт). Цей проект, до речі, був би найдешевшим серед усіх варіантів. Проте, як відомо, перевага надана напрямку Баку – Джейхан (найдорожчий варіант). Через цей турецький порт піде переважна частина азербайджанської нафти й значна частина казахської – усього 60 млн. т на рік; через Новоросійськ пройде 30 млн. т, через Супсу – лише 10 млн. т.

Втім, слід мати на увазі, що не тільки нафтою живе економічна співдружність ГУАМ. Перспективи для розширення економічних відносин між країнами регіону не обмежуються транспортуванням енергоносіїв, вони значно ширші. До того ж, ця організація відкрита й для інших країн, які поділяли б її цілі й принципи.

Економічна інтеграція на макрорегіональному рівні – веління часу; вона витікає із закономірностей процесу глобалізації й поширюється, включаючи все нові й нові країни. Тому Україна не повинна залишатися поза процесом регіональної інтеграції, вона має брати участь в інтеграційних об'єднаннях різного типу, якщо це відповідає її інтересам.

Тести

1. У галузевій структурі економіки країни до первинного блоку належать:

- а) сільське господарство, рибальство, видобувна промисловість;
- б) видобувна й обробна промисловість;
- в) промисловість і будівництво;
- г) сфера послуг.

2. Високим ступенем експортоорієнтованості відрізняються країни:

- а) США, Японія, Велика Британія, Франція;
- б) Швеція, Швейцарія, Нідерланди, Люксембург;
- в) Італія, Іспанія, Канада, Китай.

3. Найважливішими факторами розвитку економіки групи розвинутих країн є:

- а) природні ресурси, трудові ресурси;
- б) природні ресурси, капітал;
- в) трудові ресурси, капітал;
- г) капітал, технології.

4. Найважливішими факторами розвитку економіки країн, що розвиваються, є:

- а) природні ресурси, трудові ресурси;
- б) природні ресурси, капітал;
- в) трудові ресурси, капітал;
- г) капітал, технології.

5. Перша п'ятірка країн за розмірами ВВП (за ПКС) складається з :

- а) США, Японія, Німеччина, В.Британія, Франція;
- б) США, Китай, Японія, Індія, Німеччина;
- в) США, Японія, Німеччина, Китай, Бразилія;
- г) США, Німеччина, Японія, В.Британія, Китай.

6. В основі глобалізації полягає:

- а) інтернаціоналізація людської діяльності;
- б) міжнародний територіальний поділ праці;
- в) транснаціоналізація світової економіки;
- г) глобальний простір.

7. Якому рівневі інтеграції відповідає таке регіональне об'єднання: країни надають одна одній пільги в торгівлі деякими товарами та послугами?

- а) зона преференційної торгівлі;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) спільний ринок;
- д) економічний союз.

8. Якому рівневі інтеграції відповідає таке регіональне об'єднання: між країнами лібералізується торгівля всіма товарами та послугами; в торгівлі з третіми країнами кожний член об'єднання встановлює свою митну політику?

- а) зона преференційної торгівлі;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) спільний ринок;
- д) економічний союз.

9. Якому рівневі інтеграції відповідає таке регіональне об'єднання: повна лібералізація торгівлі всередині об'єднання супроводжується встановленням єдиних митних ставок в торгівлі з третіми країнами?

- а) зона преференційної торгівлі;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) спільний ринок;
- д) економічний союз.

10. Якому рівневі інтеграції відповідає таке регіональне об'єднання: лібералізується торгівля й рух факторів виробництва між країнами-учасниками?

- а) зона преференційної торгівлі;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) спільний ринок;
- д) економічний союз.

11. Якому рівневі інтеграції відповідає таке регіональне об'єднання: повна лібералізація торгівлі й руху факторів виробництва між країнами, утворення єдиної валютної системи?

- а) зона преференційної торгівлі;
- б) зона вільної торгівлі;
- в) митний союз;
- г) спільний ринок;

д) економічний союз.

12. Найвищі темпи економічного розвитку в 90-х роках минулого століття виявили:

- а) індустріально розвинуті країни;
- б) країни з транзитивною економікою;
- в) нові індустріальні країни;
- г) найменш розвинуті країни.

13. НАФТА об'єднує:

- а) Мексику, Венесуелу, США;
- б) країни-експортери нафти Перської затоки;
- в) США, Мексику, Канаду.

14. Співдружність Незалежних Держав складається з:

- а) 4 держав;
- б) 10 держав;
- в) 12 держав;
- г) 15 держав.

15. Україна є учасницею таких регіональних економічних об'єднань:

- а) СНД, ГУАМ, ОЧЕС;
- б) СНД, ЕАВТ, ОЧЕС;
- в) СНД, ЄС, ГУАМ;
- г) ЕАВТ, ОЧЕС, ГУАМ.

16. За зовнішньоторговельним оборотом головним партнером України є:

- а) СНД;
- б) ЄС;
- в) США;
- г) Китай.

17. Членами ГУАМ є:

- а) Грузія, Узбекистан, Азербайджан, Молдова;
- б) Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова;
- в) Греція, Україна, Албанія, Македонія.

18. Організація Чорноморського економічного співробітництва складається з:

- а) 4-х держав;
- б) 8-ми держав;
- в) 11-ти держав;
- г) 12-ти держав.

19. На сучасному етапі економічного розвитку Росії найважливішими фактором є:

- а) природно-ресурсний потенціал;
- б) дешева робоча сила;
- в) високі технології.

20. Росія посідає перше місце у світі за запасами:

- а) нафти;
- б) газу;
- в) вугілля.

21. Серед нових індустріальних країн до “тигрів” належать:

- а) Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика;
- б) Гонконг, Р.Корея, Сінгапур, Тайвань;
- в) Індонезія, Філіппіни, Малайзія, Таїланд.

22. Серед нових індустріальних країн до “драконів” належать:

- а) Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика;
- б) Гонконг, Р.Корея, Сінгапур, Тайвань;
- в) Індонезія, Філіппіни, Малайзія, Таїланд.

23. Економічна модель Італії характеризується як:

- а) лібералізм;
- б) протекціонізм;
- в) дирижизм.

24. Головним організатором “німецького економічного дива” був:

- а) Л.Ерхард;
- б) Г.Коль;
- в) Г.Шрöder.

25. Французька економічна модель “етатизму” означає:

- а) здійснення політики протекціонізму;
- б) здійснення політики монетаризму;
- в) наявність потужного державного сектора в економіці;
- г) активну роль профспілок в економічних відносинах.

26. Провідною галуззю економіки Японії є:

- а) енергетика;
- б) металургія;
- в) електроніка.

27. Економічну політику, засновану на засадах монетаризму, здійснював американський президент:

- а) Ф.Рузвельт;
- б) Р.Рейган;
- в) Б.Клінтон.

28. Економічну політику, засновану на засадах кейнсіанства, здійснював американський президент:

- а) Ф.Рузвельт;
- б) Р.Рейган;
- в) Дж.Буш.

29. В структурі послуг США провідне місце займає:

- а) торгівля;
- б) фінанси і кредит;
- в) державне управління.

30. В галузевій структурі розвинутих країн провідною галуззю є:

- а) сільське господарство;
- б) промисловість;
- в) сфера послуг.

31. У структурі експорту промислово розвинутих країн переважає продукція:

- а) сільського господарства;
- б) харчової промисловості;
- в) хімічних галузей промисловості;
- г) обробної промисловості;
- г) добувної промисловості.

32. Назвіть міжнародні економічні організації, які відносяться до стадії спільного ринку:

- а) ЄАВТ, ЄС, НАФТА;
- б) ЄЕС, АСЕАН, КАРИКОМ;
- в) МЕРКОСУР, ЄЕС, КАРИКОМ;
- г) НАФТА, МЕРКОСУР, ЄЕС;
- г) ЄЕС, ЄАВТ, ОЕСР.

33. Назвіть міжнародні економічні організації, які відносяться до стадії вільного торговельного простору:

- а) Бенілюкс, ЄАВТ, МЕРКОСУР;
- б) ЄАВТ, НАФТА, АСЕАН;
- в) ЄС, НАФТА, Бенілюкс;
- г) ЄС, ЄАВТ, АСЕАН;
- г) ЄАВТ, МЕРКОСУР, КАРИКОМ.

34. При визначенні власної моделі економічного розвитку урядові країни з перехідною економікою найдоцільніше обрати таких шлях:

- а) копіювати моделі розвитку найрозвиненіших країн;
- б) слідувати пропозиціям і вимогам МВФ, Світового банку й Світової організації торгівлі;
- в) узгоджувати вимоги процесу глобалізації з особливостями національної економіки;
- г) спиратись на досвід розвитку національної економіки.

35. Домінуючим фактором на первісному етапі розвитку групи нових індустріальних країн Південно-Східної й Східної Азії (Сінгапур, Р. Корея, Тайвань, Гонконг) був:

- а) природні ресурси;
- б) дешева робоча сила;
- в) капітал;
- г) новітні технології.

36. Розробляючи стратегію розвитку з урахуванням феномену глобалізації, уряд країни повинен виходити з такої позиції:

- а) впливу глобалізації можна уникнути;
- б) можна скористатися перевагами глобалізації й уникнути її вад;
- в) глобалізацією можна керувати;
- г) глобалізації не можна протидіяти.

37. До яких регіональних інтеграційних угруповань Україна входить:

- а) СНД, ГУАМ, ЦЕФТА;
- б) СНД, ОЧЕС, ЄврАзЕС;
- в) СНД, ГУАМ, ОЧЕС;
- г) СНД, ЦЕФТА, ЄврАзЕС.

38. Яка з програм Європейського Союзу спрямована на співробітництво з країнами СНД?

- а) PHARE;
- б) TACIS;
- в) Ломейські угоди;
- г) Угода про Європейський економічний простір (СЕР).

39. Уряд країни мінімально втручається у взаємодії між підприємцями й робітниками; стосунки між ними ґрунтуються, в першу чергу, на професійних якостях робітника. Яка це модель розвитку?

- а) демократичного корпоративізму;
- б) ієрархічного корпоративізму;
- в) ліберальна;
- г) соціально-ринкова.

40. Уряд країни активно втручається в регулювання економіки; стосунки між підприємцями й робітниками мають патерналістський характер. Яка це модель розвитку?

- а) демократичного корпоративізму;
- б) ієрархічного корпоративізму;
- в) ліберальна;
- г) соціально-ринкова.

41. В деяких країнах, що розвиваються, запроваджена політика «статизму». Вона означає:

- а) лібералізацію економічних відносин всередині країни;
- б) лібералізацію зовнішньоекономічних відносин;
- в) створення потужного державного сектора;
- г) впровадження експортно-орієнтованого виробництва.

42. «Новий курс» президента США Ф. Рузвельта ґрунтувався на:

- а) класичній теорії саморегулювання економіки;
- б) теорії Дж. Кейнса;
- в) теорії монетаризму;
- г) теорії «індустріального суспільства».

43. Політика «дирижизму» передбачає:

- а) лібералізацію управління економікою;
- б) запровадження елементів планового регулювання економіки;
- в) централізація управління економікою.

44. Політика «соціалізації корпоративної власності» полягає у тому, що:

- а) держава надає пільги великим корпораціям;
- б) збільшується частка трудівників у володінні акціями корпорацій;
- в) держава націоналізує корпорації.

45. Політики неолібералізму в США дотримувалися президенти:

- а) Ф. Рузвельт;
- б) Г. Трумен;
- в) Р. Рейган;
- г) Б. Клінтон.

46.Напередодні Другої світової війни уряд Японії здійснював політику:

- а) активного втручання в економіку країни;
- б) неолібералізму;
- в) кейнсіанства.

47.Основу післявоєнної реформи в Японії склали:

- а) демілітаризація, демонополізація, аграрна реформа;
- б) індустріалізація, денационалізація, картелізація;
- в) демілітаризація, націоналізація, кооперація.

48.Економічна політика канцлера ФРН Л. Ерхарда ґрунтувалася на:

- а) кейнсіанстві;
- б) неолібералізмі;
- в) дирижизмі.

49.Економіка ФРН розвивається за моделлю:

- а) лібералізм;
- б) демократичний корпоративізм;
- в) ієрархічний корпоративізм;
- г) соціально-ринкова модель.

50.Повоєнне відновлення економіки Франції здійснювалося на основі політики:

- а) неолібералізму;
- б) кейнсіанства;
- в) дирижизму.

51.Ідеологом економічного об'єднання Європи став:

- а) Шарль де Голль;
- б) Роберт Шуман;
- в) Жак Ширак.

52.Велика Британія була серед засновників інтеграційного об'єднання:

- а) Європейського об'єднання вугілля й сталі;
- б) Європейської асоціації вільної торгівлі;
- в) Європейського економічного співтовариства.

53.Політики «монетаризму» у Великій Британії дотримуються уряди:

- а) консерваторів;
- б) лібералів;
- в) лейбористів.

**Список
використовуваних і рекомендованих джерел**

Навчальні й довідкові видання

1. Астапов К. Формирование единого экономического пространства стран СНГ // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2005. - №1. - С.95-99.
2. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. К.: КНЕУ – 2001.
3. Борко Ю.А. Расширение и углубление европейской интеграции // *Мировая экономика и международные отношения* – 2004. - №7. – С. 15-29.
4. Бородаевский А. Тенденции социально-экономического развития в разных регионах мира // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2007. - №4. – С. 18-28.
5. Гельбрас В. Цена экономических успехов Китая // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2007. - №9. - с.26-35.
6. Губайдуллина Ф. Прямые иностранные инвестиции, деятельность ТНК и глобализация // *Мировая экономика и международные отношения*. - 2003. - №2. - 2003. - С. 42-47.
7. Домінік Мартен, Жан-Люк Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. К.: Академія – 2005.
8. Економіка зарубіжних країн: [навч. посібник] / [Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський, Н.С. Логвінова та ін.]. – К.: Центр учбової літератури - 2007.
9. Европейская интеграция. Учебное пособие. М.: Международные отношения – 2003.
10. Європейський проект та Україна: монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парохонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова та ін. – К. : НІСД, 2012. – 192 с.
11. Западноевропейские страны: особенности социально-экономических моделей. Под. ред. В.П. Гутника. М.: Наука – 2002.
12. Зовнішньоекономічна діяльність. Навчальний посібник. За ред. Козака Ю.Г.-К.: Освіта України – 2012.
13. Иванов Н. Вызовы глобализации: экономический аспект // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2002. - № 9. - С. 5-12.
14. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ. О. И. Шкаратана]. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 608с.
15. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Учебник. СПб. Питер – 2004.
16. Лортикян Э.Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX-XX вв.: [учебное пособие] /Э.Л. Лортикян. - Харьков : Консум, 1999. - 288 с.
17. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності. Навчальний посібник. К.: КНЕУ – 2005.

18. Лунев С.И. Индийская цивилизация в глобализирующемся мире // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. - №3. - с. 74-83.
19. Мартен Д. Метаморфози світу: соціологія глобалізації / Д. Мартен, М. Жан-Люк, П. Філіп; пер. з франц. Є. Марічева. - К.: «КМ Академія», 2005. —302 с.
20. Мартин Г.П., Шуман Х. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію. М.: Альпіна – 2001.
21. Медведев В. Глобалізація економіки: тенденції і протиріччя // Мировая экономика и международные отношения. - 2004. - №2. С.3-10.
22. Международные стратегии экономического развития. Учебное пособие. Под ред. Ю.В. Макогона. К.: Знання – 2007.
23. Международные стратегии экономического развития: [учебник] / [Д.В. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, Ю.Н. Пахомов и др.]; под ред. Ю.В. Макогона. – Донецк: ДонНУ, 2009. – 457 с.
24. Международная экономика. Учебное пособие. Под ред. Ю.Г. Козака. К.: ЦНЛ – 2012.
25. Міжнародні економічні відносини. Навчальний посібник. За ред. Ю.Г. Козака. К.: ЦУЛ – 2012.
26. Міжнародні організації. Навчальний посібник. За ред. Ю.Г. Козака., В.В. Ковалевського, Н.С. Логвінової. К.: ЦУЛ – 2011.
27. Міжнародні стратегії економічного розвитку. Навчальний посібник. За ред. Ю.Г. Козака. В.В. Ковалевського. К.: Освіта України – 2011.
28. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран. Под ред. Колесова В.П., Осьмовой М.Н. М.: Флинта – 2000.
29. Михеев В.В. Китай: новые компоненты стратегии развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - №7. – С. 48-56
30. Небогатова О. Индия: экономический рост в эпоху глобализации // Мировая экономика и международные отношения.. – 2005. - №1. - С. 89-94.
31. Неклесса А. Реквием XX века // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. - № 2. - С. 3-14.
32. Николаев М.А., Махотаева М.Ю. Эволюция государственной политики России // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. - №5. - С. 65-69.
33. Островская Е. Трансформация социально-экономической модели Франции // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. - №4. – С. 40-49
34. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності. За ред. Жаліло Я.А. - К.: НІСД, 2012. - 33 с.
35. Погорлецкий А.И. Экономика зарубежных стран. СПб.: Питер - 2000.
36. Порядок денний асоціації Україна – ЄС як частина підготовки Угоди про асоціацію. Результати громадського моніторингу у 2010-2011 роках / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : за заг. ред. Ю. Тищенко. – К. : Агентство «Україна», 2012. – 108 с.
37. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. К.: Смолоскип – 2002.

38. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / [Братимов О.В., Горский Ю.М., Делягин М.Г., Коваленко А.А.]. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 344 с.
39. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - №4. - С. 15-18.
40. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Підручник. За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. К.: Знання – 2009.
41. Світова економіка. Навчальний посібник. За ред. Ю.Г.Козака, В.В. Ковалевського, Н.С. Логвінової. К.: ЦУЛ – 2010.
42. Современный монополистический капитализм. Франция. - М.: «Мысль». - 1982.
43. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. Монографія. /За ред. д. е. н., проф. Д. Г. Лук'яненка. - К. КНЕУ, 2001. - 538 с.
44. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление // «Свободная мысль – XXI». - 2000. - № 11. – С.28-38.
45. Хоманець В.А. Макроекономічні аспекти участі України в Організації Чорноморського економічного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини»/ В.А. Хоманець. - К., 2006. – 28 с.
46. Хорошковський В.І. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями: еволюція, теорія, практика. К.: Інтеллект – 2002.
47. Чебанов С. Стратегические интересы России на постсоветском пространстве // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. - №8. - С. 32-45.
48. Чужиков В.І. Економіка зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: КНЕУ – 2005.
49. Шишков Ю. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. - №4. - 2003. – С. 3-14.
50. Шумский Н.Н. Общее экономическое пространство государств содружества: оптимальный формат // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - №2.
51. Шляхи протидії прихованому впливу капіталу з України. За ред. Я. А.Жаліла - К.: НІСД, 2012. - 31 с.
52. Экономика зарубежных стран. Под ред. Ю.Г. Козака. Минск: Высшая школа – 2009.
53. Экономика и внешнеэкономические связи Белоруссии // Бюллетень иностранной коммерческой информации. 2008. № 51. С. 2-3.
54. Экономика Японии на пороге рецессии // Бюллетень иностранной коммерческой информации. 2008. № 100. С. 1-2.
55. Эльянов А.Я. Глобализация и догоняющее развитие // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - №1. – С. 3-16.
56. Anderson W. T. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. - Boulder: Westview Press, 2004.

57. Europe, globalization and sustainable development. Edited by John Barry; Brian Baxter; Richard Dunphy. London: Routledge, - 2004.
58. Fundamentals of International Business. – N.Y.: South-Western College Pub, 2003.
59. Globalization and regional growth in Europe: past trends and future scenarios. Edited by Roberta Capello, Ugo Fratesi, Laura Resmini. Heidelberg: Springer, Berlin. – 2011.
60. Handbook of regional growth and development theories. Edited by Roberta Capello, Peter Nijkamp.- Cheltenham, UK ; Northampton, MA : Edward Elgar, - 2009.
61. Hospers G.-J. Regional Economic Change in Europe: A Neo-Schumpeterian Vision. – Munster/London, LIT, 2004.
62. International Business: Competing in the Global Marketplace – N.Y. McGraw-Hill/Irwin, 2005.
63. International Business. – N.Y.: Prentice Hall, 2006.
64. International Business. – NY.: The Dryden Press, 2005.
65. International Business: The Challenges of Globalization. – N.Y.: Prentice Hall, 2007.
66. International Economics. – N.Y.: McGraw-Hill/Irwin, 2006.
67. International Economics. – N.Y.: Prentice Hall, 2005.
68. International Economics. – N.Y.: South-Western College Pub, 2006.
69. International Economics: Theory and Policy. – L.: Addison Wesley, 2005
70. Introduction to International Relations: Theories and Approaches. – Oxford. Oxford University Press, USA, 2003.
71. Lynge Nielsen. Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done? // International Monetary Fund Working Paper, 2011.
72. Neutze J., Karatnycky A. Corruptions, Democracy, and Investment in Ukraine. – W.: RJI, October, 2007.
73. Regional perspectives of globalization. – N.Y.: Palgrave Macmillan - 2007.
74. The globalization of world politics : an introduction to international relations. Edited by John Baylis; Steve Smith. - Oxford. Oxford University Press, USA, - 2005.
75. Ukraine, Country Commercial Guide, U.S. Department of State, Washington, 2004.
76. World Bank. Global Economic Prospects 2009, Forecast Update, March 2009, World Bank: Washington D.C, 2009.
77. World Bank. World Development Indicators, Washington D.C.: World Bank, 2009.
78. World Economic Situation and Prospects 2012 // United Nations publication, Sales No. E.12.II.C.2, 2012.

Електронні ресурси

79. Агентство экономической информации Прайм. Китай стал крупнейшим по объемам продаж автомобильным рынком мира, 2012. – Режим доступа: <http://www.1prime.ru/news/0/%7B9D79A002-6250-4430-AA8F-02B3CE3A00B9%7D.uif#ixzz2DiuD5YDh>.
80. Агентство экономической информации Прайм. Польша не сможет присоединиться к зоне евро ранее 2014-2015 гг – Wall Street Journal Europe, 15.10.2012. – Режим доступа: <http://www.prime-tass.ru/news/0/%7B2B133B4E-1A14-44CD-99B8-F07FF326B25E%7D.uif>
81. Аналітичний бюлетень. Машиностроение: тенденции и прогнозы, 2011. - № 5. – Режим доступа: http://vid1.rian.ru/ig/ratings/b_mach5.pdf
82. Аналитический бюлетень. Химическое производство: тенденции и прогнозы, 2011. - № 5. – Режим доступа: <http://vid1.rian.ru/ig/ratings/chemistry5.pdf>
83. Беларуская інфармацыйная кампанія. Утверждена программа социально-экономического развития Беларуси на 2011—2015 годы, 12.04.2012. – Режим доступа: <http://belapan.by/archive/2011/04/12/463012/>
84. Всесоюзная Коммунистическая партия Большевиков. Современная Россия. Прогнозы и оценки, 2012. – Режим доступа: http://www.vkpb.net.ua/2012_html/prognoz%2011.html
85. Газета «Бизнес онлайн», Татарстан. Китай и мировой кризис, 17.11.2008. – Режим доступа: <http://www.business-gazeta.ru/article/4793/3/>
86. Газета «Зеркало недели». Сколотяный Ю. Оздоровление за океаном и в нашем болотце, 09.10.2010. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/ozdorovlenie_za_okeanom_i_v_nashem_bolottse-61189.html
87. Газета «Коммерсант Украина». Мировой ИТ-рынок может вырасти на 5,3% в 2010 году, 12.04.2010. - Режим доступа: http://www.kommersant.ua/index-news.html?ext=news&id=154248&id_themes=11&page=1&newsrubric=9
88. Газета «LB.ua». Средняя зарплата в Польше составляет 1150 дол., 17.02.2012. – Режим доступа: http://economics.lb.ua/finances/2012/02/17/137253_srednyaya_zarplata_v_polshe_sostavlyayet.html
89. Генеральное консульство Франции в Санкт-Петербурге. Французская авиационная промышленность, 10.08.2010. – Режим <http://www.ambafrance-ru.org/Французская,8477>
90. Державна служба статистики України. Офіційний сайт, 2012. – Режим доступа: www.ukrstat.gov.ua
91. Законодавство України. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки, 30.04.2002. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>

92. Законодавство України. План дій «Україна - Європейський Союз». Міжнародний документ №994_693 від 12.02.2005. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693
93. Законодавство України. Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки. Стратегія № 493/2004 від 28.04.2004. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/493%D0%B0/2004>
94. Законодавство України. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Угода № 998_012 від 14.06.1994. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012
95. Издание Rambler Media Group. Германия показала рекордный за 20 лет рост ВВП, 13.08.2010. - Режим доступа: <http://www.lenta.ru/news/2010/08/13/gdp/>
96. Издание Rambler Media Group. Средиземноморский союз будет базироваться в Барселоне? 04.11.2008. - Режим доступа: <http://www.lenta.ru/news/2008/11/04/mediterranean/>
97. Информационное агентство «Вести Россия». Мировые расходы на НИОКР в 2011 году составят \$1,2 триллиона, 17.12.2010. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=414734>
98. Информационное агентство Росбалт. Дефицит бюджета США в 2010 году будет рекордно высоким, 01.02.2010. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/2010/02/01/708846.html>
99. Информационное агентство Росбалт. Китайцы научились сбивать космические спутники, 19.01.2007. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/main/2007/01/19/282816.html>
100. Інформаційне агентство «Уніон». Госдолг Польши за год вырос на 9%, 23.03.2011. – Режим доступа: <http://economics.unian.net/rus/detail/82061>
101. Информационный мост. Мультимедийный супер коридор — путь на азиатский рынок информационных технологий, 2011. – Режим доступа: <http://www.rit.informost.ru/rit/1-2002/11.pdf>
102. Информационный портал Buenolatina. Завершилась 39-я встреча МЕРКОСУР на высшем уровне, 04.08.2010. – Режим доступа: <http://www.buenolatina.ru/news.php?id=326>
103. Информационный портал «Buenolatina». Страны Латинской Америки вводят виртуальную валюту – Сукре, 2011. – Режим доступа: <http://www.buenolatina.ru/news.php?id=41>
104. Информационный портал «Polpred». Франция легпром, 16.02.2012. - Режим доступа: http://polpred.com/?ns=1&ns_id=500253
105. Информационный портал «Reuters». Volkswagen купил 49,9% Porsche AG за \$5,8 млрд, 08.12.2009. – Режим доступа: <http://slon.ru/news/207637/>
106. Информационный портал «РИА Новости». Russian arms exports, 30.11.2012. – Режим доступа: <http://en.rian.ru/russia/20090602/155148607.html>

107. Информационный портал «Warandpeace». Венесуэла и Боливия впервые использовали замену доллара – сукре, 09.10.10. – Режим доступа: www.warandpeace.ru/ru/news/view/51742/
108. Кара-Мурза С. Концепция «золотого миллиарда» и Новый мировой порядок, 2012. - Режим доступа: http://burkina-faso.narod.ru/kara/oro_1.htm
109. Лукойл, ОАО. Официальный сайт, 2012. - Режим доступа: <http://www.lukoil.ru/>
110. Международный бизнес. Америки не договорились, 14.11.2011. – Режим доступа: <http://www.expert.ua/articles/23/0/1167/>
111. Министерство экономического развития Российской Федерации. Официальный сайт, 2012. – Режим доступа: www.economy.gov.ru
112. Міністерство фінансів України. Група високого рівня зі створення Єдиного економічного простору визначила перелік першочергових угод, необхідних для формування ЄСП України, Росії, Білорусі та Казахстану, 25.06.2004. - Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=42125&cat_id=34267&search_param=%95%09%ED%E5%E7%E0%F1%F2%EE%F1%F3%E2%E0%ED%ED%FF+%E2%E8%EB%F3%F7%E5%ED%FC&searchDocarch=1&searchPublishing=1
113. Мировая экономика. Перспективы развития экономики Китая в 2012 году, 2011. - Режим доступа: http://www.webeconomy.ru/index.php?page=cat&cat=mc&mc=136&type=news&mm_menu=58&newsid=965
114. Мировая экономика. Экономика Белоруссии (Беларуси), 2012. – Режим доступа: <http://www.ereport.ru/articles/weconomy/belarus.htm>
115. Национальный агропромышленный портал России. АПК в России, 01.02.2010. - Режим доступа: http://apkrus.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=970&Itemid=61
116. Организация за демократию и экономическое развитие (ГУАМ), 2012. Официальный вебсайт.- Режим доступа: <http://guam-organization.org>
117. Офіційний вісник Європейського Союзу. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та договору про функціонування Європейського Союзу, 30.03.2010. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/files/consolidated_versions_20120516.PDF
118. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. Міжнародний центр перспективних досліджень, 2007. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/68/76/fta_eu_impact.pdf
119. Российский статистический ежегодник, 1995, 2011. – Режим доступа http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite/main/publishing/catalog/statisticCollections/doc_1135087342078
120. Россия в глобальной политике. Прорыв на мировой рынок вооружений, 19.04.2008. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_10634
121. Специальный информационный портал. Развитие легкой промышленности 2011. – Режим доступа: <http://www.specportal.net/razvitie-legkoj-promyshlennosti-2011>.

122. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2011. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/575847/>
123. Университет Шанхайской организации сотрудничества, 2012. – Режим доступа: http://www.eduweek.ru/Rus/index0_0_n.html
124. Федеральная служба государственной статистики. Товарная структура экспорта Российской Федерации, 2010. – Режим доступа: http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_11/IssWWW.exe/Stg/d2/26-08.htm
125. Федеральная служба государственной статистики. Структура экспорта России по странам СНГ, 2011. – Режим доступа: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/vnesh-t/7-sng.htm.
126. ФосАгро, ЗАО. Официальный вебсайт, 2012. – Режим доступа: <http://www.phosagro.ru/investors/uniq/concentrate/>
127. Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). Official website, 2012. - Access mode: <http://www.apec.org/About-Us/About-APEC/Member-Economies.aspx>
128. Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). Приоритетные задачи АТЭС–2012. – Режим доступа: <http://rus.apec2012.ru/docs/about/apec2012.html>
129. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). Official website. - Access mode: <http://www.asean.org/>
130. Bloomberg. Investment Companies, 2012. - Access mode: <http://www.bloomberg.com/markets/companies/investment-companies/7/>
131. Bundesbank, 2012. – Access mode: <http://www.bundesbank.de>.
132. Business portal on economy, investments and politics in Poland. UNCTAD: Poland advances in FDI attraction index after 70% jump in FDI in 2011, 07.06.2012 - Access mode: <http://www.polishmarket.com/169347/UNCTAD-Poland-advances-in-FDI-attraction-index-after-70-jump-in-FDI-in-2011.shtml>
133. Central Intelligence Agency (CIA). The World FactBook, 17.11.2012. - Access mode: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html>
134. Business FM. Число безработных в ФРГ выросло на 7 тысяч человек, 28.06.2012. - Режим доступа: <http://www.bfm.ru/news/2012/06/28/frg-fiksiruetrost-bezraborticy-v-ijune.html>
135. Daimler. Annual_Report, 2011. - Access mode: http://www.daimler.com/Projects/c2c/channel/documents/2125319_Daimler_2011_Annual_Report.pdf
136. Human Development Reports. International Human Development Indicators, 02.11.2011. - Access mode: <http://hdr.undp.org/en/statistics>
137. Financial Times. Global 500 2011, 2011. - Access mode: <http://www.ft.com/intl/cms/33558890-98d4-11e0-bd66-00144feab49a.pdf>
138. Focus economics. Industrial production growth rate (%) 2009 Country Ranks. - Access mode: http://www.photius.com/rankings/economy/industrial_production_growth_rate_2009_1.html
139. Forbes. Best Countries for Business, 03.18.09 . - Access mode: <http://www.forbes.com/lists/2009/6/bizcountries09-best-countries-for-business-Japan-CHI021.html>

140. Forbes. Home Page for the World's Business Leaders, 2010. - Access mode: http://www.forbes.com/lists/2009/6/bizcountries09-best-countries-for-business_Japan_CHI021.html
141. Forbes. The Forbes Global 2000, 2010. - Access mode: http://www.forbes.com/lists/2010/18/global-2000-10-The-Global-2000_Country_5.html
142. GDF SUEZ . Official website, 2012. - Access mode: <http://www.gdfsuez.com/>
143. International Monetary Fund (IMF). Statistical Appendix, April 2012. - Access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/pdf/statapp.pdf>
144. International Monetary Fund (IMF). World Economic Outlook, April 2012. - Access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/index.aspx>
145. International Organization of Motor Vehicle Manufacturers (OICA). World motor vehicle production by countries, 2011. - Access mode: <http://oica.net/wp-content/uploads/hitpro-preparation.pdf>
146. International Organization of Motor Vehicle Manufacturers (OICA). World ranking of manufacturer, 2010. - Access mode: <http://oica.net/wp-content/uploads/ranking-2010.pdf>
147. Japan external trade organization (JETRO). Japanese Trade and Investment Statistics, 2012. - Access mode: <http://www.jetro.go.jp/en/reports/statistics/>
148. Knowledge Highway (Knoema). Country Statistics, 2010. - Access mode: <http://knoema.com/wwadyab/country-statistics#United%20States>
149. Knowledge Highway (Knoema). France, manufacture growth rate. - Access mode: <https://knoema.com/#query=france,+manufacture+growth+rate&pageIndex=2&scope=&correct=true>.
150. Lebanese economy forum. GDP growth (annual %) - by country, 2012. - Access mode: <http://lebanese-economy-forum.com/wdi-gdf-advanced-data-display/show/NY-GDP-MKTP-KD-ZG/>
151. Mitsubishi UFJ Financial Group. Latest Press Releases, 2012. - Access mode: <http://www.mufg.jp/english>.
152. National Electric Vehicle Sweden AB, 2012. - Access mode: <http://www.national-ev.se/en/>
153. National Association of Securities Dealers Automated Quotation (Nasdaq). Marcet news and analisis 2012. - Access mode: <http://www.nasdaq.com/>
154. New York Stock Exchange (NYSE) Group and Euronext. Company overview, 2012. - Access mode: <http://www.nyx.com/en/who-we-are/history>
155. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Official website, 2012. - Режим доступа: www.oecd.org.
156. Rio Tinto Alcan, official website, 2012. - Access mode: www.pechiney.com.
157. Service of CNN, fortune and money. Our annual ranking of the world's largest corporations, 2011. - Access mode: http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2011/full_list/101_200.html
158. Statistical office of the European Union (Eurostat). Potatoes, production 2002-2012, 2012. - Access mode: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tag00108&plugin=1>.

159. Statistical office of the European Union (Eurostat). Production of meat: pigs 2001-2011, 2012. - Access mode: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tag00042&plugin=1>
160. Statistical office of the European Union (Eurostat). Production of meat: poultry 2001-2011, 2012. - Access mode: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tag00043&plugin=1>
161. Statistical office of the European Union (Eurostat). Rape, production, 2012. - Access mode: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/graph.do?tab=graph&plugin=1&pcode=tag00104&language=en&toolbox=type>
162. Statistical office of the European Union (Eurostat). Sugar beet, production 2002-2012, 2012. - Access mode: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tag00106&plugin=1>
163. The Centre for the Study of Living Standards. Total ICT Investment, 2010. - Access mode: <http://www.csls.ca/data/ICT-US%202010.pdf>
164. The World Bank. How we Classify Countries, 2012. - Access mode: <http://data.worldbank.org/about/country-classifications>
165. The World Bank. The world market share, 2012 - Access mode: <http://worldbank.org/data?qterm=world+market+share&language=EN&format=html>
166. The World Bank. Total reserves (includes gold, current US\$), 2011. - Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD/countries>
167. The World Bank. World Development Indicators April 2012. - Access mode: data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf
168. Tokyo Stock exchange. Market information, 2012. - Access mode: <http://www.tse.or.jp/english/>
169. The World Bank. World Development Report, 2012: Gender Equality and Development. - Access mode: http://publications.worldbank.org/index.php?main_page=product_info&cPath=0&products_id=24225
170. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2007. Access mode: http://unctad.org/en/Docs/wir2007_en.pdf
171. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2009. Access mode: http://unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf
172. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2011. - Access mode: http://unctad.org/sections/dite_dir/docs/wir11_fs_cn_en.pdf
173. United Nations Development Programme. Human Development Report 1999. - Access mode: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_1999_EN.pdf
174. Unctadstat. Exports and imports of goods and services, annual, 1980-2011, 07.09.2012. - Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=25116>
175. Unctadstat. Inward and outward foreign direct investment flows, annual, 1970-2011, 2012. - Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx>

176. Unctadstat. Nominal and real GDP, total and per capita, 27.11.2012. - Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=109>
177. Unctadstat. Real GDP growth rates, total and per capita, annual, 1970-2011, 27.11.2012. - Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=109>
178. Unctadstat. Values and shares of merchandise exports and imports, annual, 1948 – 2011, 2012. - Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=101>
179. U.S. Department of Commerce Economics and Statistics Administration. Foreign Direct Investment in the United States, June 2011. - Access mode: <http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/reports/documents/fdiesaisuebriefno2061411final.pdf>.
180. Wikipedia. Автомобильная промышленность Китая, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Автомобильная_промышленность_Китая#cite_note-4
181. Wikipedia. Азиатско-Тихоокеанское экономическое сотрудничество, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Азиатско-Тихоокеанское_экономическое_сотрудничество
182. Wikipedia. Ассоциация государств Юго-Восточной Азии, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Ассоциация_государств_Юго-Восточной_Азии
183. Wikipedia. Газпром, 2012. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Газпром>
184. Wikipedia. Гельсінкі, 19.09.2012. - Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Гельсінкі>
185. Wikipedia. Daimler, 2012. - Access mode: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Daimler>
186. Wikipedia. Європейська політика сусідства, 2012. – Режим доступа: uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_політика_сусідства
187. Wikipedia. Китайская Народная Республика. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Китайская_Народная_Республика
188. Wikipedia. Космическая программа Китая, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Космическая_программа_Китая#cite_note-0
189. Wikipedia. Mizuho Financial Group, 12.10.2012. - Access mode: http://ru.wikipedia.org/wiki/Mizuho_Financial_Group
190. Wikipedia. Новые_индустриальные_страны, 2012. - Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Новые_индустриальные_страны
191. Wikipedia. Оборонно-промышленный комплекс России, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Оборонно-промышленный_комплекс_России#cite_note-2
192. Wikipedia. Североамериканская зона свободной торговли, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Североамериканская_зона_свободной_торговли

193. Wikipedia. Союз для Средиземноморья, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Союз_для_Средиземноморья
194. Wikipedia. Фондовая биржа Сан-Паул, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Фондовая_биржа_Сан-Паулу
195. Wikipedia. Шанхайская_организация_сотрудничества, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Шанхайская_организация_сотрудничества
196. Wikipedia. Экономика Белоруссии, 16.11.2012. - Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Белоруссии
197. Wikipedia. Экономика Великобритании, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Великобритании
198. Wikipedia. Экономика Германии, 2012. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Германии
199. Wikipedia. Экономика Китайской Народной Республики, 2012. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Китайской_Народной_Республики
200. Wikipedia. Экономическое сообщество стран Западной Африки, 2012.- Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономическое_сообщество_стран_Западной_Африки
201. Wikipedia. Volkswagen, 2012. - Access mode: http://uk.wikipedia.org/wiki/Volkswagen_AG
202. World Bank Search. Portfolio Investment in the United States, 2010. - Access mode: <http://search.worldbank.org/data?language=EN&format=html&qterm=Portfolio+Investment+in+the+United+States>
203. World Bank Search. Export of goods and services, 2010. - Access mode:<http://search.worldbank.org/data?qterm=export+of+services+of+usa&language=EN&format=html> [http:// worldbank.org/](http://worldbank.org/)
204. World Economic Forum. The Global Enabling Trade Report 2010. - Access mode: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalEnablingTrade_Report_2010.pdf.
205. World Trade Organization (WTO). International trade statistics 2012. - Access mode: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2012_e/its12_toc_e.htm